

UDK 93/94 • ISSN 0351-3017 • 2024.

NOVOPAZARSKI ZBORNIK 47



IZDAVAČ

Muzej „Ras” Novi Pazar
muzejnp.rs

ZA IZDAVAČA

Elmir Habibović

UREDNIK

Sait Kačapor

TEHNIČKI UREDNIK

Mustafa Baltić

UREĐIVAČKI ODBOR

Sait Kačapor, Ljiljana Gavrilović, Olga Zirojević, Enver Halilović,
Ulvija Mušović, Avdija Salković, Ema Petrović, Vladan Virijević,
Adnan Muftarević, Milan Popadić, Nevena Debljović Ristić, Sait Šabotić,
Naka Nikšić, Muradija Kahrović Jerebićanin

LEKTURA

Azra Hodžić Čavkić
Duda Bajrović Đurković

PREVOD NA ENGLLESKI

Admir Gorčević

DTP

Grafičko-izdavački centar „Simurg”, Novi Pazar

ŠTAMPA

„Grafičar”, Užice

TIRAŽ

500 primjeraka

ISSN 0351-3017

Naslovna strana: Kula Motrilja, Novi Pazar.
(Ajla Dazdarević)

*Stavovi izraženi u tekstovima pripadaju autorima i ne odražavaju nužno
uredničku politiku Novopazarskog zbornika.*

PUBLISHER

Museum “Ras” Novi Pazar
muzejnp.rs

FOR PUBLISHER

Elmir Habibović

EDITOR

Sait Kačapor

TECHNICAL EDITOR

Mustafa Baltić

EDITOR BOARD

Sait Kačapor, Ljiljana Gavrilović, Olga Zirojević, Enver Halilović,
Ulvija Mušović, Avdija Salković, Ema Petrović, Vladan Virijević,
Adnan Muftarević, Milan Popadić, Nevena Debljović Ristić, Sait Šabotić,
Naka Nikšić, Muradija Kahrović Jerebičanin

PROOFREADING

Azra Hodžić Čavkić
Duda Bajrović Đurković

ENGLISH TRANSLATION

Admir Gorčević

DTP

GPC “Simurg”, Novi Pazar

PRINT

“Graficar”, Užice

COPY

500 copies

ISSN 0351-3017

Cover Page: Monitoring Tower, Novi Pazar.
(Ajla Dazdarević)

*The views expressed in the texts belong to the authors and do not necessarily
express the editorial policy of the Novi Pazar Collection of Works.*

SADRŽAJ / САДРЖАЈ / CONTENTS

RIJEČ UREDNIŠTVA	9
Sait Kačapor CRTICE ZA PORTRET EJUPA MUŠOVIĆA	11
SKETCHS FOR THE PORTRAIT OF EJUP MUŠOVIĆ	28
Zehra Škrijelj NOVIJA ARHITEKTURA NOVOG PAZARA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA	29
MODERN ARCHITECTURE IN NOVI PAZAR: A CONVERGENCE OF EAST AND WEST	48
Стеван Г. Коматовић КРЕДИТНО ПОСЛОВАЊЕ ДУБРОВЧАНА СА СТАНОВНИШТВОМ ТРГОВИШТА	49
CREDIT OPERATIONS OF DUBROVNIK RESIDENTS WITH THE POPULATION OF TRGOVIŠTE	64
Esad Rahić KO JE VELIKI VAKIF (ZAVJEŠTILAC) MUSLIHUDIN BIN ABDULGANI ILI MUJEZIN HODŽA?	65
UNVEILING THE GREAT VAKIF: WHO WAS MUSLIHUDIN BIN ABDULGANI, ALSO KNOWN AS MUJEZIN HODŽA?	89
Живојин Р. Андрејић ДИНАСТИЧКИ ПОЛИТИЧКИ ПРОГРАМ НЕМАЊИЋА: ЗАБОРАВ И БРИСАЊЕ ПРЕТХОДНЕ ИСТОРИЈЕ	91
THE DYNASTIC POLITICAL PROGRAM OF THE NEMANJICS: OBLIVION AND ERASURE OF PREVIOUS HISTORY	116

Azra Mušić Kararić, Jasmina Leković, Enver Ujkanović	
LIST “SANDŽAK” I NJEGOVA ULOGA U DRUŠTVENOM I KULTURNOM ŽIVOTU SANDŽAKA	119
THE JOURNAL “SANDŽAK” AND ITS ROLE IN SOCIAL AND CULTURAL LIFE IN SANDŽAK	134
Nesip Pepić	
RUKOVODEĆE I DRUGE UGLEDNE LIČNOSTI KOSOVSKOG VILAJETA PREMA JEDNOM OSMANSKOM DOKUMENTU	135
LEADING AND OTHER PROMINENT FIGURES OF THE KOSOVO VILAYET ACCORDING TO AN OTTOMAN DOCUMENT	154
Душан М. Поповић	
СПОМЕНИЦИ НА МАЂАРИМА И ЈАРУТУ КРОЗ ПРИЗМУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА (ОКТОБАР–НОВЕМБАР 1944. ГОДИНА)	155
MONUMENTS AT MAĐARI AND JARUT THROUGH THE PRISM OF HISTORICAL SOURCES (AUGUST – OCTOBER 1944)	178
Fehim Ličina	
GENETIČKA GENEALOGIJA	179
GENETIC GENEALOGY	198
Admir Metić	
METODIČKO OBLIKOVANJE ČITANKI ZA OSNOVNU ŠKOLU	199
METHODOLOGICAL DESIGN OF READING BOOKS FOR PRIMARY SCHOOL	208
Аднан Х. Бјелак, Кенан Реброња	
КЊИЖЕВНО-ЈЕЗИЧКЕ ВЕЗЕ ИЗМЕЂУ ИВЕ АНДРИЋА И ЋАМИЛА СИЈАРИЋА	209
SOME MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ĆAMIL SIJARIĆ’S NOVEL BIHORCI	221

Жељко Тиосављевић АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА У ПЕРИОДУ ОД 2019. ДО 2023. ГОДИНЕ У НОВОМ ПАЗАРУ	223
ANALYSIS OF TOURIST TRAFFIC IN NOVI PAZAR FROM 2019 TO 2023	239
Валерија Стефановић БИБЛИОГРАФИЈА ИЗДАЊА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” НОВИ ПАЗАР (1991–2023)	241
BIBLIOGRAPHY OF PUBLICATIONS OF THE PUBLIC LIBRARY “DOSITEJ OBRADOVIĆ” IN NOVI PAZAR (1991–2023)	284
ПРИКАЗИ, КРИТИКЕ И ПРИЛОЗИ / PRIKAZI, KRITIKE I PRILOZI	285
Enver Halilović SAIT KAČAPOR, UDADE SE NUSRETA, MUZEJ “RAS”, NOVI PAZAR, 2024. - OSVRT NA ROMAN	287
Игњатије Ђорђевић КАМЕНОРЕСЦИ СА ТРЕСАВЕ (НОВИ ПАЗАР)	293
Omer Kalač ETNOLOŠKO NASLJEĐE ROŽAJSKOG KRAJA	297
УПУТСТВО ЗА ПИСАЊЕ РАДОВА ЗА “НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК” / UPUTSTVO ZA ZA PISANJE RADOVA ZA “NOVOPAZARSKI ZBORNIK”	301

RIJEČ UREDNIŠTVA

Ko i u predhonom brojevima, ovaj, 47. broj Zbornika je pokazatelj značaja ove publikacije koju, tradicionalno i sa punom predanošću izdaje najstarija kulturna institucije u gradu - Muzej „Ras“ u Novom Pazaru. Naime, broj stručnih i naučnih radova i prikaza jasno govori o stalnom rastu interesovanja za ovaj časopis i o njegovom uticaju na rast i razvoj Novog Pazara kao kulturnog, ali i naučnog i umjetničkog središta u subregionu. „Novopazarski zbornik“ u nepunih pola vijeka najrečitije pokazuje kako je Novi Pazar od kasabe sa nešto manje od dvije desetice hiljada stanovnika izrastao u grad koji se rapidno približava broju od 150 000, sa brojnim institucijama od nacionalnog značaja za multinacionalno, multikulturno i multikonfesionalno društvo koje krasi tradicionalno dobri odnosi, shvatanje i prihvatanje i prožimanje tradicija, kultura i običaja. U odnosima naroda i narodnosti u ovom subrgionu ključna riječ je tolerancija. Pored svih ostalih institucija, bez umanjivanja značaja ni jedne od njih, ističemo da je Novi Pazar univerzitetski centar sa dva univerziteta na kojima aktivno rade brojni departmani društveno-jezičkih, prirodno-matematičkog i umjetničkog karaktera. U tom miljeu se jasno ističe Muzej „Ras“, kao zaštitnik kulturno-historijskih spomenika, arheoloških nalazišta, tradicije, običaja i umjetnosti. Pored ciljane djelatnosti u čijoj osnovi je historijsko, etnološko, kulturno i umjetničko naslijeđe, Muzej se već pola vijeka ističe izdavačkom djelatnošću. U izdanju ove institucije „svjetlo dana“ su ugledale brojne monografije, književna ostvarenja, katalozi izložbi i Zbornik koji se kao glavna nit neprekidno javlja 47. put.

Ljubitelji i poštovaoci ove publikacije, posebno njegovi saradnici su, iz broja u broj, često nasuprot uređivačkoj politici Zbornika, mijenjali njegov karakter. Tako je Zbornik, od nekada publikacije koja se bavi etnologijom kraja, preraštao u časopis za nauku, kulturu i umjetnost. To najjasnije pokazuje ovogodišnji broj časopisa koji čitalačkoj publici nudi radove iz sljedećih oblasti:

- Historije,
- Lingvistike,
- Genealogije,

- Arhitektura,
- Pedagogije,
- Geografije i turizma,
- Historije umjetnosti arhitekture,
- Biografije istaknutih ličnosti,
- Bibliotekarstva i
- Muzeologije.

Ovakav trend rasta i razvoja Zbornika nije nimalo slučajan. Naprotiv, rast grada i institucija u njemu, njegov položaj i mjesto u regionu, Republici i šire, ukazuju na potrebu da časopis sa najdužom tradicijom nužno mora prerasti u još značajniju publikaciju sa još značajnijom pozicijom i indeksaciji stručnih i naučnih izdanja. Zato Redakcijski odbor, u cilju unapređivanja kvaliteta objavljenih radova i zadovoljavanja standarda za dobijanje značajnije pozicije u indeksaciji, najavljuje nov pristup usaglašavanja radova sa standardima APA (The Publication Manual of the American Psychological Association, od 2010. godine). U ovom broju svim saradnicima upućujemo Uputstvo za pisanje radova za naš časopis, sa izričitim zahtjevom da svoje priloge pripremaju isključivo u skladu sa tim Uputstvom, kao i da svoje priloge prije slanja na adresu naše Redakcije brižljivo koriguju i lektorišu u skladu sa standardima koje propisuju jezici na kojima pišu svoje priloge (u našem skućaju to su prevashodno srpski i bosanski jezik). Isto tako svaki priloženi rad nužno treba da ima preveden rezime (sažetak) na engleski jezik. U skladu sa tim nastojanjima Uređivački odbor će, od ovog broja osnovne podatke o časopisu iskazane u inpresumu, "Uvodnu riječ uredništva" i Sadržaj prevoditi na engleski jezik. Tim činom želimo časopis učiniti dostupnim široj čitalačkoj publici (na globalnom nivou) i privući saradnike sa tog nivoa koji mogu ponuditi stručne i naučne radove koji su vezani za naše podneblje bogato istorijskim naslijeđem i modernim obilježjima nauke, kulture i umjetnosti.

Časopis će trajno ostati na kursu da neće objavljivati radove koji se bave promovisanjem bilo kojih političkih pitanja, bilo koje političke opcije, niti objavljivanjem radova koji na bilo koji način podrivaju dobre međunacionalne odnose koji krase stanovnike ove multietničke društvene zajedice.

Svim vjernim čitaocima, kao i onima koji se prvi put susreću sa našom publikacijom, želimo prijatne trenutke uz tekstove koje objavljujemo. Koristimo se ovom pogodnošću da još jednom pozovemo potencijalne autore za naredni broj našeg Zbornika da nas kontaktiraju i blagovremeno pripreme svoje nove priloge.

Uredništvo Zbornika

CRTICE ZA PORTRET EJUPA MUŠOVIĆA

Sažetak: Iz štampe se pojavila monografija Ulvije Mušovića “Mušovići od begova i kapetana do zbjegova i svjetskih metropola” u izdanju “Almanaha” iz Podgorice. Monografija je obuhvatila brojne pojedinosti iz života jednog od najuticajnijih i najpoznatijih bratstava na prostorima Crne Gore i Sandžaka, ali i znatno šire. Obradeno je porijeklo bratstva, više važnih ličnosti među kojima su svi kapetani Kolašina i Nikšića, ali i brojni drugi, kao i priče, anegdote, epske pjesme i drugi usmeni i pisani izvori koji govore o životu bratstva i teškim životnim prilikama, napadima, zbjegovima, progonima i pogromima, kakav je genocid u Šahovićima.

Posle čuvenih kapetana Mušovića, koji su prostorima Kolašina i Nikšića upravljali preko 150 godina, jedno od najviđenijih imena bratstva Mušovića je Ejup Mušović. Autor ovog priloga je bio učenik profesora Mušovića, a zatim dugogodišnji prijatelj i saradnik. Potaknut briljantnom monografijom Ulvije Mušovića osjetio je potrebu da za “Novopazarski zbornik”, čiji je pokretač i višedecenijski urednik bio Ejup Mušović, odnosno za izdavačku kuću Zbornika, Muzej “Ras” u Novom Pazaru, čiji je osnivač i višedecenijski direktor bio Ejup Mušović, pokuša naslikati sliku koja bar približno, iako sigurno blijedo, liči na Ejupa Mušovića.

Ključne riječi: Ejup Mušović, Suvi Do, Novi Pazar, Učiteljska škola, Muzej, Novopazarski zbornik

Uvodne napomene

Nedavno se iz štampe pojavila monografija autora Ulvije Mušovića “Mušovići od begova i kapetana do zbjegova i svjetskih metropola”. Izdavač je “Almanah” iz Podgorice. Ovaj poznati kulturni radnik, književnik i preduzetnik iz Prijepolja više je od pola vijeka nosio ideju i želju da napiše knjigu o Mušovićima, jednom od najčuvenijem bratstvu na prostorima današnje Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka. Kako je ideja sazrijevala, tako je autor sve više uviđao slo-

ženost zadatka koji je sebi postavio. Naime, trebalo je proučiti historiju krajeva i naroda, razdvojiti mirne periode i označiti one koji su donosili takve društvene okolnosti, proučiti vremena sukoba, nesporazuma, progona i pogroma ljudi i označiti odgovorne i druge aktere “nemilih događaja”. Trebalo je u historijske okvire naučno i literarno “oživjeti” i etablirati pradjedove, djedove, očeve i sinove Mušovića, pranane, nane, majke i kćeri, te ostaviti trajnu pisanu istinu o njihovom životu, radu, usponima, padovima, zbje govima i novim utočištima. Autor Ulvija Mušović je svega toga bio svjestan te je monografiju zasnovao na provjerenoj naučnoj metodologiji, kako u procesu eksploracije, odnosno istraživanja, ispitivanja, izviđanja i otkrivanja historijskih istina, tako i u procesu eksplikacije, odnosno tumačenja, objašnjavanja, prikazivanja i izlaganja svega do čega je došao u tim procesima. Tako je nastala monografija bez koje više nema proučavanja života Mušovića u Crnoj Gori i Sandžaku, ali i svih ostalih plemena i bratstava sa kojima su oni imali dodirnih životnih tačaka – Bošnjaka, Crnogoraca, Srba, Albanaca i drugih. Tako je Ulvija Mušović, svoje Mušoviće razasute od Nikšića i Bihora do Bijelog Polja, Prijepolja, Nove Varoši, Sjenice, Rožaja, Tutina, Skoplja, ali i Turske, mnogih zemalja Evrope, Kanade i Novog Zelanda okupio pod stari dobri plašt djedova i pradjedova, mudraca, kapetana, uglednih građana, visokih intelektualaca, radnika, mještana sela i gradova i velikih metropola... Na taj je način Ulvija Mušović vratio dug svim Mušovićkim kapetanima koji su Kolašinom, a potom i Nikšićem sa okolinama upravljali preko 150 godina, vratio dug agama i begovima Mušovićima, vratio dug svima onima koji su na bilo koji način pomogli da se kroz burne vihore održi bratstvo Mušovića, trajno utvrdio Vranešku legendu o Pavi i Ahmedu, predstavio autentično svjedočenje o genocidu u Šahovićima, predstavio kazivanja Ahmed-bega Mušovića, uz pomoć bratstvenika Ejupa i Emira, otvorio riznicu naučnog arhiva Univerziteta Harvard, prikazavši historijsku građu koju su sakupili Milman Parry, njegov asistent Albert Lord i prevodilac i zapisivač Nikola Vujnović, u Bijelom Polju, u periodu od 1930–1935. godine. Pored niza izvora od čak 73 bibliografske jedinice, Ulvija Mušović je porijeklo svog bratstva prvenstveno tražio u djelu čuvenog doktora Ejupa Mušovića koji se po ugledu i uticaju u društvenoj sredini (dinama) mogao ravnati sa najčuvenijim kolašinskim i nikšićkim kapetanima Mušovićima. Međutim, po naučnim dometima, po pisanim tragovima koji će vječno ostaio, Ejup Mušović će ostati prvi među prvim Mušovićima od postanka bratstva. Svjestan značaja istraživanja dr Ejupa Mušovića, o porijeklu i kretanjima Mušovića, koje je u formi naučnog rada objavljeno u “Istorijskim zapisima” (Podgorica, 1981. godine), što na izvjestan način predstavlja početak pisanja monografije Mušovića, Ulvija Mušović je u svojoj knjizi prenio integralni tekst tog naučnog rada.



A handwritten signature in dark ink, which appears to read 'Ejup Mušović' in a cursive script.

Ejup Mušović (1930-1995)

To nas je vratilo na sjećanje na profesora, naučnika, istraživača, pisca, sugrađanina, komšiju, druga, prijatelja, kolegu Ejupa Mušovića. To nam je iznova nametnulo zadatak da predstavimo svoja viđenja ovog velikog sina Kolašina, Suhodola, Tutina, Novog Pazara, ali i Sandžaka u cjelini, Srbije i Jugoslavije u cjelini.

Ovim radom želimo dati doprinos da se osvježe sjećanja na dr. Ejupa Mušovića, našeg Ejupa, posebno s obzirom na to što se iduće godine (2025) navršava 30 godina od njegove smrti. Želimo inicirati kod svih relevantnih subjekata na prostoru Novog Pazara i Sandžaka u cjelini, pa i šire društvene zajednice, posebno Republike Srbije, ali i susjednih država nastalih iz nekada zajedničke države Jugoslavije kojima je Ejup srcem pripadao, da se ta godišnjica adekvatno obilježi i trajno označi mjesto Ejupa Mušovića koje je on svojim dugogodišnjim radom uistinu zaslužio.

Pešterska visoravan iznjedrila je mnogo čuvenih ljudi: znani i neznani junaci, čuveni domaćini, ljudi dobre volje, surovi gorštaci, stručnjaci iz raznih oblasti, pa i znameniti naučni radnici.

“Od početka VII vijeka, Sloveni, preciznije – slovensko pleme Srbi, čiji prvi pisani pomjen potiče iz 822. godine, zaposeli su raške prostore” (Letica 1981). “Pouzđano se može reći da je u tim krajevima formiran jedan, od prvih, ako ne i prvi, srpski plemenski savez... čiji su tvorci bili Nemanjići” (Mušović 1985: 17). Slično Peštercima iz nekih sretnih vremena, bili su “... bogati stokom, a obilovali (su) mlijekom, sirom, medom i voskom” (Ćirković 1959: 11). “Sjenički kraj, kao dio starovlaškog kraja, definitivno je, kao dio oblasti Brankovića, potpao pod osmansku vlast 1455. godine i bio sastavni dio Krajišta Isa-bega Ishakovića, porijeklom Hercegovca i utemeljivača Novog Pazara i Sarajeva” (Mušović 1989: 10). Sjenički kraj je, ustvari, bio dio posjeda “...moćnog vlastelina Vojislava Vojinovića, koji je upravljao zemljom od Morave preko Sjenice i Gacka, do Kotora i Dubrovnika...” (Zbornik K. Jiričeka I SAN, 1959, prema Mušović 1985: 23), a prvi popis iz osmanske vladavine, iz 1455. godine, pokazuje da su u oblast “... Vuka Brankovića uneta sledeća sela: Đerekare, Naboje, Draga, Špiljani, Biohane, Velje Polje, Kovače, Detane, Oraše, Ribariće, Saš, Crnokrpe” (Ibid. 23), kao i Crvsko i Brnjica, “... Dubnica (24 domaćinstva), Vrhšenica (Vrsjenica) – 5 domaćinstava, Velovo (Vilovine) – 6 domaćinstava; registrovane su Gornja i Srednja Ritudža sa po jednim domaćinstvom... kasnije je selo obilo naziv Draževići, selo Loznik sa tri domaćinstva (kasniji popisi govore da se to selo dijelilo na Gornji, Srednji i Donji Lozovik, a da je za njega kasnije ustanovljen naziv Bagačići” (Mušović 1989: 11–12). Ovaj popis je pokazao “...a kasniji popisi još više, da su staroraški

krajevi bili dosta gusto naseljeni pretežno stočarima hrišćanske konfesije, a da je muslimansko stanovništvo bilo sasvim rijetko, koncentrisano u gradskim naseljima, praktično svedeno na predstavnike osmanske vlasti” (Ibid. 10).

Sedamnaesti vijek, kao jedan od najmirnijih perioda u vrijeme osmanske vladavine, završen je u ovim krajevima tako što se “... stari srpski živalj iselio sa Pešteri za vrijeme seobe Čarnojevića” (Enciklopedija 1965: 571). “Među mnogim srpskim iseljenicima u dalekom Budimu, iz 1690. godine, među uglednim ljudima Budima, pominju se Suvodolci, kao što je Jovan Suša iz Suvog Dola” (Mušović 1985: 37). Opustjele krajeve surove Pešteri, osmanske vlasti su popunile koloniziranim Malisorima, u osvit XVIII vijeka, tako da se “... analizom sadašnje strukture stanovništva u tutinskoj opštini dolazi do zaključka da tu nema potomaka starosjedelaca, ni Srba ni Muslimana, već da su to potomci doseljenika u XVIII i XIX vijeku” (Ibid. 37).

Ako se izuzme mali broj vjerskih lica iz obje konfesije, Gornja Pešter je XX vijek dočekala gotovo bez pismenih ljudi. Međutim, taj vijek se u ovom kraju završava sa potpuno iskorijenjenom nepismenošću, sa velikim brojem fakultetski obrazovanih stručnjaka iz raznih oblasti i sa tri doktora nauka: dr Ejup Mušović, prof. dr Ibrahim Bakić i prof. dr Medo Pepić. Budući da je Ejup Mušović prvi visokoučeni čovjek ovog subregiona, da je bio uzor i učitelj mnogima, pa i obojici spomenutih doktora nauka, pojam učen čovjek se, vezivao za njegovo ime, sve do druge i početka treće decenije XXI stoljeća, odnosno do devalvacije diploma višeg i visokog nivoa obrazovanja i do mogućnosti kupovine, “nabavljanja”, “davanja” ili “uzimanja diploma” i “dobijanja” zvanja “mastera” i “doktora” “nauka”, “emeritusa”, pa čak i “akademika”.

Nikada se Ejup Mušović nije drugačije predstavljao nego kao čovjek iz Suvog Dola, kao Pešterac, seljačko dijete i dio tog sela. Za Suvi Do je govorio: “Moj Suvi Do”, a za mještane Suvog Dola: “Moji Suvodolci” ili “Jedan moj Suvodolac”, isto onako kao što su Suvodolci i Pešterci govorili: “Naš Ejup”. Gdje je taj Suvi Do?

Suvi Do je na Gornjoj Pešteri

Ako se popnete na brdo Karadžu iznad Suvog Dola, na kojem je vođena čuvena Suvodolska bitka, i ako ste tako okrenuti da vam je lice u pravcu Novog Pazara, onda vam desno ostaje Đerekare, selo koga se rado sjećao Ejup Mušović i o kojem je rado pisao. Dok gledate na tu stranu, kao da čujete njegov glas o starim grobljima koji potiču iz srednjeg vijeka, o nekropoli iz XVII ili XVIII vijeka, o imenu sela koje je grčkog porijekla i označava *sokolare* – *mjesto gdje se gaje sokolovi*, o stanovnicima sela: Kurtovićima, Ahmetovićima, Destanovićima,

Suljevićima, Tahirovićima i Husovićima. Na Đerekare se, u podnožju, rijekom razdvojeno, nadovezuje Naboje, selo braće Pepić; pedagoški trio Avdo, magistar Musa i Husnija, doktor matematičkih nauka Medo, ekonomista Sejdo i poljoprivrednik Halit. Njima se ponosio i Ejup, jer su mu intelektualno bogatili Pešter. Odavde su i Alomerovići, Fakići i Hadžići.

Iza vas – ništa – brdo i vidikova linija. Iza te linije je cijela Crna Gora, i Korita, i Poda, i Berane, i Komovi i sve do mora sinjega.

Lijevo vam ostaje Boroštica. “Predanje kaže da ime ovom selu dolazi od *borove štica* (*štica* – daska): borova štica – Boroštica...” (Ejup), a dalje je Ugao, Doliće, Karajukiće Bunari (selo perspektivnog doktora pedagoških nauka Muzafera Bibića), Tuzinje, Buđevo i dalje, sve do Sjenice, do Kladnice i Javora... Kada bi vas nešto Ejup mogao voditi tim putem, ne može biti da ne biste slušali priče o Ram-Bulji (Ćamila Sijarića), o raznim znanim i neznanim junacima, o bitkama, o događajima. Slušali biste o komitama i njihovim predvodnicima, a Ejup bi vam otkrio ko je ubio komitskog predvodnika i u čijoj kući u Uglu se čuva sablja, kraljev dar za taj podvig. Pričao bi vam priču o bedeviji Hasana Hota i o Reč Pljaku, “hajduku što ga majka nije takvog rodila... i što mu nije mogla izba, jal’ čardak ostati zatvorena...” (Ejup). Pričao bi vam o stanovnicima ovih vrleti koji su porijeklom Klimenti, Gege, Šalje, Škrelji, Hoti, Kuči, Vasojevići, Piperi, Bjelopavljići, ili, pak, muhadžeri iz Bosne, Hercegovine i Crne Gore... Objasnio bi vam gde je u Žabrenu živio predač Karađorđa Petrovića, Petar Vasojević, po kome i danas jedan zaselak nosi naziv Petrovo Polje. Govorio bi vam o migracijama i patnjama ovog stanovništva, vječno spremnog da nekud krene.

Naprijed vam pogled puca preko peštarske širine: protekla se Ljeskova (odnosno Ljeskova, kako je mještani i zovu i pišu i kako je ovo selo i sam Ejup zvao, jer se ono tako i zove). Ljeskova, kao centralno mjesto, vještačka je tvorevina. U osnovi ove “tvorevine” krila se ideja o kolektivizaciji, o stvaranju zadruge “koja će Pešter orati u jednoj brazdi”... Zato je izgrađen zadružni dom, odnosno Dom kulture, škola, kasnije i mjesna kancelarija, ambulanta itd. Nešto lijevo od ovih objekata je prava Ljeskova – selo Škrijelja i Kuća, plemena koja najbitnije obilježavaju stanovništvo Pešteri.

Ne morate skretati pogled sa “prave” Ljeskove, a vidjet ćete Gradac. Ovo selo odavno krasi minare mjesne džamije, koja je sa sobom nosila tradiciju i koju su opsluživali čuvene hodže.

Nešto lijevo je selo Braćak, možda je to “praćak”, odnosno mjesto na kome se “... silna aždaha praćaknula, kada je izašla iz jezera, da rep osuši” (Ejup). Selo kao da izrasta iz “jezera”, široke bare, pune treseta koji je započeo da se taloži još prije vaktova velikih požara u kojima je stradala peštarska prašuma. Ušoreno,

zbijeno kao da je falilo placeva, sa kućama koje kao da se skrivaju iza plastova sijena, ovo selo liči na sliku naivnog slikara koju je neko vješto okačio baš na ovu sohu nebesku.

Vidikovu liniju vam zatvaraju brda što dijele Braćak od Ramoševa, Reževića i Devreča. Iznad sela Šipča (gde su onu aždahu “dočekali na šipovima” – drvenom kolju i Naboja – gde se “aždaha nabola na šipove”) pogled vam se zatvara Nabojском ćafom i visokim vrhom Gradina na planini Hum, a nešto zapadnije prevojem Zekavice, iznad sela Ervenice. Da ste nešto evlijah i da možete zavirivati preko brda, prošli biste Reževiće, selo dr. Hazba Gegića i vidjeli biste Devreče, selo Kadrije Bakića i dr. Ibra Bakića i Baka Bakića. Ako biste tim pravcem dalje nastavili, spustili biste se u Šaronje, selo akademskog slikara svjetskog glasa Nuradina Dina Trtovca. Od Šaronja biste se lako nadovezali do skrivenog, zavjetarnog zaseoka Jarebice. “Odatle su muslimani (Bošnjaci, prim. S. K.) Martinovići... Po jednoj verziji rod su im Lukači, takođe muslimani (Bošnjaci, prim. S. K.), potomci dva brata: Luke i Martina...” (Mušović 1989: 85). A dalje bi vam bilo najlakše niz sami Vidrenjak, plahovitu rječicu što se strmoglavi između Jelaka i Graljevine, odnosno Orlujaka i Drenove... Vidjeli biste Promuklicu, najčulenije vrelo u ovom kraju, čudo prirode, “vodu što dolazi odande gde se vile igraju i kupaju...” da prosto poželite da vas zapljusnu kapi što su klizale po njihovim tajnim oblinama... I eto vas sve do Tutina.

Od Ljeskove, nešto lijevo brdima iznad Braćaka, biste dospeli u Ramoševu. Tu je spomenik borcima VII crnogorske brigade “Budo Tomović”, palim na Jarutu, 30. oktobra 1944. godine. Tu bi vam opet slikovito pričao Ejup Mušović o tim historijskim događajima. Tu se nastavlja planinski masiv Jaruta. Markovi vrhovi zaklanjaju Gurdijelje, pa Čukote i Delimeđe, sve dok vas put ne bi prevario i izvukao iz izazovnih peštarskih širina Koštan-polja, polja košija i megdana i ne bi usmjerio dolje, prema manastiru Sopoćani, prema izvoru rijeka Raške i tajnovitim starinama kojima obiluje pazarska kotlina... Tu, u svakom kamenu, u svakoj stopi, u svakom znamenju bi vas nešto moglo podsjetiti na Ejupa Mušovića. Ako zastanete na izvoru Raške, čini vam se da čujete sladunjavu priču Ejupovu o nepreglednoj pećini ispod Pešteri (*peša* – pećina. Otuda i riječ Pešter (Ejup)), o tajnim hodnicima što spajaju Đalovsku klisuru i rijeku Bistricu (kod Bijelog Polja) i izvor rijeke Raške; ako zastanete u dvorištu manastira Sopoćani, čini vam se da se samo čeka neka grupa i da će ispred njih, onako prav i zdrav, kose razbarušene, odijela uredno namještenog, lica nasmijanog – no ipak ozbiljnog, ruku razmahnutih u pravcu svega što treba vidjeti i zapamtiti, stajati i govoriti profesor doktor Ejup Mušović... Njegove riječi bi vas vraćale u vrijeme i prostor, tjerale vas da se družite sa tim davnim ljudima, da ih prihvatate, razumijete... Ako li krenete niz put, prema Novom Pazaru, sa vama Ejup, ako sjednete u restoran – opet Ejup i

priča o danu kada je dolazio Tito i kako je Ejup govorio o manastiru pred Titom... Ako dođete na Pazarište, on vas vodi od duvara do duvara i o svakom kamenu ima priču, a onda vas tjera uz brdo, na Stari Ras i tamo vam priča, spušata vas u pećinu i plastično vam dočarava vrijeme Stefanovo... Na putu do Novog Pazara, stalno Ejup, a tek u Pazaru – u Muzeju, treba vam cijeli život da upoznate cijelog Ejupa. Dio njega, ili je Ejup bio dio njih, sve su džamije u Novom Pazaru, sve teki-je i mektebi, svi sokaci i kaldrme, obje banje, sve rijeke, Đurđevi stupovi, Petrova crkva, Jeleč, Deževa... Dio Ejupa su bile stalne dileme: ko je koga protjerivao i zašto nije trebalo, ko je koga ugrožavao i kako nije trebalo, ko je kome pomagao i kako je moglo još bolje... Dio njega su nedonađene istine i nerasvijetljeni putevi do njih, ali i poruka: *UČI, u ime Gospodara koji stvara! i Traži nauku, pa makar u Kinu!*

Suvi Do je tamo gde se odigrala čuvena

Suvodolska bitka, 8. juna 1809. godine

“Suvodolska bitka odigrala se na jednom brdu...” kod Suvog Dola. Na bojištu je ostalo 600 mrtvih. Suvodolsku bitku... jedan je učesnik ovako opisao: “Na Suvodolu je mloga turska vojska izginula, sve sami Albanezi. Paša je ranjen utekao u Peć, a vojska mu je izginula, preko 600 duša” (Mušović 1989: 48). O susretu Karađorđevih snaga i crnogorske vojske pisao je i Ejup (kao i mnogi drugi autori). “Južno od Suvog Dola, u mestu Jahovac, sastala se srpska vojska sa crnogorskom vojskom, pri čemu su izmenjali ratne simbole. Bio je to simboličan sastanak jer je crnogorsku vojsku činilo desetak Vasojevića koju je predvodio izvesni Šibalija. Jovan Sava, oborknez bihorski, prišao je tada Karađorđu sa stotinak Bihoraca, a Karađorđe ih uzme sa sobom i pošalje u Srbiju, narod koji je bio tamo, povede sa sobom: ovce mnoge i goveda, sve poteraju sobom’ (A. Protić, Povesnica...,16)” (Mušović 1985: 48).

Suvi Do je tamo gde je strah i trepet predstavljao

čuveni turski zabiti Hasan Hot

“Prvobitno je osmansku vlast u Suvom Dolu, za Pešter, oko 1826. godine, predstavljao Ibrahim- aga Ganić iz Rožaja ... (jer je ovaj kraj) u to vrijeme pripadao nahiji Trgovište – Rožaje. Mustafa-paša Bušatlija je 1828. godine postavio Hasana Hota, svog čovjeka i sultanovog protivnika, za peštarsko-bihorskog zabita (oficir koji održava red)” (Mušović 1985: 52). “Sto i pedeset godina, jako će koja biti više, ima kako je Hasan Hot, zabiti, došao iz Skadra na Pešter da zavede red među neposlušnim Peštercima. Udario je čadore u Suhodo pa tu izgradio trosprat-

nu kulu i vešala oko nje, sve teškim kulukom Pešteraca. Veliki je zapt Hasan Hot udario Peštercima koga su ovde zvali paša, a nije bio paša. Prebijao je peštersku sirotinju i uzimao im zalogaj iz usta, a svako jutro je po neko visio na vešalima. Aman, aman, teška li vakta” (Mušović 1994: 20). “Pretežno terorom, Hasan Hot je uspio da prikupi u Bihoru i na Pešteri 750 vojnika, koji su učestvovali u pohodu Mustafa-paše Bušatlije protiv Turaka, odnosno u bici kod Babun-hana” (Mušović 1985: 52). Kula Hasana Hota je konačno srušena 1831. godine, ali je strah od Hasana Hota, makar u pričama, ostao i do današnjih dana (Mušović 1975: 3–4).

Suvi Do je tamo gde je započela rad prva srpska narodna škola.

Škola u Suvom Dolu je počela s radom februara 1903 (Stanimirović 1933) iako se 1904. godina uzima kao godina početka rada prve srpske narodne škole u ovom kraju. Osnivač i prvi učitelj ove škole bio je Jeremija Popović (1873–1933), sin čuvenog popa Milutina iz Suvog Dola i otac jednog od viđenijih ljudi ovog kraja – Vojina Popovića (Mušović 1986: 205).

Suvi Do je mjesto čuvenih porodica Gornje Pešteri

Nakon Austrougarsko-osmanskog rata (1683–1699) Pešter je praktično ostala bez stanovništva. Kao što smo već napomenuli, nastale su velike seobe stanovništva prema sjeveru. Novi stanovnici Pešteri doseljavani su prisilno. Bila su to buntovna plemena, Klimenti i drugi Malisori, protjerani iz Epaje kod Skadra. Tako su ovi krajevi dobili “Arnauts, koji su učestvovali u Suvodolskoj bici, 1809. godine”. “Sadašnje suvodolsko stanovništvo je potomstvo doseljenika u XIX vijeku... doseljenih Crnogoraca koji se identifikuju pri popisima kao Srbi, i muhadžera, doseljenika iz Crne Gore posle 1858. godine, koji se identifikuju kao Muslimani” (Mušović 1986: 205). U ovim rukopisima Ejup ne pominje plemena koja vode porijeklo od doseljenog stanovništva iz Sjeverne Albanije. Na ovakav zaključak ga je mogla navesti i činjenica da u popisu katoličkih sela na Pešteri, koga su izvršili papski misionari 1721. godine, nema Suvog Dola. Možda su na to mogli uticati begovi Ćorovići i Hajdarpašići, koji su brižno vodili računa da na svoj begluk dovedu one koji će bolje obrađivati zemlju i urednije ispunjavati čivijske obaveze. Promjene strukture stanovništva nisu prestale ni tokom XIX, ni tokom XX vijeka. “Ti odlivi stanovništva bili su najizraženiji 1950–1970. godine, kada se muslimansko stanovništvo iseljavalo u Tursku. Iz Suvog Dola je u naznačenom periodu odseljeno u Tursku 221 lice, odnosno 28 domaćinstava” (Mušović 1986: 205). Ovome treba dodati činjenicu da su gotovo sve porodice, kakav je bio slučaj i sa ostalim muslimanima iz Sandžaka na putu prema Turskoj,

prvo odlazile u Makedoniju, pa se događalo da tamo trajno i ostanu. “Posle 1970. godine Muslimani se više nisu iseljavali u Tursku, ali su od tada Srbi počeli da se iseljavaju prema razvijenijim regionima Srbije i više od 80% Suvodolaca je od tada iseljeno. Samo u selo Metikoše kod Kraljeva ima 60 kuća doseljenih iz Suvog Dola” (Mušović 1986: 205). U navedenom radu dr. Ejup Mušović spominje sljedeće porodice: Agovići, Alibašići, Ahmetovići, Belojice, Bojovići, Veličani, Veljovići, Vučetići, Dupljaci, Djurovići, Etemovići, Ivezići, Ilići, Jašarevići, Kolići, Manići, Miljkovići, Mušovići, Nešovići, Popovići, Ramovići, Savići, Ćorovići, Hadžibulići, Hoti, Camići, Šmakovići i Ščekići. Bez namjere da favoriziramo ili zanemarujemo, navodimo šire podatke samo o nekim od njih.

Jedna od starijih suvodolskih porodica su Popovići. “Suvodolski Popovići su, po jednoj verziji,

Ozrinići sa Čeva. Odatle su odseljeni u Šekular (kod Ivangrada – Berane), a iz Šekulara u Azane (Hazane), na Limu. Iz Azana su se prezimenom Kanići, doselili u Suvi Do, krajem XIX vijeka, na posjede lozanskih begova Ćorovića. Iz Suvog Dola, u vrijeme kada je vladala opšta nepismenost, na Pešteri, Popovići su slali svoje momke na školovanje u prizrensku bogosloviju, pa su tako dali prve sveštenike – popove i po njima uzeli prezime *Popovići*. Osim sveštenečkog poziva školovani Popovići su se bavili i prosvjetno-pedagoškim radom, pa su 1904. godine otvorili osnovnu školu u Suvom Dolu, najstariju svjetovnu školu u tutinskom kraju. Pored toga iz te porodice bili su prvi opštinski činovnici u Suvom Dolu...” (Mušović 1989: 92).

“Do nedavno su u Suvom Dolu živjele dve porodice Ćorovića, a sada je ostala još jedna. Njihovih potomaka ima u Tutinu, Novom Pazaru i Skoplju. Ćorovići su begovi i njihova je Pešter bila...” – tako je o njima pisao Ejup.

“Smatra se da su Savići najstarija srpska porodica u Suvom Dolu, i da su, po svoj prilici, potomci Jovana Save, bihorskog oborkneza, koji se sastao sa Karađorđem u Suvom Dolu, 1809. godine” (Mušović 1989: 209).

“Hadžibulići su starinom Rovčani i kolevka im je Trebaljevu kod Kolašina, gde su islamizirani. Trebaljevo su napustili 1858. godine, pa su se neki još tada doselili u Suvi Do, a drugi posle 1878. godine, došavši tada iz donjeg Kolašina” (Mušović 1989: 210).

Suvi Do nije do i nije suv!?

Suvi Do se nalazi na nadmorskoj visini od 1.197 m. Selo je smješteno u zave-trini, na kraju prostrane Pešterske visoravni. Bogato je izvorskom vodom i uopšte

u njemu su najsolidniji uslovi za život, od svih sela na Gornjoj Pešteri. "... Pravo ime mu je **SUHODOL**... Ovo ime mu dolazi od staroslovenske reči *suhodol* (pa otuda Suhodol), čime se označavalo neko istaknuto kultno mjesto gde su prinošene žrtve bogovima i gde je obavljana molitva. Ne znajući za to, nova administracija, uspostavljena posle 1912. godine, označila je ovo selo kao Suvi Do, bez obzira što to nije do i što nije bez vode" (Mušović 1989: 203).

Suvi Do je mjesto rođenja Ejupa Mušovića

"Dosta se rano pominju Mušovići u donjem Kolašinu (Crna Gora) kao muslimani Crnogorskog porekla. Odatle su 1714. godine neki od njih otišli u Nikšić i tamo bili kapetani Nikšića do 1877. godine. To je, tokom vremena, postala brojna porodica, pa pošto su napustili Crnu Goru 1878. godine, njihovih potomaka ima u Bosni, Sandžaku i Turskoj, u velikom broju. Donji Kolašin su Mušovići napustili definitivno 1924. godine. Nekoliko porodica se tada zadržalo u Bijelom Polju, a dve od njih, jedna iz Stričine na Tari, a druga iz Šahovića (Tomaševo), doseljene su 1929. godine iz Bijelog Polja u Suvi Do, gde su se bavili isključivo trgovinom. Suvi Do su napustili posle Drugog svetskog rata i odselili se u Novi Pazar, Beograd, Sarajevo i Skoplje, a jedna je porodica u Tutinu" (Mušović 1989: 88).

U tom Suvom Dolu, u toj trgovačkoj porodici Jonuza i Šaćire Mušović, rođen je 25. septembra 1930. godine Ejup Mušović (Kačapor 2017: 1). Osnovnu, četvororazrednu školu, završio je u rodnom selu, a gimnaziju u Novom Pazaru (školske 1951/52). Po završetku gimnazije upisao je studije historije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, koje je sa uspjehom završio 1956. godine. Prvo službovanje je započeo u osnovnoj školi u Tutinu. Zapažena su njegova nadahnuta predavanja iz historije, njegov predani rad i beskrajni entuzijazam, a posebno bogato obrazovanje. Zbog toga je izabran za direktora Osnovne škole "Bogoljub Čukić" u Tutinu. Međutim, na ovoj dužnosti se zadržao veoma malo. Naime, već iduće godine (školske 1960/61) je primljen na mjesto nastavnika historije u Učiteljskoj školi u Novom Pazaru. Predavao je historiju i u "Gimnaziji" u Novom Pazaru, a pored toga bio i direktor Radničkog univerziteta, honorarni direktor Muzeja "Ras" u Novom Pazaru (1959–1971) i direktor Muzeja "Ras" (1971–1995).

Eto, takav je kraj u kome je rođen i u kome je živio i radio Ejup Mušović, Ejup profesor, Ejup doktor nauka, Ejup istraživaš, Ejup narator, savjetnik, zaštitnik, pomagač, narodni čovjek i narodni miljenik, Ejup koji je, istina, smetao zlonamjernima... Autor ovog skromnog priloga bi, u šaljivom inatu sa Ejupom, rekao da je Suvom Dolu ravno samo selo Orlje i Petrova Glava iznad njega odakle pogled miluje Kopaonik, Rogoznu, Moku Goru i Mojsirske planine, Pogled,

Rusoliju i Ahmicu i odakle se slede kosti u grudima i “zdroždi” tijelo od zime, pri pogledu na uvijek ledenu Hajlu.

Ejup Mušović je imao više velikih ljubavi. Samo je on mogao znati koja mu je ljubav bila najveća, najdraža, ili kako ih je mogao poredati. Sve jedno, mi uzimamo slobodu da ih poredamo, ne tvrdeći da je baš to redoslijed:

Bio je to blagi roditelj, nežni suprug, predivni komšija, najuvaženiji sugrađanin... Zaljubljenik u kulturno-historijske spomenike, u kulturu uopšte, kulturu naroda i kulturu kraja; jednako kulturu Srba, Bošnjaka, Roma, Jevreja, riječju – kulturu svih, jer je Ejup Mušović dušom i srcem volio sve i pripadao svima.

Imao je Ejup Mušović i svoje brige. Brinule su ga ljudske nepravde i nije mogao s njima da se pomiri. Brinule su ga i “sitne duše” i zlonamjernici. Plašio se više za narod i svoj kraj nego za sebe samoga.

Velika ljubav Ejupa Mušovića bilo radno mjesto profesora historije u Učiteljskoj školi. “To nisu bili časovi istorije, to je bila poezija” – izjavio je Ismet Rebronja, jedan od njegovih učenika. Ustvari, tako su mislili i predavanja profesora Mušovića doživljavali svi učenici. Njegova predavanja su bila ilustrovan brojn timer primjerima, potkrijepljena činjenicama, plastično izložena, prilagođena uzrasnim karakteristikama, obrazovnom nivou i psiho-fizičkim osobenostima učenika. Na njegovim časovima nije bilo misaono odsutnih, nije bilo “uspavanih”, “zanijetih” i “umišljenih”. Učenici su ta predavanja pratili sa onakvom pažnjom i interesovanjem sa kojom se prati najzanimljiviji akcioni film, pozorišna predstava ili uzbudljiv događaj. On je obrazovao i vaspitavao svojim stavom, svojim odnosom prema svakom pojedincu, svojim načinom kretanja i svojim načinom sjedenja... Svuda i na svakom mjestu, u svakom svom pokretu, Ejup je bio vaspitač. Učenici od njega nisu učili samo historiju; učili su kako da govore, kako da se druže i vole, kako da se poštuju i uvažavaju, kakav odnos treba da imaju prema domovini i njenim narodima i narodnostima, prema njenom jedinstvu i cjelovitosti... Učili su od njega kakav treba da bude narodni učitelj, borac za znanje i vaspitanje, borac za prosperitet i blagostanje... Slabijim učenicima je svesrdno pomagao, a darovitima je sa oduševljenjem “duvao pod krila” sa željom da uzlete i da se vinu visoko, visoku u polje znanja i nauke. Radovao se uspjesima svojih učenika i tugovao nad neuspjesima, shvatajući učeničke neuspjehe svojim ličnim neuspjesima. Zato su ti neuspjesi i bili brzo prevladavani; njih, zapravo i nije bilo, jer ih je rješavao profesor Ejup s uenicima. Prije podne i u toku dana aktivan na redovnoj nastavi, poslije podne prvi na sportskim terenima. Učenici bi prepričavali i imitirali profesora Mušovića: “Kako igra odbojku! Pa to je neviđeno! Skače visoko, čovječe, više od svih... A onom nježnom rukom, malo iskriv-

ljenom, bije kao topom!” – govorili su učenici. I stvarno: u kojoj ekipi profesor Mučović igra, ta ekipa pobeđuje, a ako profesor Mušović sudi, onda se igra ozbiljno i regularno... “Taj, brate, sudi po pravdi!” Uvečer se znalo da Mušović igra bilijar. Žalili su učenici što im je pristup u javne lokale bio zabranjen, a sigurno bi išli da gledaju kako profesor Mušović igra bilijar.

Neskrivena ljubav Ejupa Mušovića bio je Muzej u Novom Pazaru. U njemu je radio 36 godina, te su ga mnogi i poistovjećivali sa Muzejom. U njemu je Ejup u punom svjetlu našao sebe. Muzej je bio rješenje za Ejupa, a Ejup je tek bio rješenje za Muzej. Malo je zavičajnih muzeja u zemlji koji su pokrenuli toliko akcija i aktivnosti: arheološka, historijska, umjetnička, etnografska istraživanja; rekonstrukcija, restauracija, zaštita i konzervacija spomenika kulture... Niko od njega nije bolje upoznao kulturnu baštinu Novog Pazara i šire okoline i niko od njega nije umio bolje i sa više oduševljenja da govori o njoj. Slučajni posjetioči, koji bi jednom čuli njegovo izlaganje o bilo kojem spomeniku kulture, postajali su trajni zaljubljenici i željno vrebali priliku da slušaju profesora Mušovića o drugim spomenicima ili bilo kojoj historijskoj ili društveno-političkoj temi, a namjerni posjetioči, naučni radnici, kulturni poslenici ili visoki funkcioneri su Novi Pazar i spomenike kulture poistovjećivali sa Ejupom. To što su se spomenici kulture u ovom kraju našli na listi svjetske kulturne baštine, zasluga je najvećim dijelom Ejupa Mušovića. U muzej se rado svraćalo, a Ejup je imao vremena za svakoga. U stvari, tako je on samo žrtvovao svoje dragocjeno vrijeme, jer je u pisačkoj mašini uvijek bio uvučen papir za novi prilog u nekom časopisu, ili za novu knjigu. Tu, u skromnoj kancelariji Muzeja, uvijek brižno sagnut nad pisačim stolom i pisačom mašinom, stvorio je Ejup preko 150 manjih ili većih priloga u raznim časopisima, devet samostalnih knjiga, dvije knjige kao koautor i jedan pripremljeni rukopis za štampu (Bibliografija 1995. i u Rožajskom zborniku 1995).

“Novopazarski zbornik” je bio ono čemu se Ejup Mušović bezrezervno predavao. Novopazarski zbornik je muzejski godišnjak koji je pokrenuo Ejup Mušović. Iz godine u godinu, iz broja u broj, “Novopazarski zbornik” je izrastao u sve sadržajniji i bolji časopis. Okupio je za saradnike najčulenija imena jugoslavenske historije, etnologije, kulture, umjetnosti i nauke uopšte. Sam Ejup je uredio prvih 19 brojeva i u svim njima revnosno sarađivao ravnajući se po kvalitetu priloga sa najistaknutijim naučnicima, ili prednjačeći u nekim oblastima. “Novopazarski zbornik” danas predstavlja jasnu sliku Novog Pazara i šire okoline. On je zapravo osvijetlio i najskrivenije strane i najtajnovitija područja iz historije, kulture i umjetnosti ovih krajeva. On je svijetu predstavio Novi Pazar i sve zamršene staze kojima je on u svojoj burnoj historiji prošao. Istovremeno, “Novopazarski zbornik” će generacijama koje dolaze na najbolji

način predstavljati Ejupa Mušovića, njegovu znatiželju i naučnu erudiciju, njegove naučne domete i doprinos.

Ejup je sa mnogo ljubavi, predanosti i naučne erudicije pisao svoje knjige. U knjizi “Novi Pazar i okolina” (1969) Ejup Mušović je objavio svoje prve obimnije radove. To su poglavlja “Srednji vek” (str. 89–116) i “Period od 1912–1941” (str. 273–302). Ovi radovi već decenijama predstavljaju nezaobilazni izvor pri proučavanju Novog Pazara i njegove okoline.

Koautorska knjiga “Borci novopazarskog kraja pali u NOR-u” (Mušović, E., i Radović, M., 1974. i 1984.) doživjela je dva izdanja i predstavlja vjernu sliku novopazarskih boraca.

Jedan od najznačajnijih doživljaja u bogatom životu Ejupa Mušovića bio je susret s Titom u Novom Pazaru. Te svoje impresije Ejup je iznio u knjizi “Tito u Novom Pazaru” (Mušović 1978).

Uvijek vjeran svom rodnom kraju i svim ljudima u njemu, Ejup Mušović je obradio posebnu monografiju o narodnom heroju Bogoljubu Čukiću. Knjiga odiše toplinom, divljenjem i zahvalnošću palom borcu i narodnom heroju (Mušović 1979).

Jedno od glavnih djela Ejupa Mušovića jeste knjiga “Etnički procesi i etnička struktura stanovništva Novog Pazara”. Djelo je nastalo kao doktorska disertacija, koju je Ejup Mušović odbranio na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1978. godine. Knjiga je uistinu postala nezaobilazni izvor za sve one koji se, na bilo koji način, bave proučavanjima prošlosti Novog Pazara i njegove okoline (Mušović 1979). Monografija “Tutin i okolina” prvi je obimniji rad o ovom kraju. U knjizi se Ejup bavi geografskim položajem i prirodnim uslovima, historijom kraja, prošlošću, kao i stanovništvom, njihovom etničkom strukturom i etničkim procesima (Mušović 1985/1989).

“Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina” drugo je veliko ostvarenje Ejupa Mušovića. Knjiga je nastala kao rezultat dugogodišnjih proučavanja i istraživanja etnogeneze i složenih historijskih i društvenih procesa i odnosa, umnogome osporavanog i nepravilno shvaćenog i prihvaćenog islamiziranog stanovništva (Mušović 1992).

Knjiga “Džamije u Novom Pazaru” predstavlja koautorski rad sa Slavicom Vujović. Obuhvaćeni su objekti džamija izgrađenih u periodu od XV vijeka do 1912. godine, odnosno one džamije koje su nastale u periodu direktnog uticaja islamske kulture (Mušović – Vujović 1992).

Ejup Mušović se, za mnoge neočekivano, 1994. godine “oglasio” zbirkom pripovjedaka “Sermija”. Njegove pripovijetke obiluju vaspitnim porukama, pričane su meko, tanano, onako kako je to samo Ejup umio (Mušović 1994).

Nakon toga se pojavila knjiga Ejupa Mušovića “Muslimani Crne Gore”. Knjiga predstavlja još jedan veliki doprinos upoznavanju Muslimana, njihovog porijekla i njihove sudbine. “Kada se govori o procesu islamizacije, koji kod nas nije uopšte dovoljno izučen (u nedostatku objavljenih izvora prvog reda), česta su tendenciozna i nenaučna tumačenja, robovanja mitu prošlosti. Ipak, pouzdano se može reći da su jugoslovenski Muslimani potomci stanovništva koje su turski osvajači zatekli. To važi i za Muslimane Crne Gore. Dakle, ako su Crnogorci u ogromnoj većini slovenskog porekla (ili to nisu), onda su to i Muslimani u toj državi. Prema tome, jasan odgovor na to ko su crnogorski Muslimani u etničkom pogledu može se dati tek onda kada se daju jasni odgovori na etnogenezu Crnogoraca” (1997: 19). “... Da ponovimo, stanovništvo današnje Crne Gore, kao i susjedne Albanije, bilo je u predtursko doba hrišćansko, najviše katoličko. Albansko, kao starosedelačko stanovništvo imalo je dužu tradiciju u hrišćanstvu, jer je bilo na udaru hristijanizacije praktično još od prvog stoleća, a izrazitije od vremena legalizacije hrišćanstva (IV stoleće)” (1997: 20).

Isto tako Ejup je sa mnogo ljubavi pisao priloge u stručnim časopisima i listovima. Objavio je preko 150 radova. Zbog namjene ovog priloga, posebno njegovog obima, nećemo se baviti pojedinačnim prikazivanjima tih radova. Navodimo samo priloge koji se neposredno odnose na ove krajeve: “Dve povelje sultana Mehmeda osvajača, pisane u Sjenici i Novom Pazaru”, Naša prošlost, IV-V, Kraljevo, 1971; “Sjениčka nahija u XVI vijeku”, Novopazarski zbornik, br. 4, Novi Pazar, 1980; “Jugoslovensko iseljništvo u Turskoj”, Zbornik radova EI SANU, br. 12, Beograd, 1981; “Sjениčka nahija tridesetih godina XIX vijeka”, Zbornik Sjenice, br. 2, Sjenica, 1986; “Duga Poljana – stanovništvo”, Novopazarski zbornik, br. 12, Novi Pazar, 1988; “Stanovništvo Sjenice”, Glasnik EM, knj. 5, Beograd, 1989.

Jedna od velikih ljubavi Ejupa Mušovića bilo je organizovanje stručnih i naučnih skupova. U okviru ove aktivnosti Ejup Mušović je okupio i u Novi Pazar doveo sve, ili gotovo sve najistaknutije naučne i stručne radnike iz cijele (bivše) Jugoslavije, a mnoge i iz inostranstva, koji su mogli i imali o čemu da govore i pišu, kada je u pitanju nauka, umjetnost i kultura Novog Pazara i njegove šire okoline. Prilozi sa većine tih skupova objavljeni su u “Novopazarskom zborniku”.

Iz redova nas koji još hodamo Zemljom, Ejup je otišao 6. jula 1995. godine. Međutim, njegovo djelo ga vječno čini živim. Uvjereni da umiru samo oni koji ne ostavljaju dobra djela iza sebe; stoga, ne govorimo i ne pišemo o smrti Ejupa Mušovića.

Umjesto zaključ(a)ka

Ejupov rad jeste bio zapažen i jeste bio nagrađivan. Međutim, u ovom prilogu našeg skromnog doprinosa za biografiju Ejupa Mušovića, svjesno smo izbjegli da nabrajamo nagrade koje je dobijao. To činimo iz razloga što smo uvjereni da će nagrade za djela Ejupa Mušovića tek dolaziti. Naime, više nije moguće proučavati Novi Pazar i širu okolinu, pa i Srbiju i Jugoslaviju, a da se makar ne dotakne doprinos koji je za ta proučavanja dao Ejup Mušović. Posebno nije moguće proučavati spomenike kulture u ovom kraju, kao i sandžačke nahije: Jeleč, Zvečan, Sjenicu, Barče, Moravicu, Mileševo i Ržane... Nije moguće bez Ejupovih radova proučavati stanovništvo ovih krajeva, a posebno Srbe, Jevreje i Bošnjake. Kada su u pitanju Bošnjaci, Ejup Mušović je najtemeljnije proučio i prezentovao njihovu historiju, kulturu i tradiciju, kako za one koji žive u Srbiji, tako i za one koji žive u Crnoj Gori. Još za života Ejupa Mušovića, Radomir Stanić je pisao: “Nije mi poznato da u Srbiji postoji grad koji ima takvu ličnost s kojom se može podičiti kao što se Novi Pazar može ponositi sa dr. Ejupom Mušovićem, čovjekom visokih moralnih vrednosti, kulturnim i naučnim pregaocem najvišeg reda i izvanrednim znalцем istorijske prošlosti ovog dela Srbije. Sjajni i superiorni poznavalac istorijskih i kulturnih prilika Novog Pazara i šireg područja Stare Raške, on je bez premca u pogledu naučne svestranosti i njene produktivnosti... On je sinonim Novog Pazara, njegovog kulturnog uzleta i utemeljitelj naučne misli o prošlosti Muslimana ovog područja, ali je istovrijemeno delatnik koji je dao izuzetan doprinos svekolikom naučnom poznavanju negdašnjeg Starog Rasa – matične oblasti stare srpske države, osobito kulturnog nasleđa iz njegovih poznijih vremena” (Stanić 1992: 5).

Tutin, na čijoj je teritoriji selo Suhodol, odnosno Suvi Do, u kojem je rođen Ejup Mušović se ma koliko skromno, ipak na neki način odužio Ejupu Mušoviću. Biblioteka u Tutinu nosi njegovo ime.

Novi Pazar u kome je većinu svog života i, praktično, cijeli radni vijek proveo Ejup Mušović, još uvijek nema instituciju koja nosi njegovo ime, nema gradske ulice s imenom Ejupa Mušovića... Naredne, 2025. godine navršava se 30 godina od smrti Ejupa Mušovića. Očekujemo da će društvena zajednica Novog Pazara pripremiti i adekvatno obilježiti tu godišnjicu i ime Ejupa Mušovića trajno uvrstiti u dalji razvoj ove sredine. To bi se, realno, moglo očekivati od Opštine Sjenica, ali i od Akademije nauka i umjetnosti u Beogradu, za koju je svoj naučni rad stalno vezivao Ejup Mušović. Naime, Ejup Mušović jeste rođen u selu Suvom Dolu na Pešteri, jeste živio i radio u Novom Pazaru, ali je i srcem i dušom bio građanin Srbije i građanin Jugoslavije.

IZVORI:

1. Mušović, E., (1989), Stanovništvo Sjeničko-pešterska visoravan, Beograd.
2. Mušović, E., (1985), Tutin i okolina, Beograd.
3. Ćirković, S., (1959), Srednjovekovna srpska država, Zagreb.
4. Jiričeka, K., (1959), Zbornik, I SAN, posebno izdanje, knjiga CCCXXVI, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija, knj. 33, Beograd.
5. Enciklopedija Jugoslavije VI, Zagreb, 1965.
6. Mušović, E., (1994), Sermija, "Bedevija Hasana Hota", Beograd.
7. Mušović, E., (1975), "Nešto o Hotima i Hasanu Hotu", *Istorijski zapisi*, god. XXVIII (XLVIII), knj. XXXIII, Titograd.
8. Mušović, E., (1962), "Popovići iz Suvog Dola i njihova prosvetiteljska delatnost", *Nastava i vaspitanje*, br. 7-8, Beograd.
9. Kačapor, S., (1985), "Jeremija Popović prvi narodni učitelj u opštini Tutin", *Novopazarski zbornik*, br. 9, Novi Pazar.
10. Mušović, E., (1986), "Stanovništvo MZ Suvi Do", *Novopazarski zbornik*, 10/203–216, Novi Pazar.
11. Kačapor, S., (2017), Podaci za biografiju uzeti su iz "Upitnika za direktore i nastavnike Učiteljske škole u Novom Pazaru", koga je autoru ovog priloga popunio Ejup Mušović.
12. Bibliografija radova dr Ejupa Mušovića., (1995), *Novopazarski zbornik*, br. 19, 1995, Novi Pazar, Rožajskom zborniku br. 7, 1995, Rožaje.
13. Više autora., (1969), Novi Pazar i okolina, Beograd.
14. Mušović, E. i Radović, M., (1974. i 1984), *Borci novopazarskog kraja pali u NOR-u*, Zavičajni muzej, Novi Pazar.
15. Mušović, E., (1978), *Tito u Novom Pazaru*, Zavičajni muzej, Novi Pazar.
16. Mušović, E., (1979), *Bogoljub Čukić narodni heroj*, Zavičajni muzej, Novi Pazar.
17. Mušović, E., (1979), "Etnički procesi i etnička struktura stanovništva Novog Pazara", *Posebno izdanje* Etnografskog instituta SANU, knj. 19, Beograd.
18. Mušović, E., (1992), *Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina*, Slovo, Kraljevo.
19. Mušović, E. i Vujović, S., (1992), *Džamije u Novom Pazaru*, Beograd – Kraljevo.
20. Stanić, R., (1992), *Predgovor za knjigu: Ejup Mušović, Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina*, Slovo, Kraljevo.

Sait Kačapor, PhD, Full Professor

Novi Pazar

SKETCHES FOR THE PORTRAIT OF EJUP MUŠOVIĆ

A monograph by Ulvija Mušović titled “The Mušović Family: From Beys and Captains to Refugees and World Metropolises,” published by Almanah in Podgorica, has recently been released. This monograph covers numerous details about the life of one of the most influential and renowned families in Montenegro and the Sandžak region, with a broader scope as well. It explores the origins of the family, focusing on key figures such as all the captains of Kolašin and Nikšić, and many others. The narrative is enriched by stories, anecdotes, epic poems, and various oral and written sources, all of which recount the family’s life, hardships, attacks, escapes, persecutions, and tragic events, including the genocide in Šahovići.

Following the era of the prominent Mušović captains, who ruled over Kolašin and Nikšić for more than 150 years, Ejup Mušović emerged as one of the most distinguished members of the family. The author of this piece was once a student of Professor Mušović and later became a long-time friend and collaborator. Inspired by Ulvija Mušović’s brilliant monograph, he felt the need to attempt to portray Ejup Mušović for Novopazarski Zbornik, a journal Ejup Mušović founded and edited for many decades. Additionally, the author wanted to honor him through the Museum “Ras” in Novi Pazar, which Mušović had established and directed for many years. This attempt to sketch a portrait of Ejup Mušović, while modest, strives to offer at least a glimpse of this remarkable figure, even though it may not fully capture his depth.

Key words: Ejup Mušović, Suvi Do, Novi Pazar, Teachers’ School, Museum, Proceedings of Novi Pazar

NOVIJA ARHITEKTURA NOVOG PAZARA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

Sažetak: U radu u obliku pregleda sa elementima rasprave komentariše se graditeljska delatnost Novog Pazara u toku 20. veka pod uticajem arhitektonskih modela Istoka i Zapada. Novija arhitektura Novog Pazara formirana je na socio-ekonomskim karakteristikama koje su nosile promene u graditeljstvu tokom 20. veka. Težnja grada modernog doba da prati razvijeni Zapad dovela je kategoričkog odbacivanja vekovima ustaljenog tradicionalnog modela građenja. U opštoj društvenoj transformaciji, udaljavanje od “zaostalog” tradicionalnog načina građenja nasilno su nestali i dobri primeri prethodnog arhitektonskog nasleđa. Neuravnoteženo implementirana arhitektura Istoka i Zapada izgleda kao večita borba dva karakterno različita aktera dajući za posledicu današnji anahroni izgled Novog Pazara. Pod njihovim uticajem stvoreni arhitektonski obrazci pokazuju da raspodela ekonomske moći, tehnoloških dostignuća i kulture sa spontanim i nametnutim idejama idealnog razvoja u značajnoj meri doprinosi gubljenju urbanog identiteta grada. Zbog toga pažnja uvek posvećena stilistici i atribuiranju graditeljskih dela se mora usmeriti na analiziranje šireg opsega uz proučavanje mnogostrukih začenja složene ideologije vremena.

Ključne reči: Novi Pazar, grad, arhitektura, Istok, Zapad, orijentalizam, modernizam.

Uvod

U današnjem svakodnevnom govoru koristeći termine Istok i Zapad da li zapravo znamo njihovo konkretno značenje? Prema opšte prihvaćenom mišljenju oni se predstavljaju kao geografski i kulturološki karakterno različiti zatvoreni homogeni koncepti (Özdemir 2004: 64). Međutim, kako Zapad nije tačno određen, isto tako ni Istok nema svoju konkretnost (Said 2008: 14). Tokom istorije mnoge civilizacije

(Egipat, Mesopotamija, antička Grčka, Rimska imperija i druge) su imale kako svoj Istok tako i svoj Zapad. Istorijski razvoj koncepta Istok i Zapad daje utisak da se ova tema nikada ne može dovoljno i detaljno proučiti (Cansever 1998: 161).

Opet, istorijski gledano ovaj koncept kritičkog razmišljanja može se povezati sa uticajem Francuske revolucije (1789) u Evropi tokom 19. veka što je početak interesovanja zapadno-evropskih kultura za Istok¹. Međutim, ni orijent ni okcident nisu prirodne pojave nego društvene tekovine koje su nastale kao proizvod istorije, religije i geografskog područja kome pripadaju. Ova dva sistema ideja prema svojim osobenostima predstavljaju različite entitete koji međusobno korespondiraju i omogućavaju uzajamno postojanje. U ovom radu vojno-politički, društveno-ideološki i naučno-kulturološki gledano Zapad predstavljaju atlantske sile (zapadna Evropa i severna Amerika) dok nasuprot njima Istok obuhvata Aziju sa fokusom na Bliski istok.

Prvo suočavanje Evrope sa istočnim kulturama dešava se u vreme krstaških ratova (1095) gde je borba za prevlast nad teritorijama praćena upoznavnjem društava protiv kojih su se evropski narodi borili. Tako su već od 13. veka evropski putnici počeli intenzivnije da odlaze u zemlje na istoku sa ciljem širenja religije ili novih znanja i iskustava ili radi sticanja plena (Ersöz i Uslu 2005: 67; Riley-Smith 1997: 8-11). Međutim, njihova glavna preokupacija je bila prikupljanje informacija i zatim njihovo klasifikovanje u ranije poznati obrazac sa naglašenim elementima značajnim za proučavanje Istoka. Ovakva putovanja postaju sve privlačnija zapadnom svetu u toku 19. veka kada počinju moderna istraživanja Istoka. Koncept putovanja će dobiti notu prosvetljenja, pa će cilj putovanja biti napredovanje Zapada na račun istraživanja istočnih kultura. Pravi putnici delili su svoja iskustva sa onim koji su se o svojim putovanjima izražavali kroz umetnost i pre nego su fizički doživeli Istok (Kabbani 1988: 88-89). Proučavajući i pokušavajući da razume Istok, Zapad je istovremeno doživljavao promene na području umetnosti, arhitekture, filozofije, muzike i u mnogim drugim sferama života, što će proizvesti različite heterogene oblike kulture. Ovaj talas neće zaobići teritorije pod tada već oslabljenom osmanskim vlašću koje su zbog prisustva islama kategorizovane kao orijentalna Evropa. Izmešani uticaji paradoksalno su ovim prostorima davali karakteristike zapadnog čemu se u tom periodu stremilo, ali i istočnog, što je bilo reprezent viševjekovnog osmanskog uticaja.

¹ Prema Saidovom mišljenju, istočno-evropska kultura početkom 18. veka počinje da se povezuje sa islamom. Kasnije s pojavom imperijalista razvije se stav da su zapadno-evropske kulture nosioci savremenih tokova, dok su nasuprot njima istočne kulture stagnirale i zaostale. Tada će se u 19. veku istočnim kulturama dati zajednički naziv "orijentalizam" (2008: 9-13).

Francuska revolucija nije napravila samo socio-kulturološke promene već se njen uticaj osetio i u političkoj svesti naroda širom Evrope. Razvijanje nacionalne ideje² i borba za nezavisnost od tuđinske vlasti zahvatiće i sve delove Balkanskog poluostrva početkom 19. veka. Upravo tada Srbija počinje borbu za oslobođenje od turske vlasti³. Teritorija Srbije i okolnih zemalja započevši svoju borbu za nezavisnost krenule su i u borbu približavanja Zapadu i udaljavanja od Istoka. Skoro pet vekova vladavine Osmanske imperije ostavilo je tragove u načinu života, obrazovanju i kulturi. Stremljenja ka novom cilju trajaće više od jednog veka kada oslobođena i poslednja područja, nekadašnji Novopazarski sandžak i današnje države u okruženju, stekavši nezavisnost početkom 20. veka.

Na razvoj Novog Pazara, kao naselja formiranog od strane Osmanlija u 15. veku u blizini nekadašnje prestonice prve srpske srednjevekovne države, uticale su tokom vekova geografske i istorijske prilike. Zahvaljujući svom položaju u centralnom delu Balkanskog poluostrva, Novi Pazar je tokom istorije bio tranzit između Evrope i Azije. Grad koji je dostigao vrhunac svog razvoja u 16. veku paralelno sa stanjem u celokupnoj osmanskoj državi počeo je gubiti svoju političku i ekonomsku moć u narednim stolećima. Tako je na početku 20. veka Novi Pazar grad pod osmanskom vlašću kao deo Kosovskog vilajeta⁴ pozicioniran između

² Posle 1789. godine prihvaćeno je novo shvatanje države i kao glavni cilj postavlja se izgradnja nacije gde je narod jedne države ujedinjen zajedničkim vrednostima, običajima i jezikom. Zbog toga se ovaj istorijski period u Francuskoj i čitavoj Evropi uzima kao rođenje nacionalizma. Iako osećaj nacionalnosti i stanje nacionalne svesti nisu novi koncepti, njihovo preoblikovanje u politički sistem koji izgrađuje naciju u obliku koji prethodno nije postojao formira obrazovne programe koji zastupaju zajedničke vrednosti, građanske navike i jezik gde se proširenje teritorije opravdava ujedinjavanjem naroda koji su nepravедно odvojeni od svoje nacije. Tako prema ovom sistemu nacionalizma država odnosno nacija ima pravo na teritoriju, stanovništvo i međunarodno priznati status sa naglašenim civilnim pravima (Bell 2016: 71-73).

³ Prvi srpski ustanak (1804) pokrenut pod Karađorđevim vođstvom smatra se početkom pobuna balkanskih naroda protiv Osmanlija. One su u početku imale samo nacionalni a kasnije su dobile i verski karakter. Balkansko poluostrvo je naročito postalo nestabilno nakon Berlinskog kongresa (1878) kada su etničke grupe naseljene na ovom prostoru počele međusobno da se sukobljavaju (Bandžović 2001: 141). Borbe za kreiranje modernih državnih granica trajaće će sa većim ili manjim intenzitetom sve do Prvog balkanskog rata (1912) kada su Osmanlije u potpunosti izgubile vlast na Balkanu.

⁴ U prvom periodu osmanske vladavine teritorija Novog Pazara nalazila se u sastavu novoosnovanog Rumeljskog beglerbegluka (Tür. Rumeli Beylerbeyliği). Međutim, već 1580. godine osnovan je Bosanski beglerbegluk (Tür. Bosna Beylerbeyliği/Eyaleti) u sklopu koga se nalazio Bosanski sandžak (Tür. Bosna Sancağı) kome je pripao i Novi Pazar (Ağanoğlu 2021: 47; Gölen 2010: 52). Novi Pazar će ostati u sastavu Bosne sve do

novonastalih država (Srbije i Crne Gore) sa vekovima negovanim orijentalnim graditeljskim nasleđem neadekvatnim za novi vek i nove društvene prilike u Evropi (Fotografija 1).



Fotografija 1. Novi Pazar početkom 20. veka

(IA "Ras" Novi Pazar [Datum pristupa: jun, 2013])

Graditeljsko nasleđe i socio-kulturološke prilike

Dinamika razvoja novopazarskog graditeljstva uvek je zavisila od ekonomsko-političkih, odnosno socio-kulturoloških faktora. Dug period vladanja orijenta na prostoru Novog Pazara dao mu je karakteristike osmanskog naselja, što će nakon promene vlasti u gradu početi da se menja. Promene u svim društvima se ne dešavaju na isti način jer su one uslovljene kvantitativnom vrednošću najvažnijih strukturalnih i funkcionalnih faktora koji doprinose postepenosti ili nagloj

Berlinskog kongresa (1878) kada je Austro-ugarska izvršila aneksiju Bosne a u rukama Osmanlija na Balkanu su ostali Makedonija, Albanija i Kosovo sa Novopazarskim sandžakom (Özcan 2019: 116; Vojvodić 1969: 257). Odlukama nakon 1878. Novi Pazar će i dalje biti administrativno središte Novopazarskog sandžaka (Tür. Yenipazar Sancağı) ali sada u okviru Kosovskog vilajeta (Tür. Kosova Vilayeti) što će trajati sve do 1912. godine.

transformaciji urbane slike naselja. Fizički i simbolički status zatečene arhitekture u Novom Pazaru je bio duhovni i materijalni oslonac novopazarskog društva do perioda prve urbanizacije (1956) (Škrijelj 2014: 221-222). Vekovima formirana tradicija je u tom momentu tražila svoje mesto u novom društvenom poretku. Višeslojnost i višestruko značenje urbanog prostora nastalo je ukrštanjem razasutih elemenata koji se istovremeno preklapaju, menjaju ili vremenom nestaju usled pojave individualnih i kolektivnih identiteta (Stupar 2009: 87, 127). Međutim, napuštanje tradicionalnih vrednosti se ne može desiti odjednom, čak i kada ljudske potrebe idu u novom smeru, zbog arhitekture koja reprezentuje lokalnu kolektivnu memoriju.

Analiziranje stvarnosti i identiteta pojedinih urbanih celina novijeg doba prilično je skromno u odnosu na druge istorijske periode u Novom Pazaru. Promenjeni politički i ekonomski uslovi nastali tokom 20. veka rezultirali su malim brojem naučnih radova na temu novije arhitekture. Pokušaj nove moderne arhitekture da se poveže sa postojećim strukturom naselja stvorilo je probleme u proučavanju arhitektonskog nasleđa Novog Pazara.

Delimično i u fragmentima prvi put o novijoj arhitekturi Novog Pazara piše Amir Ćorović naglašavajući značaj urbanog razvoja na formiranje moderne i savremene svesti kod lokalnog stanovništva. S vremenske distance i detaljnije o istoj temi kasnije najviše govore Aleksandar Kadjević i Milan Popadić koji se zajedno sa fokusom na pojedine javne arhitektonske objekte i urbane celine bave i problemima nastalim u 20. Veku, osvrćući se na socio-ekonomske faktore koji su uzrokovali nesinhronizovanost između nove urbane strukture i postojećeg graditeljskog nasleđa. Pored njih, Jovan Krunić daje pregled civilne arhitekture nastale u kasnom osmanskom i ranom postosmanskom periodu u Novom Pazaru. Ovi autori su noviju arhitekturu vrednovali oslanjajući se na prethodno graditeljsko nasleđe. Zaključuje se da se na pitanje - Gde počinje i kako se razvija arhitektura u Novom Pazaru u novije vreme? - može dati odgovor jedino povezivanjem novog sa starim.

Početkom 20. veka Novi Pazar je varoš dominantne osmanske arhitekture sa primesama balkanskog uticaja. Iz tog perioda ne postoji nijedan očuvan objekat javne namene, tako da je civilna stambena arhitektura jedina postojeća na osnovu koje se može analizirati graditeljsko nasleđe u Novom Pazaru na početku 20. veka (Krnić 1996: 23-26). Linearno kreiran tok gradskih ulica i manjih četvrti formirali su arhitekturu kuća iz tog perioda (Vlahović 1969: 400-401).

Slabljenjem osmanske države i konačnim odlaskom Osmanlija sa Balkanskog poluostrva i smanjena je aktivnost trgovačke "žile" Dubrovnik-Istanbul. Ovaj put duž koga se formiralo novopazarsko naselje, gubeći na svom značaju uticao je na

prekidanje prenošenja neimarske tradicije orijeta. Međutim, od ranije prihvaćeni načini gradnje izvesno vreme će i dalje biti u upotrebi jer će ustaljeni način života doprineti opstanku ovog modela u graditeljstvu u prvim decenijama 20. veka.

Primeri novije novopazarske arhitekture pod uticajem Istoka i Zapada

Period od početka 20. veka do završetka Prvog svetskog rata - Na početku 20. veka gradske kuće u Novom Pazaru grade se prema ustaljenom modelu⁵. U prethodno formiranim mikro gradskim zajednicama odnosno mahalama (Tür. mahalle) kreiraju se kuće koje odgovaraju potrebama njenih ukućana. Kuća porodice Hamzagić iz 1912. godine (Fotografija 2) u centru Novog Pazara, predstavlja uobičajeni tip ove vrste građevina. Kuće su građene od dostupnih materijala što je najčešće bio kamen sa bondručnom konstrukcijom, kakva je i kuća porodice Hamzagić. Simetrične fasade sa istaknutim divanhanama, zatvoreno dvorište prema ulici, isturena streha na krovu i sam enterijer kuće reprezentativan su primer novopazarske tradicionalne civilne arhitekture. S druge strane, ako se pokušaju naći razlike između ove i tradicionalne turske kuće, znatne razlike postoje. Naime, kuća porodice Hamzagić ima dva ulaza; od kojih je jedan ka dvorištu zatvorenom prema ulici, a na suprotnoj strani kuće je ulaz sa izdignutim stepeništem kojim se direktno ulazi u kuću. Oskudan broj prozora u prizemnom delu kuće pokazuje uticaj arhitekture klasične turske kuće kod kojih na fasadi prema ulici nisu postojali prozori. Međutim, oskudan broj prozora kao mala promena u arhitekturi stanbene arhitekture je pokazatelj novih poteza u komponovanju prostora oslikavajući društvene transformacije i postepeno otvarajući porodični život ukućana oku slučajnog prolaznika.

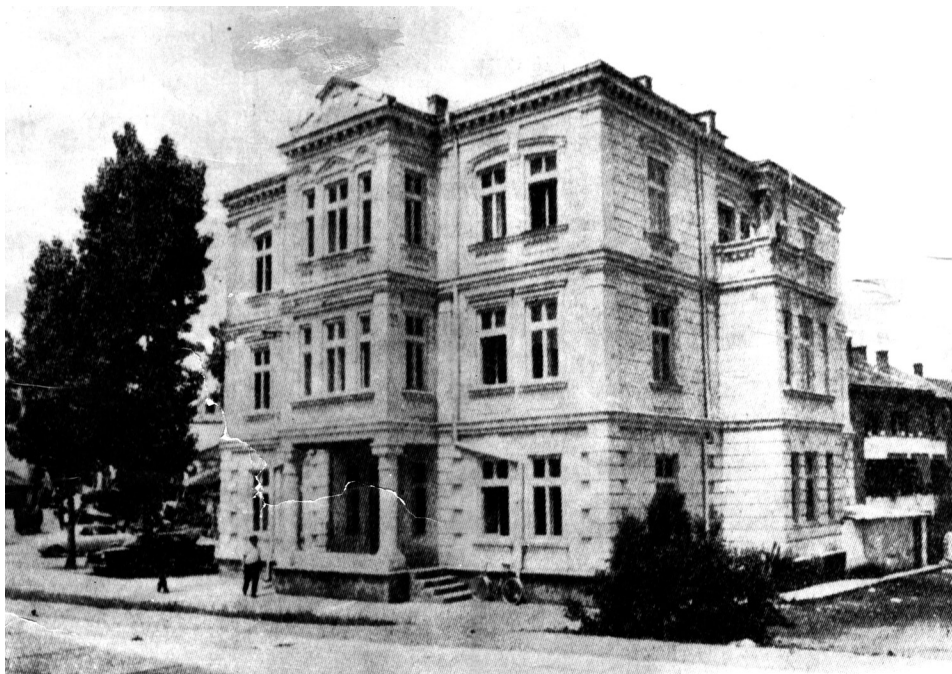
⁵ Ovaj model poznat je kao turski tip kuće a kod nas je nazvan još i orijentalno-balkanski tip kuće. Arhitektura tradicionalne novopazarske kuće vodi poreklo od primera tipičnih turskih kuća koje su razvile pod uticajem klimatskih uslova i potreba čoveka na području Anadolije (Eldem 1954: 11). Tako su Osmanlije širenjem svojih granica ovaj tip građevine preneli i na Balkan gde su se u različitim delovima razvili specifični oblici kuće prilagođeni klimi i društvenim uslovima (Redžić 1982: 105). Nasuprot njima Maldini smatra da je tradicionalna balkanska kuća vizantijskog porekla a da su Osmanlije njenu arhitekturu modifikovali i prilagodili svojoj kulturi i uslovima življenja. Međutim, ako se napravi paralela između najstarijih primera ovakvih kuća iz 17. veka koje se nalaze u Safranboluu i njegovoj okolini neosporan je uticaj ove arhitekture na primerke na Balkanu i Novom Pazaru.



Fotografija 2. Kuća porodice Hamzagić (1912) (jul, 2018)

Iste 1912. godine sagrađena je begovska kuća porodice Čavić⁶ (Fotografija 3). Svojom eklektičnom arhitekturom, gabaritom, spratnošću i različito obojenim fasadama bila je jedinstvena građevina u Novom Pazaru čiji projektant nije poznat do danas. Izvedena kao samostalna visoka zgrada sa dvorištem, ona nije bila pogodna samo za stambene već i poslovne uslove. Prepoznatljiva po savremenosti materijala i posebnosti stila, zgrada je nosila arhitektonske karakteristike jedne od važnih trgovačkih prestonica kao što je Solun. Posebno je značajna i činjenica da je kuća Čavića prva civilna građevina od tvrdog materijala u Novom Pazaru. Komponovan u zapadnjačkom (neorenesansnom i neobaroknom) stilu, objekat je simetrično oblikovan na način koji je radikalno presekao orijentalne građevinske tradicije i stremio naprednom Zapadu, za čim je ovaj kraj kasnio u odnosu na ostale delove oslobođene Srbije.

⁶ Novopazarski ugledni bogataši i trgovci braća Šemsi-beg i Šahsuar Čavić su početkom 20. veka u Solunu videli modernu građevinu koja im se dopada i odlučili da istu podignu u Novom Pazaru na mestu svoje prethodne porodične kuće. Izgradnja kuće je započeta 1911, a završena oktobra 1912. Godine (Radović 1998: 156).



Fotografija 3. Kuća porodice Čavić (1912)
(IA “Ras” Novi Pazar [Datum pristupa: jul, 2013])

Period između dva svetska rata – Nakon Prvog svetskog rata Novi Pazar će biti u sastavu novoformirane države. U ovom periodu opšte socio-ekonomsko stanje biva veoma loše. Ovaj period između dva svetska rata zapamtiće se i kao period “jalove tendencije o evropeizaciji” gradova Balkana oslonjen na forme i arhitektonske obrasce uveze sa Zapada (Ćorović 1969: 408; Krunić 1980: 209).

U Novom Pazaru, kao i u mnogim gradovima u bivšoj Jugoslaviji, arhitektonsko oblikovanje bazirano na primeni internacionalnih modela dovešće do neprirodnog raskida sa tradicionalnim uzorima (Popadić 2009: 210). Vekovno ustaljen način građenja prema orijentalnim postulatima, stanovnicima Novog Pazara delovao je kao kompleks niže vrednosti. Nekritičko prihvatanje vrednosti naprednih kultura kreiraće arhitekturu protivurečnosti. Neusklađene urbanističke politike dovele su do brojnih improvizacija u kreiranju stilskog i likovnog karaktera grada (Kadijević 1995: 193-194). Usled toga, došlo je do sukobljavanja starog i novog, tradicionalnog i modernog, “istočnog” i “zapadnog”.



*Fotografija 4. Zgrada prve hidrocentrale u Novom Pazaru (1932)
(jul, 2013)*

Jedan od primera objekata javne namene iz međuratnog perioda je prva hidrocentrala u Novom Pazaru (Fotografija 4). Hidrocentrala podignuta 30-ih godina prošlog veka (Radović 2001: 31) je jedan od poslednjih objekata koji je ukonponovan tako da ne narušava orijentalnu simboliku grada. Iako je smelo postavljena u centru grada, pozicionirana tik uz bedem gradske tvrđave, hidrocentrala svojom veličinom nije joj mogla konkurisati, ali svojim oblikom stoji ravnopravno uz ovaj istorijski objekat. Osmišljena u bloku od tesanog kamena centrala poseduje krovnu terasu i rustično obrađenu fasadu sa otvorima bez preterane dekoracije. Pored svoje, u okolinu savršeno uklopljene spoljašnosti, ovaj objekat prati i funkcionalnost gde teren u padu sa podzemnim objektima je prilagođen potrebama hidrocentrale. Monotonost ove, akademski komponovane građevine oživljava voda koja se stepenasto spušta u basen sa turbinama. Bez obzira što je građena u duhu akademizma, građevina svojim svedenim formama najavljuje dolazak moderne. U celini, utisak monumentalnosti i sklad kompozicije ovog objekta bio je nesvakidašnji za malu varoš kao što je u to vreme bio Novi Pazar.

Period od nakon Drugog svetskog rata do 90-ih godina 20. veka – U razdoblju između dva svetska rata nestaje veći deo nasleđenog građevinskog fonda. Međuratni i period koji će uslediti posle njega dovešće do naglog menjanja gradske čaršije, stambenih kompleksa i drugih ulica i objekata (Škrijelj 2017: 117). Nagla promena u gradu dešavala se s razlogom. Naime, broj stanovnika u Novom Pazaru se vrlo brzo povećavao, a s druge strane prostor za stanovanje smanjivao.

Usled ovih demografskih promena⁷, gradsko stanovništvo počinje menjati način života, razmišljanja, građenja.

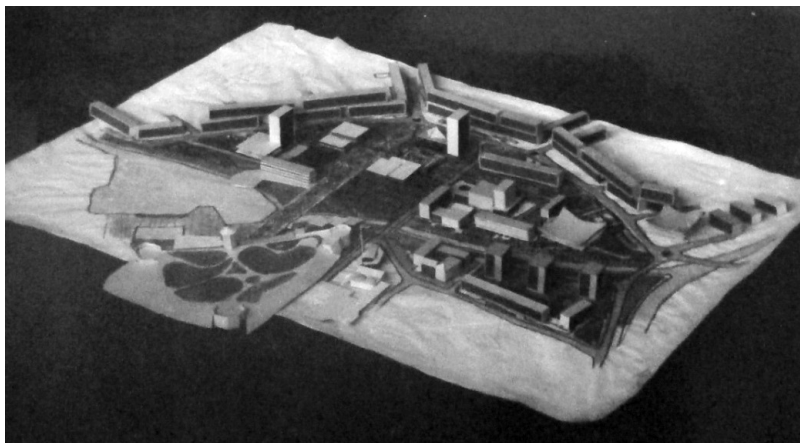
Ipak, period nakon Drugog svetskog rata ne treba posmatrati s negativnog aspekta u potpunosti. Ova etapa u urbanističkom razvoju Novog Pazara je jedan od konstitutivnih elemenata u nasleđu grada. Ratom oštećena orijentalna varoš će dobiti prvu gradsku bolnicu (1947), prvo gradsko kupatilo (1953), prvi moderan hotel⁸ (1953), prvo asfaltiranje ulica (1955), prvu gradsku vodovodnu mrežu (1955), srednje škole (1955), stambene zgrade (1954, 1955) (Škrijelj 2017: 118-130). Ozbijnije neusaglašavanje novog sa starim kvalitetom nastaviće se donošenjem prvog generalnog urbanističkog plana 1956. godine, čiji je autor bio Jozef Kortus. Ovaj plan imao je za cilj realizaciju urbanističke misli koja je bila neophodna. Prema ovom planu formirana je radijalna kružna osnova grada, ali i prethodno formirani centar čaršije je zadržan sa određenim gradskim zonama (Ćorović 1969: 409). Kortusov plan je rađen na osnovu već zatečenih celina, ali je bio predviđen za znatno manji porast broja stanovnika. Prema uslovima koji su vladali u gradu i stepenu postojanosti i trajnosti plana, on je najverovatnije bio u određenom trenutku adekvatno rešenje. Danas njegova detaljna analiza nije moguća jer prvi generalni urbanistički plan do danas nije sačuvan, a o njemu se saznaje iz naučnih radova i drugih stručnih dokumenata.

Ključne promene u izgledu Novog Pazara počinju nakon donošenja projekta gradskog centra 1968. godine. Novu vizuelnu formu gradskog centra projektovaće novopazarski arhitekti Amir Ćorović i Tomislav Milovanović. Prema Milovanoviću⁹ i naučnim radovima Ćorovića (1969), saznaje se da su autori oslonjeni na sopstvena istraživanja i analize gradova sličnog orijentalnog karaktera (kao što su Sarajevo, Skoplje, Prizren i drugi) proizveli urbanističku viziju sa elementima tradicije u formi socijalizma.

⁷ Prema generalnom urbanističkom planu iz 1956. godine broj stanovnika koji je iznosio 13.000 trebao je da se poveća za 30 godina na 25.000. Međutim, ovaj broj je premašen već nakon 10 godina. Pored toga, gradsko stanovništvo je i dalje naseljavalo centralne zone kao i u ranijem periodu što je napravilo pritisak na glavne ulične pravce u centru grada (Ćorović 1969: 410-411).

⁸ U blizini manastira Sopoćani je od nekadašnje lovačke kuće nastao istoimeni hotel 1953. godine. Projektovan od strane Dragiše Brašovana, ovaj hotel je bio izveden u dugu narodne tradicije sa vidljivim elementima balkanskog stila. Drveni elementi, strehe jakog ispada i krov pokriven ćeramidom naglašavaju narodni karakter građevine (Kadijević 2007: 340).

⁹ Razgovor sa Tomislavom Milovanovićem je obavljen jula 2013. godine.



*Fotografija 5. Maketa rešenja gradskog centra
(pogled sa jugoistoka)*

(Privatni arhiv Tomislava Milovanovića, Novi Pazar
[Datum pristupa: jul, 2013])

Glavni protagonisti novopazarskog modernizma najaviće mogućnosti delovanja pojedinaca u krupnim idejnim zaokretima u društvu. Projekat gradskog centra (Fotografija 5) teorijski i idejno je imao svoju potporu. Međutim, i sami autori se slažu da je projekat, želeći da jednim delom nastavi neimarsku tradiciju, a drugim napravi određenu vrstu progresa u tom kontinuitetu, bio pun prepreka u procesu realizacije (Ćorović 1969: 417). Prelaz s linearno komponovanog gradskog jezgra na radijalno plansko širenje grada; naspram prethodne uniformnosti, novoizgrađeni likovno oblikovani arhitektonski objekti kao gradske dominante iz današnjeg ugla gledanja su više narušili nego što su unapredili sliku Novog Pazara.

Različiti karakteri objekata realizovanih projektom gradskog centra direktno reprezentuju likovni stil obojice arhitekata. Specifični modernistički kvaliteti koje naglašava Amir Ćorović kroz svoje građevine (kao što su Beogradska udružena banka iz 1970. godine – danas poslovna zgrada “Fener”, stambeno-poslovna kula “Dom” iz 1974. i zgrada suda iz 1975.) ekspresionistički stameno dominiraju u užem gradskom centru (Fotografija 6). Zato se prema mnogim Novopazarcima ovaj početak modernizacije u isto vreme smatra i pionirom agresivne globalističke arhitektonske politike¹⁰ u Novom Pazaru. Njegove pročišćene linije, savremeni

¹⁰ Novi Pazar je još u otomanskom periodu bio grad multikulturalnosti. Ova osobenost je na području arhitekture donela kako prednosti, tako i prepreke u njegovom daljem



*Fotografija 6. Nekadašnji izgled zgrade Suda u Novom Pazaru
(IA "Ras" Novi Pazar [Datum pristupa: jul, 2013])*

pristup komponovanju višesvodnih krovova gde se suprotstavljaju mnogougonaoni elementi objekta razbijaju monotonost u izgledu građevine. Posmatrano u celini, Ćorovićevi objekti kompleksnošću u prostoru, artikulisanom dekoracijom, a ujedno i odmerenošću, najavili su pojavu novih postmodernističkih talasa u arhitekturi.

S druge strane, Milovanović biva poznat prema svom dekorativnom stilu. U njegovom visoko razvijenom orijentalnom senzibilitetu se može videti savremena forma tradicionalnog stila. Kroz zapažena ostvarenja (kao što su autobuska stanica iz 1971, hotel "Vrbak" podignut početkom 70-ih godina, projekat stare i nove

savremenom razvoju. Stupar o globalizmu i kosmopolitizmu u arhitekturi navodi: "...multikulturalnost gradova se često shvata kao pretnja koja se može manifestovati na više različitih nivoa - političkom, ekonomskom, kulturnom, religioznom, pa čak i psihološkom. Strah koji se u takvim situacijama javlja može biti krajnje iracionalan, ali je činjenica da brzina promena kojoj je izložen grad u globalizaciji dovodi do neprestane borbe između životnog i ekonomskog prostora, kao i stalnog preispitivanja individualne pripadnosti. " (2009: 71).

lučne zgrade iz 1969. godine¹¹⁾ Milovanović iskazuje izraženu sposobnost neobično slikovitog komponovanja arhitektonskih dela. Elementi pseudomavarskog stila¹²⁾ sa završnim krovnim vencima na autobuskoj stanici i delom u enterijeru hotela "Vrbak"¹³⁾ pospešuju plastičnost i likovnost dekoracije (Fotografija 7). Istureni delovi na lučnim zgradama su moderno oblikovane divanhane, a poslovni postor u prizemlju i mezaninu je trebao simbolički predstaviti ono što je nekada pružala Stara čaršija¹⁴⁾. Još jedan od elemenata koji se može uzeti kao orijentalno (islamsko) nasleđe su kupolni krov na hotelu, detalji u stilu arabeske u obradi drveta i monumentalna fontana u centralnom holu koja podseća na šadrvane u džamijama na području Istoka (Fotografija 8). Ako se pomenuti objekti daju posmatrati iz drugog ugla (gabarit, naglašene stilističke ideje, savremeni sistem pozicioniranja objekta), može se zaključiti da oni "talasaju" između postmodernizma i onog nečeg drugog pripisanog uglavnom istoricizmu (u ovom slučaju orijentalnom) ili individualnim učincima arhitekta.

Građevinski fond nastao u periodu nakon usvajanja projekta gradskog centra bio je pod posrednim ili neposrednim njegovim uticajem. U periodu opšte modernizacije menjaju se i izgrađuju i drugi objekti. Dobar primer ove prakse je i rekonstrukcija robne kuće "Beograd" (1975) koja se nalazi u neposrednoj blizini hotela "Vrbak". Arhitekt Dušan Milenković je proširujući planom predviđeni objekat, radio na adekvatnom komponovanju njegovog novog izgleda u ambijent. Limeni izdignuti krov podseća na autobusku stanicu, a isturenost sprata sa izlomljeni ugaonim završecima sličan je spoljašnjim linijama hotela "Vrbak".

¹¹⁾ Projekat lučnih zgrada je projektom gradskog centra obuhvatao 3 luka praveći na taj način modernu verziju „gradske tvrđave“ odnosno užeg centra grada. Međutim, ovaj projekat nije u potpunosti realizovan jer treća lučna zgrada nikada nije ugledala svetlost dana. Shodno tome, kompleks lučnih zgrada nije u potpunosti ispunio očekivanja stvaraoca.

¹²⁾ Jedan od najreprezentativnijih primeraka ovog stila je zgrada Vijećnice u Sarajevu nastala krajem 19. veka. Ako se uzme u obzir da je od druge polovine 19. veka Bosna i Hercegovina, kao i Srbija bila u fazi traženja nacionalnog stila kroz reminiscencije istoricizma, onda se s pravom može reći da je ovaj talas promena sa zakašnjenjem uticati na Novi Pazar.

¹³⁾ U razgovoru Milovanović navodi da je hotel „Vrbak“ trebao da nosi ime Šeherezada zbog svoje orijentalne karakterističnosti. Ipak u vremenu socijalističkih shvatanja ovaj naziv se po njegovom mišljenju mogao smatrati previše provokativnim u multikulturalnom okruženju. Hotel je dobio naziv prema istoimenoj kafani koja se nalazila na skoro istom mestu koje danas on zauzima.

¹⁴⁾ Na potezu Stare čaršije u Novom Pazaru formirane su građevine koje su u prizemlju imale ekonomski karakter dok se na spratu živelo (Grupa autora 1988: 38-51).



Fotografija 7. Unutrašnja arhitektura hotela "Vrbak"
(jul, 2013)



Fotografija 8. Šadrvan u Zelenoj džamiji u Bursi u Turskoj (1421)
(januar, 2017)



Fotografija 9.

*Kuća porodice Hamzagić i stara lučna zgrada u pozadini (1971–1972)
(IA “Ras” Novi Pazar [Datum pristupa: jul, 2013])*

Na području stambene arhitekture čist socrealizam dostiže svoju punu snagu potiskujući starije kuće sa okućnicama čije mesto počinje da zauzima. Stambene zgrade bivaju komponovane monotono, bez naglašavanja kreativnog izraza. Ova arhitektura naručivana je od strane vlasti kako bi ispunila potrebe stanovanja, ali ne i harmoničnoj urbanoj slici Novog Pazara.

Objekti nastali nakon generalnog i projekta gradskog centra slobodno se mogu uzeti kao prelomna tačka u novopazarskoj arhitekturi (Fotografija 9). Sve do 90-ih godina prošlog objekti predviđeni planom će se sporadično realizovati. Međutim, raspad Jugoslavije i opšta društvena nepovoljna situacija dovešće do stagnacije u realizaciji projekta.

Zaključak

Zahvaljujući svom položaju Novi Pazar je od davnina bio poznat kao varoš trgovine. Razmena se ovim putem nije vršila samo na području materijalnih dobara, već je došlo i do razmene kulture, običaja, načina života. Na raskršću puteva Balkana, starog i novog, Istoka i Zapada paralelno su se formirala dva lica grada. Pored proklamovanog jačanja postmodernističkog pokreta, došlo je i do značajne segregacije stanovništva. Nagla i rapidno sprovedena modernizacija u oštrim kontrastima je na dve celine razdvojila arhitekturu Novog Pazara.

Poznati kulturni identitet otomanske varoši do 20. veka transformisan je pod uticajem društvenih, kulturnih i ekonomskih faktora. Formiranje prvih javnih i

drugih zgrada za potrebe stanovništva spaja u jednu tačku ono što je bilo i ono što se prirodnim razvojem jedne države i društvene zajednice moralo sprovesti. Međutim, nedostatak spontanosti, a prisutnost ekstravagantnosti daće bezlični karakter Novom Pazaru.

Iz bilo kog ugla da se posmatra, novopazarska novija arhitektura na raskršću Istoka i Zapada je morala prihvatiti elemente obe struje. Uslovi u arhitekturi nesumnjivo su povezani sa stanjem u društvu. Do perioda pre Drugog svetskog rata Novi Pazar i dalje ima elemente tradicionalne turske varoši, da bi odmah nakon rata njegovo lice počelo da se menja. Projekat izmene bi možda bi i uspešniji nego što su negovi rezultati danas da proces valorizacije, zaštite i revitalizacije nije ostao samo slovo na papiru.

Na kraju, zapadnjački i istočnjački način građenja u Novom Pazaru ne možemo posmatrati kao odvojene pojave. Gradska arhitektura se može samo posmatrati kao lice koje ima levu i desnu stranu. Obe na sebi specifičan način dopunjuju jedna drugu, ali je samo pitanje koliko skladno zajedno deluju.

LITERATURA

1. Aĝanoĝlu, H. Y. 2021. *Bosna-İstanbul Yolunda Bir Sancak Şehri - Priyepolye*. İstanbul: İz Yayıncılık.
2. Bandžović, S. 2001. "Raseljavanje muslimana iz Nikšića" (1877.-1882.). *Rožajski zbornik*, X, 10, str. 141–160.
3. Bell, D. A. 2016. "Revolutionary France and Origins of Nationalism: An Old Problem Revisited". L. Jensen (Ed.). *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815* (pp. 67–83). Amsterdam: Amsterdam University Press.
4. Cansever, T. 1998. "Doğu ve Batı Kültürel İlişkiler Tarihine Bir Bakış". *Doğu Batı Dergisi*, 2, ss. 160–171.
5. Ćorović, A. 1969. "Urbanizam Novog Pazara", M. Maletić (Ured.). *Novi Pazar i okolina* (str. 403-420). Beograd: Monografije mesta Jugoslavije.
6. Đurić-Zamolo, D. 1984. "Džamije u užoj Srbiji iz XIV-XIX veka" [XIV.-XIX. Yüzyıllar Arasında Sırbistan'da Camiler]. R. Samadžić (Ed.). *Gradska kultura na Balkanu (XV - XIX vek)* (str. 331–359). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
7. Eldem, S. H. 1954. *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
8. Ersöz, E. ve Uslu, A. D. 2005. Doğu-Batı Karşılaşmasında Çatışma, Karmaşa ve Muhtemelen Bir Uzlaşma. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 7, ss. 67–86.
9. Gölen, Z. 2010. *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
10. Grupa autora. 1982. *Turistički vodič Novi Pazar*, S. Marić (Ured.). Beograd: Turistička štampa.
11. Grupa autora. 2012. *Obnova sarajevske Vijećnice*, D. Zaimović, V. Jakić (Ured.). Sarajevo: Grad Sarajevo.
12. Gün, D. 2014. Bilimsel Gelişmenin Temelindeki Doğu-Batı Etkileşimi. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 9 (22), ss. 263–293.
13. Kabbani, R. 1988. *Europe's Myths of Orient: Devise and Rule*. London: Pandora Press.
14. Kadijević, A. 1995. O proučavanju i vrednovanju graditeljskog nasleđa novijeg doba u Novom Pazaru. *Novopazarski zbornik*, 19, str. 193–203.
15. Kadijević, A. 2007. *Jedan vek traženja nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi (sredina XIX veka – sredina XX veka)*. Beograd: Građevinska knjiga.

16. Kadijević, A. 2010. *Arhitektura i duh vremena*. Beograd: Građevinska knjiga.
17. Krunić, J. 1980. "O poreklu i razvoju tipa gradske kuće centralnog Balkna u XIX veku". R. Stanić (Ured.). *Raška baština* 2 (str. 203-214). Kraljevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo.
18. Krunić, J. 1996. *Baština gradova srednjeg Balkana*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.
19. Kuban, D. 2017. *Türk Ahşap Konut Mimarisi: 17. -19. Yüzyıllar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
20. Maldini, S. 2009. *Varoška kuća balkanskog tipa*, dostupno na: <http://maldinis.blogspot.com/2009/04/varoska-kuca-balkanskog-tipa.html> [10. 10. 2024.].
21. Nešković, J, Kurtović Folić, N, Đorđević, S. i Radović, R. 1988. *Stara čaršija u Novom Pazaru (Zaštita i revitalizacija)*. Beograd-Kraljevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo.
22. Özcan, A. 2019. Sultan II. Abdülhamid'in Dış Siyaseti ve Uygulamaları. M. Bulut, M.E. Kala, N. Salık, M. Nar (Haz.). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi* (ss. 115-126). İstanbul: İstanbul Zaim Üniversitesi.
23. Özdemir, Ş. 2004. Bilgi Sosyolojisi Açısından "Doğu" ve "Batı". *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), ss. 61–92.
24. Popadić, M. 2007. O arhitekturi hotela "Vrbak" u Novom Pazaru. *Novopazarski zbornik*, 30, str. 219–231.
25. Popadić, M. 2009. Arhitekt Amir Ćorović i projekat gradskog centra u Novom Pazaru. *Novopazarski zbornik*, 32, str. 209–227.
26. Popadić, M. 2014. *Kako citati grad*, dostupno na: <http://bif.rs/2014/08/milan-popadic-kako-citati-grad/> [21. 7. 2018]
27. Premović Aleksić, D. 2013. *Islamski spomenici Novog Pazara*. Novi Pazar: Muzej "Ras".
28. Radović, M. 1998. *Efendijina sećanja i kazivanja*. Novi Pazar: Muzej Ras i Istorijjski arhiv Ras.
29. Radović, M. 1999. Hidroelektrana u Novom Pazaru. *Novopazarski zbornik*, 23, str. 277-307.
30. Radović, M. 2001. *Rankove centrale*. Novi Pazar: Muzej "Ras".
31. Redžić, H. 1982. *Umjetnost na tlu Jugoslavije – islamska umjetnost*. Beograd: Jugoslavija.
32. Riley-Smith, J. S. C. 1997. *The First Crusaders, 1095-1131*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

-
33. Said, E. V. 2008. *Orijentalizam* (2. izdanje) (D. Gojković, prev.). Beograd: Biblioteka XX vek.
 34. Škrijelj, Z. 2014. "Arhitektura javnih objekata Novog Pazara između Prvog (1956) i Detaljnog urbanističkog plana (1968)". *Novopazarski zbornik*, 37, str. 221–240.
 35. Škrijelj, Z. 2017. "Graditeljska delatnost u Novom Pazaru u periodu od 1945. do 1956. godine". *Novopazarski zbornik*, 38, str. 117–131.
 36. Stupar, A. 2009. *Grad globalizacije – izazovi, transformacije, simboli*. Beograd: Orion art.
 37. Vojvodić, M. 1969. Novi Pazar (1804-1912). M. Maletić (Ured.). *Novi Pazar i okolina*, str. 245–272.

Zehra Škrijelj, PhD
Yunus Emre Institute
Belgrade

MODERN ARCHITECTURE IN NOVI PAZAR: A CONVERGENCE OF EAST AND WEST

Abstract: This study, structured as a review with elements of discussion, addresses the construction activity of Novi Pazar during the 20th century, shaped by the influence of architectural models from the East and the West. The modern architecture of Novi Pazar was driven by the socio-economic features that brought significant changes in construction throughout the 20th century. The ambitions of the modern city to follow the developed West led to the categorical abandonment of the traditional construction model that had been established for centuries. Within the broader social transformation, the change from the “outdated” traditional construction methods resulted in the abrupt disappearance of notable examples of earlier architectural heritage. The unbalanced implementation of Eastern and Western architecture resembles a constant struggle between two fundamentally different styles, which has contributed to the current anachronistic appearance of Novi Pazar. The architectural forms that emerged under these influences reveal that the distribution of economic power, technological advancements, and cultural shifts, combined with spontaneous and imposed concepts of ideal development, have significantly contributed to the loss of the city’s urban identity. Therefore, attention traditionally directed toward the stylistics and attribution of architectural works must instead be focused on a broader analysis, studying the multiple meanings within the complex ideological framework of the era.

Keywords: architecture, city, East, Modernism, Novi Pazar, Orientalism, West.

КРЕДИТНО ПОСЛОВАЊЕ ДУБРОВЧАНА СА СТАНОВНИШТВОМ ТРГОВИШТА

Сажетак: У наредном раду обрадићемо само један сегмент ширег процеса у коме је био укључен велики део Медитерана. Због природе рада ограничили смо се на једну област средњовековне Србије. Током читавог средњег века, основна грана дубровачке привреде била је трговина. Као једна од најзначајнијих грана привреде где се најбоље огледа акумулација капитала појављује се кредитна трговина. Током свог развоја кредитна трговина је постигла неочекиван развој и успон, и обухватила је све друштвене слојеве овог града. Овај вид трговине значајно је допринео увећању капитала и омогућио је трговцима да разгранају своју трговачку мрежу. Такође, упознаћемо се са временским роком и начином отплате кредита. То ће нам расветлити слику о платежној моћи домаћих трговаца и њиховом значају у дубровачкој кредитној трговини. У овом раду имаћемо прилику да се упознамо са значајем овог вида трговине и колики је њен утицај у проучавању економске историје. Тема овог рада значајна је за проучавање дубровачког тржишта, али и у већој мери за разумевање трговачких односа између Дубровчана и домаћих трговаца.

Кључне речи: Дубровник, Трговиште, средњи век, кредити, трговина, трг

Наш циљ је да током овог рада прикажемо податке које смо прикупили приликом истраживања у Дубровачком архиву. За израду овог рада коришћена је углавном необјављена архивска грађа која се налази у серији *Debita notariae*. Ова серија нотарских књига специјализована је за регистрацију задужница, уговора о трговачким друштвима, закупа кућа, итд. Захваљујући њој можемо пратити развитак различитих облика кредитног пословања, обим и вредност кредитне трговине и структуру кредитора и дужника. Иако нам ова грађа пружа највише података о кредитној трговини, у Дубровнику, ипак

можемо наћи довољно података о кредитним везама Дубровчана са осталим народима. У средњем веку, као и данас, људи који нису имали довољно новца били су приморани на кредитно задуживање. Град под Срђем је у средњем веку био центар кредитне трговине за цело Балканско полуострво. Као велико трговачко средиште пружао је могућност продаје трговачке робе на одређено време уз установљену провизију. Према архивским подацима можемо да испратимо разне трговце који су из залеђа долазили у Дубровник ради трговачких послова и у њему добијали новац и робу на кредит. Захваљујући томе имамо увид из којих крајева су трговци долазили, колико су поверења имали код кредитора, под каквим су условима добијали кредите и каквим начинима су измиривали своје кредитне обавезе. (Воје 1970: 87 – 88) Намера нам је да дамо анализу самог извора, да обрадимо све облике и начине кредитне трговине и да прикажемо вредност и обим кредитног пословања Дубровчана са становништвом Трговишта. Архивска грађа коју смо користили за израду рада је врло специфична. На први поглед, то су кратки подаци који док се не поређају једни поред других не приказују конкретну слику. У великој количини података било је неопходно пронаћи, а затим издвојити и груписати податке о домаћим трговцима из наведеног места да би могли приступити обради појединих питања у вези са кредитном трговином. Поред необјављене грађе за израду овог рада у значајној мери нам је био од помоћи рад професора Игнација Воје који је истакао важност задужница и детаљно објаснио значај кредитне трговине у Дубровнику (Воје 1976). Пре професора Воје, на важност *Debita notariae*¹ у својим радовима скренули су пажњу Михајло Динић (Динић 1955; Динић 1962), Јорјо Тадић (Тадић 1951), Грегор Чермошник (Čermošnik 1929: 57 - 62). Доста података из ове серије извора можемо пронаћи у монографијама Барише Крекића (Крекић 1952), Богумила Храбака (Hrabak 1971), Момчила Спремића (Спремић 1972), Душанке Динић – Кнежевић (Динић – Кнежевић 1970) и код других наших аутора. За временску окосницу овог рада узели смо касни средњи век, тачније период између XIV и XV века. Док смо се за редослед проучавања кредитне трговине између Дубровчана и домаћих трговаца одлучили да обавимо по њиховој бројности и учесталости понављања. Прво смо обрадили део где су подаци о кредитној трговини Дубровчана са домаћим становништвом периодични, у том делу спада и први помен Трговишта у кредитној трговини. Затим смо прешли на део где се приликом склапања задужнице помиње више људи. Ради лакшег путовања и обављања посла можемо да видимо да су се људи из оближњих места удруживали приликом узимања кредита. Оно што је интересно је да се за рок

¹ У даљем тексту *Deb. not.*

враћања кредита помињу одређени празници. Следећи део рада је задуживање код виђенијих Дубровчана. У њему можемо да видимо да су се поједини трговци задуживали и више пута код једног кредитора и да се у неким случајевима тражила трговачка роба уместо новца приликом враћања кредита.

Процес урбанизације који је захватио Западну Европу, узрокован развојем трговине пренео се и на просторе средњовековне Србије. Градови су били носиоци привредног развоја на чијим пијацама су се вршиле размене добара и постали су центри сусрета људи. Пијаце или градски форуми постају централно место привредног живота града на којима трговинска размена постаје примарна градска функција нове структуре урбаног развоја (Lefevr 1974: 15 - 20). Повећан обим трговине захтевао је и настанак нових насеља која су на територији средњовековне Србије настајала на раскрсницама путева, на караванским станицама и у подножју тврђава. Нека од њих ће достигнути висок степен урбанитета а нека се по својој величини неће разликовати од села. (Петровић и Гаврић 2019: 190). Тип насеља који је карактеристичан за Босну су „подграђа“² који се често граде у подножју тврђава. Овај тип насеља у Србији настаје у непосредној близини утврђења као што је Трговиште у Старом Расу. (Ћирковић 1997: 269 – 270). У оваквим насељима која су подизана у близини главних путева, караванских станица, рударских центара живели су претежно занатлије, трговци и непољопривредно становништво. Само име насеља нас упућује да је главано занимање његовог становништва била трговина или је оно место на коме се трговина обављала. (Калић 1976: 146 – 147)

На трговима је кроз наплату царине, која је износила десетину од вредности продате робе, владар убирао велике приходе од трговачких послова који су се на њима обављали. Новац стечен путем наплате царине постаје значајан извор у државној каси, зато не треба да чуди посебна пажња код српских владара ка развоју трговине и регулисању царинског система. Добро постављен и строго контролисан, овај систем се одржао све до пада средњовековне српске државе под Османску власт. Царина се у средњовековној Србији није наплаћивала при улазу у земљу, већ на трговима и то после продаје робе. Захваљујући овој одредби трговци су могли да се крећу ка другим местима и да продају своју робу. Ако трговац одлучи да крене у другу земљу

² Овај тип насеља се у средњовековној Босни развијао уз замкове и утврђења. За разлику од утврђења ова насеља нису имала одбранбену улогу па се приликом њихове изградње тражио приступачнији терен у близини саме тврђаве који се најчешће налазио на нижој надморској висини. Због тога у њиховом називу можемо да уочимо име утврђења и префикс „под“: Подблагај, Подвисоки, Подсоко, Подборач.

да прода робу царина се наплаћивала за сву робу на последњем тргу где је било продајно место. (Веселиновић, 1984: 10 – 16) Владар је имао право да стави под закуп наплату царине, коју су одређеним условима узимали успешни трговци. (Веселиновић: 221 – 222; Петровић 2019: 203 – 210) Закупци царине у Трговишту, водили су рачуна о поштовању царинских прописа приликом купопродаје робе. (Храбак 1988: 85)

Трговиште се налазило на важним путним правцима који су водили од Јадранског мора ка залеђу Балканског полуострва, што је омогућило добре услове за развој овог насеља. Главни путни правци који су пролазили кроз Трговиште и његову околину су Зетски и Дубровачки пут. На Дубровачком путу налазила се најзначајнија караванска станица у Пријепољу одакле се роба са Јадрана слала даље ка Сјеници, Трговишту, Приштини и Новом Брду. (Шкриванић 1974: 89, 109; Динић, 2003: 691) Поред важне путне комуникације на којој се налазило, на привредни развој овог насеља утицао је и развој рударства (Ћирковић и др. 2002: 44 – 45) Поред ова два фактора на развој Трговишта је утицала и непосредна близина манастира Сопоћана, Ђурђевих Ступова и цркве Светих Петара и Павла - седиште рашке епископије. Иако су писана сведочанства оскудна и спорадична, несумњиво је да су ови манастири имали велики удео у привредном развоју Трговишта. У близини овог градског насеља, или можда чак и у њему, одржавали су се панађури. Манастири су добијали право да убирају приходе од царина и глобе за време панађура о чему сведоче даровнице и повеле. (Зарковић 2017: 158 – 159; Копривица 2022: 332 – 335) Поред ових погодности манастири су имали приходе од монопола над продајом хране и пића. Панађур је контролисао игуман манастира, па је директно био повезан са угледом манастира и био је од великог локалног значаја. Да би привукли што више трговаца, за време одржавања панађура било је забрањено да се потражују дугови и гоне дужници. Ову прилику за размену и продају робе користили су страни трговци. Грци и Латини су често долазили на панађур Богородице Љевишке у Призрену. (Бојанин 2005: 141 – 145)

Најзначајнији писани подаци који донекле осветљавају сегменте приватног живота у Трговишту потичу из Дубровачког архива, а односе се на трговачке послове између домаћег становништва и Дубровчана. Као дужници трговци из Трговишта се први пут помињу после 1380. године (Јиречек 1952: 334). Радич Марковић из Трговишта се дана 23. јуна 1383. године обавезао на сва своја добра да ће за два месеца вратити Маринку Братославићу 95 дуката.³ Највећу кредитну активност у Дубровнику становници Трговишта су остварили у XV веку. Стефан Лукарис је почетком октобра 1402. године на

³ DAD, Deb. Not. IX, f. 201' (23. 6. 1383).

кредит дао 69 дуката Ђурађу Нокијевићу које је он требало да врати за месец дана.⁴ Јован Котриглић је 18. априла 1440. године дао 110 дуката на кредит Ракчу Боглисићу које је требало да врати за 3 месеца.⁵ Почетком новембра 1442. године Вучина Тврдић је дао на кредит 15 ½ дуката Боји Получићу из Трговишта које је требало да врати за месец дана.⁶ Истог дана Боја се задужио и код Николе Цветковића 26 дуката које је требало да врати за месец дана.⁷ Дубровчанин Живко Николе је дао на кредит 98 дуката Богуту Богуновићу које је он морао да врати у року од месец дана.⁸ Истог дана Клемент Вита Гоцетића је дао на кредит Гвираку Радашиновићу 14 дуката које је морао да врати за 2 месеца.⁹ Крајем марта 1447. године, Владислав Влатковић из Трговишта добио је на кредит 68 дуката од Бенка Ратковића, подстригача сукна по занимању, које је требало да врати за 3 месеца.¹⁰ Наредног дана Прибислав Божидаревић је добио на кредит 114 дуката од Галеча Боигнолиса које је требало да врати у року од месец дана.¹¹ Исте године крајем октобра Прибислав се задужио код Милете Радашића 22 дуката које је требало да врати за месец дана.¹² Почетком 1448. године Дубровчанин Натали де Нале дао је на кредит Вукашину Влатковићу 13 дуката које је требало да врати за месец дана.¹³

Нису се само поједници задуживали, Ради лакше отплате кредита постоје случајеви у којима се више људи обавезало на отплату кредита. Раденко Маројевић се заједно сасвојим оцем Сасином дана 3. јула 1402. године задужио код сер Марина де Церина на 3 месеца у износу од 85 дуката.¹⁴ Истог дана код истог кредитора Гвирак Ивановић и његов син Расавин су се задужили 47 дуката на 3 месеца.¹⁵ Милета Радишић је дао на кредит 25

⁴ DAD, Deb. Not. XXI, f. 169 (9. 10. 1442).

⁵ DAD, Deb. Not. XIX, f. 163' (18. 4. 1440).

⁶ DAD, Deb. Not. XXI, f. 178' (4. 11. 1442).

⁷ DAD, Deb. Not. XXI, f. 178' (4. 11. 1442).

⁸ DAD, Deb. Not. XXII, f. 151' (28. 8. 1445).

⁹ DAD, Deb. Not. XXII, f. 151' (28. 8. 1445).

¹⁰ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 12' (21. 3. 1447). Ego Vladissavus Vlachovich de Tergoviste confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Bencho Ratchovich cimator ducatos sexaginta octo usquam ad tres mensem proxime futuros [...]

¹¹ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 15' (23. 3. 1447).

¹² DAD, Deb. Not. XXIII, f. 117 (25. 10. 1447).

¹³ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 150 (4. 1. 1448).

¹⁴ DAD, Deb. Not. XII, f. 96' (3. 7. 1402).

¹⁵ DAD, Deb. Not. XII, f. 96' (3. 7. 1402).

дуката, двојици трговаца из Трговишта, Радославу Бољичевићу и Боји Радишићу које су требали да врате у року од месец дана.¹⁶

Такође, постоје примери када су се трговци из оближњих места удруживали приликом склапања задужница. Тако су се 7. априла 1432. године Ђурађ Заиновић, звани Неглијевић из Трговишта, Радич Радосалић, звани Полукић и Бранко Боруевић из Глухавице задужили код Мариана Соркочевића 131 дукат и 6 ½ гроша на период од 3 месеца.¹⁷ Радивоје Чаикић из Плане и Влад Андрић из Трговишта задужили су се 17. јануара 1445. године код Марија Брајка Трвинића 150 дуката до празника Св. Димитрија.¹⁸ Радич Буратовић из Трепче главни носилац дуга, Прибисав Божидаровић из Трговишта и Лонцоје, син Божидача Благринића из Трговишта, задужили су се 26. октобра 1447. године код Стефана и Мичић Змагна 40 дуката и 25 гроша за које су били у обавези да врате у рок од месеца дана.¹⁹

Неретко су се рокови отплате кредита постављани на важне празнике. Тако се Ђурађ Нокијевић 30. јануара 1440. године задужио код Матеа Георгија 25 перпера до празника Св. Ђорђа.²⁰ Ђурађ се такође обавезао да ће браћи Јакши и Марку Тинтинићу вратити 28 либри црвца²¹ до празника Свете Марије у месецу септембру.²² Код Владислава Влатковића из Трговишта рок отплате кредита је био до Васкрса. Он се задужио 4. фебруара 1440. године код Матка Округлића 15 дуката. Боја Радиковић из Трговишта се задужио код Петра Прибисалића 14 дуката, а рок отплате кредита је био до Васкрса.²³ Ђурађ Радасиновић се обавезао на сва своја добра да ће до празника Св. Ђорђа вратити 35 дуката Клементу Вита Гучетића.²⁴

Поред одређивања рока отплате на важне датуме, Дубровчани су у појединим случајевима за рок отплате кредита стављали слободну вољу, тј. да

¹⁶ DAD, Deb. Not. XXI, f. 148 (13. 8. 1442).

¹⁷ DAD, Deb. Not. XV, f. 188 (7. 4. 1432).

¹⁸ DAD, Deb. Not. XXII, f. 73' (17. 1. 1445).

¹⁹ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 117 (26. 10. 1447).

²⁰ DAD, Deb. Not. XIX, f. 124 (30. 1. 1440).

²¹ Више о црвцу и начину отплате кредита у одређеној роби ћемо говорити у наставку рада.

²² DAD, Deb. Not. XX, f. 20 (8. 7. 1440).

²³ DAD, Deb. Not. XXI, f. 76' (8. 2. 1442). На маргини поред ове задужнице стоји да је дана 20. децембра 1442. године дуг од 14 дуката преузео извесни Радоје уз присуство судија.

²⁴ DAD, Deb. Not. XXII, f. 81 (3. 3. 1445).

кредитор може да потражи дуг кад год он то буде хтео. Радич Грубатинић је почетком новембра 1442. године дао на кредит 30 дуката Чернику Влакиндићу које је могао да потражи кад код буде хтео.²⁵

Давање новца на кредит домаћим трговцима бавили су се и виђенији Дубровчани. Крајем августа 1440. године Ђурађ Михајловић из Трговишта се задужио код Николе Мартина де Нале 38 дуката док је рок враћања био договорен на годину дана.²⁶ Исте године, 14. октобра Никола Мартини де Нале дао је на кредит 6 дуката и 25 ½ гроша Ракачу Скандалићу из Трговишта док је рок отплате био месец дана.²⁷ Дубровчанин Никола Марини де Нале је месец дана касније, 14. новембра 1440. године, дао на кредит 66 дуката и 8 гроша Владиславу Влатковићу, док је рок отплате био један месец.²⁸ Дана 22. новембра 1440. године Никола де Нале је дао на кредит 66 дуката и 8 гроша Радоњи Тикосалићу и Радоњи Дабиновићу из Трговишта, а рок отплате је био један месец.²⁹ Истог месеца Ђурађ Нокијевић се задужио код Николе де Нале 30 дуката и 28 гроша на 1 месец.³⁰ Влад Андрић из Трговишта се задужио истог дана и код истог кредитора 38 дуката и 29 гроша док је рок отплате поново уговорен на један месец.³¹ И наредне године је овај Дубровчанин наставио да кредитира трговце из Трговишта. У фебруару 1441. године Радоња, син од Тикосаве, добио је на кредит 38 дуката које је требало да врати за један месец.³² Никола Мартина де Нале је 18. марта 1445. године дао на кредит 80 дуката Луки Прибисалићу из Трговишта које је требало да врати за три месеца. (Прилог бр. 1, 2)³³

²⁵ DAD, Deb. Not. XXI, f.178 (3. 11. 1442).

²⁶ DAD, Deb. Not. XX, f. 61 (19. 8. 1440).

²⁷ DAD, Deb. Not. XX, f. 79 (14. 11. 1440)

²⁸ DAD, Deb. Not. XX, f. 91 (14. 11. 1440).

²⁹ DAD, Deb. Not. XX, f. 96 (22. 11. 1440).

³⁰ DAD, Deb. Not. XX, f. 98 (24. 11. 1440).

³¹ DAD, Deb. Not. XX, f. 98' (24. 11. 1440).

³² DAD, Deb. Not. XX, f. 132' (14. 2. 1441).

³³ DAD, Deb. Not. XXII, f. 88 (18. 3. 1445). Порекло Луке Прибисалића нам ствара одређене недоумице. У задужници из 5. марта 1441. године у којој се заједно са Ђурађом Нокијавићем из Трговишта задужио код Матеа де Георгиа 84 дуката, након имена дужника налазе се места одакле долазе, поред Лукиног имена стоји да је он из Котора; Nos Gvirag Nochiavich de Tergoviste et Luxa Pribisalich de Cataro [...] DAD, Deb. Not. XX, f.161 (5. 3. 1441). Ову разлику у месту одакле долази можемо објаснити на следећи начин. Лука Прибисалић је био трговац пореклом из Котора који је успоставио добре трговачке односе са становницима из Трговишта. Како је

Дубровчанин Матео Георгио је почетком октобра 1440. године дао на кредит Ђурађу Нокијевићу из Трговишта 55 дуката које Матео може да потражи кад год буде хтео.³⁴ Наредне године Матео је поново давао новац на кредит Ђурађу Нокијевићу, 7. септембра 1441. године Ђурађ се задужио 82 дуката које је требало да отплати за месец дана.³⁵ Давање новца на кредит трговцима из Трговишта Матео је наставио и 1442. године. Богут Богуновић је 24. августа примио на кредит 65 дуката и 1 грош које је требало да врати у року од месец дана.³⁶ Крајем октобра 1444. године Матео је поново кредитирао Богута. Овај пут у износу од 47 дуката које је требало да врати за месец дана.³⁷ Матео Георгио је наставио пословну сарадњу са Ђурађем Нокијевићем 1445. године кад му је дао на кредит 39 дуката које је требало да врати за месец дана.³⁸ Крајем 1445. године Богут Богуновић се поново задужио код Матеа де Георгиа 112 дуката које је требало да врати за месец дана.³⁹ Владислав Влатковић из Трговишта се 22. марта 1447. године задужио код Матеа де Георгиа 17 дуката које је требало да врати за месец дана.⁴⁰ Исте године Матео је три пута дао кредит Ђурађу Нокијевићу. Први пут у марту, износ од 102 дуката које је требало да врати за месец дана;⁴¹ други пут у јуну - 161 дуката које је требало да врати за месец дана;⁴² трећи пут у новембру - 39 дуката које је требало да врати за месец дана.⁴³

трговина између Деспотовине и Дубровника у XV веку била у наглом расту а снага Котора коју је некада имао у држави Немањића нагло опадала Лука Прибисалић је одлучио да своје место становања и пословног деловања премести у Трговиште. Лука ће током свог боравка у Трговишту постати активни члан овог насеља, учествоваће као члан у судској комисији у вези спорења око црвца. (Петровић, Гаврић, 2019; стр. 196)Породица Прибисалић ће остати дужи низ година у Трговишту чак су успели да постану ктитори цркве која се датира крајем XVI века. (Минић, 1984; стр. 236; Minić, 1992 – 1993, 84 – 86)

³⁴ DAD, Deb. Not. XX, f. 74' (7. 10. 1440).

³⁵ DAD, Deb. Not. XXI, f. 9 (7. 9. 1441).

³⁶ DAD, Deb. Not. XXI, f. 154 (24. 8. 1442). На маргини поред задужнице је записано да је 3. новембра 1442. године Никола де Георгио примио 25 дуката од Богута.

³⁷ DAD, Deb. Not. XXII, f. 39 (20. 10. 1444).

³⁸ DAD, Deb. Not. XXII, f. 99 (19. 4. 1445).

³⁹ DAD, Deb. Not. XXII, f. 190' (9. 12. 1445).

⁴⁰ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 13' (22. 3. 1447).

⁴¹ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 16 (23. 3. 1447).

⁴² DAD, Deb. Not. XXIII, f. 64' (21. 6. 1447).

⁴³ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 129 (24. 11. 1447).

Марин Бонић је 10. октобра 1442. године дао на кредит Вукачу Братковићу из Трговишта 13 дуката које је требало да врати за месец дана.⁴⁴ Код истог кредитора се задужио и Боја Радиковић у износу од 26 дуката које је требало да врати за месец дана.⁴⁵

Матео Округлић је два пута давао новац на кредит људима из Трговишта. Први пут 24. августа 1442. године Матео је дао 57 дуката Владиславу Влатковићу које је требало да врати у року од месец дана.⁴⁶ Други пут је пет година касније Радивој Добрасиновић добио 13 дуката и 30 гроша које је требало да врати Матеу за два месеца.⁴⁷

Дубровчанин Марко де Стаји је три пута давао кредите трговцима из Трговишта. Средином децембра 1444. године Марко је дао на кредит Владиславу Влатковићу 75 дуката које је требало да врати у року од месец дана.⁴⁸ Други пут је 13. септембра 1447. године дао кредит Радичу Доброенићу у износу од 35 ½ дуката, а рок отплате договорен је на месец дана.⁴⁹ Наредног дана Марко је на кредит дао 40 дуката Богдану Миленовићу које је требало да врати за месец дана.⁵⁰

Поједини трговци су се задуживали више пута код исте особе, понекад у више наврата у распону од неколико дана. То говори да је постојало одређено поверење између обе стране и велика потражња за робом за коју домаћи трговци нису имали довољно новца. Матко Округлић је 21. августа 1444. године дао на кредит Прибисаву Божидаровићу 69 дуката које је он морао да врати у року од 90 дана.⁵¹ Други пут му је 30. октобра 1447. године Матко Округлић дао на кредит 10 дуката, а рок за отплату био је месец дана.⁵² Један од виђенијих Дубровчана који је давао кредите трговцима из Трговишта је Филип де Силва, рођак Петра Пантеле,⁵³ успешног трговца и

⁴⁴ DAD, Deb. Not. XXI, f. 170' (10. 10. 1442).

⁴⁵ DAD, Deb. Not. XXI, f. 179 (4. 11. 1442).

⁴⁶ DAD, Deb. Not. XXI, f. 154 (24. 8. 1442).

⁴⁷ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 97 (12. 9. 1447).

⁴⁸ DAD, Deb. Not. XXII, f. 58' (12. 12. 1444).

⁴⁹ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 97 (12. 9. 1447).

⁵⁰ DAD, Deb. Not. XXIII, f. 97' (12. 9. 1447).

⁵¹ DAD, Deb. Not. XXII, f. 12' (21. 8. 1444).

⁵² DAD, Deb. Not. XXIII, f. 119 (30. 10. 1447).

⁵³ Дана, 13. септембра 1444. године Милен Воксић се задужио код Петра Пантеле у износу од 14 дукада и 1 перпер које је требао да врати за месец дана. DAD, Deb. Not. XXII, f. 18' (13. 9. 1444). Вишео Петру Пантели види: (Кнежевић, 1970; стр. 87 – 144).

сукнара из Дубровника. Ракач Богисић из Трговишта се задужио код Филипа де Силве 1. фебруара 1440. године 76 дуката на период од 3 месеца.⁵⁴ Три дана касније, 4. фебруара, Ракач се поново задужио код Филипа 20 дуката, а рок отплате је остао исти, 3 месеца.⁵⁵ Иако рок отплате претходних задужења још није истекао, Ракач се поново задужио код Ф., илпа де Силве 19. априла 1440. године. И овај пут време за враћање кредита је уговорено на 3 месеца, док је износ задужења био 142 дуката.⁵⁶ Богут Бољиновић из Трговишта је одлучио да узме кредит код истог Дубровчанина као и његов суграђанин. Богут се обавезао, 13. августа 1440. године, на сва своја добра да ће за 3 месеца вратити 49 дуката Филипу де Силви.⁵⁷ И наредне године је овај Дубровчанин давао кредите домаћим трговцима. Филип де Силва дао је на кредит 85 ½ дуката Живку Бољисићу из Трговишта, док је рок отплате био 3 месеца.⁵⁸ Боја Радиковић из Трговишта се 4. марта 1441. године обавезао Филипу де Силви да ће му за месец дана вратити 23 дуката.⁵⁹ Доказ да су обе стране биле задовољне најбоље говори наставак сарадње између ова два трговца. Дана 27. октобра 1441. године Боја је поново узео на кредит 45 дуката од Филипа де Силве, а рок за враћање је био три месеца. Наредне године 25. августа, Боја се поново задужио код истог кредитора за износ од 33 дуката и 16 гроша на 3 месеца.⁶⁰ Истог дана, 25. августа 1442. године, код истог кредитора се два пута задужио Богут Бољиновић. Први пут се задужио на износ од 45 дуката на 3 месеца,⁶¹ а други пут се са Живаном Радасиновичем задужио 47 дуката на 3 месеца.⁶² Интересантно је напоменути да Филип де Силва, иако је давао кредите, да се једном приликом са Живком Бољисићем из Трговиштаи задужио код Јакше Тинтинића 35 дуката за које су били у обавези да врате у року од 3 месеца.⁶³ Поред већ поменутих Дубровчана Брајло Трибутинић је финансирао трговце из

⁵⁴ DAD, Deb. Not. XIX, f.126 (1. 2. 1440) Ego Rachac Bogisich de Tergoviste confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Filipo de Silva nepot Petri Pantelleducatos auri septuaginta sex hinc ad menses tres proxime futuros [...]

⁵⁵ DAD, Deb. Not. XIX, f.127 (4. 2. 1440).

⁵⁶ DAD, Deb. Not. XIX, f.163' (19. 4. 1440).

⁵⁷ DAD, Deb. Not. XX, f. 57' (13. 8. 1440).

⁵⁸ DAD, Deb. Not. XX, f. 118 (16. 1. 1441).

⁵⁹ DAD, Deb. Not. XX, f. 161 (4. 3. 1441).

⁶⁰ DAD, Deb. Not. XXI, f. 154' (25. 8. 1442)

⁶¹ DAD, Deb. Not. XXI, f. 154' (25. 8. 1442)

⁶² DAD, Deb. Not. XXI, f. 154' (25. 8. 1442)

⁶³ DAD, Deb. Not. XXI, f. 104 (13. 4. 1442)

Трговишта и Глухавице. Вукашин Влаховић је 20. новембра 1448. добио на кредит 63 дуката које је требало да врати у року од два месеца.⁶⁴ Може се претпоставити на основу ранијих пословних сарадњи да су поменути трговци од Брајла узимали тканине на кредит.(Ћук 2005: 246)

Дубровчанима је у неки случајевима приликом давања кредита више одговарало да се дуг врати у одређеној роби него у новцу. Трговци из Трговишта су својим кредиторима враћали дугове у црвцу, кожи, олову, воску, биберу и свили. (Воје 1970: 98 – 99) Јакша Тинтинић је више пута давао кредите трговцима из Трговишта који су му дуг враћали у црвцу,⁶⁵ сировини која је служила за бојење сукна. Јакша и Марко Тинтинић су 16. априла дали кредит од 75 дуката Богуту Вогеновићу које је требало да врати у року од 3 месеца.⁶⁶ Богут је у предвиђеном року могао да врати кредит у црвцу који би морао да транспортује до Дубровника. Месец дана касније, 6. маја 1440. године, браћа Тинтинић склопили су уговор са Рубињом, сином Тикосаве из Трговишта, који ће за дати кредит вратити 370 либри црвца у року од три месеца. Рубиња је био у обавези да договорену количину црвца превезе до Дубровника.⁶⁷ Истог дана, Рубиња и Јурас Микиловић су се обавезали да ће браћи Тинтинић на име претходног кредита испоручити 140 либри финог црвца у Дубровник у року од 3 месеца. Богдан Милиеновић из Трговишта се обавезао 10. јула 1440. године да ће испоручити 60 либри црвца на име дуга браћи Тинтинић.⁶⁸ Љубиша Ивановић је 8. маја 1440. године дао на кредит 44 ½ дуката Боји Радишићу и Радоњи Гвалоевићу из

⁶⁴ DAD, Deb. Not. XXIV, f. 90 (20. 11. 1448)

⁶⁵ До данас није јасно утврђено шта је црвац. Да ли је он рударска прерађевина цинабарит или је то материја органског порекла? Недоумице почињу са тврдњом Константина Јиречека да је црвац (*cremesi, crmisi, carmisinum*) рударска преарђевина. (Јирећек, 1899; стр. 43, 91). Јиречекову тврдњу су подржали неки од домаћих историчара. Богумил Храбак је упорно бранио његово мишљење.(Храбак Б., 1955; стр. 22 – 25). Међутим има случајева где су аутори у почетку подржавали теорију да је црвац рударска прерађевина а касније је напустили(Којић, 1961; стр. 146 – 147; (Којић, 1982; стр 190 – 191);. Иван Божић се двоумио да ли је црвац скупочена рудна прерађевина или је органског порекла. (Божић, 1952; стр. 306 – 307)Први који је изнео теорију да је црвац органска материја је Сима Ћирковић. (Ћирковић, 1964; стр. 83, 137 – 138) Више о црвцу види:(Lorger, 2011: стр. 27 – 76; Радојчић, 1967; стр. 31 – 32), (Воје, 2008; стр. 101 – 116).

⁶⁶ DAD, Deb. Not. XIX, f.163' (16. 4. 1440).

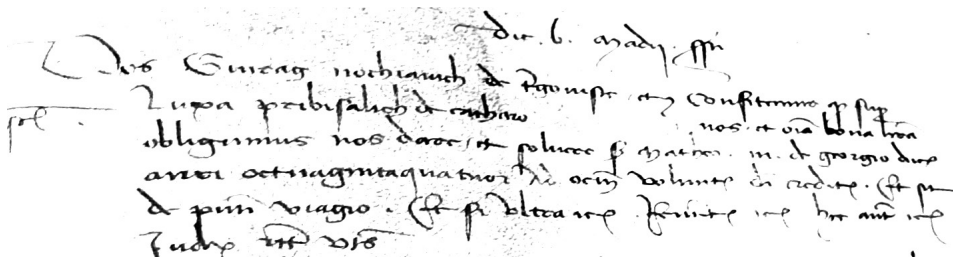
⁶⁷ DAD, Deb. Not. XIX, f.168' (6. 5. 1440).

⁶⁸ DAD, Deb. Not. XX, f.38' (6. 5. 1440).

Трговишта. Они су требали да исплате дуг до краја августа у црвцу вредности од 25 гроша по либри.⁶⁹

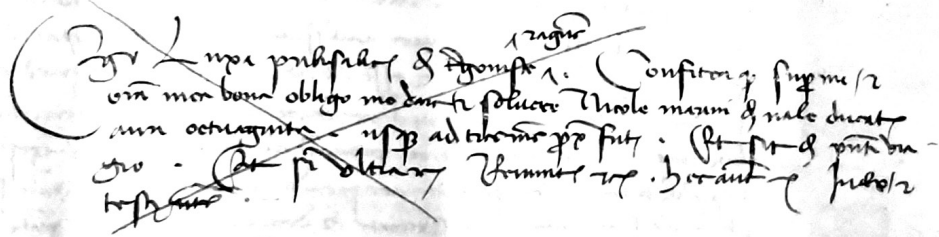
Поред црвца домаћи трговци су дугове враћали и у зачинама који су били доста цењени у средњем веку. Дубровчанин Михаел склопио је задужницу са Владиславом Влатковићем из Трговишта 23. августа 1442. године у којој је договорено да за 1 ½ месец Владислав треба да врати 74 либре бибера. Ако у реченом времену не врати дуг у бибери треба да плати 65 ½ дуката.⁷⁰

Сумирајући све изречено у овом раду можемо да стекнемо слику кредитне трговине између Дубровчана и становника Трговишта. Увидели смо да је позајмљивање новца је било неопходно ради проширивања пословања и његовог унапређивања.



dir. b. mady. m.
Nos Gvirag Nochiavich de Tergoviste et Luxa pribisalich de cataro
obligamus nos dare et solvere nos et via bona nostra
ante octingentaquatuor de octo libris de auro. Et per
de pum viagio. Et si ultra nos fuerit nos per ante nos
fuerit in vto

Прилог бр. 1: DAD, Deb. not. XX f. 161 (5. 3. 1441.) *Nos Gvirag Nochiavich de Tergoviste et Luxa Pribisalich de Cataro...*



1241
Ego Luxa Pribisalich de Tergoviste et Gvirag Nochiavich
obligamus nos dare et solvere nos et via bona nostra
ante octingentaquatuor de octo libris de auro. Et per
de pum viagio. Et si ultra nos fuerit nos per ante nos
fuerit in vto

Прилог бр. 2: DAD, Deb. not. XXII f. 88 (18. 3. 1445.) *Ego Luxa Pribisalich de Tergoviste...*

⁶⁹ DAD, Deb. Not. XIX, f.169' (8. 5. 1440).

⁷⁰ DAD, Deb. Not. XXI, f.153' (23. 8. 1442).

ЛИТЕРАТУРА

1. Божић, И. (1952), *Дубровник и Турска XIV и XV веку*, Београд: Српска академија наука.
2. Бојанин, С. (2005), *Забаве и светковине у средњовековној Србији: од краја XII до краја XV века*, Београд: Историјски институт.
3. Воје, И. (1970), Прилог проучавању домаћих трговаца из Србије у XIV и XV веку, као и трговачких веза са Дубровником., *У. Ослобођење градова у Србији од Турака 1862 – 1867*. Београд: САНУ.
4. Воје, И. (1976), *Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku*, Sarajevo: Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine.
5. Веселиновић, А. (1984), Царински систем у Србији у доба Деспотовине, *Историјски Гласник* 1 - 2, стр.7 - 38.
6. Веселиновић, А. (2006), *Држава српских деспота*, Београд: Завод за уџбенике.
7. Динић, М. (1955), *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, Београд: САНУ.
8. Динић, М. (1962), *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд: САНУ.
9. Зарковић, Б. (2017), *Тргови и уранизација Србије у средњем веку*. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
10. Jireček, K. (1899), *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelsalters*, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
11. Лиречек, К. (1952), *Историја Срба књ. II*, Београд: Научна књига.
12. Крекић, Б. (1952), *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд: САНУ.
13. Којић, Д. К. (1961), *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo: Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine.
14. Кнежевић, Д. Д. (1970), Дубровнику, Петар Пантела - трговац и сукнари у Дубровнику, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XIII/1, стр. 87 - 144.
15. Калић, Ј. (1976), Из историје Пријепоља и Трговишта у средњем веку, *У Сеоски дани Сретена Вукосављевића 4* (141 – 151). Пријепоље : Заједница основног образовања.

16. Којић, Д. К. (1982), *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд : САНУ.
17. Lefevr, A. (1974), *Urbana revolucija*, Beograd: Nolit.
18. Lorger, S. (2011), Kermes, crvac – i još neka crvena bojila, *Anali za povjesne znanosti HAZU Dubrovnik*. 49, стр. 27 - 72.
19. Minić, D. (1992 - 1993), Les monuments funeraries de nartex de l' eglise III du site medieval de Tergovište, *Старинар*. 43 – 44, стр. 71 - 86.
20. Минић. Д. (1984), Средњовековно Трговиште, *У Новопазарски зборник*, 8 (233 – 237). Нови Пазар: Музеј „Рас“ .
21. Петровић, В. (2019), Српски средњовековни град и манастир: приходи од трговине и рударства и црквена имовина у урбаним насељима, *Црквене студије*. 16 - 2, стр. 203 - 211.
22. Петровић. В. и Гаврић. Г. (2019), Црква као огледало урбаног простора. Свето и профано наслеђе средњовековног Трговишта, *У. Богословље и духовни живот Карловачке митрополије*.3 (189 – 210). Београд: Институт за културу сакралног – Монс Хемус: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за литургику и црквену уметност.
23. Радојчић, С. (1967), Црвац, *Зограф*. 2, стр. 30 – 31.
24. Спремић, М. (1972), *Дубровник и Арагонци (1442 – 1495)*, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
25. Спремић, М. (2020), *Србија и Венеција (VI - XVI век)*, Београд: Службени гласник.
26. Тадић, Ј. (1951), *Дубровачка архивска грађа о Београду књ. 1 (1521 - 1571)*, Београд: Историјски архив Београда.
27. Ћирковић, С. (1964), *Херцег Стефан Вукчић – Косача и његово доба*, Београд: Научно дело.
28. Ћирковић, С. (1997), Неостварена аутономија: градско становништво у Србији и Босни, У. С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници, друштва средњовековног Балкана* (240 - 258). Београд: Equilibrium.
29. Ћирковић С. и др. (2002), *Старо српско рударство*, Београд - Нови Сад: Вукова задужбина
30. Ћук, Р. (2005), Дубровачка породица Трибутинић у средњем веку, *Истраживања*. 16, стр. 241 – 248.
31. Храбак, Б. (1955), Прошлост Пљеваља до дубровачким документима до почетка XVII столећа, *Историјски записи*. 8/1-2 , стр. 1 - 38.

-
32. Hrabak, B. (1971), *Izvoz žitarica iz Osmanskog Carstva u XIV, XV i XVI stoleću*, Priština: Zajednica naučnih ustanova Kosova.
 33. Храбак, Б. (1988), Рашки пазари у XV и XVI веку, *Наша прошлост*. 3, стр. 77 - 119.
 34. Čermošnik, G. (1929), Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 26, стр. 57 - 62.
 35. Шриванић, Г. (1974), *Путеви у средњовековној Србији*, Београд: Туристичка штампа.

Stevan G. Komatović

CREDIT OPERATIONS OF DUBROVNIK RESIDENTS WITH THE POPULATION OF TRGOVIŠTE

Abstract: This paper addresses a single segment of a broader process that involved a large part of the Mediterranean region. Due to the scope of the study, the analysis is limited to one area of medieval Serbia. Throughout the Middle Ages, trade was the primary branch of Dubrovnik's economy. As one of the most important sectors of the economy, where the accumulation of capital is most evident, credit trade emerges as a key avenue for capital accumulation. Over time, credit trade has achieved unexpected growth and expansion, encompassing all social levels of the city. This form of trade has significantly contributed to capital growth and enabled traders to expand their commercial networks.

Additionally, the paper examines the terms and repayment methods of credit, providing insight into the payment capacity of local merchants and their role in Dubrovnik's credit trade. By exploring this topic, the study highlights the significance of credit trade and its impact on the study of economic history. The subject of the research is valuable for understanding Dubrovnik's market dynamics and offers a broader perspective on the commercial relations between Dubrovnik's merchants and local traders.

Keywords: credits, Dubrovnik, marketplace, Middle Ages, trade, Trgovište

KO JE VELIKI VAKIF (ZAVJEŠTILAC) MUSLIHUDIN BIN ABDULGANI ILI MUJEZIN HODŽA?

Sažetak: O velikom vakifu Muslihudin bin Abdulganiju, koji je poznat i pod drugim imenom Mujezin Hodža, kao historijskoj ličnosti jako se malo zna, iako je bio jedan od najznačajnijih vakifa u Sandžaku, na Kosovu i u Makedoniji, a kako su pokazala moja istraživanja i u Grčkoj. O njemu najviše govori skopska vakufnama iz 1550. godine koja nam daje ne samo podatke o njegovim vakufima i zadužbinama u Skoplju, Novom Pazaru i Trepči, već usputno i neke atribute uz njegovo ime, na osnovu kojih možemo doći do važnih zaključaka o kakvoj se ličnosti radi. To su atributi: bin Abdulgani, Mujezin hodža, mevlana, al-ma'dani, a iz drugih izvora i kadi (kadija), koji nas upućuju da nije tačna dosadašnja tvrdnja da nije obnašao nikakve državne funkcije, već isključivo prosvjetno-vjerske funkcije, jer je pripadao redu visokoobrazovane uleme. Pokazalo se da čak neki dodaci njegovom imenu, poput hodža, uopšte ne odgovaraju današnjem tumačenju tog termina.

Ovaj rad pokazuje da se radi o islamskom učenjaku koji je imao vrlo izražene poslovne, preduzetničke i trgovačke sposobnosti zahvaljujući kojima je ostvario ogroman imetak, koji je uložio u svoje bogate zadužbine i vakufske fondacije, koje nisu osnovane samo u Skoplju, Novom Pazaru i Trepči, kako se obično smatralo, već i u Prištini i grčkom gradu Larisi (turski Yenişehir-i Fener). Ubijeđen sam da se spisak njegovih vakufa na ovom ne završava i da će u budućnosti doći do otkrića novih zadužbina i novih vakufa koje je osnovao Muslihudin efendija. To znači da skopska vakufnama nije jedina vakufnama koja je ostala iza njega. Njegov primjer opovrgava uvriježeno mišljenje da su najveći vakifi isključivo pripadnici najviše vojne i administrativne hijerarhije u Osmanskom Carstvu. On je dokazao da se u red najvećih vakifa mogu svrstati i vrlo sposobni pojedinci koji su se zahvaljujući svom izuzetnom preduzetničkom talentu enormno obogatili. Ovim radom želim ukazati da su sve četiri njegove džamije koje je on izgradio rađene po istom

projektu i neodoljivo liče jedna na drugu, pri čemu je najbolje svoj izvorni lik sačuvala novopazarska Altun-alem džamija i da su se sve njegove džamije i druge zadužbine prvobitno po njemu zvale, odnosno imale obavezno u svom nazivu njegovo ime *Mujezin Hodža*. Narod im je u kasnijim stoljećima davao drugačija imena. Naprimjer, sve četiri džamije su se zvale Mujezin Hodžina džamija, a često su se i mahale oko džamija nazivale Mujezin Hodžina mahala. Ovaj veliki dobrotvor zaslužuje da bude istražena u potpunosti njegova kompletna vakufska zaostavština, a i njegova lična i porodična biografija, čemu će, nadam se dati doprinos i ovaj rad. Pokušao sam da opovrgnem neke pogrešne tvrdnje o njemu i njegovim zadužbinama. Manje sam govorio o njegovom najvećem skopskom vakufu, jer o njemu je najviše radova objavljeno, a najviše pažnje sam posvetio njegovim malo poznatim vakufima u Trepči i Larisi (Yenişehir-i Fener).

Ključne riječi: Muslihudin bin Abdulgani, Mujezin Hodža, mevlana, al-ma'dani, kadi (kadija), vakif, vakuf, vakufnama, džamija, rudnici, Skoplje, Novi Pazar, Trepča, Priština, Larisa (Yenişehir-i Fener)

Uvod

Jedan od najvažnijih vakifa (zadužbinara, zavještioća, ktitora) prve polovine 16. vijeka na prostoru Sandžaka, Kosova, Makedonije, a moja istraživanja su pokazala i šire, svakako je Muslihudin bin Abdulgani, poznat i kao Mujezin Hodža. Ovo drugo ime on naročito koristi za nazive svojih vakufa i zadužbina.

Značaj njegovih vakufa i zadužbina izaziva još veću radoznalost i znatiželju vezanu za otkrivanje identiteta i biografskih podataka vezanih za ovu znamenitu ličnost.

Nameće se prije svega dilema i pitanje: ko je ova misteriozna historijska ličnost?

Očigledno je da je u pitanju izuzetno bogat čovjek, o čemu jasno govori broj, značaj i materijalna vrijednost njegovih vakufa i zadužbina.

S druge strane, u pitanju je ličnost koja nije pripadala visokoj vojnoj, a do sada se tvrdilo, ni administrativnoj hijerarhiji Osmanskog Carstva.

Naime, navikli smo da su najveći vakifi u Osmanskom Carstvu obično pripadnici najviše osmanske vojne i administrativne oligarhije kojima je samo obnašanje najviših državnih funkcija omogućavalo sticanje enormnih bogatstava,

što im je davalo materijalnu osnovu da iza sebe ostave najznačajnije vakufe i zadužbine.

Muslihudin bin Abdulgani odstupa od ovog uobičajenog pravila. Ličnost koja nije obnašala najviše državne funkcije, a do sada su svi kod nas pisali ni nikakve državne funkcije, ostavila je iza sebe izuzetno finansijski moćne vakufske fondacije i takve veličanstvene i brojne zadužbine u više različitih mjesta i zemalja, da ga slobodno možemo ravnati po značaju vakufske ostavštine sa vakifima iz najviše državne vojne i administrativne nomenklature.

To još više stvara oko ličnosti Muslihudina bin Abdulganija oreol enigmatičnosti, misterioznosti, ali istovremeno i znatiželje da se konačno otkrije stvarna historijska ličnost ovog velikog vakifa.

Skopska vakufnama kao najznačajniji historijski izvor o Muslihudin efendiji

U otkrivanju važnih elemenata vezanih za biografiju ovog velikog vakifa naročito nam pomaže vakufnama (zadužbinska povelja) vezana za osnivanje njegovih vakufa u Skoplju, Novom Pazaru i Trepči čija su tri primjerka pronađena. Vakufname iz osmanskog perioda, pravni su dokumenti o osnivanju vakufa, napisane prema određenom redu i sistemu.

Dvije vakufname (vakfije) nalaze se u Državnom arhivu Republike Sjeverne Makedonije u Skoplju, dok se treća nalazi u Arhivu Generalne direkcije vakufa u Ankari. Sve tri vakufname napisane su na arapskom jeziku. Vakufname u S. Makedoniji sačuvane su u obliku svitka, jedna unutar druge. Pretpostavlja se da je veća vakufnama zbog stila pisanja originalna. Također, na drugom primjerku koji se nalazi u istom arhivu postoji zapis koji označava godinu H.1125 (1713-1714). I iz stilskog izraza i iz zapisa može se zaključiti da je riječ o kasnijem prepisu originalne vakfije.¹

Također, primjerak iz Ankare je obnovljena verzija, odnosno prepis originala. Makedonske verzije vakfija je obradio i preveo Hasan Kaleši na bosanski i albanski jezik (Kaleši 1972: 219–256; 2012: 267–308). U Katalogu vakfija Državnog arhiva Makedonije postoji 25 zapisa o vakfijama, a te vakfije čuvaju se u kutiji u obliku svitka. Obje vakfije koje se razmatraju smještene su među drugim vakfijama u obliku svitka i nemaju redne brojeve u katalogu. Stoga su ove vakfije kodirane kao 26. vakfija prema redoslijedu u katalogu.

¹ (ДАPCM, Вакуфнама.26).

Prema skopskoj vakufnami Muslihudin efendija je uvakufio sljedeće objekte:

- U Skoplju: 1 džamiju, 1 han, 1 hamam, 1 vodovod (kanal za vodu), 2 kuće, 26 dućana i jedan magacin na trgu tabaka (kožara), kao i izvjestan broj drugih dućana povezanih s prednjom stranom hana, ali u vakufnami nema broja. Svoje imanje i kuću.
- U Novom Pazaru: 1 džamija, 1 mekteb, kuću za imama, 1 han, 8 dućana, 4 mlina (oko broja mlinova ili vodenica Hasan Kaleši griješi).
- U Trepči i Mitrovici: 1 džamija (mesdžid), 1 han, mnogobrojne dućane kraj hana, čiji broj se ne pominje, 4 mlina (Калеси 1971: 4–5).

Vakufname i popisni defteri pomažu u otkrivanju identiteta vakifa

U vakufnamama, osnivač vakufa je zabilježen kao “Mevlânâ Muslihüddin bin Abdulgânî eş-şehîr bî-Müezzîn Hoca el-ma‘denî”.

Prema ovim informacijama, vakuf je osnovao Muslihudin bin Abdulgani, poznatiji kao Mujezin Hodža.² U osmanskim defterima (popisnim knjigama), osnivač vakufa je upisan kao Hodža Mujezin (Şahin 2020: 202).

Vratit ću se na ime osnivača vakufa sa propratnim atributima iz skopske vakufname koja je ovjerena i zavedena u sudskom protokolima (sidžilima) u Skoplju u periodu između 10. i 20. januara 1550. godine. Vakufnama je napisana na arapskom jeziku krupnim nesh pismom. Svaki atribut dodat uz ime Muslihudinovo je priča za sebe i svaki atribut nam daje važne biografske podatke o ovoj znamenitoj ličnosti.

Upotreba počasne titule “Mevlânâ” u vakufnami (vakfiji) nam potvrđuje da je vakif bio dio najučenije uleme, odnosno da je pripadao redu istaknutih islamskih učenjaka i filozofa (Kaleši 1972: 222).

Autori Salnama Kosovskog vilajeta navode da je Muslihudin bio glavni mujezin sultana Mehmeda II Osvajača Fatiha. Austrijski konzul u Skadru T. Ippen u svom radu “Raška”, govoreći o džamijama u Novom Pazaru kaže: “Valja spomenuti onu Musleheddin efendije, prvog muezina sultana Mehmeda Fatija”. Vrlo je vjerovatno da su Ippenu poslužile kao izvor Salname ili je za to čuo od nekog vjerskog službenika u Novom Pazaru (Ippen 1894: 125). Međutim u svom sljedećem radu “Novi Pazar i Kosovo” on pogrešno pripisuje ovu džamiju Isa-begu

² (ДАПСМ, Вакуфнама.26).

(Ippen 1892: 125), a od njega je ovu grešku preuzeo K. Jireček mada on pominje i jednu “džamiju Muslihudina efendije, prvog muezina Sultana Mehmeda II” (Jireček 1922: 335).

Priču da je Muslihudin efendija bio glavni (ne prvi) mujezin sultana Fatiha treba uzeti sa rezervom, s obzirom na to da je Fatih umro 1481. godine, a da je Muslihudin efendija bio živ 1550. godine, kada je njegova vakufnama legalizovana, pa i kasnijih godina.

Na osnovu prethodne titule i nadimka Mujezin Hodža Hasan Kaleši kaže da je Muslihudin efendija možda “bio mujezin i profesor (ne isključujemo mogućnost u nekoj carskoj džamiji u Istambulu)”, a zatim pretpostavlja i “profesor sultanove djece (hodža)”, što mu je moglo omogućiti da dođe do prvih većih novčanih sredstava koje će uložiti u svoje poslovne kasnije poduhvate (Kaleši 1972: 222).

Muslihüddin je ime vakifa, arapskog porijekla. Značenje imena je: reformator, popravljач vjere. Iz ovog imena izvedena su imena *Muslo*, *Muslija*, *Musija*.

Turska riječ *bin* ili *ibn* je izvedenica iz arapskog *ibn*. U pitanju je patronimički dodatak koji se nalazi iza ličnog imena i ukazuje nam na obično oca (rjeđe djeda ili nekog ranijeg pretka), npr. Ali ibn Hasan = Alija sin Hasanov.

Bukvalno *Muslihüddin bin Abdulgâni* bi značilo *Muslihudin sin Abdulganija*. Ako bi ovo doslovice prihvatili, proizašlo bi da se otac Muslihudinov zvao *Abdulgani*.

Ne zaboravimo da je jedno od 99 imena Allaha Uzvišenog upravo *Al-Ghaniy* (Bogat, koji posjeduje sve).

Prema tome *Abdulgani* bi u prijevodu sa arapskog značilo “rob onoga koji posjeduje sve”, odnosno *Božiji rob*. Prema tome u pitanju je ime istog značenja kao *Abdulah*.

Ovo asocira na nešto što znamo iz historije naših naroda iz doba osmanske vladavine. Domaće stanovništvo koje je primilo islam često se u defterima i drugim dokumentima upisuje u formi *bin* ili *ibn Abd Allah* ili kod nas *Abdulah*, što znači sin *Abdulah*a, odnosno sin Božijeg roba, sluge, što je istog značenja kao da se kaže sin *Abdulganija* – sin roba Najbogatijeg, odnosno roba Allaha Uzvišenog.

Šta ovim želim reći. Pa upravo to: da je moguće da Muslihudin efendija nije iz porodice turskog porijekla, već da potječe od nekog drugog balkanskog naroda i da je u pitanju čovjek, kako primjećuje i Hasan Kaleši, koji je možda prihvatio islam i postao dosljedni musliman (Kaleši 1972: 222).

Termin hodža u 15. i 16. vijeku ima potpuno drugojačije značenje i šta otkriva atribut *al-ma'dini*

Da se osvrnemo i na drugo ime pod kojim je poznat ovaj vakif – Mujezin Hodža – i da ujedno objasnimo kako je došlo do formiranja pogrešnog mišljenja da je on bio glavni mujezin i učitelj sultana Mehmeda II Osvajača.

Oko graditelja najpoznatije novopazarske džamije postoje mnoge nedoumice i mnoga pogrešna tumačenja, koja se potom prepisuju od onog ko ih je prvi napisao i zatim se decenijama šire u historijskoj literaturi.

Kao što sam već jednom napisao njegovo potpuno ime glasi: “Mevlânâ Muslihüddin bin Abdulgânî eş-şehîr bî-Müezzîn Hoca el-ma'denî”.

Potrebno je objasniti u kojem smislu je termin *hodža* korišćen u 15. i 16. vijeku. Termin *hodža* u njegovo doba, a i ranije ima iznenađujuće drugo značenje.

Drugo, ovo objašnjenje će biti povezano sa ličnošću koja je živjela tokom 16. vijeka, a u pitanju je čovjek sa kojim su pomiješali Muslihudin bin Abdulganija. Tako ću istovremeno dati odgovore na dva pitanja.

Koji je čovjek doprinio, ni kriv ni dužan, da se u historijskoj literaturi kod nas pojavi pogrešna tvrdnja da je vakif Altun-alem džamije bio duhovni učitelj, a neki dodali i glavni, prvi, lični mujezin sultana Mehmeda II Fatiha. U pitanju je vakifov imenjaka i veliki učenjak iz 15. vijeka Muslihudin bin Jusuf Hodžazade efendija (Hodžazade Muslihudin Efendi). Rođen je u Bursi oko 1435. godine, a preselio u rodnom gradu 1488. godine.

Njegov otac je Hodža Jusuf efendija, jedan od trgovaca Burse. Međutim, zvanje *hodža* njegovog oca ne znači da je on bio vjersko lice. S druge strane, Muslihudin efendija je postao poznat kao “Hodžazade” po očevom zanimanju. U to vrijeme svi oni koji su se bavili trgovinom nazivani su “hodža”. Dakle termin “hodža” tada nije označavao vjersko lice, već trgovca. A dodatak imenu “Hodžazade” označavao je da je on sin trgovca. Njegovo ime *Muslihudin bin Jusuf* znači Muslihudin sin Jusufov, a Hodžazade – sin trgovca.

Porodica i djeca Jusufa efendije bili su izuzetno bogati. Međutim, Muslihudin je u mladosti napustio očevu profesiju i okrenuo se nauci. Njegov otac se nije slagao sa izborom sina.

Hodžazade je završio školovanje kao najbolji učenik i nakon toga je napravio sjajnu karijeru. Bio je profesor u najistaknutijim medresama, kadija u Kestelu, Jedrenama i Bursi, kazasker u Jedrenama, muftija u Istanbulu i lični učitelj sultana Mehmeda Fatiha. Napisao je čitav niz sjajnih djela, kojima su se divili i sultani i učenjaci. Preselio je na ahiret u svom rodnom gradu.

Dakle, drugo ime Muslihudin efendije – Mujezin Hodža, kroz termin *hodža* ukazuje da je bio i trgovac, a sudeći po njegovom enormnom bogatstvu – više nego uspješan trgovac.³

Dodatak “el-ma’deni” ili arapaki oblik *al-ma’dini* na turskom bi bilo *madenci* (*madendži*) nam ukazuje da je bio rudar, ali ne obični radnik rudar, već zakupac rudnika, najvjerojatnije Trepče – najvažnijeg rudnika plemenitih metala kopao-ničkog rudarskog područja, ali možda i još nekih rudnika na Kosovu i Makedoniji, a možda i u Grčkoj.

Očigledno da je bio veoma veoma sposoban poslovni čovjek, što bi danas rekli *biznismen*, jedan od najuspješnijih zakupaca rudnika u širem regionu tokom 16. vijeka i sposoban trgovac, koji se jako obogatio i posjedovao ogromnu imovinu i novčani kapital, na šta ukazuju mnogobrojni bogati vakufski objekti koje je on podigao i izgradio u više mjesta i uopšte materijalna moć njegovih vakufskih fondacija.

Rudnici su u Osmanskoj Imperiji bili isključivo vlasništvo sultana – sultanov has. Tako su i rudnici Trepča, Belo Brdo, Žežna i drugi rudnici mitrovačke okoline bili sultanov has. Raja mitrovačke okoline bila je obavezna da radi u rudnicima, ali je zato bila oslobođena od davanja djece u janičarski podmladak (Zirojević i Rizaj 1979: 75).

Iako su rudnici bili vlasništvo sultana, mogli su biti izdavani pod zakup privatnim licima na određeni vremenski period ukoliko bi predstavnici državne uprave procijenili da takav ugovor o zakupu odgovara interesima države.⁴

Skoplje, gdje je Muslihudin efendija osnovao svoj najveći i najbogatiji vakuf, bilo je administrativni centar odakle se upravljalo eksploatacijom rudnika u regionu i gdje se nalazila centralna uprava za region poznata kao Skopski nazaret, čija je primarna nadležnost bio nadzor nad poslovanjem rudnika u skopskom i okolnim sandžacima. Upravnik nazareta je nosio zvanje nazir (nadzornik) (Катић 2010: 31, 109).

³ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: Hilâl-Hüseyin Lâmekânî Ankara : TDV, 1998. 18. tom (16, 555 s.) str. 207–209.

⁴ Isti, “Graditel Kuršumli-hana U Skoplju Muslihudin Al-Ma’deni...”, str. 222; Bogoyević, Lidiya Kumbaracı (2008). Üsküp’te Osmanlı Mimarî Eserleri. çev. Suat Engüllü. İstanbul: Mas Matbaacılık. str. 163

Uloga kasabe Trepče i njenih rudnih bogatstava u biografiji Muslihudin efendije

I prije konačnog osmanskog osvajanja Trepče 1455. godine, ovo mjesto je bilo značajno rudarsko i trgovačko središte sa rudarima Sasima i uz prisustvo trgovaca iz Dubrovnika i iz drugih primorskih mjesta, i prije osmanskog osvajanja u gradu je nastala brojna muslimanska zajednica, po kojoj je muslimanski dio naselja nazvan Turska Trepča ili Gornja Trepča. Muslimani su već tada uživali značajne privilegije; u sudskom pogledu odgovarali su kadiji, a imali su i druge vidove lokalne samouprave. Takvo stanje svojevrsnog dvovlašća nije imalo negativne posljedice po rudarsku proizvodnju i trgovački obrt, jer se upravo prva polovina 15. vijeka smatra periodom punog procvata Trepče (Dinić 2002: 35–36, 145).

“Turci Osmanlije doseljavaju u Trepču odmah posle bitke na Kosovu 1389. godine i osnivaju Donju Trepču ili Tursku Trepču, udaljenu 2 km. od Starog Trga. Turska vlast je preuzela Trepču pre 1455. godine.” (Atlagić 2009: 179)

U vrijeme osmanske uprave proizvodnja je proširivana na nove lokacije, tako da je od druge polovine 15. do početka 17. vijeka, Trepča bila jedan od većih rudnika srebra u evropskom dijelu Osmanskog Carstva. Naročito je rudarstvo u Trepči doživjelo puni procvat tokom većeg dijela 16. vijeka kada je živio i djelovao Muslihudin efendija (Rizaj 1968: 169–171).

U 15. i većem dijelu 16. vijeka u Osmanskom Carstvu zakupi rudnika isplaćivani su u novcu i trajali su tri godine. Tek u posljednjim decenijama 16. vijeka počinju preovladavati zakupi koji su obračunavani u naturi, odnosno u čistom srebru ili bakru, dok je rok zakupa produžen na šest godina. Zakupi u naturi odnosili su se samo na proizvodnju rudnika, dok su prihodi s rudničkih hasova uvijek obračunavani u novcu (Ibid. 220–226).

Kada je rudnik radio uspješno kao u prve dvije i po decenije 16. veka, ubirana je petina srebra, a kada je proizvodnja bila manja, i Porta je, kao podsticaj, smanjivala svoj udio. Sedamdesetih i osamdesetih godina 16. vijeka u Trepči je ponovo ostvarivana velika proizvodnja, pa se može pretpostaviti da je Porta tada ponovo pripadala petina. Tokom 16. i 17. vijeka promjene su bile rjeđe (Katić 2010: 109–122).

Uprkos tome u historiografiji se malo zna o ovom značajnom rudištu pod osmanskom vlašću. Razlog je što su osmanski izvori, mada su brojni i bogati sa podacima rijetko korišćeni. Za nas je vrlo značajan dokumenat o otvaranju rudnika Novi Bezistan iz 1664. godine, koji svjedoči o tome da se i u drugoj polovini 17. vijeka ulagalo u rudarska postrojenja u Trepči i okolini. Osim toga iz ovog dokumenta saznajemo da su u Trepči tada postojale tri muslimanske bogomolje, jer



*Slika 1 - Mujezin hodžina džamija u Mažićima - Trepča,
facebook Mitrovica për të gjithë*

se među svjedocima na u dokumentu nalaze: Husejin efendija, imam u mesdžidu Mujezin Hodže, Ibrahim efendija, imam u mesdžidu Husejin Hodže, Ahmed halifa, mujezin Velike džamije (Katić 2006: 235–244).

U kasabi Trepča čuvenoj po rudnicima na njenoj teritoriji, gdje je zakupac rudarskih okana očigledno bio Muslihidin efendija, jer su tu živjeli i on i njegova djeca, on je izgradio mesdžid, koji je kasnije prerastao u džamiju i čiji ruinirani ostaci još uvijek postoje. Ovaj objekat se nalazi u selu Mažić, koje je smješteno otprilike 8-9 km sjeveroistočno od Mitrovice, blizu Trepče (Islami i Selimi 2019: 67).

Prema konfiguraciji terena bilo bi najlogičnije da je od Trepče stari put vodio dolinom Trepčanske rijeke do Mitrovice, a odatle dolinom Sitnice do središta sandžaka – Vučitrna.

Na osnovu podataka iz osmanskog perioda može se zaključiti da je selo Mažić dio Trepče. Trepča je danas područje sa rudnicima smješteno između sela Mažić i naselja Stari Trg.

U osmanskim arhivskim dokumentima Trepča je zabilježena kao “Nefs-i Ma’den-i Trebçe” i zbog svoje planinske geografije podijeljena je na dva administrativna dijela: Gornju (Trepçe-i Bâlâ) i Donju (Trepçe-i Zîr). Iz popisnih deftera može se primijetiti da je u Gornjoj Trepči, koju su kasnije nazvali Turska Trepča živjelo uglavnom muslimansko stanovništvo i tu je bio glavni urbani i privredni centar kasabe Trepča, dok u Donjoj Trepči (današnji Stari Trg) nije bilo muslimanskog stanovništva (Kul 2021: 94).

Također, iz podataka u popisnim defterima može se uočiti da u Gornjoj Trepči postoji naselje pod nazivom mahala Mevlana Mujezin. Jasno je da se mesdžid koji je izgradio Mujezin Hodža nalazio u ovom naselju (Šahin 2020: 67, 202). Iz vakufname Mujezin Hodže i deftera iz 1569. godine, može se dobiti jasnija slika o objektima koje je vakif izgradio u Trepči.

Muslihudin efendijin mesdžid (kasnija džamija), kao i sve njegove druge džamije i vakufski objekti nazivana je Mujezin Hodžin mesdžid (džamija), a kasnije će je narod prozvati džamija Trepča. Džamija Trepča sa mezarjem predstavlja ostatak napuštenog grada iz perioda osmanske vladavine. U njegovoj vakufnami stoji “On je, također, sagradio časnu džamiju u kasabi Trepči, za tri molitve (za koje se dobija) velika nagrada: akšam, jaciju i sabah, i odredio joj puteve i granice i ono što je potrebno” (Kaleši 1972: 243).

“I odredio je imamu svoga mesdžida u Trepči, svakog dana četiri dirhema, muezinu jedan dirhem, a pola dirhema za hasure i vosak, prema potrebi. I postavio je kao uslov da mutevelija bude on sam sve dok bude živ, zatim najbolji među njegovim najboljim sinovima, među sinovima njegovih sinova, vodeći računa da to bude najbolji od najboljih, s kolena na koleno. I uslovio je da onaj od njegovih sinova i sinova njegovih sinova koji po dobroti dolazi posle mutevelije bude nazir” (Ibid. 251).

Na osnovu vakufname može se vidjeti da je u Mažiću osim džamije izgradio i han (ribat – kako se nazivaju karavansaraji u Sjevernoj Africi) za koji se pretpostavlja da je bio u blizini džamije i da mu sloj zemlje prikriva temelje, koje bi sigurno otkrila adekvatna arheološka iskopavanja. Do karavansaraja bilo je izgrađeno nekoliko dućana. Vjerovatno da su svi ovi objekti stradali, a rudarska proizvodnja u Trepči doživjela definitivni krah u toku Austro-osmanskog rata 1683–1699. godine, kada je austrijska vojska došla na Kosovo. Trepča je 1688. godine porušena, opustošena, tako da je početkom 18. vijeka postala “nenaseljena pustinja”. Prema jednom austrijskom izvještaju od polovine februara 1690. godine seljaci su napustili skoro sva sela u okolini Trepče i sjedišta sandžaka Vučitrna. Na to se iste godine nadovezala i stravična epidemija kuge da “nije bilo vremena da se sahrane svi umrli”. Pokušaji da se rudarska proizvodnja obnovi u prvoj polovini 18. vijeka nisu uspjeli (Ibid. 250).

Džamija u Trepči je dosta oštećena i odavno nije u funkciji. U dvorištu džamije nalazi se mezarje sa osmanskim natpisima na nišanima, od kojih su neki iz 16. stoljeća.

Džamija je izgrađena kombinacijom kamenih blokova i pečene cigle. Na zid džamije preko pandatifa nastavlja se kupola. Centralna kupola, hajat (trijem) kao i konstruktivni ugaoni elementi pandatifi su realizirani od punih pečenih cigala.

Zidanje kamenom u unutrašnjoj zoni molitvenog prostora završava se u okrugloj formi i pomoću dva reda pečenih cigala. Objekat je prizeman. Sastavljen je od prostora za molitvu i ulaznog dijela hajata (trijema). Centralni molitveni prostor pokriven je kupolom, sa solidno očuvanim mihrabom, dok je prostor hajata natkriven sa dvije manje kupole.

Temelj minareta postoji do današnjih dana. Minaret je izgrađen od kamena i postavljen je u zapadnom dijelu džamije. Ono što čini interesantnim ovu džamiju u ovom periodu je ekcentrijski, a ne centralni ulaz. Prozori prvog i drugog nivoa su u formi četvorougla i kao i pandatifi se završavaju sa lukom od obrađenog kamena.

Danas ovaj monument kulture je u stanju ruiniranosti. Zidovi su oštećeni u velikoj mjeri, a centralna kupola je porušena u cjelini. Isto tako, prostor ulaza – hajata, stubovi, lukovi i dvije kupole su u cjelini porušene, osim zapadnog zida.

Svi dekorativni elementi u unutrašnjosti prostora izostaju, osim mihraba koji je u izvjesnoj mjeri oštećen (Meraki i Meraki 2014: 574–576).

Godine 2012. džamija proglašena je za spomenik kulture od strane Ministarstva kulture Kosova, urađen je plan rekonstrukcije 2016. godine, a 2022. godine su počeli radovi na rekonstrukciji i revitalizaciji džamije, ali su prekinuti.

Karavansaraj (ribat) koji je vakif izgradio u Trepči relativno je brzo propao (Kul 2021: 95).

Iz popisnih deftera saznajemo da su 1526. godine imami bili Alaeddin, a 1544. godine Mehmed, dok je mujezinska dužnost bila poverena Hasanu b. Abdullahu (Şahin 2020: 201–202).

Danas je džamija u ruševnom stanju (İbrahimgil i Konuk 2006: 202).

Iz svih ovih zapisa jasno je da je Mesdžid Mujezin Hodža izgrađen mnogo prije nego što je vakuf zvanično osnovan 1550. godine.

U popisnim defterima iz 1526, 1544 i 1569, postoji zabilježena mahala (kvart, gradska četvrt) u kasabi Trepči pod nazivom Mescid-i Mevlana Müezzîn (mahala Mesdžid Mevlana Mujezin) (Şahin 2020: 65).

Datum kada je vakufnama (vakfija) Muslihudina efendije registrovana na sudu je Evhir-i Zilhicce 956 / 9-19. januar 1550. godine.⁵ Tokom registracije vakufa na sudu, očigledno da je Mujezin Hodža bio živ, ali u popisnom defteru Vučitrnskog sandžaka iz 1569. godine (jer je kasaba Trepča sa rudnicima administrativno pripadala ovom sandžaku) je Muslihudin efendija zapisan kao “merhûm” (pokojenik) – odnosno kao osoba koja je preminula ili preselila na ahiret (Ibid. 201).

Ovo ukazuje da je Muslihudin efendija preminuo ili preselio na ahiret negdje u periodu između 1550. i 1569. godine.

Inače Vučitrnski sandžak je tada obuhvatao teritoriju cijelog današnjeg Kosova istočno od Ibra, od Trepče do Kačanika, sa izuzetkom teritorija zapadno od Ibra: Mitrovice (“Kasaba-i Dimitroviçe”). Banjske i Zvečana (Mitrovičadžik – Mala Mitrovica kako su Zvečan u osmansko doba zvali), koje su pripadale stoljećima najprije Novopazarskom vilajetu, a kasnije Novopazarskom sandžaku (čak se Mitrovica sve do pred kraj 19. vijeka zvala Pazarska Mitrovica), a ovaj Bosanskom sandžaku, od 1580. godine Bosanskom pašaluku (ejaletu). Inače Vučitrn je dugo vremena bio najveći grad na Kosovu (Zirojević i Rizaj 1979: 72).

Osim toga, utvrđeno je da je Muslihudin efendija imao dva sina po imenima Emir i Veli. Obojica su živjeli u kasabi Trepča, kao i njihov otac Muslihudin efendija. Emir je živio u mahali Müezzîn Hoca (Mujezin hodža) u Trepči, dok je Veli živio u mahali Hacı Huseyin (Hadži Husejin) u istom gradu (Şahin 2020: 202).

Zanimljivo je istaći da je u svom naučnom radu pod naslovom “Hodža Muslihudinova džamija” historičar Mehmed bin Ayverdi tačno pretpostavio da je Hodža Muslihudin osoba poznata kao Mujezin Hodža. On je došao do zaključka da je ime drugog sina Mujezin Hodže Mehmed, iako za sada ne postoji drugi zapis koji to podržava (Ayverdi 2000: 261).

Danas je nekadašnja čuvena rudarsko-trgovačka kasaba Trepča mrtvi grad.

“Trepča je počela naglo da opada kad su Turci zabranili izvoz plemenitih metala. Zbog toga su Dubrovčani i Sasi napuštali rudnik. U Trepči se poslednji put pominju hrišćani rudari 1685. godine, ali je ona opustela tek u toku rata 1689–1690. godine. Tada je njeno stanovništvo delom nastradalo, a delom se raselilo na sve strane. Od ove nekad bogate varoši danas se vide samo ruševine: ostaci kuća, džamije, crkve, rudarskih rupa i šljake, i u njima stara oruđa (čekrci, sanke, korita, gvozdeni čekići i pijuci). Varoš se prostirala na maloj zaravni, poglavito na desnoj strani potoka. Naselja je bilo i na levoj, nešto strmijoj strani. Očuvan je i jedan stub u reci, kao ostatak mosta, koji je

⁵ ДАРСМ, Вакуфнама: 26.

vezivao oba dela naselja. Između ruševina se uzdižu zidovi vrlo lepe i velike džamije, koja je porušena još pre nego što su se doselili preci današnjeg stanovništva iz okoline. Jasno se raspoznaju tragovi ulica, puteva i vodovoda, na čijim temeljima se sada sprovodi voda za potrebe novog rudnika. Starim rudarskim rupama izžljebljena je severo-istočna strana Ilijina Brda, između Trepče i Mažića.” (Lutovac 1950: 90)

Nakon propasti Trepče u njenoj okolini se naseljavaju četiri bratstva iz alban-skog plemena Šalja.

“Džamija u Trepči je pri doseljavanju tih prvih Arbanasa bila zapustela i počela se raspadati, pa je zbog svoje malobrojnosti i siromaštva u prvo vreme nisu opravljali, tako da su joj vremenom pali munare i krov, te je sada samo ruševina. To se svakako ne bi desilo da su se ti prvi Arbanasi doselili pre zapuštenja te trepčanske džamije, odnosno pre zapuštenja grada Trepče, pošto su se uostalom u ovu oblast doseljavali kao muslimani.” (Urošević 1938: 219–220)

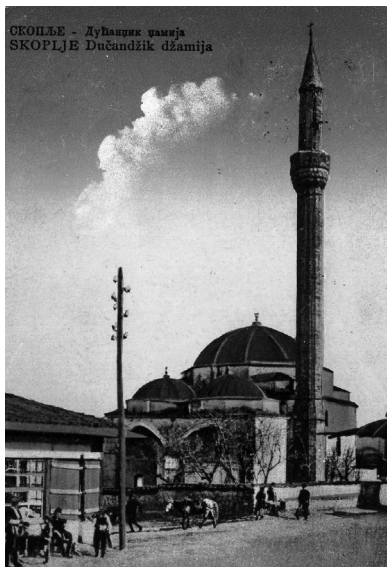
Kada se sve ove informacije sagledaju zajedno, može se reći da je vakif, osim što je osnovao velike vakufe u Skoplju, Novom Pazaru i Trepči i bio uključen u rudarsku djelatnost, da je imao čvrstu povezanost s upravnim centrom rudarskih aktivnosti u Skoplju, da su njegova djeca i on živjeli u Trepči i da su doprineli urbanizaciji Skoplja, Novog Pazara i Trepče.

Vakufski objekti u Skoplju

Većina Muslihudinovih vakufskih objekata i imovine nalazila se u gradu Skoplju, gdje je osnovao svoj najznačajniji vakuf. Vakufski objekti u Skoplju uključuju džamiju Mujezin Hodža, koju danas nazivaju Dućandžik džamija sa česmom (jer je bila u sred istomene čaršije sa mnogobrojnim dućanima), koja je doživjela ogromna oštećenja u zemljotresu 1963. godine, da bi bila obnovljena u periodu od 2004. do 2007. godine, kada je svečano otvorena za upotrebu.

Mujezin Hodža han koji je danas poznat pod nazivom Kušumli (Kuršunlu) han sa šadrvanom služio je za smještaj trgovaca, tovarnih životinja i robe (novi naziv je dobio jer je bio pokriven olovnim pločama).

Muslihudin efendija je otkupio i obnovio Šengul hamam i izgradio je i uvakufio desetine dućana – 29 dućana i 36 odaja ili prostorija. Šengul hamam je danas u ruiniranom stanju sa ozbiljnim oštećenjima koje je doživio u zemljotresu 1963. i poplavama 1979. godine. Relativno rano je imao velike probleme sa vodosnabdijevanjem zbog čega su ga mještani nazvali Kuru hamam (Suhi hamam), a brdo



Slika 2 - Dućandžik (Mujezin hodžina) džamija u Skoplju - razglednica iz 1930. godine - tr.wikipedia.org



Slika 3 - Altun-alem (Mujezin hodžina) džamija u Novom Pazaru - mapio.net

na kojem se nalazio hamam i han nazvano je Kuru Hamam Bayırı (Suhi hamam brdo) kako i danas mještani zovu ovo mjesto. Svoju kuću i svoj privatni zemljišni posjed (*mulk*) uvakufio je i ostavio je za stanovanje imamu džamije. Napravio je i dva vodovoda za vodosnabdijevanje svojih vakufskih objekata (Кумбараџи-Богојевиќ 1998: 88–90, 156–160, 185–187, 198; Elezović 1925: 89, 135; Andrejević 1981: 61; Zdravković 1964: 63; İbrahimi 2013: 393–394).

Vakuf u Novom Pazaru

Također, Muslihudin efendija je osnovao značajan vakuf i u Novom Pazaru. U Vakufnami iz 1550. godine nabrojani su svi objekti koje je izgradio na teritoriji Novog Pazara: Mujezin Hodžinu džamiju (današnja Altun-alem džamija) izgrađena u periodu između 1516. i 1528. godine, danas najznamenitija novopazarska džamija, mekteb na tlu džamijskog kompleksa, kuću za stanovanje imama, han “koji je izgradio na trgu u Novom Pazaru” – za koji je rahmetli Ejup Mušović pretpostavljao da bi mogao biti današnji Amir-agin han, šest dućana pored hana “sa njegove prednje strane”, 2 kožarske- radionice u Tabačkoj čaršiji (trgu) na obali Raške (gdje je sada hotel “Vrbak”), 1 mlin (vodenicu) na početku mosta mosta sa pet vodeničkih kamenova (vitlova).

Ovdje sam korigovao neke neispravnosti iz kultne knjige Ejupa Mušovića i Slavice Vujović “Džamije u Novom Pazaru” (1992: 7), gdje se govori o Altun-alem džamiji i drugim objektima koje je Mujezin Hodža uvakufio u Novom Pazaru: jer 6 du-

ćana nisu bili pored hamama, već pored Mujezin Hodžinog hana, nije izgradio 7 mlinova kako su napisali Mušović i Vujović, niti 4 mlina kako je napisao Hasan Kaleši, već 1 mlin kako ispravno saopštavaju Hatidža Čar Drnda, Olga Zirojević, Andrej Andrejević i kako doista piše u vakufnami i nije bilo 6 kožarskih radionica pored rijeke Raške, već 2 radionice za preradu kože, što jasno stoji u skopskoj vakufnami, a o čemu piše i Hatidža Čar Drnda i Olga Zirojević, i nije uvakufio 3 kuće za stanovanje imama, kako griješe Mušović i Vujović, već jednu kuću, kako ispravno kaže Hasan Kaleši i Andrej Andrejević (Kaleši 1972: 249; Drnda Čar 1984: 81; Zirojević 1977: 113; Andrejević 1977: 125).

I Evlija Čelebija prilikom boravka u Novom Pazaru 1660. godine posebno ističe ljepotu Altun-alem džamije. “Džamija koja se zove Altun (alem) džamija (=džamija sa zlatnim alemom) stara bogomolja, a nalazi se u Jeleč mahali na Ca-igradskom drumu” Čelebi 1967: 263–264).

Po čemu je dobila ime Altun-alem džamija?

U vezi s nazivom najpoznatije i najznačajnije novopazarske džamije već decenijama smo navikli na ista objašnjenja. Slijedeći logiku da minareta i kupole završavaju sa okruglim formama koje su po pravilu iskovane od bakra u obliku tri jabuke postavljene jedna iznad druge, dok je na vrhu polumjesec ili stilizirano napisano *Allah* i da su te jabuke od bakra poznate pod nazivom *alemi*, mnogi su u tome potražili rješenje u vezi s imenom džamije.

Ali je onda trebalo opravdati i otkuda prva riječ *altun* ili *altin* – zlatni. Pa je onda narod dao oduška mašti i stvorio legendu da su ti *alemi* prvobitno bili od strane vakifa urađeni od zlata, sa namjerom da ih buduće generacije mogu iskoristiti, ako džamija bude pretrpjela oštećenja, za popravku džamije. Neki drugi su pomislili na vrstu dragog kamena poznatog pod imenom *alem*, pa su preveli naziv džamije u smislu – zlatni kamen.

Smatram da je naziv koji je narod dao džamiji Altun-alem potpuno drugačijeg porijekla.

U svakom gradu je imala glavna džamija, koja je imala posebnu namjenu. U njoj je bilo uposleno posebno lice koje je bilo mjerac vremena – muvekit, što je bilo od izuzetne važnosti da bi se u pravo vrijeme obavio svaki vakat namaza. Muvekit je često u sklopu džamijskog kompleksa imao svoju radnu prostoriju koja se zvala *muvekithana*. U glavnoj ili centralnoj džamiji u vezi s tim se odvijala posebna aktivnost korisna za cijeli grad. U vakat kada je vrijeme za namaz iznosila bi se zastava na minaret kao znak da je vrijeme za molitvu. Nakon isticanja zastave bi krenuo ezan ne samo sa Altun-alem džamije, već i sa susjednih džamija i dalje.

Zastava se na arapskom jeziku naziva *alem*, i taj termin je bio veoma korišćen u Osmanskom Carstvu. Dakle, Altun-alem džamija je imala ulogu džamija koje se zovu Bajrakli džamije. I džamija u Larisi koju je podigao Muslihudin Abdulgani je imala tu ulogu i tako su je u narodu zvali.

E sada će mi neko reći, e pa dobro, ali zastave ili bajraci koji se sada iznose na minaret su zelene, a ne zlatne boje. Da, tačno je to u vremenu u kojem živimo. Tek od 1843. godine, na osnovu reformi u Osmanskom Carstvu donesena je odluka da vjerska zastava mora biti zelena s polumjesecom i zvijezdom. Prije toga nije bilo tako. Osmanske zastave su ranije imale zlatasto-crvenkastu boju, odnosno kombinaciju boje altun ili altin i boje al.

Drugim riječima, Altun-alem džamija je vršila ulogu Bajrakli džamije u Novom Pazaru i iz nje je isticanjem alema – zastave – na minaretu davan znak drugim džamijama za početak namaza. Po tome je dobila ime krajem XVII vijeka.

Također iz vakufname i popisnih deftera saznajemo da njegova vakufska imovina obuhvata značajan broj mlinova (vodenica) u Skoplju, Novom Pazaru, Trepči i Mitrovici.

Zavija u Prištini

Također, iako nije zabilježen u vakufnami, iz popisnom defteru Vučitrnskog sandžaka iz 1569. godine može se zaključiti da je Mujezin Hodža imao i zaviju (tekiju koja obično ima i musafirhanu – konačište i imaret – javnu kuhinju) u Prištini. Naime, u Prištini, u naselju Sultan Mehmed Han Gazi, zabilježen je podatak o Mahmud Dedi kao “šehu zavije Hodža mujezin”. O ovom vakufskom objektu Muslihudin efendije vrlo je malo upoznata naša javnost (Šahin 2020: 202).

Muslihudin bin Abdulgani je izgradio i Bajrakli džamiju u Larisi (Yenişehir-i Fener) u Grčkoj i ima još jednu titulu

Kao što je spomenuta zavija u Prištini bila donedavno za širu javnost nepoznanica, još veća nepoznanica je da je Muslihudin efendija izgradio u današnjoj Grčkoj (turski *Yunanistan*) u glavnom gradu oblasti Tesalije Larisi (turski *Yenişehir-i Fener*) također džamiju, koja se u početku kao i sve njegove džamije zvala Mujezin Hodža džamija, a kasnije je narod prozvao Bajrakli džamija.

Tesalija i njeno središte Larisa su bili pod osmanskom vlašću od 1423. do 1881. godine. Larisu muslimani nazvaše Jenişehir. Larisa (Yenişehir-i Fener) je prema svjedočenju Evlije Čelebije, koji je posjetio ovaj veliki osmanski šehar



Slika 4 - Bajrakli (Mujezin hodžina) džamija u Larisi - Grčka, larissa.gov.gr

1668. godine, imala 71 džamiju, od kojih se u 22 obavljao džuma namaz petkom. U samom centru ovog grada nalazila se džamija koju je izgradio Muslihudin efendija. Ona se u početku, kao i sve njegove džamije i drugi vakufski objekti, nazivala džamija Mujezin Hodže, a kasnije je narod nazvao Bajrakli džamija ili Čaršijska džamija (Παλιούκας 89–92).

Budući da se ova džamija nalazi u središtu čaršije (tržnice) i pijace, okupljala je brojne vjernike, naročito ujutro i uvečer.

Evlija nam saopštava da mujezin ove džamije stalno prati i mjeri vrijeme, to znači da je on ujedno bio i muvekit (mjerač vremena) i, kada dođe vrijeme za jednu od pet dnevnih molitvi, podiže zastavu (bajrak) uz konopce na vrhu minareta, na jarbolu od borovog drveta. Mujezini svih drugih džamija i mesdžida, kada vide bajrak, počnu da uče ezan (molitva koja je poziv za namaz). Zato su ovu džamiju nazvali Bajrakli džamija.

Iako nije bila najveća džamija u Larisi (Yenişehir-i Fener) ona je predstavljala centralnu džamiju jer je to uslovlila u činjenica da je bila u samom centru grada i čaršije sa pijacom.⁶

⁶ Celebi Evliya (Τσελεμπή Εβλιγιά), “Η Ελασσόνα του 1668”, μτφρ. Αχμέτ Ιμάμ, σχόλια Γ. Μπλάντας, Θ. Η. (), σσ. 193-199. - (Celebi Evlija, “Elasona iz 1668.”, preveo Ahmed Imam, komentari G. Blandas, ΤΗ (), str. 193-199.)

Poluruinirani ostaci Bajrakli džamije su iznenada otkriveni nakon požara februara 1994. godine u kojem je izgorjela poslastičarnica koja je sakrivala preostale zidove Bajrakli džamije. Bajrakli džamija danas se nalazi na raskrsnici ulica Papaflessa i Osiss u centru Larise. To je muslimansko zdanje koje je važno za historiju Larise i šireg područja iz ovog perioda, zbog čega je Bajrakli džamija proglašena za spomenik kulture pod zaštitom države.

Ostaci ove džamije i dalje se nalaze u centru Larise, ali samo njena dva očuvana zida centralnog prostora džamije sa mihrabom koja su opkoljena savremenim građevinama. Zidana je kombinacijom opeke i kamena, kao i druge džamije čiji je vakif Muslihudin bin Abdulgani.

Njeni ostaci jasno govore da je bila izgrađena po istom projektu kao i Al-tun-alem džamija u Novom Pazaru, Dućandžik džamija u Skoplju i mesdžid/džamija u Mažićima nedaleko od Kosovske Mitrovice, odnosno da su sve četiri džamije istovjetno izgledale i istovjetno se nakon izgradnje zvale: Mujezin Hodžina džamija, kao i mahale u kojima su nastale – Mujezin Hodžina mahala.

Dok se za ove tri zadnje pomenute džamije dosta zna, za Bajrakli ili Čaršij-sku (Mujezin Hodžinu) džamiju u Larisi (Yenişehir-i Fener) naša javnost ne zna.

I Bajrakli džamija u Larisi, kao i druge zadužbine Muslihudina bin Abdulganija, podignuta je u prvoj polovini XVI vijeka.

Nakon što je Tesalija 1881. godine data Grčkoj, muslimansko, do tada ubjedljivo većinsko stanovništvo Larise (Yenişehir-i Fener) je u besćenje isprodavalo svoju pokretnu i nepokretnu imovinu i napustilo Larisu, a džamije i druga veličanstvena zdanja osmanske arhitekture bila su izložena ubrzanom uništavanju.⁷

U historijskim djelima kako turskih tako i grčkih historičara Muslihudin efendija se pominje još sa jednom titulom. Turski historičar Yusuf Halaçoğlu u radu “Teselya Yenişehir-i ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma” u kojem razmatra istraživanja o Teselijiskom Jenişehiru (Larisi) i turskim historijskim djelima na strani 93 jasno kaže nabrajajući džamije u Larisi. “Među ovim džamijama je Bajraklı džamija koja pripada Kadji Muslihudinu”. Slično kaže i İsmail Güleç u svom radu o džamijama u oblasti Tesalijske, kao i još neki turski i grčki historičari (Halaçoğlu. 1974: 93).⁸

⁷ ΠΑΛΙΟΥΓΚΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, Η ΛΑΡΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ 1423-1881 ΤΟΜΟΣ Β', (Λάρισα 2007), σελ. 198-200; “Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1830”, Θ. Η. 26 (Λάρισα 1994), σ. 250-260. (“Putovanje u Tesaliju 1830.”, Th. 26 (Larissa 1994), str. 250-260)

⁸ V. <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ismail-gulec/2020/06/13/teselya-bolgesi-camileri-1592041160> [3. 12. 2024].

Ova činjenica nam daje novu dimenziju u proučavanju lika i djela Muslihudin efendije. Jasno je da je Muslihudin bin Abdulgani u jednom periodu svog života obnašao i funkciju kadije (sudije). Za sada ne znamo kojeg kadiluka.

Kao što nam je turski historičar Şahin Rahman ukazao na do sada nepoznatu zadužbinu Muslihudin efendije – zaviju u Prištini, koja se ne pominje u vakufnami iz 1550. godine, tako nam i otkriće Bajrakli džamije u Larisi ukazuje da džamije u Skoplju, Novom Pazaru i Trepči (Mažići) nisu jedine džamije koje je izgradio ovaj veliki vakif.

On je očigledno djelovao i na području Grčke (Yunanistan), gdje je možda također poslovao kao zakupac rudnika i trgovac, gdje je došlo do izražaja i njegovo izuzetno obrazovanje, i gdje je, vrlo vjerovatno i u samoj Larisi (Yenişehir-i Fener) izgradio džamiju projektno istovjetnu svojim džamijama u Skoplju, Novom Pazaru i Trepči, o čemu govore i dva sačuvana crteža ove džamije u Larisi, i koja se prvobitno zvala kao i ove tri pominjane džamije – džamija Mujezin Hodže.

- Ovo obara dosadašnje tvrdnje po kojima postoji navodno samo jedna njegova vakufnama formirana, zavedena i ovjerena u Skoplju 1550. godine, koju je sjajno preveo i obradio Hasan Kaleši.
- Postavlja se pitanje da li je negdje očuvana vakufnama o njegovom vakufu u Larisi (Yenişehir-i Fener) i ubjeđen sam da to nije bila jedina zadužbina koju je on ostavio u ovom gradu i uopšte u Tesaliji i Grčkoj.
- On je bio i kadija, što govori da je ipak imao funkciju u okviru osmanske administracije, što pobija dosadašnje tvrdnje da je samo obnašao vjersko-prosvjetne funkcije i bio uspješan poslovni čovjek – zakupac rudnika i trgovac.
- U sklopu novih saznanja, nameću se pretpostavke da Muslihudin efendija možda ima svoje vakufe i u nekom drugom gradu u Osmanskom Carstvu za koje mi još nismo saznali i da je možda obavljao još neke administrativne funkcije o kojima mi još uvijek nemamo saznanja, a na šta će eventualno ukazati buduća istraživanja historijskih izvora.
- Ponavljam, sve njegove džamije i svi njegovi vakufski objekti su se prvobitno zvali po njemu, odnosno u nazivu su obavezno imali njegovo drugo ime Mujezin Hodža, po čemu su dobijale nazive često i mahale u kojima su se nalazile.
- Sve njegove džamije su rađene po istom projektu i maltene istovjetno su izgledale, a najbolje sačuvana njegova džamija je Altun-Alem (Mujezin hodžina džamija) u Novom Pazaru, koja može poslužiti kao uzor pri rekonstrukciji drugih njegovih džamija.

- Za sve njegove vakufe važio je sigurno isti amanet Muslihudin efendije koji stoji u skopskoj vakufnami:

“I postavio je kao uslov da mutevelija bude on sam sve dok bude živ, zatim najbolji među njegovim najboljim sinovima, među sinovima njegovih sinova, vodeći računa da to bude najbolji od najboljih, s koljena na koljeno. I uslovio je da onaj od njegovih sinova i sinova njegovih sinova koji po dobroti dolazi poslije mutevelije bude nazir.

Za mutevelijsku dužnost odredio je deset dirhema dnevno, a za nadzorničku dužnost pet dirhema... On je postavio kao uslov da mutevelijska i nazirska dužnost ne izlaze iz ruku njegovih sinova i lanac sinova njegovih sinova, od korijena prema grani.” (Kaleš 1972: 251)

Dakle, iako nije bio porodični vakuf, ipak se vidi kako zavještalc, postavljajući kao uslov da mutevelija i nazir (nadzornik) budu isključivo njegovi direktni potomci, obezbjeđuje im izvjesnu materijalnu egzistenciju. Ako se njihove plate uporede sa platama ostalih službenika, može se zaključiti da su oni u to vrijeme samo od ove plate mogli da žive. Naravno, kako je vrijednost novca padala, njihov se položaj pogoršavao, i onda su nastajale velike zloupotrebe.

Zaključak

Kao što smo mogli uočiti veliki vakif (zavještalc) Muslihudin bin Abdulgani, poznat i pod imenom Mujezin Hodža bio je jako obrazovan čovjek (mevlana) koji je pripadao redu visokoobrazovane uleme, što mu je omogućavalo da obavlja visoke prosvjetne i vjerske dužnosti, ali i da bude imenovan za kadiju (sudiju – što govori da je bio vrstan poznavalac šerijatskog prava).

Osim toga, svoj ogromni imetak stekao je prije svega zahvaljujući svom izraženom preduzetničkom duhu i poslovnoj uspješnosti.

Bio je zakupac rudarskih okana, sigurno u Trepči, a moguće i drugih rudnika, na Kosovu, u Makedoniji, a možda i u Grčkoj, sa jako obdarenim smislom za sticanje zarade i za trgovinu.

Ostavio je svoje vakufe u Skoplju, Novom Pazaru, Trepči, o čemu saznajemo skopske vakufname, ali kako upoznajemo našu naučnu i čitalačku javnost i zadužbine u Prištini i u Grčkoj u Larisi (Yenişehir-i Fener), što govori da sigurno postoji bar još jedna vakufnama, u kojoj se reguliše status njegovih drugih vakufa koji nisu obuhvaćeni skopskom vakufnamom.

Potraga za novim zadužbinama i vakufima sa ovim mojim radom naravno nije završena, jer ubjeđen sam da će istraživači doći do novih historijskih izvora, kojima će se ne samo upotpuniti spisak zadužbina i vakufa ovog velikog dobrotvora, već i do podataka koji će upotpuniti ličnu i porodičnu biografiju ovog izuzetnog čovjeka.

Njegov primjer pokazuje, da kroz vijekove se ne zaboravlja ime ne samo velikih vojskovođa i državnika već i velikih dobrotvora. Dok god traju njegove zadužbine i vakufi, trajat će i sjećanje na Muslihudina Bin Abdulganija, koji je volio sebe da naziva i Mujezin Hodža.

ARHIVSKA GRAĐA

- Државен Архив на Република Северна Македонија (Üsküp/Makedonya) Вакуфнама: 26.

LITERATURA

1. Andrejević, A. 1977. “Altin-Alem džamija u Novom Pazaru”, *Novopazarski zbornik I*, Novi Pazar.
2. Andrejević, A. 1981. *Monumentalna islamska umjetnost u Jugoslaviji*. Beograd.
3. Atlagić, M. 2009. “Varoška naselja u rudarskim centrima na Kosovu i Metohiji”. *Baština*, sv. 36, Priština–Leposavić.
4. Ayverdi, E. H. 2000. *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri (Yugoslavya)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
5. Bogoyeвић Kumbaraci, Lidiya. 2008. *Üsküp’te Osmanlı Mimari Eserleri*. çev. Suat Engüllü. İstanbul: Mas Matbaacılık.
6. Celebi Evliya (Τσελεμπή Εβλιγιά), “Η Ελασσόνα του 1668”, μτφρ. Αχμέτ Ιμάμ, σχόλια Γ. Μπλάντας, Θ. Η. (), σσ. 193-199. - (Čelebi Evlija, “Elasona iz 1668.”, preveo Ahmed Imam, komentari G. Blandas, TH)
7. Čelebi, E. 1967. *Putopis odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. Sarajevo.
8. Ćirković, S., Kovačević-Kojić, D., Ćuk, R. 2002. *Staro srpsko rudarstvo*. Beograd – Novi Sad.
9. Dinić, M. 1967. “Trepča u Srednjem veku”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 33 Beograd.
10. Gliša. E. 1925. “Turski spomenici u Skoplju”, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, Skopje.
11. Güleç, I. Teselya Bölgesi Camileri, dostupno na https://www.fikriyat.com/yazarlar/ismail-gulec/2020/06/13/teselya-bolgesi-camileri-1592041160__[3. 12. 2024]
12. Halaçoğlu, Y. 1974. “Teselya Yenişehirli Ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*.
13. İbrahimgil, M. Z., Konuk, N. 2006. *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

14. İbrahimi, M. "Dükkancik camii", *Османлиското градителство на почвата на Македонија, Прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија*, Книга 24, Скопје.
15. Ippen, Theodor A. 1892. *Novipazar und Kossovo. Das alte Rascien*, Wien, Holder.
16. Ippen, Theodor A. 1894. *Raška, Glasnik Zemaljskog muzeja II*, Sarajevo.
17. Islami, A, Selimi, S. 2019. "Epitafet Në Gjuhën Osmane-Deshifrimi Dhe Përkhthimi I Tyre-Mitrovicës I. Prishtinë"
18. Kaleši = Калеши, Хасан. 1971. "Кoj е градител и кога е изграден Куршумли-ан во Скопје?", Институт за национална историја, Гласник, Година XV, Број 3, Скопје.
19. Kaleši, Hasan. 1972/2012. "Graditel Kuršumli-hana U Skoplju Müslihudin Al-Ma'deni, njegovi vakufi i njegova vakufnama", *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku*, Priština: Zajednica naucnih ustanova Kosova Studije, knj. 23.
20. Катић, Срђан. 2010. "Закуп рудника и хасова Трепче 1585. године". *Мешовита грађа XXXI*. Beograd. стр. 109–122.
21. Katić, Srđan. 2006. "Obnavljanje rudnika Novi Bezistan u Trepči 1664. godine". *Mešovita građa, XXVII*. Beograd. str. 235–244.
22. Keleş, H. Gulbanu Koshenova. 2014. *Balkanlar'da Müslihuddin Bin Abdülgani, Vakıf Eserleri Ve Vakıfları, Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar*. Istanbul.
23. Konstantin, J. 1922. *Istorija Srba II*, Beograd.
24. Kul, E. 2021. "Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzın Hoca) Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 55, Ankara.
25. Lutovac, M. 1950. "Zvečan, Trepča i Kosovska Mitrovica", *Glasnik srpskog geografskog društva*, sveska XXX, br. 2, Beograd.
26. Meraki, Ş., Meraki, F. 2016. "Kosova'da Muslihuddin/Müezzın hoca camisi." *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 13, ss. 66–85.
27. Mušović, E., Vujović, S. 1992. *Džamije u Novom Pazaru*, Beograd–Kraljevo.
28. Rizaj, S. 1968. *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*. Priština.
29. Şahin, R. 2020. *Osmanlı Yönetiminde Vulçitrın Sancağı (1450-1550)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora teza,
30. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi : Hilâl-Hüseyin Lâmekânî Ankara : TDV, 1998. 18. tom (16, 555 s.)

31. Urošević, A. 1938. "Vučitrn". *Glasnik Skopskog naučnog društva*, Knj. XIX, Skoplje.
32. Zdravković, I. 1964. Izbor građe za proučavanje spomenika islamske arhitekture u Jugoslaviji. Beograd.
33. Zirojević, O. 1977. "Novi Pazar u turskim izvorima do kraja XVI veka". *Novopazarski zbornik* 1, Novi Pazar.
34. Zirojević, O., Rizaj, S. 1979. *Kosovska Mitrovica i okolina, Period osmanlijske vlasti*. Kosovska Mitrovica.
35. Θ. Παλιούγκας, "Η Λάρισα στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή (1668)", Θ. Η. τ. 26ος, σελ. 89–92. (Th. Paljugas, "Larisa u putopisu putnika Evlija Čelebije (1668)", Th. H. t. 26.)
36. ΠΑΛΙΟΥΓΚΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, Η ΛΑΡΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ 1423-1881 ΤΟΜΟΣ Β', (Λάρισα 2007), σελ. 198-200; "Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1830", Θ. Η. 26 (Λάρισα 1994), σ. 250–260. ("Putovanje u Tesaliju 1830.", Th. 26 (Larissa 1994), str. 250–260)
37. Дрнда Чар, Х. 1984. "Оснивање Новог Пазара и његов развитак до краја XVI столећа", *Новопазарски зборник* 8, Нови Пазар.
38. Кумбараџи-Богојевић, Л. 1998. *Османлиски споменици во Скопје*. Скопје.

Esad Rahić

Society of Historians in Sandžak

UNVEILING THE GREAT VAKIF: WHO WAS MUSLIHUDIN BIN ABDULGANI, ALSO KNOWN AS MUJEZIN HODŽA?

Abstract: Not much is known about the great vakif Muslihudin bin Abdulgani, who is also known by another name, Mujezin Hodža, even though he was one of the most significant endowers in Sandžak, Kosovo and Macedonia. As our research has revealed, his influence extended to Greece as well. The primary source of information about him is the Skopje vakufnama from 1550, which not only provides details about his endowments and charitable foundations in Skopje, Novi Pazar and Trepča but also offers insights into his identity, allowing us to draw important conclusions about his character. Among the attributes associated with his name are: bin Abdulgani, Mujezin Hodža, mevlana, al-ma'dani, and, according to other sources, kadi (judge), which suggest that the previous assertion that he did not hold any state positions, only educational and religious roles, is incorrect, since he belonged to the group of highly educated ulema. It has been shown that even certain additions to his name, such as hodža, do not correspond to the contemporary interpretation of the term.

This paper demonstrates that he was an Islamic scholar with strong business, entrepreneurial and commercial abilities, which enabled him to amass great wealth. He invested this wealth in his rich charitable foundations and vakuf funds, which were not only established in Skopje, Novi Pazar and Trepča, as previously believed, but also in Priština and the Greek city of Larissa (Turkish Yenişehir-i Fener). We are convinced that the list of his vakufs is incomplete and that future discoveries will uncover more endowments and vakufs established by Muslihudin efendi. This suggests that the Skopje vakufnama is not the only one left by him. His example disproves the common belief that the most significant vakifs were exclusively members of the highest military and administrative hierarchy of the Ottoman Empire. He proved that prominent vakifs could also include highly skilled individuals who, thanks to their exceptional entrepreneurial talents, accumulated immense wealth.

This paper aims to show that all four mosques he constructed followed the same design and are remarkably alike, with the Altun-alem Mosque in Novi Pazar best-preserving its original form. All his mosques and other endowments were originally named after him, with the name Mujezin Hodža being an integral part of their names. Over time, however, new names were given. For example, all four mosques were referred to as Mujezin Hodža's mosque, and often the neighborhoods (mahalas) surrounding these mosques, were named Mujezin Hodža's mahala. This remarkable benefactor deserves a comprehensive study of his vakuf legacy, as well as his personal and family biography, to which this paper hopefully contributes. We have sought to correct some misconceptions about him and his endowments. While we have written less about his most famous vakuf in Skopje, as it has been the subject of many publications, our focus has been on his lesser-known vakufs in Trepča and Larissa (Yenişehir-i Fener).

Keywords: al-ma'dani, kadi (judge), Larissa (Yenişehir-i Fener), mevlana, mines, mosque, Mujezin Hodža, Muslihudin bin Abdulgani, Novi Pazar, Priština, Skopje, Trepča, vakif, vakuf, vakufnama.

ДИНАСТИЧКИ ПОЛИТИЧКИ ПРОГРАМ НЕ- МАЊИЋА: ЗАБОРАВ И БРИСАЊЕ ПРЕТХОДНЕ ИСТОРИЈЕ

Сажетак: Још у XIX веку је примећено да наши средњовековни родослови и летописи не садрже јасне карактеристике било које личности и догађаја при чему их замењују неодређене и опште фразе које немају ништа од непосредних саопштења. Уз то није сачуван ни један писани документ владарских канцеларија или књижевних дела која су морала настати у време пре Немањића. О тој претходној прошлости Србије и њених владара дознајемо из страних извора, понајвише византијских, Летописа попа Дукљанина и дела Мавра Орбина. Занимљиво је да у византијским и другим изворима нема ни речи о пореклу Стефана Немање, а поготову ко му је отац.

О прецима великог жупана Стефана Немање, оцу, мајци, дедама и бабама не говори ни једно од најранијих Житија која су писали његови најрођенији, синови архиепископ Сава I и краљ Стефан Првовенчани, или нешто касније врло учени и добро обавештени монаси Доментијан и Теодосије. Према садржају ових Житија се добија јак утисак да је средњовековна Србија настала тек од великог жупана Стефана Немање и његове, такође, неименоване браће који су владали пре њега. Они говоре једино о обнови неке Немањине пропале очевине и дедовине, која је „краљевство од прва“. Има се утисак да за то постоји јак разлог или су то учинили намерно спроводећи кроз Житија светих неприкривено и јасно кодификован поступак „брисања сећања“ – „забране сећања“ које је још од Римског царства познато као „*Damnatio memoriae*“. Може се разумети њихов поступак према претходним династијама, али како разумети брисање из сећања оца и мајке, као и деда и баба великог жупана Стефана Немање.

Један од разлога за примену „брисања историје“ српских владара пре појаве Стефана Немање лежи и у њиховом ослањању на Рим и Барску

архиепископију. Желело се брисање из сећања претходне историје и владара који су се ослањали на Запад и његов црквени утицај. Долазимо до тога да је спровођење „забране сећања“ претходних династија, чак и својих непосредних предака, и претходне припадности Барској римокатоличкој архиепископији извршено свесно и успешно од стране „првог“ краља Стефана Немање Првовенчаног и првог архиепископа Српске православне аутокефалне цркве. Тако се обзнањује државно-политички програм и свих њихових потомака. Заслуга за то није на великом жупану Стефану Немањи, већ на његовим синовима архиепископу Сави и краљу Стефану Немањи Другом. Овај политички програм је настављен и од потоњих српских владара Немањиног колена, архиепископа и патријаха.

Кључне речи: Стефан Немања I, архиепископ Сава I, краљ Стефан Првовенчани, житија светих, извори, преци, брисање сећања, политички програм

Своједобно је Гиљфердинг међу првима приметио да наши средњовековни родослови и летописи не садрже јасне карактеристике било које личности и догађаја при чему их замењују неодређене и опште фразе. (Гиљфердинг 1853) И Кључевски је запазио да историјска биографија и светитељско житије – света икона – никако не одговарају у свему једно другом. (Кључевски, 1871, стр. 436) Станоје Станојевић је приметио да су у поједине делове *Житија Светог Саве* унете легенде: „Можда је тачно причање легенде да су Немања и његова жена добили своје најмлађе дете после дужег прекида у рађању и да им је због тога најмлађи син био особито мио и постао њихов мезимац... Легенда је доцније исплела романтичну и сентименталну причу како је Сава при доласку у Србију над ковчегом оца измирио браћу и повратио мир у земљи и народу... По легенди је Сава, кад је у начелу било решено питање о оснивању Српске архиепископије... предложио да један од монаха из његове пратње буде посвећен за архиепископа“. (Станојевић 1935) У том правцу је и констатација Николе Радојичића да су српски писци средњег века с много вештине извртали ток /ружних/ догађаја наводећи своје читаоце на криве стазе. И поред тога Радојичић није имао снаге да се са неким питањима у вези са Светим Савом сучели и отвори проблем за који би понудио ваљано критичко решење. Његов став се после обимних анализа завршавао неком врстом цензуре, или боље рећи самоцензуре: „пошто је научно непотребна... и чак опасна“, (Радојичић 1938: 239, 258) по свему судећи, имајући у виду политичке реперкусије од стране државе испред које стоје национални интерес или из истих разлога од критике из црквених

кругова. Сличан је случај и са Ђоровићем иако је запазио: „... немају ништа од непосредних саопштења“. Исти је случај и код наших предања о Светом Сави. Причање његових биографа, иако потичу из XIII века, ипак су у многом производ апликација опште хагиографске књижевности и морају се до краја расчистити, уколико је то могуће, од тог наноса“. (Ђоровић 1989: 134) Позивајући се на Радојчићев став да „У науци нема тачке“ са истоветним схватањем иступа у најновије време и Иван Ђорђевић када говори и о сличаним програмима Милешева: „... мислимо да је дошло време да се, метафорично речено стара кућа поруши, подигну нови темељи, а сав употребљив грађевински материјал с највећом пажњом провери и у ново ткиво угради“. (Ђорђевић 2003: 157)

Проблеме при истраживању у вези са Светим Савом видео је и Оболенски: „Историчар који покушава да напише биографију те главне личности српске средњовековне историје може се с правом уплашити при помисли на широки спектар Савиних делатности. Обесхрабриће га многобројни видови у којима се он појављује... све то, и још много више, мора да заплаши његова биографија. Следећа је у природи извора. Они су претежно хагиографски... Чак ни професионални историчари донедавно се нису могли ослободити потајног притиска који су на њих вршили хагиографски клишеи и конвенције“, а Доментијанова казивања сматра да су „... изузетно занимљива мешавина чињеница и измишљотина“. (Оболенски 1991: 126-127, 148)

С тога је сасвим у праву и немачки историчар Кемфер тврдњом да сви текстови биографија и хагиографија служе успостављању или учвршћивању култова: „Они сликају у исто време иконе... Немање и Саве /које/ имају иза себе блештаво златну позадину. Да би се дошло до чињеница морамо издвојити и одстранити оно што личи на иконе и легенде... Побожној легенди... је потребна историјска критика“. (Kampfner 1969: 77, 81) Кемпферов рад о Светом Сави заснован на овим ставовима, који су и својеврсна критика наше историјске науке од Станојевића, Радојчића, Ђоровића... и све до данас, даје врло значајне резултате. У његовом ставу нема никакве болећивости према нашим сакрализованим националним митовима и личностима.

Имајући у виду реалне тврдње свих ових научника ми смо приступили на нов начин критичан читању житија Св. Сименона Немање и Св. Саве, проспекцији и истраживањима извора. Ова истраживања су резултирала низом нових антиципација и теза којима су оспорене досадашње тврдње и откривени преци великог жупана Стефана Немање.

*

У Житију великог жупана Стефана Немање I његов син Стефан Немања II сасвим јасно и без устежања каже: „А кад се угарски краљ врати у своју државу, Свети, растав(ши) се од њега, отиде са силом својом на град Перник, па и њега разруши силом својом и опустоши и град Стоб, и град Земли, и град Велбужд, и град Житомирски, и град Скопље, и град Лешки у Доњем Пологу, и град Градац, и град Призрен, и град славни Ниш, и град Сврљиг, и град Равни, и град Козли. Те градове поруши и до краја темеља их искорени, јер не оста камен на камену који се не поруши. И не подигоше се до данас ... придодаде земљи отачаства свога област нишавску до краја, Липљан, и Мораву, и звано Врање, призренску област и оба Полога до краја... Поврати Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своје, праву дедовину своју, коју је насиљем држао грчки народ... Дањ град, Сардоникски град, Дриваст, Росаф град звани Скадар, град Свач, град Улцињ, град славни Бар... Котор остави, утврди га и пренесе свој двор у њ... Остале градове пообара, и поруши, и претвори славу њихову у пустош, истреби грчко име, да се никако не помиње име њихово у тој области. Народ свој у њима не повређен остави да служи држави његовој, са страхом...“ (Првовенчани 1988: 64-65, 72-73)

Стефан Првовенчани каже да је његов отац, као и други владари тога доба у ратовима, 1186-1189. године, свесно разорио и потпуно порушио многе градове на читавом истоку и југу и „истребио грчко име“ – избрисао грчко име из сећања. При томе треба имати у виду да су у овим ратовима са Стефаном Немањом учествовали и његови синови, Вукан и Стефан Немања II Првовенчани.

Такође, није сачуван ни један писани документ владарских канцеларија или књижевних дела која су морала настати у време пре Немањића. Осим портрета краља Михајла у цркви Св. Михајла у Стону, натписа великог хумског кнеза Мирослава у Бијелом Пољу и натписа на његовом Јеванђељу, нестали су ктиторски фрескоживописи и натписи у црквама пре великог жупана Стефана Немање, који су нема сумње постојали. Имајући ову чињеницу у виду треба се присетити грађанских ратова у Србији 1112-1114, 1127, 1166. и 1202-1208. године. О тој претходној прошлости Србије и њених владара дознајемо из страних извора, понајвише византијских, *Летописа попа Дукљанина* и дела Мавра Орбина. Занимљиво је и у византијским и другим изворима нема ни речи о пореклу Стефана Немање, а поготову ко му је отац. Ко је он и шта је толико згрешио Ромејском царству, тзв. Византији?

*

Стефан Немања II Првовенчани и архиепископ Сава I дају следећу хронологију Немањиног живота: „И мину много времена владања његова - 37 година... И кад се наврши 37 година његова владања... сакупив благородну децу своју и све изабране бољаре своје, мале и велике... изабра племенитога и другог сина Стефана Немању (Првовенчаног)... говорећи: ‘Овога имајте уместо мене!... И њега посађујем на престо у држави... И пошто га сам венча и изврсно благослови... предаде им, да међу њима царује, другога сина својега, Стефана Немању...’, „Од рођења му 46-те године, прими пак... владу. И пробави опет на влади 37. година, а тада пак прими анђеоски лик (замонаши се) и поживе у том лику 3. године и цео његов живот би 86. година. Представи се блажени отац и ктитор... године 6708. (1199) месеца фебруара у 13-и дан...“ (Сава 1986: 24-27, 35) Дакле, Немања је у 46. години живота (1159-1160. године) почео да влада следећих 37. година (до Лазарове суботе, 25. марта 1195.¹), сишао са престола и уступио га у чину крунисања, које је обављено у епископалној цркви Св. Апостола у Расу, на Цвети 26. марта 1195. године, средњем сину Немањи II, а потом се замонашио са супругом Аном. Цео његов живот је трајао 86. година (умро 13. 02. 1199.) произилази да је Стефан Немања постао велики жупан 1159-1160. године што се не слаже са већ успостављеном хронологијом његовог владања у нашој науци. *Хиландарски летопис* је изгледа најтачније одредио када је Немања постао самодржац као велики жупан. Било је то 24. године владе цара Манојла Комнена, (Стојановић 1927: 184, 190) у лето 1166. године. Архиепископ Сава I јасно разликује време Немањине врховне власти над читавом државом Србијом на коју је имао право преко дедова. Уколико се укључи и време од 1127. године, када је постао удеони кнез, произилази да је Немања владао читавих 68. година.

Давно је примећено у нашим радовима да се до порекла великог жупана Стефана Немање, односно ко му је био отац и деда, дошло индиректно у нашој историјској науци. На основу тога дошло се да је то је извесни Завида, потпуно непозната историјска личност. О Завиди се из тих разлога не зна ништа: ко је његова супруга, ко су његови отац и мајка, дедови, да ли су имали било какву власт у Рашки и Дукљи, односно Србији? Заправо, ко-

¹ Још увек се воде полемике о години монашења Стефана Немање. Пошто је 25. март опште познат као датум његовог монашења сматрамо да је то било 25. марта 1195. године с обзиром да је у питању Лазарова субота, дан уочи Цвети. Сутрдан, на Цвети, прогласио је и овенчао Стефана Немању II Првовенчаног за великог жупана.

ришћени су замућени и нејасни подаци Мавра Орбинија о Стефану Немањи као и извори у којима се помиње Завида као отац хумског кнеза Мирослава (натписи на цркви Св. Петра у Бијелом Пољу и Мирослављевом јевнђељу), а пренебрегнута је расправа Илариона Руварца и новија истраживања која негирају да је извесни Завида отац Стефана Немање. Додуше, најважнији актуелни заступник овог схватања, академик Јованка Калић, сматра да је Завида „постао неспорна историјска личност“. (Калић 2000: 7) Одређивањем да је Завида отац Стефана Немање, непозната личност чије је порекло потпуно непознато, наши естаблирани историчари су се придружили спровођењу „забрањеног сећања“ које је вршено још од прве половине XIII века.

До другачијег мишљења је дошао пољски истраживач Јан Лешни. Он је на основу документа опатице Боне задарског женског самостана, из 1164. године, изнео претпоставку да се у њему помињани Албеус треба једначити са баном Белошем и да је његов брат Стефан заправо Завида. Тако је са претпоставкама дошао до тврдње да је Завида отац Стефана Немање, брат бана Белоша,² великих жупана Уроша и Десе, угарске краљице Јелене и Марије, удате за Конрада од Знојма. Прихватајући ову тврдњу, Сима Ћирковић је закључио да „Веза између старије и млађе гране српске великожупанске династије била би тиме прецизно успостављена“. Међутим, потом изражава велику резерву: „предложено решење ће стајати пред истраживачима као хипотеза коју треба проверавати“. (Ћирковић 2000: 22) Поменуто 1164. године, извесни Албеус се може једначити са бившим великим жупаном Белушем, а нема сумње, према нашим истраживањима да је његов рођени брат, заправо, Стефан Урош (Немања) I, а то значи да отпада тврдња да је Лешни у праву.

Најлогичније и најједноставније је да се о пореклу и животу великог жупана Стефана Немање – Св. Симеона Мироточивог најпре обавестимо из старих српских изворника. Међутим, о прецима великог жупана Стефана Немање, оцу, мајци, дедама и бабама не говори ни једно од најранијих Житија која су писали његови најрођенији, његови синови: архиепископ Сава I и краљ Стефан Првовенчани, или нешто касније, врло учени и добро обавештени монаси Доментијан и Теодосије. При томе, нису записани датуми и године рођења

² Белош је народно име, али би могло бити да се угарски велики палатин, син великог жупана Немање Уроша I, звао Бело - Бела са титуларним именом Урош. Имајући у виду да се Белаур, брат видинског деспота и бугарског цара Михајла III Шишмана заправо звао Бела Урош (Енциклопедија Блгарија 1, 1978: 241; Божилов 1985: 134-136; Андрејић 2007 а: 52), реално је претпоставити да је име Белош кованица од скраћеница његовог крштеног и титуларног имена: Бело/Уро/ш. Исти случај би био и у вези имена другог Немањиног брата Белуша: Бел/а/У/ро/ш.

ни једне личности из лозе Немањина колена.³ Према садржају ових Житија се добија јак утисак да је средњовековна Србија настала тек од великог жупана Стефана Немање и његове, такође, неименоване браће, који су владали пре њега. Они говоре једино о обнови неке Немањине пропале очевине и дедовине, која је „краљевство од прва“. Поставља се питање из којих разлога су синови Стефана Немање „изгубили памћење“ предака и њихове историје, односно, претходне историје Србије? Има се утисак да за то постоји јак разлог или су то учинили свесно спроводећи кроз Житија светих неприкривено и јасно кодификован поступак „брисања сећања“ – „забране сећања“ које је још од Римског царства познато као „*Damnatio memoriae*“.

Али, треба имати у виду да се антички поступак спровођења прећуткивања и забране сећања вршио као врста јавне постхумне казне која је изрицана поводом издаје или друге кривице преминулих или убијених према „царству“. „Смисао ове казне био је да се избрише сваки траг сећања или сваки траг постојања особе против које се казна изриче“. Спровођење ове мере против одређене личности или породице значило је уништавање свих њихових портрета, сликаних или вајаних, натписа и записа у којима се они помињу и меморијалних грађевина. Присутно је схватање да онај ко влада државом може да влада и са прошлошћу и тако ствара законито другу историју коју може и да беатификује. (Петровић 2013: 13-20) Као и на Западу пракса стварања друге историје и династичке слике је постојала и на Истоку. Познати су примери стварања легендарних родослова царева који су добијали историјску тачност. „Тако се и у политичкој доктрини појавило питање шта је битно за царевање: врлина или род. Кад је врлина била у питању, дворска пропаганда је вешто и зналачки користила чињенице и реалне особине, спретно њима баратајући, прећуткујући једне и истичући друге, већ према прилици... Што су такве генеалогije залазиле дубље прошлост, преци су били све значајнији, док се не би дошло до неког славног митског јунака или чак до неког божанства. Постављало се питање за кога и за чију политику у прошлости ће се владајући цар или оснивач династије везати и чији ће историјски подухвати или легендарни лик послужити као узор“. (Крсмановић, Радошевић 2004: 71, 93-94) Познате су етаблиране родословне схеме о пореклу Св. Симеона Немање од римских царева, Константина Великог и Лицинија. (Филозоф 1989: 82)

Пред нама се отвара још важније питање: због чега су у тај опус брисања сећања сврстани и отац и мајка, и деде и бабе Стефана Немање – Светог Симеона, односно Св. Саве и његовог брата краља Стефана Немање II

³ Нема сумње, о својим претцима ништа конкретно није написао ни велики жупан Стефан Немања.

Првовенчаног. Треба имати на уму да су ова два рођена брата, и по оцу и по мајци, на челу „првог краљевства“ и прве аутокефалне Српске цркве. Може се рећи, у новоуспостављеној историјској равни Србије, њих двојица су почетак нове државности чији је једини темељ Стефан Немања - Свети Симеон Мироточиви - „равно апостолник“.

Такође, на овај начин Житија Св. Симеона и Св. Саве пишу и Доментијан и Теодосије. Тако се обзнањује државно-политички програм и свих њихових потомака. Али, заслуга за то није на великом жупану Стефану Немањи, већ на његовим синовима архиепископу Сави и краљу Стефану Немањи Другом. Исто тако за брисање из историје српске владарске династије Вукановића, (Андрејић 2019: 102-105) из које потичу, као и претходне династије - Војислављевића, (Исто: 100-101) постаје јасно да су заслужни једино њих двојица. Да кажемо, могао би се разумети њихов поступак према претходним династијама, али како разумети брисање из сећања оца и мајке, као и деда и баба великог жупана Стефана Немање.

Ако је тако, ко је отац Стефана Немање и зашто је изопштен из династичке историје, који је његов грех у питању и према коме је учињен?

*

Стефан Првовенчани нас обавештава да је “био велики метеж у овој страни српске земље, и Диоклитије и Далмације и Травуније, и да су родитељу његову браћа му завишћу одузела земљу. А он изиђе из буна њихових у место рођења својега, по имену Диоклитија”. (Стефан Првовенчани, 1988, стр. 64) Јасно се даје на знање да је Немањин отац био владар и да су против њега браћа, подигла буну. Значи да је Немањин отац имао бар двојицу браће који су га свргли у Рашкој и зато се упутио у Диоклитију – Дукљу, у место где је био рођен,⁴ а ту ће се родити и његов син Немања. Произилази да је Стефан Немања имао бар два стрица. Када је у питању Немањин отац, у више радова смо доказали да је реч о великом жупану Стефану Вукану (II) који је имао бар још једног брата поред само једног познатог и знаног као Урош I. (Андрејић 2002 б: 37-82; Исти 2004 а: 5-55; Исти 2005: 43-50; Исти 2005 а; Исти 2007 а: 27-38; Исти 2008 а: 133-149) Пресудан догађај за судбину Немањиног оца, великог жупана Стефана Вукана (II), био је српско-угарски рат против Византије, 1149-1150. године. У бици на Тари 1150. године

⁴ Диоклитија, место рођења Немањиног оца је несумњиво у близини Рибнице где ће бити рођен Немања. Рибница је данашњи део Подгорице у Црној Гори.

жупан Вакин је у директном сукобу и двобоју замало убио византијског цара Манојла Комнена. Вакин је тешко рањен у руку, савладан, заробљен и одведен у Цариград. После тога се овај жупан не појављује у изворима. (Кинам 1971/2007: 35-37; Хонијат 1971/2007: 125) Није јасно да ли је у овој бици учествовао и Стефан Немања ако се има у виду да се оженио са царском рођаком Аном, 1146. године. Цар Манојло га је обдарио царским сном и придодао његовој удеоној области и жупу Дубочицу.

Подаци Стефана Првовенчаног се у потпуности слажу са хронологијом и пореклом жупана Марка и његовог старијег брата великог жупана Вукана (I)⁵ који су живели у Дукљи на двору краља Бодина пре него што су добили власт над Рашком, 1084. године. Стефан Вукан (II) и Урош I /Немања/ су рођени, 1080-1084. године, у Рибници пре одласка њиховог оца Марка у Рашку.

И о Немањиној мајци извори ћуте као и њени синови. Једини пут се помиње Немањина мајка у епској народној песми „Свети Саво“ у вези са градњом манастира Студенице, али се овом податку не може дати пуно поверење. Немања је подигао Студеницу „Красну славну мајци задужбину, / Својој мајци царици Јелени“. Уколико се узме у обзир овај податак мора се имати у виду да ово није крштено име Немањине мајке, супруге великог жупана Стефана Вукана (II). Име Јелена упућује на њено титуларно име које је било уобичајено за српске владарке.

Немањин отац, Стефан Вукан (II) је због непријатеља избегао у Дукљу код некога ко му је морао бити пријатељ. У то време, 1111-1112. године умро је дукљански краљ Владимир, а на власт је дошао Бодинов син Ђорђе. Убрзо 1114. године по наредби византијског цара Алексија Комнина за краља је постављен Грубиша, а Ђорђе из Дукље бежи у Рашку са Стефаном Вуканом (II). Тада је у Рашку избегао и принц Градихна. Градихна се у Рашки оженио ћерком Стефана Вукана (II), сестром Немањиним. Грубиша влада 8. година, до 1122. Тада је Грубишу напао и убио Ђорђе са Рашанима, по свему са Урошем I, Стефаном Вуканом (II) и принцем Градихном, а пришли су му и Драгихна и Драгило, браћа краља Грубише. Међутим, неколико година касније неко је у Расу утамничио великог жупана Уроша I и на Драгилов савет краљ Ђорђе упада у Рашку са војском и ослобађа Уроша, 1126-1127. године. Дукљанин каже да је Ђорђе ослободио из затвора Уроша, а потом га вратио на власт и упутио у Рас. У то време се Градихна повлачи или враћа у Захумље. (Мијушковић 1967:

⁵ Да су Вукан (I) и Марко рођена браћа је давно успостављена историјска чињеница. Урош I и Стефан Вукан (II) се засигурно помињу као синовци великог жупана Вукана (I), односно синови његовог брата.

272-276) Произилази да Урош није био утамничен у Расу. Још је Срећковић претпоставио да је Градихна свргао Уроша и на рашки трон поставио свог таста Стефана Вукана (II). (Срећковић 1884: 418) Постоји претпоставка да је Уроша свргао Завида, син покојног великог жупана Вукана I, а све опет под недоказаном тврдњом да је он отац Стефана Немање. (Живковић 2006 б: 114)

Према житијима, велики жупан Стефан Немања је био најмлађи од браће која су владала пре њега, али се не наводе њихова имена и не каже јасно колико их је било. У нашој науци се одавно сматра да је Стефан Немања имао три старија брата: Тихомир, Страцимир и Мирослав. Међутим, једини је као велики жупан владао Тихомир који ће уз то погинути у сукобу са Стефаном Немањом у бици на Пантину 1166. године. Међутим, Доментијан нам алузивно, кроз уводни део, кроз причу о Нојевим синовима даје до знања да је Немања био трећи син, а не четврти. Немањин отац има три сина: „... и подели тројици синова својих тако да сваки има свој део“. (Богдановић 1968: 63-66)

Која су то рођена браћа, велики жупани који владају пре Стефана Немање? Рођену браћу, велике жупане Примислава и Белуша помиње једном само Кинам (Атлагић, Милутиновић 2002: 110, 118) али не каже ништа о њиховом пореклу. После свргавања жупана Десе, цар Манојло Комнен је на власт поставио Примислава, а када се и он побунио после пар година смењен је и на власт је доведен Белуш. Цар Манојло је из сажаљења према његовој судбини Примислава „одвео да не би могао и даље досађивати, и обдари“ давши му део земље, веома плодном и богатом за испашу стоке /вероватно у Хуму или Захумљу/. Кратко време иза тога и Белуш остави владарске ознаке и оде у Угарску „те тамо, дуго још поживевши, и умре“. Примислав, Белуш и н. н. сестра, супруга дукљанског краља Градихне, старији су од Стефана Немање.

Не каже се у изворима када је рођена сестра Стефана Немање, супруга краља Градихне, али се може претпоставити да је била најстарија. Да се претпостави да је рођена око 1096. године а остаје непознаница када је умрла. Примислав рођен 1100- 1005. године а Белуш око 1108. На основу тврдње Кинама, може се претпоставити да је Белуш доста дуже живео од Примислава, али су вероватно умрли до 1190. године. Иако нема података, претпоставља се да су Примислав и Белуш – Бела Урош имали потомке, могуће је и врло бројне.⁶

⁶ Имајући у виду порекло Мрњавчевића из Хума и њихово успињање до титуле деспота у време цара Душана и краљевске круне у време цара Уроша изнели смо претпоставку да су они пореклом од великог жупана Примислива. (Андрејић 2005: 49) Осим тога, непознати извор Јосифа Троношаца тврди да је Стефан Немања поделио Захумље синовима своје браће „од којих су се касније родили кнежеви,

*

Данас је опште прихваћено да се Стефан Немања родио 1113. године, у дукљанској Рибници. Међутим, изворној хронологији живота Стефана Немање и нелогичности које су запажене у њој још крајем XIX века је указивано неповерење. Фрањо Баришић је сматрао да су хронолошки подаци Немањиног живота међусобно неусклађени и „противуречни до нерешивости“. (Баришић, 1971, стр. 54) После дугих расправа у XX веку хронологији живота Стефана Немање, коју наводи Св. Сава, исказано је поверење уз извесне корекције. Међутим, у најновије време подвргнута је критици која је изнедрила претпоставку да Стефан Немања није рођен 1113. већ око 1130. године.

У најновије време појавила се спекулација Небојше Порчића да Стефан Немања није рођен 1113. године већ 17. година касније, 1130. године, а која је настала под претпоставком да он и његова супруга Ана нису могли добијати децу – сина Растка - када је он имао шесдесет две године а она око шесдесет, а потом и још две кћери. (Порчић 2016: 63-72) Оживљавање старих расправа на ову тему Порчић заснива и даље на тврдњама да су рођена браћа Стефана Немање: Тихомир, Мирослав и Страцимир (тима и да му је отац непознати Завида) као и да је Ана, мајка Св. Саве била једина супруга Немањина. Занимљиво је да потпуно верује одређеним тврдњама Св. Саве, а у потпуности не верује другим. Не треба напомињати да су, 1130-та година као година рођења Стефана Немање и оспоравања хронологије Св. Саве, давно одбачени.

*

После битке на Тари, 1150. године, победоносни византијски цар је неприкосновено одлучивао и доводио на власт српске велике жупане. Пошто су му они захвалност узвраћали невером, упорно тежећи да се осамостале, Манојло Комнен их је стално смењивао уз помоћ силе. Тако су се смењивали следећи велики жупани: Урош I /1112/15-1143./, Стефан Вукан II /1143-1146./, Урош II у два наврата /1146-1155./, Деса у два наврата /1160-1165./, Примислав /пре 1162./, Белуш /1164./ и Тихомир /1165-1166./. У овом низу великих жупана је врло важно уочити ко је коме какав род и који је редослед њихових промена на престолу Рашке. Стефан Вукан I је заједно са својим

силни Алтоман и поремећени Николај (Никола Алтомановић Војиновић)“. (Троношац 2008: 26) Ово би значило да су Војиновићи били пореклом од Примислава или Белуша.

синовима и синовцима у савезу са Угарском, а против Византије. У време битке на Тари је, после двобоја са византијским царом Манојлом заробљен, а на власт је постављен његов други синовац Урош II. Треба подсетити да је Вакин – Вукан (II) умало убио цара Манојла у овом двобоју. Касније су се Срби побунили и на власт довели Урошевог рођеног брата Десу, најмлађег сина Уроша I. Манојло поново креће и свргава Десу и на власт опет поставља Уроша II. Пошто се и овај поново показао недовољно поузданим наново је на власт поставио Десу. Због тајног савеза са Угарском, где велику улогу у томе игра његов брат Белош, Деса је морао да дође у Ниш где је утамничен и одведен у Цариград. Манојло се зато окренуо поузданијим члановима владарске куће које до тада није користио: Примиславу и Белушу. Они су рођена браћа, али из извора не видимо које је њихово порекло. Пошто је и Примислав подизао устанак против цара овај и њега збаци и доведе на власт његовог брата Белуша. Цар позове Десу, који управљаše Дендром, и поново постави на власт. Али пошто се и Деса показао неверним, Манојло га је сменио и одвео у Цариград. Манојло се у то време у једној повељи зове „српски цар“, а на власт поставља Тихомира, 1165. године. (Кинам 1971/2007: 56-63)

Из свега се јасно види да је византијски цар уз употребу силе водио политику манипулације са бројним члановима владарске куће из две стричевске гране, грана великих жупана Стефана Вукана II и Уроша I. Тако је било и када је Немања освојио централну власт у Србији и постао велики жупан. Политика цара Манојла Комнина се променила према њему у складу са дотадашњим ставом Византије да не допусти самодржавност било ког српског великог жупана. Променила се и Немањина политика. Када је Немања изагнао своје рођаке, они су примљени у Византијско царство и омогућено им је да прикупе најамничку војску. После повратка из Угарске цар Манојло је 1168. године отишао у Филипи јер је до њега „допрео глас да је српски владар постао преко мере дрзак... притешњује своје саплеменике и мачем уништава свој род, шта више, не знајући себи мере, стара се да заузме Хрватску и присвојио себи власт над Котором... цар посла с војском Теодора Падијата“. Међутим, тврди се, Немања је одмах напао и победио код Пантина.

На крају овог дела разматрања којим смо кроз „читање“ Житија успоставили одређене релације, хронологије и дошли до неких нових сазнања, морамо се вратити на толико познате тврдње и хронологије Немањиног живота и владавине које је на крају *Житија Св. Симеона* изнео архиепископ Сава I.

*

Иако су у Житијима избрисана сећања на Немањине претке и претходне владаре Србије, ипак се говори о држави његовој очевини, дедовини и прадедовини и даје до знања да су његови преци њоме владали као велики жупани.

Велики жупан Стефан Немања, иако уопштено, прецизно каже у својој *Повељи манастиру Хиландару*, 1199-1200. године, да је „Бог даровао његовим прадедовима и дедовима да владају овом Српском земљом“. (Мошин, Ћирковић, Синдик 2011: 80)

У *Хиландарској повељи*, из 1200-1202. године, велики жупан Стефан Немања II /потоњи првовенчани први српски краљ лозе Немањина колена/ за свога оца, великог жупан Стефана Немању I, каже да „обнови своју дедовину“, „подиже пропалу своју дедовину“ и „преобрене од морске земље Зету и са градовима, а од Арбанаса Пилот, а од грчке земље Лаб с Липљаном, Дубочицу, Реке, Загрлату, Левче, Лепеницу, Белицу. (Стефан Првовенчани 1988: 55)

Стефан Немања II у *Житију Светог Симеона*, које је писао 1208-1216. године, тврди да је слушао о рођењу свога оца /1113. године/ следеће: „био велики метеж у овој страни српске земље, у Диоклитије и Далмације и Травуније, и да су родитељу његову браћа му /стричеви Немањини/ завишћу одузели земљу“, „он изиђе из буна њихових у место рођења својега, по имену Диоклитије... у месту по имену Рибница“ и да је он „сакупилац пропалих земаља отачаства свога... и обновилац онога што је било пропало“. Када је жупан Стефан Немања „одрастао до младићства“, постао пунолетан /1127-1130/, „примио чест отачаства својега, по имену Топлицу, Ибар и Расину и зване Реке“. Касније велики жупан Стефан Немања I „поврати Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своје, праву дедовину своју, коју је насиљем држао грчки народ... (Исто: 64-65, 72-73) Стефан Првовенчани објашњава да је област Драча „близу Диоклитије, и далматинске стране, и отачаства светог Симеона /Немање/“. (Исто: 93)

Архиепископ Сава I, најмлађи син великог жупан Стефана Немање, у његовом *Житију* каже: „И обновивши очеву дедовину и још више је утврдивши... и подиже пропалу своју дедовину и придоби од Поморске земље Зету са градовима, а од Рабна Пилота оба, а од Грчке земље Патково, Хвосно цело и Подрумље, Кострц, Дршковину, Ситницу, Лаб, Липљан, Дубочицу, Реке, Ушку и Поморавље, Загрлату, Левче, Белицу... ово све му је припадало од Српске земље, а одузето насиљем од његове дедовине“. (Свети Сава 1998: 149-150)

Доментијан у *Житију Светог Саве*, писаног 1243. године, каже за великог жупана Стефана Немању да је „великославни и велеродни и превелики жупан“ који је „самодржавно царевао свом српском и поморском земљом, и Диолитијом и Далмацијом и Травунијом“. Када Доментијан пише о добијању краљевске круне светог Саве за брата Стефана од римског папе којом би био крунисан „на краљевство по првом отачаству краљевства њиховог, у коме се и отац њихов роди... у месту званом Диоклитија, које се зове велико краљевство од почетка“. (Доментијан 1938: 27, 137)

У *Житију Светог Симеона /Немање/* „првог обновитеља српског отачаства“, писаног 1254. године, Доментијан каже да је: „велики од великих, и славан од славних, и красни цвет од доброг корена изиђе из бедара оних који су господовали српском земљом... Када је доспео до младичког реда и дотле да га сједине ка законитом браку, би му дан део његова отачаства, источна земља... и додаде ка земљи отачаства свога многе земље од области грчког царства... Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своје, истиниту дедовину своју, које су трпеле насиље од грчког рода“. (Доментијан 1938: 221, 223-224, 240)

Теодосије у *Житију Светог Саве* каже да је „Овај беше син великог жупана Немање, владара српског, који самодржавно владаше свим српским земљама што се зову: Диоклитија, Далматија, Травунија, на истоку се Илирији приближавајући, а на западу на Римску област наслоњени“. (Теодосије 1990: 5)

Дакле, шта нам, заправо, ови наводи из извора и Житија говоре о владарима и старим краљевима Србије, прецима Стефана Немање и првог српског краља новоуспостављене династије.

Стефана Немања, као ни остали извори и Житија, из неког разлога не наводе имена његових предака: оца, деде и прадеде. Али овај његов исказ јасно упућује да су његов деда и прадеда били владари Србије.

Тврдње Стефана Немање II Првовенчаног упућују јасно на то да је његов отац, велики жупан Стефан Немања, обновио земљу којом су владали њихови дедови. Иако не наводи име Немањиног оца, Стефан Првовенчани тврди да је његов деда био владар Рашке и да је од побуне браће избегао у земљу Дукљу /1112/, у место Рибницу, где је и сам био рођен. То значи да је у Дукљи живео и владао и деда Стефана Немање. Ту је живео и прадеда Стефана Немање. У Рибници је у време тих немира рођен и Стефан Немања /1113/. Стефан Немања се вратио у Рашку са оцем који је поново владао. Када је Стефан Немања постао пунолетан, 1127. године, добио је да владао удеоним делом земље, Источном земљом коју чине Топлица, Расина, Ибар и

Реке. Када је Стефан Немања постао велики жупан Рашки и владар Србије, повратио је земљу Дукљу и читаву Далмацију, које су сматране његовом очевином и дедовином. Дакле, земљама Србије којима је владао његов неименовани отац, деда и прадеда. Најзад, Стефан Првовенчани тврди за себе да је тек он првовенчани краљ Србије коју чине: Дукља, Травунија, Далмација и Захумље.

И архиепископ Сава тврди да је његов отац обновио земљу којом је владао његов деда, а потом набраја многобројне земље и жупе које је придобио. Оне су некада припадале Србији, а биле су одузете силом од његове дедовине /Србије/ којом је владао његов деда и прадеда.

Такође, и Доментијан за великог жупана Стефана Немању каже да је високог, владарског порекла, оних који су владали Србијом, да је рођен у Дукљи где му се и отац родио и где је стоно место првог српског краљевства. Када је постао пунолетан и зрео за брак /1127-1130/ добио је на управу Источну земљу која је део земље којом је владао његов отац. Када је Стефан Немања постао владар повратио је Дукљу и Далмацију којима је владао његов неименовани прадеда. Када говори о круни и крунисању за краља Стефана Немање II Доментијан каже да свети Сава указује тадашњем папи и на прву српску круну и краљевство које је скоро 150. година раније добио Михајло Војислављевић /1077/. Михајло и његови наследници и његов брат Радослав и његови наследници ће владати као краљеви Србијом и српским земљама све до 1143. године /Ђорђе Бодин/. Од времена власти краља Бодина /1082-1100/ делом Србије /Рашком/ ће владати његови рођаци, велики жупани Вукан и Марко /рођена браћа/. Тако произилази да су деда /жупан Марко/ и прадеда /краљ Бодин/ претци великог жупана Стефана Немање. (Андрејић 2002: 75-76)

Теодосије, крајем XIII века, јасно описује територијални опсег свих српских кнежевина и земаља: Дукља, Далмација /Захумље и Паганија/, Травунија, Рашка и на западу до Хрватске /Босна и Западне стране/. То су српске земље које су описали своједобно Порфиригенит и поп Дукљанин и које су имале своје форме државности још од VII века.

*

Од Доментијана сазнајемо да је по повратку у Рашку отац Стефана Немање /Стефан Вукан II/ „својој браћи старешинама дао веће чести /делове/ земље“. Он је то могао чинити само као велики жупан. Из неких других извора се види које су то старешине (браћа) и где су имали своје делове.

„Завид сазда цркву Св. апостола Петра и Павла на реци Лиму“, „Првослав сазда цркву Св. Георгија у Будимљи“ добивши „Тривалију од ушћа Црног у Бели Дрим до планине Кораба“, (Срећковић 1884: 213; Синиша 1892: 7-8) „Страцимир сазда цркву Св. Богородице у Градцу при реци Морави“, а за Стефана Немању његов син Стефан Првовенчани каже да је добио „чест отацства својега у Топлици, Ибру, Расину и назване Реке“, Деса доби Дендру у суседству Ниша, Вакхин - Стефан Вукан II је држао Косово и Метохију „и био над осталима велики жупан“ (Исто) што значи да је држао и Рас. Деса је тада, 1143. године добио потврду старијег наследног права на Дендру. Он је право на Дендру добио од свог оца Уроша I још око 1130. године када је постао пунолетан.

Отац великог жупана Стефана Немање је велики жупан Стефан Вукан II, брат великог жупана /Немање/ Уроша I, а синовац великог жупана Вукана (I). Деда Стефана Немање је жупан Марко. Јасно је зашто Доментијан за Стефана Немању каже: „велики од великих и славан од славних, красни цвет од доброг корена, који је израстао из бедара оних који су господарили Српском земљом“. И византијски писци говоре о њему тако да не праве разлику између њега и претходника који су владали Србијом. Имајући у виду да Завида, отац кнеза Мирослава није отац и Стефана Немање пала је и вековна тврдња да су Немањина рођена браћа: Мирослав, Страцимир и Тихомир. Мирослав и Страцимир били синови великог жупана Десе, а Тихомир је син великог жупана Уроша II. Старија браћа Стефана Немање су велики жупани Примислав и Белуш (Бела Урош) који су, како каже његово житије, владали пре њега. (Андрејић 2011: 94-97)

*

Утврдили смо и да се велики жупан Стефан Немања два пута женио: Аном, ћерком дукљанског краља Ђорђа Бодина /1130/ и Аном, ћерком босанског бана Бориса /1146/. Стефан Немања је припадао лози краља Михајла /Војислављевића/ а неродоскрвном женидбом са ћерком Ђорђа Бодина владарска права његових наследника на „краљевство од прва“ су још више потврђена. Ана Бодин је нешто млађа, а друга супруга је млађа двадесет година од Стефана Немање. Из првог брака је имао сина Вукана (III), кнеза и краља Дукље, и ћерку Вуку. Због промењене политичке ситуације Стефан Немања се од прве супруге развео /око 1145/, замонашио је и упутио у Богородичину цркву у Топлици. Друга супруга, Ана Борисова, после Стефана Немање II није могла кроз дужи период да роди, како се тврди у житијима, па је тек 1175. године, родила принца Растка. Тада је Немања имао 62. године а Ана

42. година. Дакле, из другог брака је Стефан Немања имао синове Немању II /Првовенчаног/ и Растка – монаха Саву и две кћери. После заједничког монашења, 1195. године, друга супруга се упутила у Богородичину цркву у Расу. Монахиња Анастасија је тада имала 62. година а Немања пуне 82. године. (Андрејић 2021: 41-44)

Свети Сава каже да је Ана, његова мајка, била једина супруга Стефана Немање: „супруге своје, богомданог првога, јер овај не постаде учесник другог брака“ и да после монашења са супругом „оде ка Светој Богородици у Расу“. (Свети Сава 1998: 165) Ако имамо у виду да су Св. Сава и Стефан Првовенчани обрисали из сећања и историје све Немањине и своје претке да се објаснити зашто се тврди да је њихова мајка Ана – Анастасија једина супруга. За разлику од Саве, Стефан Првовенчани каже да је његов отац Немања, после изградње Богородичине цркве у Топлици, установио манастир са монахињама „са часним и богољубивим подружјем својим, по имену Аном“ и предао јој храм да се брине о њему. (Првовенчани 1988: 66) Јасно је да та замонашена Ана, после изградње цркве у Топлици а коју Немања гради као удеони кнез, не може бити поново замонашена у Расу, 1195. године. Они нису имали разлога да јасно помињу прву Немањину супругу, мајку кнеза Вукана и Вуке. Они се позивају на своју мајку Ану и тиме још једном стављају у други план Вукана, свога брата по оцу. Из тих разлога је и Стефан Немања за свог наследника одредио Стефана Немању II, а не Вукана III.

*

У науци је прихваћено мишљење да је Стефан Немања оженио сина Стефана Немању II после пораза у бици на Морави против цара Исака II Анђела, 1190. године. На основу најновијих сазнања Стефан Немања II је рођен 1146-1150. године. Неком непознатом властелинком је ожењен 1166-1170. године, а нема података о њиховој деци, ако су их и имали. Када је ожењен са Евдокијом Анђео, 1191. године, Немања II је постао и царски севастократор, а тада је имао око 40 година живота. Евдокија је ступила у брак са 16 година. (Андрејић 2011: 131-132) Заправо, цар Исак II је удао своју синовицу Евдокију, а не њен отац Алексије, јер је био у прогонству. Велики жупан Стефан Немања је био у 77 години живота, а царев брат Алексије III је има око 54. године. Алексије и Немања су могли као владари да се пријатељују тек од 1195. године, када је дошао на византијски престо. Исте године велики жупан Стефан Немања абдицира у корист Стефана Немање II, зета новог византијског цара. (Андрејић 2016: 74)

Када су се промениле политичке околности и односи сила, Стефан Немања II се развео од византијске принцезе и 1217. године, оженио Аном Дандоло, унуком млетачког дужда Енрика. Исте године је затражио и добио краљевску круну од римског папе. Тако је обновљено српско „велико краљевство од прва“ и „прво отачество краљевства“.

Посвећење Симеона Немање је у то време могло бити извршено само одлуком охридског архиепископа и цариградског патријарха. Произилази да у периоду 1202–1208. године није извршена канонизација Симеона Немање. Сава је мироточиве мошти Симеона Немање, на позив и молбу своје браће, Вукана и Стефана Немање Другог, пренео у манастир Студеницу, 1208. или 1209. године. Велики жупан Стефан Немања Други пише *Житије Симеона Немање*, 1216. године. Уследило је слање легата папе Хонорија III у Србију који је септембра 1217. године крунисао Немању Другог за краља. Исте године, смишљено и уз припрему, Сава напушта Студеницу и одлази у Хиландар, а потом у Никеју где добија аутокефалност српске цркве, 1219. године. Преко Свете Горе и Солуна враћа се у Србију где је у Жичи, на дан Христа Спаса – Спасовдан, на дан храмовне славе, 20. маја/2. јуна 1221. године, прогласио епископије и рукоположио епископе. Сава одлази у Никеју где је рукоположен за првог српског архиепископа, на Васкрс, 29. марта 1220. године. (Живојиновић М. 1977: 68; Андрејић 2009: 55) Чини се да су тек тада настали сви услови да Српска аутокефална црква на челу са архиепископом Савом изврши канонизацију Симеона Мироточца, уз сагласност византијског патријарха са седиштем у Никеји.

Увођењем српског рода у крило православне цркве од стране Стефана Немање и заснивањем његовог култа створен је узоран образац: владар – монах – светац. Тако је Стефан Немања – свети Симеон Миротоцац постао почетак и корен спасења српског племена. Из старог „доброг корена и бедра“ изникао је поново свети ластар вере, а династија Немањина колена је остварила право на светородност. Одмах затим, могло је уследити посвећивање Немањине супруге и мајке, Ане Комнен Арпад Мономах, монахиње Анастасије, која је умрла 21. јуна, вероватно, 1200. године у својој 67. години живота.

Пред смрт, 24. септембра 1228. године, краља Стефана Немању II Првовенчаног под именом Симон замонашио је архиепископ Сава I. Сахрањен је у Студеници а када је, како каже Доментијан, по повратку са првог пута у Палестину, на годишњицу смрти, 24. септембра 1229. године, архиепископ Сава обавио литургију и помен, отворио је гробницу. У њој су пронађене Симонове целе мошти и потом пренете у Жичу. Теодосије назива Симона

свети краљ. Био је то први свети краљ ново успостављене династије.⁷ Већ краљ Немања Урош I назива свог оца „свети краљ Стефан“.

*

Један од разлога за примену „брисања историје“ српских владара пре појаве Стефана Немање лежи и у њиховом ослањању на Рим и Барску архиепископију. Желело се брисање из сећања претходна историја и владара који су се ослањали на Запад и његов црквени утицај.

Према Константину Порфирогениту: „Цар Ираклије /610–641/ послао је и довео свештенике из Рима и једног од њих учинио архиепископом и епископом... и покрстио Хрвате. У то време ови Хрвати су за архонта имали Поргу“; „довео је цар /Ираклије/ свештенике из Рима и покрстио их /Србе“; /пошто су Хрвати победили Франке/ „затражили су свето крштење од епископа Рима и епископи су били послати који су их покрестили у време Порино, њиховог архонта“. Али, већи део Срба и Хрвата се није крстио. Потпуно су се покрестили: „У време цара Василија /I/ /867–886/, христољубивог цара, они су одаслали /Србима, Хрватима, Захумљанима, Травуњанима, Конављанима, Диоклићанима, Паганима и Морављанима/ посланике, молећи и тражећи да они који су били некрштени приме крштење и да буду, као од почетка, потчињени царству Ромеја...“ (Византијски извори II: 40–42, 32–33, 49, 16) По свему судећи, после обнављања византијске власти и оснивања теме Далмације, између 817 и 821. године, (Живковић 2001: 9–43) Србија је признала врховну власт Византије. Владајући слој је том приликом био покрштен о чему сведоче и хришћанска имена Стефана и Петра, млађег сина кнеза Мутимира и његовог синовца, око 840. године. Са доласком на власт Василија I српске земље су признале његову врховну власт и узеле учешће у походу на град Бари који су опсели Арабљани. У то време од кнеза Мутимира /851–891/ папа Јован VIII је тражио да се стави под јуриздикцију Панонске дијецезе, а у њој је столовао Методије.

На сабору патријарха Фотија у Цариграду /879–880/ поред осталих су учествовали и Агатон, архиепископ Мораве, епископ Охрида, Тивериопуља /Струмица/, Деволта /Девола/ и епископ Дарданије. Епископска седишта ове

⁷ Не можемо се сложити са ставом Л. Павловића, који је на основу податка патријарха Пајсија, прихватио да је Стефан Немања Првовенчани канонизован тек 1629. године (Павловић 1965) Мора се узети у обзир могућност да је сакрализација Стефана Првовенчаног извршена под утицајем култа угарских светих краљева (Бојовић 1999: 328).

архиепископије била би: Девол, Охрид, Кутмичевица, Дарданија, Дукља, Београд, Морава, Средац и Ниш. После пропасти Србије кнеза Часлава архиепископија се преместила из Мораве негде на запад. Престо ове претпостављене архиепископије био би у Дукљи /Дољани/ или у Дубровнику /граду који основао Бело Павлимир и који је успоставио епископију у Расу/. (Јанковић 2007: 223, 225, 229)

Пре добијања краљевске круне од папе српски кнез Михајло је имао византијску титулу протоспатора коју је добио од византијског цара Константина IX Мономаха, 1052. године. Михајло је добио круну из Рима пре 1078. године а после неуспешног устанка против Византије на простору Мораве, који је водио његов син Бодин са Ђорђем Војтехом. Када је Бодин дошао на власт у Србију, од цара Алексија I Комнина /1081–1118/ добио је звање протосеваста при чему је добио признање и титуле краља у форми „ексу-сијастис“. Краљ Бодин је још једном био заробљен од стратега Јована Дуке, 1085–1090. године и заточен у Цариграду.

Крунисањем дукљанско-српског краља Михајла од стране римског папе отворен је пут за оснивање прве архиепископије која би покривала све српске територије под папским палијем. Сматра се да је за време власти Михајловог сина Бодина дошло до проглашења римокатоличке архиепископије са седиштем у Бару, 8. јануара 1089. године, за време антипапе Климента III. Барска архиепископија захвата градове: Дукљу, Бар, Котор, Улцињ, Свач, Скадар, Дриваст, Пилот, целу област Србије, Босне и Травуније. (Кашић 2004: 66) Први пут после 732. године римске папе преговарају о повратку својих надлежности у источном Илирику, на целокупну територију где живе Срби. Међутим, већ рођаци краља Бодина, велики жупани Вукан I и Марко, којима је дао на управу Рашку, које силом које милом, окрећу се ка Истоку. Тај „повратак“ се одвијао од 1127. до 1150. године и дефинитивно окончан са Стефаном Немањом I и његовим синовима.

Успостављање нове, Жичке епархије Немањићи су наговештавали обнову старе Моравско-браничевске епископије и претензије на те старе српске земље. Почетком XIII века, жупе Лепеница, Гружа, Левач, Лугомир, Белица, Крушилница, Расина и Морава су на североисточној периферији српске државе врло изложене нападима непријатеља са севера и истока. Један део земље Мораве, део Кучева и Браничева, био је и даље у Угарској. Иако је тај простор тадашње државе Србије њена периферија, из неког непознатог разлога, који не може бити мали, имајући у виду његову изложеност и о коме ми данас готово ништа не знамо, Св. Сава је саградио Спасову, епископску цркву у Жичи, 1206-1216. године, у којој је потом успоставио и катедру Српске аутокефалне цркве, 1219. године. С тога се може претпоста-

вити да је Жича изабрана зато што је ту и у неко раније време било извесно црквено или административно средиште и да архиепископ Сава I и врх српске државе није о томе донео случајно одлуку.⁸

Тако долазимо до тога да је спровођење „забране сећања“ претходних династија, чак и својих непосредних предака, и претходне припадности Барској римокатоличкој архиепископији извршено свесно и успешно од стране „првог“ краља Стефана Немање Првовенчаног и првог архиепископа Српске православне аутокефалне цркве, а поготову после династичког и грађанског рата, 1202-1207. године. Овај политички програм је настављен и од потоњих српских владара Немањиног колена, архиепископа и патријаха а потом и од „ластара лозе Немањина колана“.

⁸ У ранијем периоду Жича је сврстана у цркве настале на темељима старијег култног објекта а на основу резултата археолошких истраживања из 1925. године. У унутрашњости спољне приправе нађени су темељи који са самим храмом немају органске везе као и испред куле. Сумњу је унела сачувана оскудна документација о истраживањима. (Бошковић, 1969, стр. 62; Бошковић – Чанак-Медић, 1983, стр. 10) У новије време је оцењено (!) да на простору манастира Жиче нема никаквих трагова старије култне грађевине. (Минић, 2000, стр. 224)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. *Византијски извори за историју југословенских народа* II, 1959/2007, Београд: Византолошки институт САНУ.
2. *Енциклопедија Блгарија* 1, Софија, 1978.
3. Андрејић Ж. (2002), Тихомири, Уроши, Вукани, Мирослави, Завиде и Немање, или о пореклу жупана Стефана Немање, У: *Новопазарски зборник* 26, Нови Пазар: Музеј „Рас“.
4. Андрејић Ж. (2004), *Свети Сава*, Рача: Центар за митолошке студије Србије.
5. Андрејић Ж. (2005), Прилог истраживању о великим жупанима Примиславу и Белушу и претпоставка о њиховим могућим потомцима, У: *Митолошки зборник* 13, Рача.
6. Андрејић Ж. (2005), Пантелија Срећковић и Иларион Руварац – сукоб либерално-романтичарске критичности и радикално-позитивистичког критицизма; урушавање индоктринарног система са појавом новоромантичара – слика слабости српских националних институција и потреба стварања нове српске историјске школе, У: *Митолошки зборник* 14, Рача: Центар за митолошке студије Србије.
7. Андрејић Ж. (2007), Размишљање о раним бановима Босне и неке претпоставке о њиховом пореклу и покушај успостављања родослова, У: *Гласник удружења музејских радника Републике Српске* 5, Бања Лука: Удружење музејских радника Републике српске.
8. Андрејић Ж. (2007 а), *Црква Свете Богородице у Доњој Каменици*, Рача: Центар за митолошке студије Србије.
9. Андрејић Ж. (2008), Ко је хумски кнез Мирослав и када је настало његово јеванђеље? У: *Митолошки зборник* 18, Рача: Центар за митолошке студије Србије.
10. Андрејић Ж. (2016), Велики жупан Стефан Немања – пријатељ и сват цара грчког кир Алексе, У: *Новопазарски зборник* 39, Нови Пазар: Музеј „Рас“.
11. Андрејић Ж. (2019), *Света српска лоза*, Рача: Центар за митолошке студије Србије.
12. Андрејић Ж. (2011), О пореклу великог жупана Стефана Немање, У: *Братство XIV*, Београд: Друштво „Свети Сава“.

13. Андрејић Ж. (2021), *Принц Растко Свети Сава*, Рача: Центар за митолошке студије Србије.
14. Атлагић М., Милутиновић Б. (2002), *Извори за историју Срба до XV века*, К. Митровица – Рача: Филозофски факултет у Приштини – Центар за митолошке студије Србије.
15. Баришић Ф. (1971), Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, У: *Хиландарски зборник 2*, Београд: САНУ.
16. Богдановић Д. (1968), Предговор, У: *Свети Сава, Сабрани списи*, Београд: Српска књижевна задруга.
17. Божилов И. (1985), *Фамилијата на Асеновци*, Софија: БАНУ.
18. Бојовић Б. (1999), *Краљевство и светост. Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд.
19. Бошковић Ђ. (1969), Архитектура, У: *Жича* /М. Кашанин, Ђ. Бошковић, П. Мијовић/, Београд: САНУ.
20. Бошковић Ђ., Чанак-Медић М. (1983), Нека питања најстаријег раздобља Милешеве, У: *Саопштења XV*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
21. Гиљфердинг Ф. А. (1853), Путовања по Херцеговини, Босни и Старој Србији, У: *Гласник друштва српске словесности V*, Београд: Друштво српске словесности.
22. Доментијан. (1938), *Живот Св. Саве и Св. Симеона*, /Л. Мирковић/, Београд: Српска књижевна задруга.
23. Ђорђевић И. (2003), О сликаним програмима српских цркава XIII столећа, У: *Краљ Владислав и Србија XIII века*, Београд: Историјски институт.
24. Живковић Т. (2006), Синови Завидини, У: *Зборник Матице српске за историју 73*. Нови Сад: Матица српска.
25. Живојиновић М. (1977), О боравцима Светог Саве у Солуну. У: *Историјски часопис LV*, Београд: Историјски институт.
26. Јанковић Ђ. (2007), *Српско Поморје од 7. до 10. столећа*, Херцег Нови.
27. Калић Ј. (2000), Стефан Немања у модерној историографији, У: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви*, Београд: САНУ.
28. Kampfner F. (1969), Warum und wie wurde der furstenson Rastko zum monch Sava? У: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 35*, 1-2, Београд: Филолошки факултет.

29. Кашић Ј. (2004), *Историја Српске цркве са народном историјом*, Београд.
30. Кинам Ј. (1971/2007), Епитоми. У: *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд: Византолошки институт САНУ.
31. Кључевски О. В. (1871), *Древнорускија житија свјатих как историческии источник*, Москва.
32. Мијушковић С. (1967), *Летопис попа Дукљанина*, Титоград.
33. Минић Д. (2000), Археолошки подаци о манастиру Жичи: У: *Манастир Жича*. Краљево: Народни музеј – Завод за заштиту споменика културе.
34. Мошин В., Ћирковић С., Синдик Д. (2011), *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I*, Београд: Историјски институт.
35. Крсмановић Б., Радошевић Б. (2004), Легендарне генеалогije византијских царева и њихових породица. У: *Зборник радова Византолошког института XLI*, Београд: Византолошки институт САНУ.
36. Оболенски Д. (1991), *Шест византијских портрета*, Београд: Српска књижевна задруга.
37. Павловић Л. (1965), *Култови Лица код Срба и Македонаца*, Смедерево: Народни музеј.
38. Петровић А. (2013), *Damnatio memoriae и друга историја*, У: *Византија у (српској) књижевности и култури од средњег до двадесет и првог века*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
39. Порчић Н. (2016), Један занемарени приступ питању хронологије рођења Стефана Немање, У: *Стефан Немања – Преподобни Симеон Мироточиви I*, Београд – Беране: Институт за историју уметност Филозофског факултета – Митрополија црногорско-приморска – Епархија будимљанско-никшићка – Институт за српски језик САНУ.
40. Првовенчани С. (1988), *Сабрани списи*, /Ј. Јухас-Георгијевска/. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
41. Радојчић Н. (1938), Свети Сава и автокефалност српске и бугарске цркве, У: *Глас CLXXIX*, Београд: СКА.
42. Сава Свети. (1986), *Сабрани списи*, /Л. Мирковић, Д. Богдановић/, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
43. Сава Свети. (1998), *Сабрана дела* /Т. Јовановић/, Београд: Српска књижевна задруга.

44. Синиша (Сима Богдановић). (1892), Урош II Примислав – Првош – Примислав, У: *Летопис Матице српске* 170, св. II. Нови Сад: Матица српска.
45. Срећковић П. (1884), *Историја српског народа* I, Београд.
46. Стојановић Љ. (1927), Стари српски родослови и летописи, Београд – Ср. Карловци: СКА.
47. Стојановић С. (1935), Свети Сава, Београд.
48. Теодосије. (1990), *Житије Светог Саве*, /Д. Богдановић/, Београд: Српска књижевна задруга.
49. Трношац Ј. (2008), *Трношки родослов*, Шабац: Епархија шабачка.
50. Ћирковић С. (2000), Преци Немањини и њихова постојбина, У: *Стефан Немања – Симеон Мироточиви*, Београд: САНУ.
51. Ћоровић В. (1989), Све народне песме и приче о Светом Сави, У: *Свети Сава*. Београд: САНУ.
52. Филозоф К. (1989), *Житије деспота Стефана Лазаревића* /Г. Јовановић/, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
53. Хонијат Н. (1971/2007), Хронике, У: *Византијски извори за историју народа Југославије* IV, Београд: Византолошки институт САНУ.

Živojin R. Andrejić

Centre for Mythological Studies of Serbia

Rača

THE DYNASTIC POLITICAL PROGRAM OF THE NEMANJIĆS: OBLIVION AND ERASURE OF PREVIOUS HISTORY

Abstract: As early as the 19th century, it was observed that Serbian medieval genealogies and chronicles lacked clear depictions of individual figures or events, replacing them with vague and general phrases devoid of direct communication. Moreover, no written documents from royal chanceries or literary works predating the Nemanjić dynasty have been preserved. Knowledge of Serbia's earlier past and its rulers comes from foreign sources, primarily Byzantine texts, the Chronicle of the Priest of Duklja and the works of Mavro Orbini. Notably, Byzantine and other sources offer no information on the origins of Stefan Nemanja, particularly regarding his father's identity.

The earliest hagiographies (Žitija), written by Stefan Nemanja's closest relatives – his sons Archbishop Sava I and King Stefan Prvovenčani (the First-Crowned) – as well as later works by the well-educated and well-informed monks Domentijan and Teodosije, provide no information about the great župan's ancestors, including his father, mother, grandfathers and grandmothers. The content of these hagiographies gives the strong impression that medieval Serbia was established solely with the rise of Stefan Nemanja and his unnamed brothers who ruled before him. The texts mention only the restoration of Nemanja's "fallen patrimony" and "ancestral estate", referred to as a "kingdom from the beginning". This omission suggests a deliberate effort, possibly reflecting a clear and codified approach within the hagiographies of saints to impose a "memory erasure" – "prohibition of memory", akin to the Roman concept of "damnatio memoriae". While the exclusion of previous dynasties may be understood as a political strategy, the erasure of the names of Stefan Nemanja's father, mother, grandparents and ancestors is far more perplexing.

One potential explanation lies in the rulers' reliance on Rome and the Archdiocese of Bar. The goal may have been to erase the historical memory of former rulers associated with the West and its ecclesiastical influence. This effort to obliterate the legacy of earlier dynasties – even the direct ancestors of Stefan Nemanja

– along with the previous affiliation with the Roman Catholic Archdiocese of Bar appears to have been a deliberate and successful strategy executed by King Stefan the First-Crowned and Archbishop Sava I of the autocephalous Serbian Orthodox Church. Through this process, a new state-political agenda was declared, one that was later upheld by all their descendants. Notably, the credit for this strategy does not belong to the great župan Stefan Nemanja himself but to his sons, Archbishop Sava and King Stefan Nemanja II. This political program was subsequently continued by the later Serbian rulers, archbishops and patriarchs of the Nemanjić lineage.

Keywords: Archbishop Sava I, hagiographies of saints, King Stefan the First-Crowned, Stefan Nemanja I, sources, ancestors, memory erasure, political program

Azra Mušić Kararić
Jasmina Leković
dr Enver Ujkanović

UDK 050CAHČAK"1932/1937"
316.728(497.11)
323(497.11)

Istorijski arhiv "Ras" Novi Pazar, Srbija

LIST "SANDŽAK" I NJEGOVA ULOGA U DRUŠTVENOM I KULTURNOM ŽIVOTU SANDŽAKA

Sažetak: U okviru bibliotečkog fonda Istorijskog arhiva "Ras" u Novom Pazaru nalazi se list "Sandžak", čiji je prvi broj štampan 1. februara 1932. godine u Prijepolju. List je pokrenut u cilju kulturnog i ekonomskog podizanja Sandžaka, kako stoji u njegovom zaglavlju. Izlazio je dva puta mjesečno. Zabranjivan je kao opozicioni list u dva navrata, zbog čega je i mijenjao svoj naziv.

U tematskom smislu u listu "Sandžak" preovladavaju ekonomske teme, putem kojih se, što je evidentno, uredništvo lista snažno zalagalo za ekonomski progres područja Sandžaka. S aspekta analize uredništva lista "Sandžak" i njegovih saradnika interesantno je pitanje odsustva pripadnika islama, Bošnjaka koji su u najvećem broju živjeli u području Sandžaka. Isto tako, u njemu skoro da i nema članaka koji su ukazivali na probleme koji su povremeno život pripadnika islama činili neizvjesnim u kontekstu njihovog nacionalnog statusa, kulture življenja i duhovnog aspekta u periodu postojanja navedenog lista i na taj način dali doprinos njihovom rješavanju radi boljeg suživota dvije zajednice i radi prosperiteta Sandžaka u Kraljevini Jugoslaviji o kojem je list energično pisao.

Imajući u vidu činjenicu da je "Sandžak" tada bio jedan od rijetkih pisanih medija u Sandžaku, smatramo da je korisno predstaviti ga naučnoj i kulturnoj javnosti i ponuditi odgovore na postavljena pitanja.

Ključne riječi: List "Sandžak", Kraljevina Jugoslavija, Novopazarski sandžak, ekonomske prilike, kulturni život, duhovni život

1. Uvod¹

U leksičkom smislu, kako je i poznato, pojam *sandžak* (*liva*) označava zastavu, vojni has, osmansko upravno okružje, odnosno osmansku administrativnu jedinicu koja se razvila iz vojne organizacije. Kao geografska cjelina na Balkanu jedino je ostao Novopazarski sandžak, koji se nalazi između Srbije, Kosova, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, a koji se u periodu 1929–1941. godine nalazio u sastavu Kraljevine SHS, odnosno Zetske banovine, obuhvatajući Andrijevički, Beranski, Bjelopoljski, Mileševski, Novovaroški, Pljevaljski, Pribojski, Sjenički, Deževski i Štavički srez (Gološ 2014: 17).

1.1 "Sandžak", list za ekonomsko i kulturno podizanje Sandžaka

List "Sandžak", koji se čuva u okviru bibliotečkog fonda Istorijskog arhiva "Ras" u Novom Pazaru, a koji je predmet ovog rada, umnoženi su primjerci lista od strane Novinske ustanove "Polimlje" u Prijepolju 1962. godine. Svi brojevi lista, počev od 1932–1937. godine spojeni su i ukoričeni u dva posebna dijela, prvi dio (1932–1933) i drugi dio (1934–1937). Štampan je u A3 formatu, na ćirilici i obično na četiri strane. Izlazio je dva puta mjesečno, ali je u dva navrata zabranjivan, zbog čega je uredništvo bilo prinuđeno mijenjati njegov naziv u "Raška", list za kulturna i ekonomska pitanja (1935–1936) i "Novi Sandžak", list za politička, kulturna i ekonomska pitanja Sandžaka (1937–1938).

List je bio prvi štampani medij u Sandžaku u kome se moglo ponešto reći o zaostalosti ove oblasti, kako u privrednom, tako i u kulturno-prosvjetnom pogledu, o čemu svjedoče brojni napisi u njemu. Prvu promjenu naziva lista u "Raška" uredništvo je predstavilo kao ustupak zahtjevu čitaoca. "Čineći ustupak svojim čitaocima uredništvo je promijenilo ime svome listu. Ne naviknuti na ustupke ne bismo učinili ni ovaj da i sami ne uviđamo da je naziv koji su nam predložili čitaoci bolji od dosadašnjeg. (...) Inače, list će i pod novim imenom produžiti svoj stari pravac rada prema vrlo skromnim mogućnostima u kojima smo" (Nešković 1935: 1). U vezi s promjenom naziva lista objavljen je i članak "Povodom promene naziva našem listu" autora Vlade Neškovića, direktora gimnazije u penziji. Članak je interesantan jer spominje neslaganja koja su se javila još pri samoj pojavi lista pod imenom "Sandžak". "Još pri prvoj pojavi "Sandžaka" čuli su se tu i tamo ozbiljni prigovori upućeni imenu lista. Mnogi su prigovarali i zamerali što list, kao pokrajinsko glasilo nije dobio kakvo lokalno,

¹ Rad je usmeno prezentovan na Internacionalnom simpozijumu balkanskih periodika pod nazivom "Putanja islamske misli 1918-1945." održanom u Skoplju 24–25. februara 2024.



“Sandžak”, list za ekonomsko i kulturno podizanje Sandžaka, broj 1, godina I, 1932. godine

ali nacionalno ime u čijem bi značenju bio sadržan i geografski pojam cele pokrajine, a po mogućstvu i u vezi sa njenom prošlošću od devendela” (Ibid.). U nastavku članka, autor spominje suštinski razlog zbog kojeg je stanovništvo Sandžaka, osobito ono bliže izvoru rijeke Lima, kategorički odbacivalo da bude dio teritorijalnog pojma Sandžak. Razlog je težnja domaćeg pravoslavnog stanovništva da se oslobodi naziva *Sandžak*, kao i zbog toga što je i samo područje Sandžaka tada bilo sinonim zabačenog, besputnog i u svakom pogledu zanemarenog područja. Uredništvo “Sandžaka” je, kako navodi autor, smatralo da je novi naziv lista “Raška” dobro odabran i da će biti po volji čitalaca, jer osim što obuhvata cijelu teritoriju Sandžaka, uključuje i jezgro stare Raške, srpske zemlje, čiju uspomenu ovaj list želi da oživi (Ibid.).



“Raška”, list za i kulturna i ekonomska pitanja, broj 1, godina I, 1935. godine

Konačno, 1937. godine list se pojavio pod nazivom “Novi Sandžak”, list za politička, kulturna i ekonomska pitanja Sandžaka.² Redakcija lista za prethodnu

² Kasniji kontinuitet ovog lista, prema pisanju Šefketa Krcića pokušao se održati kroz “Glas Sandžaka” odmah nakon Drugog svjetskog rata 1945–1946. godine, kao glasilo



“Novi Sandžak”, list za politička, kulturna i ekonomska pitanja Sandžaka, broj 1, godina I, 1937. godine

promjenu naziva navodi da nije bila od velike pomoći listu, koji se već bio zamjerio sa mnogim instancama vlasti. Međutim, nove političke okolnosti u zemlji, nastale petomajskim izborima 1935. vratile su u život list “Sandžak”, ali ovaj put pod imenom “Novi Sandžak” (*Novi Sandžak* 1937: 1): Kako bi bio u funkciji progresivnih promjena u Sandžaku, “Novi Sandžak” je želio biti medij koji će javno iznositi mišljenja širokih masa i biti dostupan snagama koje vodi ljubav prema narodu i koje prate njegov život i slušaju otkucaj njegova srca. U tom smislu, u fokusu lista “Novi Sandžak” bio je sandžački seljak, njegovo političko, kulturno i ekonomsko prosvjeđivanje i predstavljao je borbenu zastavu za sve one koji su htjeli pomoći ovaj zaostali i zapušteni kraj, prema pisanju uredništva (*Ibid.*).

1.2. Uredništvo lista, saradnici i tematska struktura

Kada govorimo o uredništvu lista “Sandžak”, njegov glavni urednik od prvog do posljednjeg broja bio je Milovan P. Žugić³, a saradnički tim lista predstavljen je u sedamnaestom broju Lista u članku “Naši saradnici” (*Sandžak* 1933: 5) i činili

AVNO Sandžaka, zatim početkom 1991. godine u Sarajevu gdje je izašlo svega nekoliko brojeva, a od 1992. godine iz štampe izlazi “Revija Sandžak” za politiku i kulturu. Međutim, drugačiju interpretaciju kontinuiteta ovog lista “Sandžak” daje portal lista Danas u rubrici Društvo – Datumi i jubileji u članku vezanom za obilježavanje izlaska prvog lista u Sandžaku, gdje njegov kasniji kontinuitet vezuje za list “Polimlje”, čiji je prvi broj štampan prvog marta 1952. godine u Prijepolju pod nazivom “Glas Polimlja”, a godinu dana kasnije kao “Polimlje” (usp. Krcić 1992: 3–4). Dostupno na <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/sandzak-prijepolje-1-februar-1932/> [26. 1. 2012].

³ U gore spomenutom članku portala Sandžak navodi se da je urednik lista “Sandžak” bio i njegov vlasnik koji je čak svoju njivu u selu Mioska kraj Prijepolja prodao da bi platio štamparske troškove. Usp. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/sandzak-prijepolje-1-februar-1932/> [26. 1. 2012].

su ga ljudi raznih obrazovnih profila i zanimanja: Sreten Vukosavljević, državni podsekretar u penziji, dr. Dragoljub Jovanović, univerzitetski profesor, Batrić Marjanović, profesor učiteljske škole, Novica Šaulić, advokat, dr. Uroš M. Stajić, agronom, Gojko Terić, advokat, Milovan Đilas, književnik, dr. Miloš Stevanović, činovnik narodne banke, Kosta Krajšumović, novinar, Ješa Protić, predsjednik Upravnog odbora Glasnika, dr. Vasilije Zindović, sudija, ing. Milić Arsenijević, agronom, Mihailo Jeđović, sveštenik, Jakša Bogdanović, advokat Vojin I. Vuković, učitelj, Batrić Andrić, diplomirani student filologije, Vojin Kurtović, student prava, Nadežda Bogdanović, učenica više domaćičke škole, Miloš Jevđević, sveštenik, Dimitrije Zindović, preduzimač, Prvoslav Karamašijević, slikar, Obrad Leovac, student gimnazije, Branko Cvijević, student gimnazije. Evidentno je da među saradnicima lista nije bilo pripadnika islama, odnosno Bošnjaka.

Govoreći o poteškoćama lista, Žugić je u svom autorskom tekstu “Pojava štampe u našem kraju” pisao kako se “Sandžak” borio s raznim teškoćama, ali je najteža bila borba sa cenzurom. Rukopisi spremjeni za štampu morali su se prije slaganja u užičkoj štampariji nositi na pregled i saglasnost državnom tužiocu. Da bi omogućila objavljivanje pojedinih slobodnijih članaka, Redakcija je, vrlo često, u dogovoru s vlasnikom štamparije na mjesto dogovorenog materijala ubacivala drugi, koji tužilac nije ni vidio. Tako se jedan mali broj primjeraka, koliko se po tadašnjem zakonu o štampi predavalo državnom tužiocu za javne biblioteke u zemlji, štampao prema rukopisima koje je tužilac odobrio, a cijeli broj namijenjen čitaocima s djelimično izmijenjenim sadržajem. Kada je ova dovitljiva prevara, tek poslije dvije godine otkrivena, prema listu su počele da se primjenjuju vrlo stroge mjere cenzure (*Sandžak* 1933: 5).⁴

U tematskom smislu, narativom lista dominiraju ekonomsko-privredne teme posredstvom kojih je uredništvo iz broja u broj državnim organima slalo poruku o teškim privrednim prilikama u Sandžaku, lošem stanju u šumarstvu, agrarnoj politici, selu, zadrugarstvu, gradovima u Sandžaku i apel da se takvo stanje hitno mijenja. Osim privrednih tema, u listu su i rubrike pod nazivom “Politički pregled”, sa akcentom na političke vijesti iz Sandžaka, zatim iz kulture “Knjige i listovi”, gdje su predstavljane misli čuvenih mislilaca kroz preporuku njihovih djela, poput Tolstoja, Emila Zole, Maksima Gorkog, Getea, Platona, Šilera i drugih. Isto tako, u listu su iz broja u broj objavljivana kazivanja pod nazivom “Hićaje iz Sandžaka”, koje su 1936. godine objavljene kao popularna kazivanja stanovnika iz Sandžaka pod nazivom “Sandžačke hićaje” (Hasanagić 2005: 75–78). U listu je evidentna komunikacija uredništva sa čitaocima u formi apela za podršku i pomoć listu. Ovdje iznosimo jedan od takvih apela pod naslovom “Još jedna

⁴ Usp. [https://sr.wikipedia.org/sr-el/Санджак_\(лист\)](https://sr.wikipedia.org/sr-el/Санджак_(лист)) [26. 1. 2012].

molba" objavljen u broju 14, 1. oktobra 1932. godine: "Slobodna riječ i slobodna štampa dva su najjača faktora u kulturnom i ekonomskom podizanju jednog kraja. List "Sandžak" radi na kulturnom i ekonomskom podizanju namučenog Sandžaka. Njegov put je velik, njegove težnje opravdane. Ima prepreka na ovome putu mnogo. Istrajaćemo ako čitaoci i prijatelji "Sandžaka" ne zaborave svoje pravo glasilo..."⁵

2. Ekonomske i političke teme

2.1. Ekonomske prilike u Sandžaku iz pera saradnika lista

Analizom članaka objavljivanih u listu "Sandžak" vezano za ekonomske prilike u Sandžaku, pisanih od strane nekoliko saradnika Lista, lako je uočiti težnju da se objektivno prikažu teške ekonomske prilike u Sandžaku i želja da list bude generator promjena takvog stanja.

U tom smislu, ovdje ćemo se poslužiti citatima iz nekoliko članaka čiji su autori tretirali privredne prilike u Sandžaku. Dragoljub Jovanović, profesor Beogradskog univerziteta, poznati naučni i javni radnik, nakon svog putovanja po Sandžaku sažeto je zapisao šta je potrebno uraditi za Sandžak. "Sandžak je odvojen od sveta jer nema puteva. Zar se ne dešava da ga smetovi snega odseku od pošte, od novina, od života po trideset i četrdeset dana? Ako se za Sandžak ne učini šta treba, ako se ne sagrađe putevi i ne provede železnica, ne podignu škole i ne uredi zemljišni, pašnjački i šumski odnosi u korist seljaka, on će se raseliti. Onaj ljudski element koji tamo živi ne može se dugo zadovoljavati oskudnim i zaostalim prilikama. Najbolji i najsposobniji će otići. Sandžak će i dalje ostati jedan pust kraj kome je sva živost dolazila od prolaznika. Zato železnica treba da uđe u Sandžak, a sa njom zajedno sve što donosi savremena civilizacija" (Jovanović 1932: 1–2).

"Po svom geografskom položaju udaljen od svih prirodnih saobraćajnih arterija kojima struji ekonomski i kulturni život Sandžak je ostao zapušten, usamljen, siromašan. Siromašan ne toliko po oskudici prirodnih bogastava, koliko zbog toga što je ostavljen da čami u svojoj osami i zaboravu. (...) Za vreme turske vladavine bio je samo teško prolazna spona između dve države Srbije i

⁵ U istom broju i na istoj strani (broj 14, godina I, str. 1) uredništvo je na široj listi objavio imena osoba koji su cijenili ulogu lista "Sandžak" i slali svoje priloge iz različitih gradova Kraljevine Jugoslavije. Jedini pripadnik islama koji se spominje na listi jeste Murat Šećerkadić, tada šerijatski sudija iz Tetova.

Crne Gore. A ni od 1918. godine prilike se nisu mnogo izmjenile, jer je i dalje ostao zaboravljen. Takva zaboravljenost kroz prvih deset godina u novoj državi, nije mogla a da ne imadne reperkusija na njegovo današnje privredno stanje” (Milić Arsenijević 1932: 2–3).

Batrić Marjanović u tekstu “Jedan pogled na Sandžak” (1932: 1) govori o Sandžaku i njegovom značaju u međunarodnom kontekstu i piše da se na kraju XIX i početkom XX vijeka Sandžak našao u fokusu kako domaće tako i strane štampe zbog političkih težnji i interesa moćnih evropskih država za pitanje transbalkanske željeznice, izlaza Srbije na more, težnje Austrije da veže željeznicu sa Kosovskom Mitrovicom, pa se o njemu pisalo kao o drugom Bosforu. U želji da dočara zaostalost i izolovanost Sandžaka, simbolično piše da je Sandžak nalik staromodnoj haljini bačenoj u nekom dijelu kuće jer je Prvi svjetski rat od Sandžaka udaljio mnoge ispružene ruke, zbog čega se očekivalo da će jedan od prvih koraka novonastale Kraljevine biti izgradnja saobraćajnica koje će bolje povezati Srbiju i Crnu Goru. Za autora teksta primarni resurs Sandžaka bili su ljudi prije samih prirodnih bogatstava šuma, ruda, pašnjaka, stočnog fonda, mineralnih voda, banja, kojih je u Sandžaku bilo u izobilju (Ibid.)

Zanimljiv je članak dr. Vasilija Zindovića “Politička i kulturna važnost Sandžaka” tada objavljen u zagrebačkim “Novostima”, a koji je uz dozvolu autora u cijelosti objavio list “Sandžak” (1932: 1), u kome autor također govori da strateški, politički i ekonomski značaj Sandžaka proizlazi iz njegovog geografskog položaja koji se “kao politička zemljouzina” našao između dvije zemlje, Srbije i Crne Gore, kao krševit i pasivan kraj, siromašnog stanovništva, primitivne poljoprivrede, oskudna kapitala i saobraćajnica, posredstvom kojeg su Austro-Ugarska Monarhija i Osmansko Carstvo onemogućavali spajanje Srbije i Crne Gore. Za Austro-Ugarsku Sandžak je bio i najbolja baza za prodor na Istok, Kosovo, Metohiju i Vardarsku dolinu (Ibid.). Govoreći o sandžачkim gradovima autor ih vidi kao gradove orijentalnog tipa s načičkanim kućama i dućanima u uskim i krivudavim ulicama: najčešće sa jednom ulicom u kojoj je čaršija glavni dio grada, dok su ostali sokaci u kojima su kuće za stanovanje.

Etničku strukturu sandžачkih gradova činili su podjednako pravoslavci i muslimani, pa je obično i grad bio podijeljen na dva dijela, muslimanski i pravoslavni. U arhitektonskom smislu, prema mišljenju autora pravoslavni dio grada bio je u prednosti zbog simbioze elemenata Zapada i Istoka, koji su se u njemu prožimali, dok je muslimanski dio zadržao svoj stari orijentalni izgled, gdje su kuće ograđene zidovima ili drvenom ogradom (Ibid.). Arheološki, Sandžak je bio poznat po velikom brojem manastira u Limskoj dolini čiji nastanak i brojnost obrazlaže strahom od prodora bogumilstva i katoličanstva, koji su se u vrijeme njihove izgradnje širili punom snagom. Autor nije izostavio spomenuti ni aspekt

kulture u Sandžaku, koji je shodno njegovom mišljenju bio na relativno dobrom nivou, zahvaljujući Prijepolju i Pljevljima, dok su ostali gradovi kasnili za njima (Ibid.).

Sreten Vukosavljević, jedna od najznačajnijih političkih figura u Sandžaku⁶ u to vrijeme, bio je aktivni saradnik lista i jedan od rijetkih koji se u svojim člancima usuđivao govoriti o muslimansko-pravoslavnim odnosima u Sandžaku u kontekstu ekonomskih prilika. Naime, u članku "Gradovi u Sandžaku" autor pored preusmjerenja trgovačkih puteva u devetnaestom vijeku, koji su zaobišli Sandžak, smetnju privrednom i kulturnom preobražaju sandžačkih gradova vidio je i u podijeljenosti na vjerskoj i etničkoj osnovi (Vukosavljević 1932: 5). "Jedna inicijativa potekla iz muslimanske sredine dočekuje se u pravoslavnom društvu sa više rezerve nego da je potekla iz pravoslavne sredine i obrnuto" (Ibid.). Ipak, u nastavku članka autor govori da će razvoj privrednog života pozitivno utjecati na kvalitet zajedničkog života (Ibid.).

Potvrda pisanju lista "Sandžak" o lošim privrednim i kulturnim prilikama u Sandžaku dolazila je i sa bošnjačke strane. Narodni poslanik Salih Korkut je 1921. godine u skupštini Kraljevine govorio o prilikama u Sandžaku. "Narod ovog kraja jako je zaostao i u kulturnom razviću. On živi najprimitivnijim životom. Sve je nekulturno. Razlike gotovo nikakve nema između muslimanskog i pravoslavnog življa; svi su oni na istom stepenu kulturnog razvića. Ovo se stanje da opaziti na svemu i svakom koraku... Ima mesta koja uopšte nisu vezana nikakvim putevima. Divljina se primećuje na svakom koraku. Zemljište se obrađuje najprimitivnijim spravama, saobraćaj se vrši tovarnim konjima" (Mirković 1958: 338).

Isto tako, Udruženje sandžakih studenata je pred izbore 1938. godine izdalo svoj proglas o sumornom stanju u Sandžaku. "Ređali su se režimi, mijenjale vlade, a naš Sandžak nije ništa dobio. Na sva usta su predstavnici narodnih vlada govorili o prirodnim bogatstvima i ljepotama Sandžaka, ali mu ništa ne dadoše, a sve uzeše. Mi znamo šta sve naš Sandžak još ima, još bolje znamo šta nema i šta

⁶ Sreten Vukosavljević poznati je politički i naučni radnik. Po završetku Prvog svjetskog rata bio je imenovan za glavnog povjerenika za agrarnu reformu u Makedoniji, Crnoj Gori, Sandžaku i Kosovu. U Kraljevini SHS u dva navrata bio je sekretar u Ministarstvu za agrarnu reformu. U toku Drugog svjetskog rata, 1943. godine, bio je na čelu Inicijativnog odbora za osnivanje Antifašističkog vijeća Sandžaka, kada je, nakon održavanja osnivačke skupštine, izabran za predsjednika Izvršnog odbora ZAVNOS-a, u narodu poznatog kao sandžačka ratna vlada. Osim toga, do kraja 1944. godine bio je član vlade Tito – Subašić, a 1946. godine ministar za agrarnu reformu i kolonizaciju. Kasnije je bio profesor Pravnog fakulteta i upravnik Instituta za proučavanje sela SANU (Hasanagić 2005: 75–78).

bi mu trebalo. U Sandžaku, pored svih obećanja nema napravljen nijedan metar željezničke pruge. Pa ne samo to, nego pomoću policije ćeraju naš narod, često kad obavlja najvažnije radove, da kulukom pravi puteve započete prije 20 godina, pa se poslije policijski poslanici hvale kako su narod usrećili dobrim putevima. Tako je naš Sandžak bez ikakvih saobraćajnih veza, pa zato sve što prodajemo dajemo skoro džabe i za drugoga radimo” (Bandžović 1995: 181).

Međutim, indikativno je da list “Sandžak” nije pisao o složenosti društveno-političkih odnosa u Sandžaku koji su se odvijali pod okriljem Kraljevine SHS-a, gdje je pritisak na Bošnjake bio izražen i nije prestajao kao posljedica političkih previranja i borbe političkih subjekata za vlast u Srbiji. Proces iseljavanja za Tursku, koji je bio potaknut balkanskim ratovima, nije prestajao. Odvijao se nekad većim, a nekad manjim intenzitetom. To iseljavanje muslimana u Tursku mnogi su zloupotrijebili, posebno policijski pisari i činovnici od kojih su se mnogi preko noći obogatili, bilo uzimanjem novca oko pripreme dokumentacije za iseljenje ili što su vrlo jeftino došli do imanja i kućanstva koje su muhadžiri prodavali u bescijenje (Bandžović 1995: 190).

2.2. Pitanje prozelitizma u pisanju lista “Sandžak”

Osmanska osvajanja i duga vladavina na prostoru jugoslavenskih država, kako je poznato, izazvali su duboke promjene u historiji njihovih naroda. Te promjene zahvatile su etno-demografski, konfesionalni i kulturno-civilizacijski aspekt života usljed prelaska na islam, širenja i jačanja orijentalnoislamske kulture i civilizacije.

U domaćoj historiografiji pitanje prelaska na islam prvi put je postavljeno kao naučno pitanje u devetnaestom vijeku. Izvori hrišćanske provenijencije obično su prelazak na islam tretirali kao “turčenje”, dok su naučnici islamske provenijencije prelazak na islam posmatrali kao proces koji je otpočeo uspostavom osmanske vlasti i nastavio se razvijati bez ikakvih elemenata prisile. Budući da je stav osmanske države prema podanicima svih drugih vjera bio određen propisima šerijata koji priznaje monoteističke religije, sloboda vjere bila je pismeno zagarantovana vrhovnim predstavnicima tih vjera od prvog susreta Osmanlija sa njima.⁷

⁷ Od radova koji se bave islamizacijom u jugoslovenskim zemljama ovdje izdvajamo: H. M. Handžić: Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosanskih muslimana, Sarajevo 1940; N. Filipović, Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku, Godišnjak ANUBiH-VII; Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 5, Sarajevo 1970, 141-165; Isti: Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku; A. Handžić, O islamizaciji u Sjevernoistočnoj Bosni, Prilozi za orijentalnu filologiju (POF), sv. XVI-

U okviru svog četvrtog broja od 15. marta 1932. godine na strani 2–3. list "Sandžak" objavio je članak Branka L. Cvijetića, učenika "Gimnazije" u Bijelom Polju pod nazivom "Poreklo naših muslimana i njihova nacionalna svest, ranije i sad". Kako i sam naslov sugerira, tema članka je interpretacija pitanja nastanka muslimana na području Sandžaka i šire. Ovdje ćemo se poslužiti citatima iz pomenutog rada koji je, ustvari, podudaran gore spomenutom naučnom stavu hrišćanske provenijencije.

"Naši muslimani su plod višestoljetne turske vladavine u našim zemljama. Širenje islama vršilo se na tri načina: a) neki su primili islam iz interesa da bi sačuvali svoje posede, položaj i povlastice u društvu; b) neki silom (uzimanje u janičare⁸); c) neki dragovoljno" (Cvijetić 1932: 2–3). Ovu svoju tvrdnju autor potvrđuje Zapisom iz manastira trebinjskog iz 1509. godine.

"Prešavši iz nacionalno-pravoslavnog jedinstva srpske vere u islam, naš srpski element unosio je to, do tada u staroj veri održavano shvatanje i u novu muhamedansku veru. Iz tog razloga je mislim naziv "turska vera". A kada se primi "turska vera" mislilo se ranije kod Srba i muslimana da se tim postupkom postaje Turčinom. (...) Prelaskom u islam kidaju se sve veze i svi dodiri sa crkvom. Verski otpadnik traži novo društvo, počinje da živi nov način života. Stare veze sa čak i sa krvnim srodnicima i najboljim prijateljima, hlade i vremenom se kidaju. Rezultat toga je da jedni druge počinju nepoznavati, nerazumevati i mrzeti. Tome još dodajemo i povlašćeni položaj koji su imali prelaznici u islam" (Ibid.).

U listu nema članaka sa drugačijom interpretacijom ovog pitanja oko kojeg se, kako smo spomenuli, razlikuju stavovi naučnika pravoslavne i muslimanske provenijencije.

XVII/1966-67, Sarajevo, 1970, 5-45; V. Skarić, Širenje islama u Bosni i Hercegovini, "Gajret" Kalendar za 1940. godinu, Sarajevo 1939, 29-33. E. Mušović, Duga Poljana, stanovništvo, Novopazarski zbornik, br. 12, 1988, str. 111-121.

⁸ Pitanje janičara, odnosno regrutiranja mladića u janičarske redove (devširma) se kao i mnoge druge pojave vezane za osmansku državotvornu tradiciju također se u domaćim historiografijama interpretira u izrazito negativnom, dominantno epskom kontekstu. Studija koja se 2023. godine pojavila na bosanskom jeziku u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu pod naslovom "Devširma u Bosni (o regrutaciji Bosanaca u janičare)" autora dr. Aladina Husića pruža naučnu interpretaciju dervišme, oslobođenu mitskih narativa koje dominiraju regionalnim historiografijama.

3. Kultura i ostale teme u Listu

3.1. List “Sandžak” i multikulturalnost

Ranije smo spomenuli da list “Sandžak” u svojim kolumnama u kontinuitetu promovira teme iz kulture sa motivima iz književnosti, umjetnosti, rada kulturnih i prosvjetnih društava, srazmjerno obimu takvih aktivnosti u društvenom životu Sandžaka u tom vremenu. List je iz broja u broj u dijelu “Knjige i listovi” podsticao na čitanje književnih djela čuvenih književnika i mislilaca: Lava Tolstoja, Emila Zole, Maksima Gorkog, Getea, Platona, Šilera i drugih. U cilju da involvira motive iz života pripadnika islama, list je objavljivao kazivanja pod nazivom “Hićaje iz Sandžaka”, koje su 1936. godine štampane kao zbirka popularnih priča iz Sandžaka “Sandžačke hićaje”. One su većinom motivirane šaljivim i humorom obojenim događajima, bez posebne didaktičke ili edukativne poruke. Međutim, s obzirom na opozicioni karakter lista i njegov kritički stav prema vlasti, “Sandžačke hićaje” kao kratke satirične priče bile su sredstvo za ismijavanje mnogih političkih događaja tog vremena, režima pa i samog kralja. Državni tužilac nije uvijek razumijevao ni žargon ovih priča ni turske riječi u njima, pa ih je zato i puštao u štampu.⁹

List se svojim kratkim prilogima povremeno osvrće na rad kulturno-prosvjetnog društva muslimana “Gajret”, koje je osnovano 20. februara 1903. godine u Sarajevu, da bi tek nakon skoro dvije decenije, odnosno 1921. godine, počelo osnivanje njegovih mjesnih odbora u Sandžaku. “Gajret” je nastao s prvobitnim ciljem da pomogne i omogućiti lakše školovanje muslimanske mladeži, zbog čega je odigrao značajnu kulturno-prosvjetnu misao.¹⁰ U broju 3, od 1. marta 1932. godine na trećoj strani predstavljen je rad društva “Gajret” u Prijepolju, koji je osnovan 1924. godine. U tekstu stoji da su odbori “Gajreta” u Sandžaku skoro najaktivnija prosvjetna društva i da neumorno rade na kulturnom preporodu muslimanskog stanovništva, čiji se plodni rad može vidjeti pri posjeti i najmanjoj varošici u Sandžaku, kako stoji u članku. Navodi se da je te godine nekoliko predavanja u “Gajretu” održao i Sreten Vukosavljević, koji je, kako smo ranije spomenuli, bio saradnik lista “Sandžak”.

Na čelu “Gajreta” u Prijepolju tada su bili: Asan Anić, vjeroučitelj, i Ćamil Selmanović, policijski pisar. Članovi Upravnog odbora bili su: Abdul Pašanović, činovnik Šumske uprave, Ibrahim Kratović, trgovac, Vukosav Kijanović, učitelj, Bećir Hadžiasanović, trgovac. Slično je prikazan i rad “Gajreta” u Sjenici, gdje

⁹ Usp. <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Санџак> [26. 1. 2012].

¹⁰ V. Dacić (2014).

se navodi da je inicijativom Tufibega Tajirbegovića i Hasana Ljubinčića, članova Glavnog odbora "Gajreta" iz Sarajeva izvršena reorganizacija društva u Sjenici. Tada su za članove Upravnog odbora izabrani: Mašan Anđelić, sreski načelnik, i Sulejman Abdagić, šerijatski sudija; sekretar Džemo Gargović, porezni blagajnik, i Vidoje Penezić, učitelj. Za članove uprave izabrani su: Anto Tomović, nastavnik, Mulaz Dervović, trgovac, i Mehmed Abdagić, imam.¹¹

Nadzorni odbor činili su: Mehmed Ćosović, predsjednik opštine, Svetožar Milošević, upravnik građevinske škole, i Milosav Vujisić, učitelj. Od nove uprave "Gajreta" u Sjenici očekivalo se da radi na omasovljavanju članstva na seoskom području i održavanju prikladnih predavanja.¹²

Vezano za objektivno i afirmativno pisanje o multikulturalnosti ili multikonfesionalnosti u Sandžaku na stranicama lista "Sandžak" evidentan je nesklad u predstavljanju svih segmenata različitosti u životu stanovnika Sandžaka, posebno religijskog. Kao prilog ovoj tvrdnji navodimo odsustvo tekstova ili članaka koji srazmjerno pišu o duhovnom životu obje vjerske zajednice. Naime, u listu su vjerski praznici vezani za Pravoslavnu crkvu i njene aktivnosti popraćene odgovarajućim člancima. S druge strane, nema tekstova ili autora muslimanske provenijencije koji pišu o islamskim vjerskim praznicima i aktivnostima Islamske zajednice na području Sandžaka.¹³

¹¹ U studijama koje se u okviru lingvističkih istraživanja na našem govornom području bave orijentalnom leksikom, onomastikom, odnosno prodorom takve leksike u domaćim jezicima i njenom adaptacijom, između ostalog zapažaju fenomen gubljenja pojedinih suglasnika kao što je glas h, što vidimo iz gorenavedenog imena Asan, koje u izvornoj verziji na incijalnoj poziciji ima glas h. Slično je i u navedenom prezimenu Tajirbegović, gdje je umjesto glasa h umetnut glas j, kojeg nema u izvornoj varijanti, jer je prezime nastalo iz imena Tahir (Ujkanović 2011).

¹² "Rad "Gajreta" u Sjenici", broj 17, godina II, 1932, str. 7.

¹³ Poznato je da je islam u Srbiji priznat 1868. godine, kada je knez Mihajlo Obrenović, muslimanskom džematu u Beogradu predao na korištenje Bajrakli džamiju, koja je te iste godine i obnovljena. Tom prilikom, određena je plata vjerskim službenicima, kao i sredstva za održavanje džamije. Bajrakli džamija je 1876. godine zatvorena jer su, usljed rata Srbije s Osmanskim Carstvom, Beograd napustila lica koja su vodila brigu o radu džamije (Колај-Ристановић: 2020, 91). Stvaranjem Kraljevine Jugoslavije 1918. godine, sa stanovišta organizacije Islamske zajednice, uprave vakufa i uopšte muslimanskog vjerskog života nastale su nove okolnosti. U novoj državi prihvaćen je sistem priznatih vjerskih zajednica i sve dotadašnje vjerske zajednice koje su bile priznate u prethodnim državama, zadržale su svoj status povezanosti sa državom, odnosno bilo je dozvoljeno javno ispovijedanje vjere. Još na anketi o vjerama, koju je Ministarstvo vjera u Beogradu sprovelo 1921. godine, od strane muslimanskih

4. Zaključak

“Sandžak”, list za ekonomsko podizanje Sandžaka, svojim je nazivom odredio predmet svog interesovanja. Uredništvo lista ostalo je dosljedno postavljenom cilju od samog početka izlaženja. Posvećenost Sandžaku i želja da se u njemu mijenja teška privredna slika prisutna je u radovima brojnih autora. Potreba promjene državne politike prema Sandžaku u Listu je opravdavana njegovim geografskim položajem koji se “kao politička zemljouzina” nalazio između Srbije i Crne Gore i interesom moćnih evropskih država za pitanje transbalkanske željeznice, izlaza Srbije na more, težnje Austrije za prodor na Istok, Kosovo i Vardarsku dolinu.

Uredništvo lista razvijalo je interakciju sa čitaocima u formi apela za podršku i pomoć listu. Promjene u njegovom nazivu bile su rezultat želje uredništva da se obezbijedi veća podrška i čitanost. Uz privredne teme u narativu časopisa zastupljene su također i teme iz kulture, prosvjetnih aktivnosti, knjiženosti, umjetnosti. Odgovor na pitanje odsustva saradnika lista iz redova muslimana mogao bi se naći u jednostranoj interpretaciji etničkog porijekla pripadnika islama u Sandžaku i njihovog prelaska na islam. Stav lista prema ovom pitanju je podudaran stavu naučnika hrišćanske provenijencije koji su prelazak na islam obično tretirali kao “turčenje”, dok je za muslimanske naučnike to bio process koji je otpočeo uspostavom osmanske vlasti i nastavio se razvijati bez ikakvih elemenata prisile.

I pored toga što su Bošnjaci muslimani dominantno živjeli u Sandžaku, uredništvo Lista kao da nije imalo dovoljno senzibiliteta da prihvati i razumije njihovu pripadnost i vezanost za islam. Prestanak Osmanske vlasti u životu Bošnjaka, kako u Bosni tako i u Sandžaku, izazvao je velike promjene. Sve one ekonomske, političke, kulturne, vjerske i psihološke niti koje su stvarane i koje su povezivale Bošnjake sa dalekim centrima političkog, vjerskog i kulturnog života islamskog svijeta su prekinute. Prepušteni sami sebi, politički neorganizovani i bez ikakvog spoljnog oslonca, morali su prihvatati prelazak iz jedne civilizacije u drugu, koja je podrazumijevala potpuno različitu kulturu i način života, što nije moglo proći ni jednostavno, ni bezbolno, ni brzo.

LITERATURA

1. "Novi Sandžak", list za politička, kulturna i ekonomska pitanja Sandžaka, Prijepolje, 1937.
2. "Sandžak", list za ekonomsko i kulturno podizanje Sandžaka, broj 1, godina I, 1932. godine
3. Bandžović, Safet. 1999. *Kameni svedok*. Novi Pazar: Damad.
4. Batrić Marjanović. 1932. *Jedan pogled na Sandžak*, "Sandžak" broj 3, godina I, str. 1.
5. Cvijetić, Branko L., 1932, *Poreklo naših muslimana i njihova nacionalna svest, ranije i sad*, "Sandžak", broj 4, godina I, str. 2–3.
6. Dacić, Nadir. 2014. *Gajret u Novom Pazaru*. Užice: Grafičar.
7. Durmišević, Enes. 2008. *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u BiH*. Sarajevo: Pravni fakultet.
8. Gološ, Hivzo. 2014. *Sandžak u političkom i društveno-ekonomskom životu Jugoslavije (1918-1941)*. Prizren: UP "Utilis"
9. Hasanagić, Edib, 2005, *Sreten Vukosavljević predsjednik Izvršnog odbora ZAVNOS-a – značaj i uloga*, "Zbornik radova Sandžak juče, danas i sutra", str. 75–78.
10. Husić, Aladin. 2023. *Devširma u Bosni o regrutaciji Bosanaca u janičare*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
11. Jovanović, Dragoljub. 1932. *Razvoj, stanje i potrebe sandžaka*, "Sandžak", list za ekonomsko i kulturno podizanje Sandžaka, broj 1, godina I, str. 1–2.
12. Milić Arsenijević . 1932. *Privredne prilike Sandžaka*, "Sandžak", list za ekonomsko i kulturno podizanje Sandžaka, broj 1, godina I, str. 2–3.
13. Mirković, Mijo. 1958. *Ekonomska istorija Jugoslavije*, Zagreb: Ekonomski pregled.
14. Nešković, Vlada. 1935. *Povodom promene naziva našem listu*, "Raška", list za kulturna i ekonomska pitanja, Prijepolje, godina I, br. 1
15. Ujkanović, Enver. 2011. *Islamska terminologija u jugoslovenskoj upotrebi od 1918-1990*. Užice: Grafičar.
16. Vukosavljević, Sreten V. 1932. *Gradovi u Sandžaku*, "Sandžak", list za ekonomsko i kulturno podizanje Sandžaka, godina I, broj 4, str. 5.

-
17. Колај-Ристановић, Ирена. 2020. *Статус вакуфских добара у Кнежевини Србији (1878-1882)*. Београд: Filip Višnjić.

E-literatura

18. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/sandzak-prijepolje-1-februar-1932/> [26. 1. 2012]
19. <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Санџак> [26. 1. 2012]

Azra Mušić Kararić
Jasmina Leković
Dr. Enver Ujkanović

Historical Archive "Ras" Novi Pazar, Serbia

THE JOURNAL "SANDŽAK" AND ITS ROLE IN SOCIAL AND CULTURAL LIFE IN SANDŽAK

Within the library fund of the Historical Archives "Ras" in Novi Pazar there is a journal Sandžak, whose first issue was printed on February 1, 1932 in Prijepolje. The journal was launched for the purpose of cultural and economic raising of Sandžak, as stated in the header. It was published twice a month, banned as an opposition journal two times, which is why it changed its name.

According to the thematic meaning, in the journal "Sandžak" prevails economic topics through which, as is evident, the editorial board of the journal strongly advocated for the economic progress of the Sandžak area. From the aspect of the analysis of the editorial board of the journal "Sandžak" and its associates, the issue of the absence of members of Islam, Bosniaks who mostly lived in the Sandžak area is interesting. Also, there are almost no articles in the journal that pointed to problems that occasionally made the life of members of Islam uncertain related to their national status, culture of living and spiritual aspect in the period of existence of the journal and thus contribute to their resolution for better coexistence of the two communities and prosperity of Sandžak in the Kingdom of Yugoslavia, about which the journal energetically wrote.

Bearing in mind the fact that the journal "Sandžak" was then one of the few written media in Sandžak, we believe that it is useful to present it to the scientific and cultural public and offer the answers to the asked questions.

Key words: Journal "Sandžak", Kingdom of Yugoslavia, Novi Pazar's Sandžak, economic opportunities, cultural life, spiritual life

Nesip Pepić
Centar za nauku,
kulturu i umjetnost
“Salih Gašević”,
Novi Pazar

UDK 091=511."18"
81'255
314(497.11)"18"(093.2)

RUKOVODEĆE I DRUGE UGLEDNE LIČNOSTI KOSOVSKOG VILAJETA PREMA JEDNOM OSMANSKOM DOKUMENTU

Sažetak: Osmanska dokumenta predstavljaju nezaobilazni faktor kada je u pitanju istraživanje i izučavanje historije krajeva u kojima živimo. Temu ovog našeg rada zapravo predstavlja transkripciju i prijevod jednog deftera na osmanskome jeziku koji datira iz 1880. godine, a u kojem se nalaze imena rukovodećih i drugih uglednih ličnosti Kosovskog vilajeta. Defter se sastoji od četiri lista ili osam stranica. Iako se u defteru ni na jednom mjestu ne navodi koja institucija stoji iza njega i kojoj instituciji je namijenjen, smatramo da je važan zbog toga što nam pruža informacije o imenima i prezimenima rukovodećih i drugih uglednih ličnosti Kosovskog vilajeta u čijem su se sastavu nalazili i gradovi današnjeg Sandžaka.

Ključne riječi: Kosovski vilajet, defter, kaza

Opći podaci o Kosovskom vilajetu

Kosovski vilajet osnovan je 1877. godine. Prvi valija ovog vilajeta bio je Halil Rifat-paša. Kao što je poznato, u zadnjem periodu osmanske administrativne organizacije termin “vilajet” zamijenio je termin “ejalet”. Na čelu vilajeta nalazio se valija, dok su se na čelu sandžaka, koji se nalaze u sastavu vilajeta, nalazili kajmakami. Termin “sandžak” u savremenoj administrativnoj terminologiji mogao bi se prevesti kao “provincija”. Na čelu kaza (kadiluka) koje se nalaze u sastavu sandžaka nalazili su se mutesarifi, a na čelu nahija mudiri, koji su važili za najviše finansijske zapovjednike.

Kosovski vilajet se svojim administrativnim granicama na istoku graničio s Bugarskom, na zapadu sa Skadarskim vilajetom, Crnom Gorom i Bosnom i Hercegovinom, na jugu sa Bitolskim i Solunskim vilajetima, i na sjeveru sa Srbijom. Vilajet se prostirao od makedonskog grada Štip, pa zatim preko Pljevaljskog san-

džaka do Bosne i na taj način zauzimao ogromnu geografsku teritoriju. U vilajetu su živjeli muslimanski narodi poput Turaka, Albanaca i Bošnjaka, te hrišćanski narodi poput Bugara, Makedonaca, Srba, Grka, Vlaha i ostalih. Sjedište vilajeta od 1879. do 1893. godine bila je Priština, a od 1893. godine Skoplje. Vilajet je 1893. godine imao 847.419 stanovnika, i to 507.080 muslimana i 340.339 hrišćana (Aĝanoĝlu 2000: XVII).

U periodu kada je Kosovski vilajet Londonskim ugovorom potpisanim 30. maja 1913. godine pripojen Srbiji, većinu stanovništva u jugoistočnom dijelu Skopskog sandžaka sačinjavali su Turci i Bugari, u Novopazarskom sandžaku Bošnjaci i Albanci, u Pljevaljskom sandžaku Bošnjaci, dok su većinu stanovništva u Prizrenskom, Pećkom i Prištinskom sandžaku, kao i u sjevernom i zapadnom dijelu Skopskog sandžaka, sačinjavali Albanci (Ibid.).

Prema salnami Kosovskog vilajeta za 1883. godinu¹ Kosovski vilajet sačinjavali su sljedeći sandžaci²:

- 1) Skopski sandžak,
- 2) Prištinski sandžak,
- 3) Prizrenski sandžak,
- 4) Pećki sandžak,
- 5) Novopazarski sandžak,
- 6) Pljevaljski sandžak.

Skopski sandžak sačinjavale su sljedeće kaze:

- 1) Skoplje,
- 2) Štip,
- 3) Kumanovo,
- 4) Radoviš,
- 5) Palanka (*Kriva Palanka*),
- 6) Kočani,
- 7) Pehčevo,
- 8) Kratovo,
- 9) Kačanik.

¹ Kosova Vilayeti Salnâmesi, Kosova Vilayeti Matbaası, Piriştine, Üsküb, 1300/1880, str. 51–116.

² U salnami Kosovskog vilajeta za 1880. godinu nismo naišli na informacije o Prizrenskom sandžaku koji je također bio u sastavu spomenutog vilajeta.

Prištinski sandžak sačinjavale su sljedeće kaze:

- 1) Priština,
- 2) Vučitrn,
- 3) Gnjilane,
- 4) Preševo.

Pečki sandžak sačinjavale su sljedeće kaze:

- 1) Peć,
- 2) Đakovica,
- 3) Berane,
- 4) Gusinje.

Novopazarski sandžak sačinjavale su sljedeće kaze:

- 1) Novi Pazar,
- 2) Sjenica,
- 3) Mitrovica,
- 4) Bijelo Polje,
- 5) Trgovište,
- 6) Nova Varoš,
- 7) Kolašin.

Pljevaljski sandžak³ sačinjavale su sljedeće kaze:

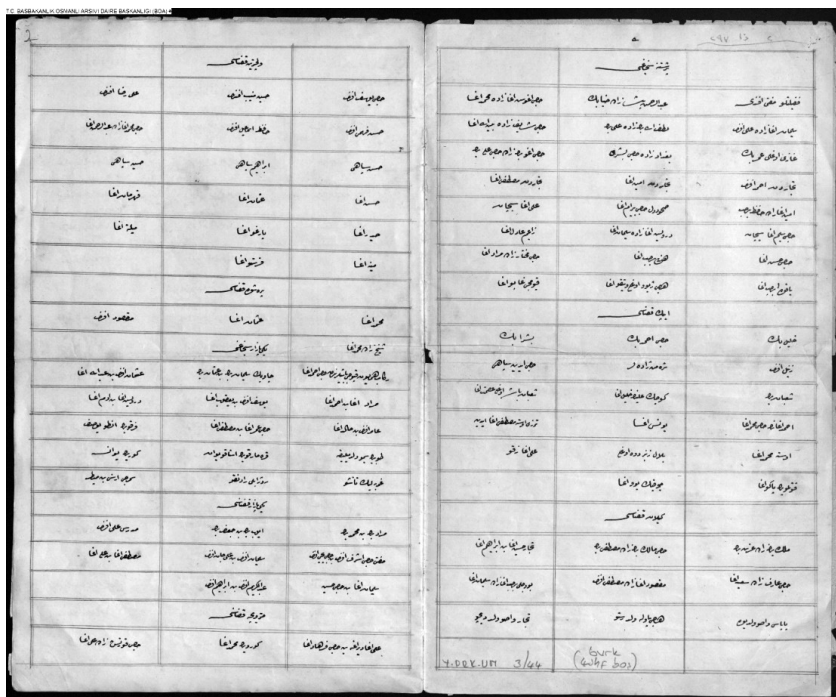
- 1) Pljevlja,
- 2) Prijepolje s nahijom Priboj.

Teritorija današnjeg Sandžaka u tom periodu se, kao što je gore navedeno, nalazila u sastavu tri sandžaka i to: Nova Varoš, Sjenica, Novi Pazar, Kolašin, Trgovište i Bijelo Polje bili su u sastavu Novopazarskog sandžaka; Pljevlja i Prijepolje s nahijom Priboj u sastavu Pljevaljskog sandžaka, dok su Gusinje i Berane bili u sastavu Pečkog sandžaka. Neophodno je napomenuti da su se u sastavu Pečkog sandžaka, pored Gusinja i Berana, nalazili i kaze Peć i Đakovica. Centar Novopazarskog sandžaka bila je Sjenica, Pečkog sandžaka Peć, dok su centar Pljevaljskog sandžaka bila Pljevlja.

³ Pljevaljski sandžak osnovan je 1880. godine.

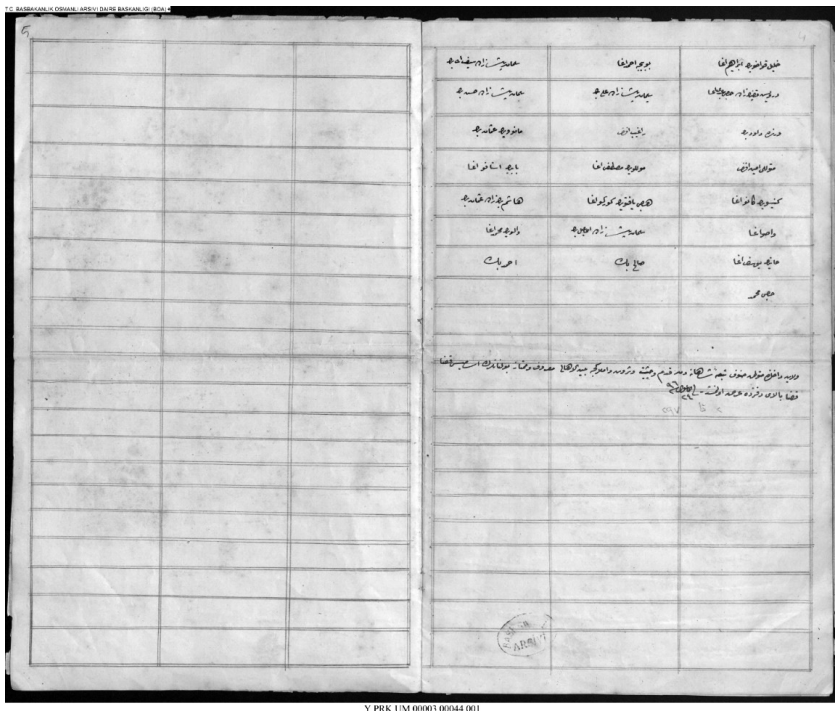
Budući da po vokaciji nismo historičari, mi se ne želimo upuštati u historijsku analizu i tumačenje perioda iz kojeg datira spomenuti defter koji predstavlja temu ovog našeg rada, već ćemo se zadovoljiti njegovim prezentiranjem naučnoj i široj javnosti u prijevodu na bosanski jezik i na taj način završiti svoj rad.

1. Izvorni tekst na osmanskome jeziku:



⁴ Broj dokumenta u Državnom arhivu Republike Turske je Y.PRK.UM.0003.0004.001.

Y PRK LIM 00003 00044 00Y PRK LIM 00003 00044 00



Y. PRK.UM.00003.00044.001

2. Transkripcija:

Hüve

PRIŠTINE SANCAĞI		
Fazîletli Müftü Efendi	Abdurrahmân Paşazade Ziyâ Bey	Hâcî Ağuş Ağazâde Mehmed Ağa
Süleyman Ağazâde 'Alî Efendi	Lütfullah Beyzâde 'Alî Bey	Hâcî Şerîfzâde Beytullah Ağa
Gazioğlu Ömer Bey	Bağdadzâde Hâcî Beşerî	Hâcî Ağa Beyzâde Hâcî 'Alî Bey
Tüccârdan Ahmed Efendi	Tüccârdan Emîn Ağa	Tüccârdan Mustafâ Ağa
Emîn Ağazâde Hâfız Receb	Sahodol Hâcî Bayram Ağa	'Alî Ağa Sıçan
Hâcî Selîm Ağa Sıçan	Derviş Ağazâde Süleymân Ağa	Zâim Âdil Ağa
Hâcî Hasan Ağa	Hani Receb Ağa	Hâcî Muhtârzâde Murâd Ağa
Yakovalı Receb Ağa	Haci Jivod oğlu Vitko Ağa	Kuyumcu Gabo Ağa

İPEK KAZÂSI		
Halîl Bey	Hâcî Ahmed Bey	Büşrâ Bey
Zeynel Efendi	Şeremet Jadelers	Hâcî Aydın Sipahî
Şaban Bey	Küçük 'Alî'nin Halîl Ağa	Şa'bân Paşa oğlu İsmet Ağa
Ahmed Ağa'nın Hâcî Mehmed Ağa	Yûnus Ağa	Terzi Usta Mustafâ Ağa Aydın
Usta Mehmed Ağa	Bilâl Zenberdve oğlu	'Alî Ağa Zeko
Kutlu Bey Bako Ağa	Çukıç Yov Ağa	
GİLAN KAZÂSI		
Melik Beyzâde İzzet Bey	Hâcî Mâlik Beyzâde Mustafa Bey	Tüccâr Hüseyin Ağa bin İbrâhîm Ağa
Hâcî 'Ârifzâde Sa'îd Ağa	Maksûd Ağazâde Mustafa Efendi	Bodcalı Receb Ağazâde Süleymân Ağa
Papas Vaso veled-i Yova	Hacı Pavle veled-i Risto	Tüccâr Vaso veled-i Diço
VULÇITRIN KAZÂSI		
Hâcî Yûsuf Efendi	Hüseyin Münîb Efendi	'Alî Rızâ Efendi
Hasan Fehmî Efendi	Hâfız İsmâ'il Efendi	Hâcî Mehmed Ağazâde Abdurrahman Ağa
Hasan Sipahî	İbrâhîm Sipahî	Hüseyin Sipahî
Hasan Ağa	Osman Ağa	Kahraman Ağa
Haydar Ağa	Yargo Ağa	Mileta Ağa
Mite Ağa	Krsto Ağa	
PREŞOVA KAZÂSI		
Mehmed Ağa	Osman Ağa	Maksûd Efendi
Şeyhzâde Mehmed Ağa		
YENİ PAZAR SANCAĞI		
Rikâb-ı Hümâyûn kapıcıbaşlarından Hâcî Ahmed Ağa	Çaviç Süleymân Bey bin Osman Bey	Osman Efendi bin Abdullah Ağa
Murâd Ağa bin Ahmed Ağa	Yûsuf Efendi bin Ya'kûb Ağa	Derviş Ağa bin Âdem Ağa
Âmir Efendi bin Hâlid Ağa	Hâcî Ömer Ağa bin Mustafâ Ağa	Ferkoviç Anto Yosef

Tubiç Simo veled-i Miloyka	Karamarkoviç İstako Yovan	Curıç Yovan
Gobeliç Neşo	Rojaylı Radenko	Semerci Ernes bin Mitar
YENİ PAZAR KAZÂSI		
Murâd Bey bin Mehmed Bey	Eyyûb Bey bin Ca'fer Bey	Müderriş 'Alî Efendi
Müftü Hacı Eşref Efendi bin Hacı Yahyâ Efendi	Süleyman Efendi bin 'Alican Efendi	Mustafâ Ağa bin 'Alî Ağa
Süleymân Ağa bin Hacı Hüseyin	'Abdülkerim Efendi bin İbrâhîm Efendi	
MİTROVIÇE KAZÂSI		
'Alî Ağa Draga bin Hacı Ferhâd Ağa	Çoroviç Mehmed Ağa	Hacı Kurteşzâde 'Alî Ağa
Çamiloviç Mehmed Ağa	Yakovalı Ömer Ağa	
TRGOVIŞTE KAZÂSI		
Dergâh-ı 'Âlî kapıcıbaşlarından İbrâhîm Ağazâde Murad Ağa	Hacı Süleymân Ağazâde Fazlı Ağa	Hüseyin Ağazâde Hacı Abdülgânî Ağa
Mehmed Ağazâde Ahmed Efendi	Tutinli Hasan Ağa	Yûsuf Ağazâde Eyyûb Ağa
Murâd Ağazâde Arslan Ağa	Danyal Ağazâde Bayram Ağa	Balotiçli Uykan Ağa
Dahçeli Abdül Ağa	İstefan bin Aleksa	Dulebeli Radivaye
Dobrinlyeli Pavle		
AKOVA KAZÂSI		
Kayabegoviç 'Alî Bey	Dergâh-ı 'Âlî kapıcıbaşlarından Kayabegoviç İbrâhîm Bey	Hacı Mustafâ'nın Murâd Efendi bin 'Abdullah Efendi
Kuçeviç Osman Ağa	Eroviç Süleymân Ağa	Dervoviç Hacı İbrâhîm Ağa
Çoroviçzâde Hamza Bey	Şehoviçzâde Tâhir Bey	İdirisoviç Halîl Ağa
Martiç Niko	Mariç Milisav	Mile veled-i Niko
Filipoviç Mihaylo	Popoviç Sava	
BERANE KAZÂSI		
Hacı Sâlih Beyzâde Mehmed Bey	Murâd Beyzâde Sâlih Ağa	Dolmagıçzâde Hüseyin Ağa
'Alemdaroviç Muharrem Ağa	Borisaviç Vaso Ağa	İstakoviç Mile Ağa
Boyinç Corco Ağa	Tomiç Ağa	Tomiç Niko Ağa

ÜSKÜP SANCAĞI		
Yaşar Bey ibn-i Hâcî Mehmed 'Ali Bey	Gâlib Bey ibn-i İbrâhîm Bey	'Abdülhalîm Bey ibn-i Mustafa Bey
Edîb Bey ibn-i Çelebî Ağa	Hâcî Atâullah Bey ibn-i Hâcî Murtezâ Bey	Hâcî Mustafa Bey ibn-i Reşîd Bey
Hâcî Hüseyin Bey ibn-i Mustafâ Bey	'Abdullah Bey ibn-i Nûruddîn Bey	Mâlik Bey ibn-i Reşîd Bey
Tâhir Bey ibn-i Hâcî Yahyâ Efendi	Şükrü Bey ibn-i Gâlib Bey	Hâcî 'Abdurrahmân Bey ibn-i Hâcî 'Abdûlbâkî Bey
Murtezâ Bey ibn-i Murtezâ Bey	Receb Bey ibn-i İsmâ'il Bey	Câvid Bey ibn-i Zekerîyyâ Bey
Osman Bey ibn-i Ömer Bey	Münîr Bey ibn-i ibn Hâcî 'Abdurrahmân Bey	Şatırzâde Râşîd Bey ibn-i Lütîfî Bey
Hasan Ağa ibn-i Osman Ağa	Hüseyin Ağa ibn-i Mehmed Ağa	Esâd Efendi ibn-i Hâcî Mehmed Ağa
İsmâ'il Efendi ibn-i Hâcî 'Alî Efendi	Mustafâ Ağa ibn-i Memiş Ağa	Şişko Hasan Ağa ibn-i Mehmed Ağa
Orman Ağası Ahmed Ağa ibn-i Hasan	Râşîd Ağa ibn-i Hâcî Osman Ağa	Hâcî Kosta Ağa
Yorgi Ağa	Mumcu Mile veled-i İçvetko Ağa	Bogdan Ağa
İstoyançe Gale	Arso veled-i Dimitri Ağa	Mitko veled-i Kosto Ağa
Sırçacı Kosta Ağa	Sarraf Sakito	Hayım Yosif
Aron veled-i Haym	Bihor veled-i Menteş	
KUMANOVA KAZÂSI		
Melik Bey ibn-i Mustafâ Bey	Bahrî Bey ibn-i Mustafâ Bey	Büyük Yaşar Bey ibn-i Halîm Bey
'Alî Bey ibn-i Mahmûd Bey	Halîm Bey ibn-i Mahmûd Bey	Tahsîn Bey ibn-i Mahmûd Bey
Hüsnü Bey ibn-i Mahmûd Bey	Râmîz Bey ibn-i Gâlib Bey	Küçük Yaşar Bey ibn-i Sâdık Efendi
İsmâ'il Ağa ibn-i Mehmed Ağa	'Alî Ağa ibn-i Ağuş Zâimzâde	Ağuş Ağa ibn-i Fettâh Zâimzâde
Behcet Ağa ibn-i Fettâh Zâimzâde	Hâcî Murtezâ Ağa ibn-i Edhem Ağa	Sa'îd Ağa
Molla Halîl	Kerim Ağa	Emîn Efendi
Hüseyin Efendi	Denko Ağa	Novaselli Taso Ağa
İstaneçeli Taso Ağa	Kose Yovan Ağa	Baylofçalı Mihaylo
Nikoyko	Rûm milletinden Zagoralı Hariz Ağa	Şurla Ağa
	Koçe Mitre Ağa	

PALANKA KAZÂSI		
Bahrî Bey ibn-i Ahmed Bey	Kadı Hasan Efendi ibn-i Nu'mân Efendi	Müderriş Hacı Hasan Efendi
Koç Mustafa Ağa	Hacı Mustafâ Ağa	İlo Ağa ibn-i Çeko Çorbacı
Cidilovalı Jijo İstoyan Ağa		
KRATOVA KAZÂSI		
Kuruşçuzâde Mehmed Efendi	Süleyman Bey ibn-i Şeyh Sâlih Bey	Mehmed Emîn Bey ibn-i Murtezâ Bey
Yaşar Bey ibn-i Şeyh Sâlih Bey	'Alî Bey ibn-i Abdullah Bey	Mehmed Emîn Efendi ibn-i 'Alî Efendi
Necîb Efendi ibn-i Atâullah Efendi	Nûreddîn Efendi ibn-i Bahtiyar Efendi	Hurşid Efendi ibn-i Kadîrî Bey
Toşo oğlu Gorgi Efendi	Mito Ağa veled-i Toşo	Hristo Ağa veled-i Nako
Hacı Gorgi Ağa veled-i Nako	Teodos Ağa veled-i Arso	İzletovalı Hacı Dimitri Ağa
Arzo Ağa veled-i Hacı Dimitri	Ratkoviçeli Hacı Mitos Ağa	Talaşmanlı Hacı Mitre Ağa
KOÇANA KAZÂSI		
Rizâ Efendi ibn-i İshâk Efendi	Kadı Zâde Zeynullah Efendi	Durak Bey ibn-i 'Alî Bey
İbrâhîm Ağa ibn-i Tâhir Ağa	Haşmet Efendi ibn-i Necîb Efendi	Mehmed Efendi ibn-i İsmâ'il Efendi
Çelebizâde Hüseyin Bey	Yaşar Bey ibn-i Râşid Ağa	Mustafâ Ağa ibn-i Emîn Ağa
Mehmed Efendi ibn-i Hacı Bey	Ağacıkzâde Ahmed Ağa	Ömer Efendi ibn-i Hacı İbrâhîm Ağa
Âdil Efendi ibn-i Mehmed Ağa	Baraşkel Hacı Yovan Ağa	Sabuncu Miço oğlu Diyonis Ağa
Hacı Bogatin Ağa	İsvetko oğlu Yovan Ağa	Giya oğlu Mita Ağa
Hacı İstanko Ağa	Papa Ligor Efendi	
İŞTİB KAZÂSI		
Murtezâ Bey ibn-i Kadîrî Bey	Mustafâ Bey ibn-i Hüseyin Bey	Muharrem Bey ibn-i Şâkir Bey
İbrâhîm Bey ibn-i Süleymân Ağa	İzzet Bey ibn-i Kâzım Bey	Celâluddîn Bey ibn-i Ahmed Ağa
Velî Bey ibn-i Ahmed Ağa	Hacı Yanko Ağa	Koca Ane Ağa
Hacı Gorgi Ağa	Hahambaşı Vekîli Hoce Baruh	Karakadzâde Mehmed Ağa ibn-i Emîn Ağa

Karakadžâde Eyyûb Ağa ibn-i Sa'îd Ağa	Karakadžâde İdrîs Ağa ibn-i Bekîr Ağa	Abdurrahmân Ağa ibn-i Ahmed Ağa
Halîl Ağa ibn-i Muhtâr Kâhya	Eyyûb Ağa ibn-i Mustafâ Ağa	Rîfât Efendi ibn-i Kadî Ahmed Efendi
Pir Mustafâ Ağa ibn-i Hüseyin	Hâcî 'Alî Ağa	Şeyh Sâlih Efendi ibn-i Serdar Zâimzâde Hasan Ağa
Şunda Hüseyin Ağa ibn-i Kürkçü İbiş Ağa	Koca Ağa veled-i İstançe	Mate (. . .) Ağa
Ribar Risto Ağa	Mita İlo Ağa	Lazo Hâcî Dimitri
Karındaşı Efrem	Koca İkonom Ağa	Vitordon Ağa
İstavre Mita Ağa	Kürkçü Hâcî Postol Ağa	Toşan Yovançe Ağa
Naçe Andon Ağa	Mirkadev oğlu Davi Ağa	
RADOVIŞTE KAZÂSI		
Sâmî Bey	Mustafâ Bey	Şeyh Neşet Efendi
Dervîş Ağazâde Mehmed Bey	Sa'îd Bey	Aguş Ağa
Hasan Ağa	Hâcî İlo Ağa	Hristo Ağa
Papas Hâcî Gavril	Boce Kostantin Ağa	Risto İstefan Ağa
TAŞLICA SANCAĞI		
Bayroviçzâde Mahmûd Ağa	Drnda Mehmed Bey	Şrebo Sâlih Ağa
Muloviç Hâcî 'Abdî Ağa	Ovalı Mehmed Bey	Küçük Sâlih Bey
Dervîş Bey	Osman Bey	Şehsuvar Bey
Rustemağîç Râşid Ağa	Hâcî Osman Ağa	Külâh 'Alî Ağa
Hacı Rusvaylar'ın 'Abdî Ağa	Hâcî Atâullah Efendi	Hâcî Sâlih Kadızâde Şâkir Efendi
Halilkavazoviç İbrâhîm Ağa	Bubiçe Ahmed Ağa	Selman Paşazâde Seyfullah Bey
Dervîşkâdiçzâde Hâcî 'Abdî Ağa	Süleymân Paşazâde 'Alî Bey	Süleymân Paşazâde Hasan Bey
Drnda Dâvûd Bey	Râgıb Efendi	Manovoviç Osman Bey
Mütevellî Emîn Efendi	Muloviç Mustafâ Ağa	Babiç İstefo Ağa
Cinoviç Cano Ağa	Hacı Yeftoviç Gorgi Ağa	Hâşim Beyzâde Osman Bey
Vaso Ağa	Selmân Paşazâde İsmâ'il Bey	Valeviç Mehmed Ağa

Haniç Yûsuf Ağa	Sâlih Bey	Ahmed Bey
Hâcî Mehmed		

Vilâyet dâhilinde mütavattın sunûf-ı teba‘a-i şahânedan kîdem ve haysiyet ve servet ve emlâkçe beyne’l-ahâlî masrûf ve mümtâz bulunanların esâmîsi kazâ kazâ bâlâ-yı defterde arz olunmuştur.

Fî 24 Eylûl sene 96 – Fî 2 Za 297 / (6 Ekim 1880)

3. Prijevod teksta na bosanski jezik

Prijevod na bosanski jezik:

On

PRIŠTINSKI SANDŽAK		
Čestiti muftija efendija	Zija-beg sin Abdurahman-paše	Mehmed-aga sin hadži Aguš-age
Ali efendija sin Sulejman-age	Ali-beg sin Lutfullah-bega	Bejtulah-aga sin hadži Šerifov
Omer-beg sin Gazijin	Bagdadzade Hadži Bešeri	Hadži Ali-beg sin hadži Aga-bega
Ahmed efendija, trgovac	Emin-aga, trgovac	Mustafa-aga, trgovac
Hafiz Redžeb sin Emin-age	Sahodol hadži Bajram-aga	Ali-aga Sičan
Hadži Selim-aga Sičan	Sulejman-aga sin Derviš-age	Zaim Adil-aga
Hadži Hasan-aga	Hani Redžep-aga	Murat-aga sin hadži Muhtarov
Redžep-aga iz Đakovice	Vitko-aga sin hadži Životin	Gabo-aga, zlatar
KAZA PEĆ		
Halil-beg	Hadži Ahmed-beg	Bušra-beg
Zejnel efendija	Šeremet Žadeler	Hadži Ajdin Sipahi
Šaban-beg	Halil-aga sin Kučuk Alija	Ismet-aga sin Šaban-paše
Hadži Mehmed-aga sin Ahmed-age	Junus-aga	Mustafa-aga Ajdin, krojač

Mehmed-aga, majstor	Bilal sin Zenberdvin ⁵	Ali-aga Zeko
Kutlubeg Bako-aga	Čukić Jova-aga	
KAZA GNJILANE		
Izet-beg sin Melik-bega	Mustafa-beg sin hadži Malik-bega	Husein-aga sin Ibrahim-age, trgovac
Said-aga sin hadži Arifov	Mustafa efendija sin Maksud-age	Sulejman-aga sin Bodžali Redžeb-age
Vaso sin Jovin, pop	Hadži Pavle sin Ristov	Vaso sin Dičov, trgovac
KAZA VUČITRN		
Hadži Jusuf efendija	Husein Munib efendija	Ali Riza efendija
Hasan Fehmi efendija	Hafiz Ismail efendija	Abdurahman-aga sin hadži Mehmed-age
Hasan Sipahi	Ibrahim Sipahi	Husein Sipahi
Hasan-aga	Osman-aga	Kahraman-aga
Hajdar-aga	Jarko-aga	Mileta-aga
Mite-aga	Krsto-aga	
KAZA PREŠEVO		
Mehmed-aga	Osman-aga	Maksud efendija
Šejhzade Mehmed-aga		
NOVOPAZARSKI SANDŽAK		
Hadži Ahmed-aga, jedan od pripadnika carske straže	Osman-beg sin Sulejman-bega Čavića	Osman efendija sin Abdulah-age
Murat-aga sin Ahmed-age	Jusuf efendija sin Jakub-age	Derviš-aga sin Adem-age
Amir efendija sin Halid-age	Hadži Omer-aga sin Mustafa-age	Ferković Anto Josef
Tubić Simo sin Milojkov	Karamarković Stako Jovan	Đurić Jovan
Gobelić Nešo	Radenko iz Rožaja	Ernes sin Mitrov, samardžija

⁵ Nismo u potpunosti sigurni da li je riječ o ovom ili nekom drugom imenu.

KAZA NOVI PAZAR		
Murat-beg sin Mehmed-bega	Ejub-beg sin Džafer-bega	Ali efendija, muderis
Muftija Hadži Ešref efendija sin hadži Jahja efendije	Sulejman efendija sin Alidžan efendije	Mustafa-aga sin Ali-age
Sulejman-aga sin hadži Huseinov	Abdulkirim efendija sin Ibrahim efendije	
KAZA MITROVICA		
Ali-aga Draga sin hadži Ferhad-age	Ćorović Mehmed-aga	Ali-aga sin hadži Kurtišev
Ćamilović Mehmed-aga	Omer-aga iz Đakovice	
KAZA TRGOVIŠTE		
Murat-aga sin Ibrahim-age, jedan od kapidžibaša na Carskom dvoru	Fazli-aga sin hadži Sulejman-age	Hadži Abdulgani-aga sin Husein-age
Ahmed efendija sin Mehmed-age	Hasan-aga iz Tutina	Ejub-aga sin Jusuf-age
Arslan-aga sin Murat-age	Bajram-aga sin Danjal-age	Ujkan-aga iz Balotića
Abdul-aga iz Dašče ⁶	Stefan sin Aleksov	Radivoje iz Duleba
Pavle iz Dobrinja		
KAZA BIJELO POLJE		
Ali-beg Kajabegović	Ibrahim-beg Kajabegović, jedan od kapidžija na Visokoj porti	Hadžimustafić ⁷ Murat efendija sin Abdulah efendije
Osman-aga Kučević	Sulejman-aga Erović	Hadži Ibrahim-aga Dervović
Hamza-beg Ćorović	Tahir-beg Šehović	Halil-aga Idrizović
Niko Martić	Milisav Marić	Mile sin Nikov
Mihajlo Filipović	Sava Popović ⁸	

⁶ Vjerovatno je u pitanju Dašča Rijeka, naselje u općini Petnjica.

⁷ U izvornom tekstu na osmanskome jeziku nije napisano Hadžimustafić već Hâcî Mustafâ'nin, što bi u prijevodu doslovno značilo Hadži Mustafin, što u ovom slučaju vjerovatno ukazuje na nekog od predaka Murat efendije, koji se ovdje spominje zbog čega smo mi taj dio preveli kao Hadžimustafić.

⁸ Nismo u potpunosti sigurni da li je riječ o prezimenu Popović ili nekom drugom prezimenu.

KAZA BERANE		
Mehmed-beg sin hadži Salih-bega	Salih-aga sin Murat-bega	Husein-aga Dolmagić
Muharem-aga Alemdarević	Vaso-aga Borisavić	Mile-aga Staković ⁹
Đorđe-aga Bojinčić ¹⁰	Aga Tomićić	Tomičić Niko-aga
SKOPSKI SANDŽAK		
Hadži Mehmed Ali-beg sin Jašar-bega	Galib-beg sin Ibrahim-bega	Abdulhalim-beg sin Mustafa-bega
Čelebi-aga sin Edib-bega	Hadži Ataulah-beg sin hadži Murteza-bega	Hadži Mustafa-beg sin Rešid-bega
Hadži Husein-beg sin Mustafa-bega	Abdulah-beg sin Nurudin-bega	Malik-beg sin Rešid-bega
Tahir-beg sin hadži Jahja efendije	Šukri-beg sin Galib-bega	Hadži Abdurahman-beg sin hadži Abdulbaki-bega
Murteza-beg sin Murteza-bega	Redžep-beg sin Ismail-bega	Džavid-beg sin Zekerija-bega
Osman-beg sin Omer-bega	Munir-beg sin hadži Abdurahman-bega	Šatirzade Rašid-beg sin Lutfi-bega
Hasan-aga sin Osman-age	Husein-aga sin Mehmed-age	Esad efendija sin hadži Mehmed-age
Ismail efendija sin hadži Ali efendije	Mustafa-aga sin Memiš-age	Šiško Hasan-aga sin Mehmed-age
Ahmed-aga sin Hasanov, upravnik šumerije	Rašid-aga sin hadži Osman-age	Hadži Kosta-aga
Jorge-aga	Mile sin Niko-age lčeva, svječar	Bogdan-aga
Stojanče Gale	Arso sin Dimitrije-age	Mitko sin Kosta-age
Kosta-aga, staklorezac	Saraf Sakito	Hajim Josif
Aron sin Hajimov	Bihor sin Mentešev	
KAZA KUMANOVO		
Melik-beg sin Mustafa-bega	Bahri-beg sin Mustafa-bega	Bujuk Jašar-beg sin Halim-bega
Ali-beg sin Mahmud-bega	Halim-beg sin Mahmud-bega	Tahsin-beg sin Mahmud-bega

⁹ Postoji mogućnost da je riječ o prezimenu Stanković, koje je danas prisutno u Beranama.

¹⁰ Postoji mogućnost da je riječ o prezimenu Bojičić, koje je danas prisutno u Beranama.

Husni-beg sin Mahmud-bega	Ramiz-beg sin Galib-bega	Kučuk Jašar-beg sin Sadik efendije
Ismail-aga sin Mehmed-age	Ali-aga sin Aguša Zaimzadea	Aguš-aga sin Fetaha Zaimzadea
Nehdžet-aga sin Fettaha Zaimzadea	Hadži Murteza-aga sin Edhem-age	Said-aga
Mula Halil	Kerim-aga	Emin efendija
Husein efendija	Denko-aga	Taso-aga iz Novog Sela
Taso-aga iz Stanovaca	Kose Jovan-aga	Mihajlo iz Bajlovaca
Nikojko	Hariz-aga iz Zagore, pravoslavac	Surla-aga
	Koče Mitar-aga	
KAZA PALANKA		
Bahri-beg sin Ahmed-bega	Hasan efendija sin Numan efendije, kadija	Hadži Hasan efendija, muderis
Koč Mustafa-aga	Hadži Mustafa-aga	Ilo-aga sin Čeka Čorbadžije
Žižo Stojan-aga iz Židilova		
KAZA KRATOVO		
Kuruščuzade Mehmed efendija	Sulejman-beg sin šejha Salih-bega	Mehmed Emin-beg sin Murteza-bega
Jašar-beg sin šejha Salih-bega	Ali-beg sin Abdulah-bega	Mehmed Emin efendija sin Ali efendije
Nedžib efendija sin Ataulah efendije	Nurudin efendija sin Bahtijar efendije	Huršid efendija sin Kadri-bega
Georgije efendija sin Tošov	Mito-aga sin Tošov	Hristo-aga sin Nakov
Hadži Georgije-aga sin Nakov	Teodos-aga sin Arsov	Hadži Dimitrije-aga iz Zletova
Arzo-aga sin hadži Dimitrija	Hadži Mitos-aga iz Ratavice	Hadži Mitar-aga iz Talašmanaca
KAZA KOČANI		
Riza efendija sin Ishak efendije	Kadizade Zejnullah efendija	Durak-beg sin Ali-bega
Ibrahim-aga sin Tahir-age	Hašmet efendija sin Nedžib efendije	Mehmed efendija sin Ismail efendije
Čelebizade Husein-beg	Jašar-beg sin Rašid-age	Mustafa-aga sin Emin-age

Mehmed efendija sin Hadži-bega	Agačikzade Ahmed-age	Omer efendija sin hadži Ibrahim-age
Adil efendija sin Mehmed-age	Baraškel Hadži Jovan-age	Dionis-age sin sapundžije Mića
Hadži Bogatin-age	Jovan-age sin Svetkov	Mita-age sin Gijin
Hadži Stanko-age	Papa Ligor efendija	
KAZA ŠTIP		
Murteza-beg sin Kadri-bega	Mustafa-beg sin Husein-bega	Muharem-beg sin Šakir-bega
Ibrahim-.beg sin Sulejman-age	Izet-beg sin Ćazim-bega	Dželaludin-beg sin Ahmed-age
Veli-beg sin Ahmed-age	Hadži Janko-age	Kodža Anja-age
Hadži Georgije-age	Hodža Baruh, zamjenik glavnog rabina	Karakadzade Mehmed-age sin Emin-age
Karakadzade Ejub-age sin Said-age	Karakadzade Idris-age sin Bekir-age	Abdurahman-age sin Ah- med-age
Halil-age sin Muhtar Kahje	Ejub-age sin Mustafa-age	Rifat efendija sin kadije Ahmed efendije
Mustafa-age sin Huseinov, šejh	Hadži Ali-age	Šejh Salih efendija sin serdara Zaimzade Hasan-age
Šunda Husein-age sin krznara Ibiš-age	Kodža-age sin Stančev	Mate (. . .) ¹¹ -age
Ribar Risto-age	Mita Ilo-age	Lazo Hadži Dimitrije
Njegov brat Efrem	Kodža Ikonom-age	Vitordon-age
Istavre Mita-age	Hadži Postol-age, krznar	Tošan Jovanče -age
Nače Anton-age	Davi-age sin Mirkadov	
KAZA RADOVIŠTE		
Sami-beg	Mustafa-beg	Šejh Nešet efendija
Mehmed-beg sin Derviš-age	Said-beg	Aguš-age
Hasan-age	Hadži Ilo-age	Hristo-age
Hadži Gavril, pop	Boža Konstantin-age	Risto Stefan-age

¹¹ Ovaj dio nismo uspjeli pročitati.

PLJEVALJSKI SANDŽAK		
Bajrović Mahmud-aga	Mehmed-beg Drnda	Šrebo ¹² Salih-aga
Mulović Hadži Abdi-aga	Mehmed-beg iz Polja	Kučuk Salih-beg
Derviš-beg	Osman-beg	Šahsuvar-beg
Rustem-aga sin Rašid-age	Hadži Osman-aga	Ali-aga Ćulah
Hadži Rizamulić Abdi-aga	Hadži Ataulah efendija	Hadžisalihkadizade ¹³ Šaćir efendija
Ibrahim-aga Halilkavazović	Ahmed-aga Bubica	Sejfulah-beg sin Selman-paše
Hadži Abdi-aga Derviškadić	Ali-beg sin Sulejman-paše	Hasan-beg sin Selman-paše
Davud-beg Drnda	Ragib efendija	Osman-beg Manović
Emin efendija, mutevelija	Mulović Mustafa-aga	Stefo-aga Babić
Džinović Đano-aga	Hadži Jevtović Georgije-aga	Osman-beg sin Hašim-bega
Vaso-aga	Ismail-beg sin Selman-paše	Mehmed-aga Valjević
Hanić Jusuf-aga	Salih-beg	Ahmed-beg
Hadži Mehmed		

U gornjem dijelu ovog deftera navedena su imena građana koji žive u vilajetu¹⁴, a koji u narodu važe za ugledne ličnosti u pogledu dostojanstva, bogatstva i imovine.

24. ejlul 1296. god. – 2. Zu-l-ka'de 1297. god. (= 6. oktobar 1880. god.)

¹² Nismo uspjeli doći ni do bilo kakve informacije o postojanju ili nepostojanju ovog ili sličnog prezimena u Pljevljima i okolini.

¹³ U izvornom tekstu na osmanskome jeziku nije napisano Hadžisalihkadizade, što bi u prijevodu doslovno značilo Sin Hadži Saliha Kadizadea ili Sin Hadži Saliha Kadića, a može se prevesti i kao Hadžisalihkadić. Nismo uspjeli doći do bilo kakve informacije o postojanju ili ne postojanju ovog prezimena u Pljevljima i okolini.

¹⁴ Riječ je o Kosovskom vilajetu.

Literatura

1. Aĝanoĝlu, H., Yıldırım. 2000. *1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküb, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)*. İstanbul: Rümeli Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
2. Devellioĝlu, Ferit. 2012. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 29. Baskı.
3. Đinđić, S, Marija. 2013. *Turcizmi u savremenom srpskom književnom jeziku (semantičko-derivaciona analiza) – doktorska disertacija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.
4. *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 9–10, septembar–oktobar 2019.
5. Gostović, Milena. 2019. *Kosovski vilajet: 1879-1900. : godišnji izveštaji (salname)*. Novi Sad: Matica srpska.
6. Kosova Vilayeti Salnâmesi, Kosova Vilayeti Matbaası, Piriştine, Üsküb, 1300/1880, str. 51–116.
7. Šabanović, Hazim. 1982. *Bosanski pašaluk*. Sarajevo: Svjetlost.
8. Škaljić, Abdulah. 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće 'Svjetlost'.
9. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009.

Nesip Pepić

Centre for Science, Culture and Arts “Salih Gašević”

Novi Pazar

LEADING AND OTHER PROMINENT FIGURES OF THE KOSOVO VILAYET ACCORDING TO AN OTTOMAN DOCUMENT

Abstract: Ottoman documents are an indispensable source for researching and studying the history of the regions in which we live. The subject of this paper is the transcription and translation of a *defter*, or register, written in Ottoman Turkish, dating from 1880. This document contains the names of leading and other prominent figures of the Kosovo Vilayet. The defter consists of four sheets or eight pages. Even though the document does not specifically identify the institution that created it or for which institution it was intended, it is considered significant because it provides valuable information about the names and surnames of the leading and prominent figures of the Kosovo Vilayet, which included the cities of present-day Sandžak.

Keywords: defter, kaza (jurisdiction), the Kosovo Vilayet

СПОМЕНИЦИ НА МАЋАРИМА И ЈАРУТУ КРОЗ ПРИЗМУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА (ОКТОБАР–НОВЕМБАР 1944. ГОДИНА)

Сажетак: Рад се бави споменицима на Мађарима код Тутина и Јаруту код Рамошева (општина Тутин) као и ратним историјским контекстом који им је претходио и који је био разлог њиховог настанка. У том смислу рад се, на бази историјских извора, бави дешавањима у тадашњој тутинској потпрефектури током периода октобар–новембар 1944. године. Осим тога, у раду је дат и осврт на послератни период у којем су поменути споменици подигнути, са акцентом на њихово стање током друге деценије 21. века до данас. Рад је писан на основу архивске грађе похрањене у Историјском архиву „Рас“ Нови Пазар, архивској документацији СУБНОР-а Тутин, као и на основу релевантне научне литературе и резултата теренског рада аутора.

Кључне речи: Мађаре, Џемо Балтић, Нурадин Чуљевић, Хилмо Алић, Фериз Буљевић, Шемсо Мујчиновић, Хамзагићи, Билал Дрешевић, Мурат Лотинац, Јарут, муслиманска милиција, VII црногорска ударна бригада.

Половином 1944. године нацистичка Немачка грчевито се трудила да одржи своје позиције у окупираној Краљевини Југославији будући да је њена територија била једна од кључних тачака која је стратегијски повезивала Немачку са њеним трупима у Грчкој, Бугарској и Албанији. Надирање совјетске армије и јачање НОВЈ¹ која постаје све значајнији војни фактор, донеће и радикалне промене на локалу, односно у срезовима под албанском и немачком управом.²

¹ Народноослободилачка војска Југославије.

² Најзначајнији фактор у сламању нацистичких трупа у окупираној Краљевини Југославији била је Црвена армија. У првој половини септембра 1944. године

Другу половину 1944. године у Штавичком срезу обележило је постепено расуло у структурама цивилно-војних власти тутинске потпрефектуре. Разлози за то били су вишеструки. Један од разлога био је и све извеснији продор јединица НОВЈ ка Штавичком срезу што је за резултат имало низак борбени морал становништва и појаву дезертерства. Осим тога појединци и мање групе су се, у зависности од ситуације на терену, прикључивали Тутинском одреду на челу са Елмазом Аговићем и псеудопартизанском одреду Фаика Бахтијаревића. Посебан проблем био је Аговићев одред, док је Бахтијаревићев привидно партизански одред био својеврсна клопка за оне који су желели да пређу на страну НОП-а³ јер је сам Бахтијаревић до краја окупације Штавичког среза био агент немачке СД полиције, албанских власти у Тутину и владајућих среских структура у Новом Пазару.⁴ Све ово је за последицу имало постепену унутрашњу разградњу војних структура тутинске потпрефектуре.

Локалне сараднике партизана на терену откривали су срески шпијуни у служби окупаторских власти потпрефектуре и немачке СД полиције у Новом Пазару који су имали разгранате, формалне и неформалне, шпијунске мреже у читавом Штавичком срезу. Након откривања, при-

совјетске јединице су прешле бугарско-румунску границу па је ситуација на балканском фронту знатно промењена. У другој половини септембра 1944. године Црвена армија је прешла на територију Југославије приликом чега је ослобођено Кладово, а нешто касније и Неготин. Осим тога, у септембру 1944. године и три бугарске армије ушле су у Југославију и заједно са совјетским и југословенским снагама кренуле су у Ниш и Скопље са стратешким задатком да блокирају немачке снаге које су се повлачиле из Грчке. Долазак Црвене армије на територију Југославије означио је кључни моменат и дефинитивни пораз немачких снага. У првој половини октобра снаге НОВЈ и Бугарске армије, уз подршку совјетског ваздухопловства, започеле су Нишку операцију током које је ослобођена долине Лужне Мораве и места источно од ње. Током наредне Београдске операције у другој половини октобра 1944. године, јединице НОВ и ПОЈ са Црвеном армијом, нанеле су пораз немачким снагама при гоњењу кроз Срем и ослободиле Београд и велики део Србије. Пошто је током септембра и октобра 1944. године правац маневра према Београду био затворен, немачка Армијска група „Е“ променила је план извлачења својих трупа из Грчке и кренула је са повлачењем јединим расположивим путем кроз Србију, линијом Косовска Митровица – Нови Пазар – Сјеница – Пријепоље – Вишеград и даље. – Поповић 2024, стр. 211, 252–253.

³ Народноослободилачки покрет.

⁴ ИАРНП ОСНП (Историјски архив „Рас“ Нови Пазар), инв. бр. 18, К. бр. 117/50, 17ж, стр. 7.

падници партизана су пријављивани властима након чега су за њима организоване потере које су за резултат имале ликвидацију „отпадника“. Такве појединачне потере и хапшења локалних мештана током октобра 1944. године које су власти тутинске потпрефектуре означиле као симпатизере НОП-а, биле су у Црквинској, Делимеђској и Тутинској општини, док на терену Суводолске општине која је била прва на удару јединица НОВЈ није било локалних присталица тог покрета.

Потера за припадницима партизана у Црквинској општини (октобар 1944. год)

Половином октобра 1944. године власти тутинске потпрефектуре добиле су информације о присуству сарадника партизана у Црквинској општини. У акцију њиховог хватања одмах је са својом жандармеријом кренуо командир жандармеријске станице у Црквинама Синан Ахметовић Паљевац.⁵ Он је 15. октобра 1944. године опколио кућу Ахмета Ајдиновића (Авдуловића) у Ковачима где су били сакривени Тафил Хусовић из Жирча и Рецеп Мухаремовић⁶ из Радуховаца.⁷ У пуцњави Синан Паљевац је из „немачке машингевере“ убио Рецепа Мухаремовића, док је Тафил Хусовић био рањен у пределу стомака.⁸ Мртвом Мухаремовићу Паљевац је шутирао капу говорећи: „Хоће ли ти сада помоћи петокрака?“⁹ На рањеног Хусовића бачене су две бомбе, али је он ипак успео да

⁵ О Синану Ахметовићу Паљевцу видети више у: Поповић 2024, стр. 27.

⁶ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 23, Изјава Хусније Мухаремовића из Радуховаца, рађено у канцеларији Среског опуномоћства УДБЕ за Срез штавички 28. марта 1947. год.

⁷ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, Изјава „Тафила Усовића“ из Жирча, рађено у канцеларији Среског опуномоћства УДБЕ за Срез штавички 28. марта 1947. год.

⁸ Поповић 2024, стр. 237–238.

⁹ ИАРНПОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 24, Суочење Хусније Мухаремовића из Радуховаца и Синана Ахметовића – Паљевца, рађено у Опуномоћству УДБЕ за Срез штавички 14. априла 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 29, Изјава Селма Зековића из Смолуће, рађено у канцеларији Среског опуномоћства УДБЕ за Срез штавички 4. априла 1947. год.

побегне давши оружани отпор пушкомитраљезом.¹⁰ Рањеног Хусовића нашао је у потоку Селмо Зековић (Чоловић) са сином, након чега су га однели својој кући у Смолућу где му је Чоловић преврио рану. Када је сазнао да му је рањен сестрић, убрзо је дошао и Целадин Малићевић из Жирча који им је помогао да однесу рањеног Хусовића.

Сутрадан је Паљевац дошао са својом војском и пуцао на кућу Селма Чоловића при чему су Чоловића председник Црквинске општине Бахтијар Реџић и Паљевац премлатили.¹¹ Рањени Хусовић је спроведен у жандармеријску станицу у Црквинама одакле је предат албанским властима у Тутину.¹² У Тутину је био десет дана у затвору, након чега је успео да побегне.¹³

Тутински одред у штавичкој котлини. Хапшење и стрељање Хамзагића у Тутину (октобар 1944. год)

Током октобра 1944. године Тутински одред ће се, насупротив инструкцијама у штабовима VII и IX црногорске бригаде, опет наћи у тутинској котлини. Штаб Тутинског одреда састао се у Добрињи, а састанку су између осталих присуствовали Суљо, Халил (Халко), Фехим и Махит Хамзагић. О састанку и присутнима у Добрињи убрзо је био обавештен тутински потпрефект мула Јакуп Кардовић.¹⁴ Чим су се Хамзагићи вра-

¹⁰ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 32, Суочење Тафила Хусовића из села Црквине и Синана Ахметовића – Паљевца, рађено у Опуномоћству УДБЕ за Срез штавички 14. априла 1947. год.

¹¹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 29, Изјава Селма Зековића из Смолуће, рађено у канцеларији Среског опуномоћства УДБЕ за Срез штавички 4. априла 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, Изјава „Тафила Усовића“ из Жирча, рађено у канцеларији Среског опуномоћства УДБЕ за Срез штавички 28. марта 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 19, Изјава Целадина Малићевића из Жирча, рађено у канцеларији Опуномоћства УДБЕ за Срез штавички 3. априла 1947. год.

¹² Поповић 2024, стр. 239.

¹³ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 32, Суочење Тафила Хусовића из Црквина [Жирча] и Синана Ахметовића – Паљевца, рађено у Опуномоћству УДБЕ за Срез штавички 14. априла 1947. год.

¹⁴ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 2, Саслушање Ханкије Хамзагић из Тутина, рађено у Опуномоћству УДБЕ за Срез штавички 11. децембра 1946. год.

тили из Добриње, исте ноћи Кардовић је наредио да се „на бесу“ приведу и ухапсе Халил (Халко), Фехим, Махит и Суљо Хамзагић.¹⁵ Један од спроводника Хамзагића био је командир жандармеријске станице у Црквинама, Синан Ахметовић Палјевац.¹⁶

У два сата после поноћи, син мула Јакупа Кардовића Суљо Кардовић, жандарм Ђазим Кучуковић из Тутина са неколицином немачких војника и шест Дрешевићевих шуц полицајаца¹⁷ дошли су до куће Суља Хамзагића.¹⁸ Суљо Кардовић је ушао у собу у којој је спавао његов брат од тетке Суљо Хамзагић и рекао му да пође са њим. Након што је узео пушку и фишеклије, Хамзагић је кренуо са Кардовићем. Чим је изашао испред куће, жандарм Ђазим Кучуковић га је одмах разоружао и ухапсио уз пратњу немачких војника, Суља Кардовића и ХИПО полицајаца.¹⁹ Те вечери жандарми и Немци привели су на саслушање и Вехба²⁰ и Рамиза Хамзагића. Једино је недостајао Халил Хамзагић па су Рамизу наредили да покаже где се налази Халилова кућа након чега је и Халил био ухапшен и приведен.²¹

Након што су му предати, Кардовић је ухапшене Хамзагиће саслушао и предао Билалу Дрешевићу који их је са својим братом Хабибом

¹⁵ Поповић 2024, стр. 241.

¹⁶ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 22, Суочење Рамиза Хамзагића и Синана Ахметовића – Палјевца, рађено у Опумоћству УДБЕ у Тутину 14. априла 1947. год. Палјевац је био зет Хамзагићима. Његова супруга била је ћерка ефендије Шерифа Хамзагића, Селима. – Поповић 2020а, стр. 88.

¹⁷ Званички назив био је ХИПО (Hilfspolizei – помоћна полиција) која је била сачињена од полицајаца из редова домаћег становништва које је организовала нацистичка Немачка. У даљем тексту: ХИПО полиција.

¹⁸ Мајка Суља Кардовића Малића Кардовић и мајка Суља Хамзагића Ханкија Хамзагић биле су сестре из братства Даздаревића из Годова. – ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, Окружни суд у Новом Пазару, Записник о главном претресу, Нск. К. 83/47, Нови Пазар 29. септембар 1947. год.

¹⁹ Поповић 2024, стр. 242–243.

²⁰ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, Саслушање Вехба Хамзагића из Тутина, Окружни суд у Новом Пазару, Записник о главном претресу, Нск. К. 83/47, рађен 29. септембра 1947. год.

²¹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, Саслушање Рамиза Хамзагића из Тутина, Окружни суд у Новом Пазару, Записник о главном претресу, Нск. К. 83/47, Нови Пазар 29. септембар 1947. год.

(Деком) и ХИПО полицијом спровео у затвор. У затвору су били Тафил Хусовић²² из Жирча, Билал Рамовић из Чашећ Долца, Јусуф Реџеповић из Комиња и Хазбија Салковић из Шкријеља.²³ Затвор су са обе стране обезбеђивали Дрешевићеви војници са једним тешким и два лака митраљеа, а са њима је био и албански жандарм и кључар тутинског затвора Малић Хусовић из Паљева.²⁴ Након што су Хамзагићи ухапшени, једна група ХИПО полицајаца отишла је и ухапсила и Халила Аговића након чега су и њега спровели у затвор.²⁵

Халил и Суљо Хамзагић два пута су молили кључара Малића Хусовића да их ослободи, међутим Хусовић се правдао да му је кључеве наводно узео Билал Дрешевић.²⁶ Пошто се тутински партизански одред спремао да нападне Тутин, у помоћ Дрешевићу и војним снагама тутинске потпрефектуре стигла је „албанска милиција“ коју је Хусовић отишао да сретне недалеко од Тутина. Када су стигли у Тутин, Хамзагићи су били већ одведени из затвора. Након кратког времена Дрешевић је Хамзагиће опет довео и затворио у тутински затвор.²⁷

Тутински одред на челу са Елмазом Аговићем налазио се на брду Градац повише Тутина. Он је са својим одредом, око пола ноћи, напао војнике Бика Дрешевића. Борба је трајала све „до два сата пред свануће“. Након што се борба мало стишала, Билал Дрешевић је са својим братом Деком [Хабибом] отишао до затвора, отворио затворска врата и псујући, пуцао пушкомитраљезом на заробљенике.²⁸ Том приликом, на лицу ме-

²² ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 5, Записник о саслушању Тафила Хусовића из Црквина [Жирча], састављен у Одсеку унутрашњих послова Среског народног одбора у Тутину 24. децембра 1946. год.

²³ Мушовић 1985, стр. 97.

²⁴ Поповић 2024, стр. 247.

²⁵ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 3, Записник о саслушању Малића Хусовића из Паљева, састављен у Одсеку унутрашњих послова Среског народног одбора у Тутину 26. децембра 1946. год.

²⁶ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 5, Записник о саслушању Тафила Хусовића из Црквина [Жирча], састављен у Одсеку унутрашњих послова Среског народног одбора у Тутину 24. децембра 1946. год.

²⁷ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 3, Записник о саслушању Малића Хусовића из Паљева, састављен у Одсеку унутрашњих послова Среског народног одбора у Тутину 26. децембра 1946. год.

²⁸ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 5, Записник о саслушању Тафила Хусовића из Црквина [Жирча], састављен у Одсеку унутрашњих послова Среског народног одбора у Тутину 24. децембра 1946. год; ИАРНП ОСНП,

ста су погинули Суљо, Халко и Махит Хамзагић и Халил Аговић из Тутина, Билал Рамовић из Чашић Долца и Јусуф Реџеповић из Комиња.²⁹ Фехим Хамзагић је био тешко рањен. Када је Дрешевић отишао, породица је дошла у затвор и рањеног Фехима однела кући. Након једног дана Фехим је умро од последица рањавања.³⁰ Преживели су само Тафил Хусовић и двоје непознате деце.³¹ Међутим, Мушовић наводи да су стрељање у тутинском затвору преживели тешко рањени Тафил Хусовић и Хазбија Салковић из Шкријеља који је остао неповређен.³²

Истог дана након стрељања затвореника, услед напада тутинског партизанског одреда, албански жандарми и Дрешевић са ХИПО полицијом су се разбежали.³³ У знак освете разбијен је магацин заменика потпрефекта Арифа Торбића. Након одласка Бика Дрешевића из Тутина, град је био слободан, али свега неколико сати.³⁴ Убрзо док „још Хамзагићи нису били сахрањени“, Дрешевић се са појачањем поново вратио у Тутин. Након шест дана, Дрешевић је убио и другог Аговићевог брата у Добрињи. Осим тога Дрешевић је Аговићу запалио и опљачкао кућу у Тутину,³⁵ а такође је запалио кућу Милана Поповића у Добрињи и Фаика Бахтијаревића у Црквинама.³⁶

инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 3, Записник о саслушању Малића Хусовића из Паљева, састављен у Одсеку унутрашњих послова среског народног одбора у Тутину 26. децембра 1946. год.

²⁹ Мушовић 1985, стр. 97.

³⁰ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 2, Саслушање Ханкије Хамзагић из Тутина, рађено у Опуномоћству УДБЕ за Срез штавички 11. децембра 1946. год.

³¹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 5, Записник о саслушању Тафила Хусовића из Црквина [Жирча], састављен у Одсеку унутрашњих послова Среског народног одбора у Тутину 24. децембра 1946. год.

³² Мушовић 1985, стр. 97.

³³ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 9, К. 83/47, стр. 10, Записник о саслушању Етема Браховића из Паљева, састављен у Одсеку унутрашњих послова Среског народног одбора Тутин 27. децембра 1946. год; Мушовић 1985, стр. 97.

³⁴ Поповић 2003, стр. 222.

³⁵ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 7, К-49/47, стр. 43, Саслушање Халила Мујовића из Чукота, Окружни суд у Новом Пазару, Записник о главном претресу, Нск. 2, 47/6, Нови Пазар 27. фебруар 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 7, К-49/47, 40-41, Записник о саслушању Елмаза Аговића из Тутина, Окружни суд у Новом Пазару, Записник о главном претресу, Нск. 2, 47/6, Нови Пазар 27. фебруар 1947. год.

³⁶ Мушовић 1985, стр. 97.

**Опсада Тутина и хапшење Шемса Мујчиновића,
Фериза Буљевића, Нурадина Чуљевића и Хилма Алића
(октобар 1944. год)**

Крајем октобра ситуација у Штавичком срезу драматично се радикализује. VII црногорска ударна бригада³⁷ налазила се на Пештери где је водила борбе против Немаца и муслиманских милиција.³⁸ Видевши напредовање бригаде, крајем октобра 1944. године Фаик Бахтијаревић је са својим људством, „у коме су се налазили Албанци“, напао Тутин и заузео га. Трећег дана албанске снаге из Тутина нападе су одред Бахтијаревића и истерали га из Тутина након чега је Бахтијаревић са својим одредом кренуо ка положајима првог батаљона VII црногорске ударне бригаде која се налазила у Гурдијељу (Делимеђска општина).³⁹

Приликом одступања из Тутина, ухапшен је студент из Сјенице Шемсо Мујчиновић који је са Шерифом Климентом из Липице био опсадиран у Тутину.⁴⁰ Начелник „Салих Радоњица“ [Салих Радончић] издао је наређење да се у извиђање пошаље тројка која ће да испита јачину непријатељских снага на терену.⁴¹ Пошто су добро познавали терен, сутрадан 29. октобра, послати су Фериз Буљевић из Црниша, Нурадин Чуљевић из Детана и Хилмо Алић „из Доброг Дуба“ [Црниша] након чега су требали да се прикључе својој јединици.⁴²

³⁷ VII црногорска ударна бригада 3. дивизије НОВЈ, одлуком ВШ НОВ и ПОЈ 14. новембра 1944. године, променила је име у VII црногорска омладинска бригада „Будо Томовић“. – Поповић 2024, стр. 297–298.

³⁸ Мушовић 1985, стр. 97.

³⁹ Поповић 2024, стр. 252–253.

⁴⁰ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Пријава Шерифа Климента УДБИ у Новом Пазару, стр. 84; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Записник о саслушању Медине Чуљевић из Детана, рађено у Опумоћству УДБЕ за Срез дежевски 9. јуна 1947. год.

⁴¹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Пријава Шерифа Климента УДБИ у Новом Пазару, стр. 84.

⁴² ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Изјава Амира Алића из Црниша, рађено у Опумоћству УДБЕ за Срез дежевски 17. јуна 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Изјава Фате Чуљевић из Детана, рађено у Опумоћству УДБЕ за Срез дежевски 17. јуна 1947. године у Новом Пазару; Поповић 2003, стр. 224–225.

На путу од Тутина ка Делимеђу, између Пленибаба и Доброг Дуба, упали су у обруч војника Џема Балтића⁴³ из Мелаја.⁴⁴ Том приликом Балтић их је са својих двадесетак војника на превару разоружао.⁴⁵ Међу препознатим присутним људством били су: Осман Тутић из Доброг Дуба, Селим Пепић из Араповића, Хакија Тахировић из Гуцевића и Кадрија Хасановић из Делимеђа.⁴⁶ Након тога, сва тројица су везани, лишени слободе и предвече око 18 часова одведени у Добри Дуб, у кућу Османа Тутића.⁴⁷ Међутим, према речима Селима Пепића и Османа Тутића, заробљеници су са оружјем доведени у кућу Османа Тутића и повезани су тек након што их је Џемо Балтић претресао.⁴⁸ У Тутићевој кући, Балтић

⁴³ О Џему Балтићу видети више у: Поповић 2024, стр. 93–94.

⁴⁴ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, рађено у канцеларији Опунмоћства УДБЕ 9. септембра 1946. године у Тугину; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Суочење Амира Алића из Црниша и Џема Балтића из Мелаја, рађено у Среском опунмоћству УДБЕ за Срез дежевски 24. јула 1947. год.

⁴⁵ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Изјава Фате Чуљевић из Детана, рађено у Опунмоћству УДБЕ за Срез дежевски 17. јуна 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 6, К. 12/47, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, рађено у канцеларији Опунмоћства УДБЕ у Тугину 9. септембра 1946. год.

⁴⁶ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 6, К. 12/47, стр. 2, Саслушање Авда Тутића из Потреба, Записник о главном претресу, Нск. 78/46/4, Нови Пазар 21. децембар 1946. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 6, К. 12/47, стр. 3–4, Саслушање Османа Тутића из Доброг Дуба, Записник о главном претресу, Нск. 78/46/4, Нови Пазар 21. децембар 1946. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 6, К. 12/47, стр. 7, Саслушање Кадрије Хасановића из Делимеђа, Записник о главном претресу, Нск. 78/46/4, Нови Пазар 21. децембар 1946. год.

⁴⁷ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К–135/47, Суочење Насуфа Балића из Доброг Дуба и Џема Балтића из Мелаја, рађено у Среском опунмоћству УДБЕ за Срез дежевски 25. јула 1947. год.

⁴⁸ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 6, К. 12/47, стр. 2–3, Саслушање Селима Пепића из Араповића, Записник о главном претресу, Нск. 78/46/4, Нови Пазар 21. децембар 1946. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 6, К. 12/47, стр. 3–4, Саслушање Османа Тутића из Доброг Дуба, Записник о главном претресу, Нск. 78/46/4, Нови Пазар 21. децембар 1946. год.

је претресао заробљенике и нашао им је петокраке.⁴⁹ Председник Делимеђске општине Садрија Тутић је том приликом рекао да су то „Фајковци“.⁵⁰

Одатле су ноћу везани спроведени до Тутина где су предати албанским властима.⁵¹ Након тога Балтић је обавестио Дрешевића да је ухапсио партизане.⁵² Током две-три ноћи проведене у затвору у Тутину, затвореници су неколико пута тучени, након чега је из Новог Пазара дошао Билал Дрешевић.⁵³ Он је од потпоручника Омерагића тражио да му се затвореници предају, међутим Омерагић је то одбио јер није имао овлашћење од потпрефекта мула Јакупа Кардовића који је био у Рожајама. Тек пошто је Кардовић изричито наредио да се затвореници предају Дрешевићу, Омерагић је поступио по наређењу.⁵⁴ Дрешевић их је након тога спровео у новопазарски затвор.⁵⁵ При спроводу до Новог Пазара,

⁴⁹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Суочење Насуфа Балића из Доброг Дуба и Џема Балтића из Мелаја, рађено у Среском опуномоћству УДБЕ за Срез дежевски 25. јула 1947. год.

⁵⁰ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Записник о саслушању Џема Балтића – „Џем-Балте“ из Мелаја, рађено у Опуномоћству УДБЕ за Срез дежевски, Нови Пазар 3. јун 1947. год.

⁵¹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Суочење Насуфа Балића из Доброг Дуба и Џема Балтића из Мелаја, рађено у Среском опуномоћству УДБЕ за Срез дежевски 25. јула 1947. год.

⁵² ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, рађено у канцеларији Опуномоћства УДБЕ 9. септембра 1946. године у Тутину.

⁵³ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Изјава Фате Чуљевић из Детана, рађено у Опуномоћству УДБЕ за Срез дежевски 17. јуна 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 6, 12/47, стр. 2, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, састављен у Одсеку унутрашњих послова у Тутину 31. јула 1946. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, стр. 6, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, рађено у канцеларији Опуномоћства УДБЕ 9. септембра 1946. године у Тутину.

⁵⁴ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 6, К. 12/47, Саслушање Пајаза Хачковића из Црниша, Записник о главном претресу, Нск. 78/46, Нови Пазар 21. децембар 1946. год.

⁵⁵ Поповић 2024, стр. 261.

Дрешевић је малтретирао и тукао затворенике.⁵⁶ Буљевић, Алић и Чуљевић су недељу дана били у затвору у Новом Пазару.⁵⁷ Приликом боравка у затвору, затвореници су мучени и као мете извођени на стрелиште.⁵⁸

Битка на Јаруту (30. октобар 1944. год)

Јединице VII црногорске ударне бригаде су у другој половини октобра, после ослобођења Сјенице, добиле наређење да од Немаца и муслиманске милиције ослободе сва села на Пештерској висоравни југо-источно од Сјенице и да запоседну линију према комуникацијама Нови Пазар – Дуга Пољана како би онемогућили Немцима повлачење према северозападу. Горња Пештер је крајем октобра била у рукама бригаде.⁵⁹

Два батаљона ове бригаде кренули су у два смера. Један батаљон је ишао у смеру Угла, Сувог Дола, Лескове и осталих суседних горњопештерских села, док је други ишао у смеру Расна и Точилова. Према разрађеном плану, ова два батаљона су требала да се сретну како би од непријатеља очистили простор од Жабрена, Коштанпоља, Црноче ка новопазарској котлини. Штаб бригаде командовао је са положаја у Браћаку.⁶⁰ Командант штаба био је Нико Стругар.⁶¹

⁵⁶ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, рађено у канцеларији Опумоћства УДБЕ 9. септембра 1946. године у Тутину.

⁵⁷ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Изјава Амира Алића из Црниша, рађено у Опумоћству УДБЕ за Срез дежевски 17. јуна 1947. год.

⁵⁸ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, рађено у канцеларији Опумоћства УДБЕ 9. септембра 1946. године у Тутину.

⁵⁹ Поповић 2020, стр. 369.

⁶⁰ Поповић 2003, стр. 223.

⁶¹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Пријава Шерифа Клименте УДБИ у Новом Пазару, стр. 84.

Јаке снаге СС војника, муслиманске милиције и ХИПО полиције са придруженим мештанима, у јачини од око 1.500 људи [2.000], нападе су оба батаљона. Напад са свих страна почео је 30. октобра у 4 сата ујутро.⁶² Немачке снаге су нападале партизане од Црноче, преко Грабља, Делимеђа и Мелаја.⁶³ Тако потискивани, партизани су ишли право према заседама. Први батаљон који се кретао од Црноче био је истурен и у незавидном положају те је упао је у обруч непријатеља.⁶⁴ Други батаљон који се кретао трасом точиловско-баћичке долине према Тузињу успео је да се извуче пред потером делова јединица Билала Дрешевића и немачке заседе на Кршу код Тузиња.⁶⁵ Када су стигли до Точилова и Тузиња, партизани су направили распоред и чекали напад.⁶⁶

Након што је Први батаљон наишао на заседе Авдије Доловца који их је напао и потиснуо из правца Глоговика, партизани су наишли на заседе Дрешевића у Јаруту код Гурдијеља.⁶⁷ Ту се пред сами излазак сунца водила најкрвавија борба. Непријатељу су у току напада пристизали наоружани мештани Мелаја, Гурдијеља, Араповића, Точилова и других села, што се види из операционог дневника VII црногорске бригаде, у којем стоји да је однос снага био преко 10:1.⁶⁸ На релативно малом простору шумовитог Јарута била је запоседнута свака стопа земље.⁶⁹ Дреше-

⁶² Поповић 2003, стр. 226.

⁶³ Škrijelj (необј. рук), стр. 278.

⁶⁴ Поповић 2003, стр. 226.

⁶⁵ Škrijelj (необј. рук), стр. 278.

⁶⁶ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 1, Нск. 26/46, Записник о саслушању Меха Јеребичанина из Глухавице, рађено у Опуномоћству ОЗНЕ за Срез штавички 8. децембра 1945. год.

⁶⁷ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 1, Нск. 3/46, стр. 4, Саслушање Емина Мујовића из Чукота, рађено у Опуномоћству ОЗНЕ за Срез штавички 20. новембра 1945. год; Škrijelj (необј. рук), стр. 278.

⁶⁸ Поповић 2003, стр. 226.

⁶⁹ Мушовић 1985, стр. 98.

вићеви војници су се налазили на свакој раскрсници.⁷⁰ Битка на Јаруту се завршила око 10 сати ујутро.⁷¹

Пробијајући се ка Браћаку, први батаљон је наишао на наоружане, али слабо организоване мештане који су том приликом претрпели људске губитке. Ујутру је, из штаба дивизије, стигло наређење да се бригада повуче ка рејону Бијелог Поља. Бригада се запутила ка Браћаку носећи своје тешко рањене војнике.⁷²

Док су Аћиф Хациахметовић Бљута и Билал Дрешевић гонили партизане у Делимеђској општини, по њиховом наређењу командант муслиманске милиције за Суводолску општину Иљаз Куртовић, са Грачанског крша из заседе напао је са бока VII црногорску бригаду која се повлачила пољем између Граца и Браћака.⁷³ Своју чету у оквиру Иљазове милиције предводио је Емин Шкријелј из Лескове. У нападу на партизане са Грачанског крша, учествовао је и летећи вод Салка Ганевића у оквиру којег се истакао и Ахмет Куч из Лескове.⁷⁴ Повлачећи се, војници VII црногорске бригаде су ишли ка селу Угао, међутим, ушли су у домет пушкомитраљеза који је деловао са Грачанског крша.⁷⁵ Пушкомитраљезом са Грачанског крша дејствовао је Ахмет Куч („Ахмет Брњо“) из Лескове који је „тога дана побио много партизана“.⁷⁶ Осим њега, у нападу на партизане са Грачанског крша, истакао се и Мецид Хацибулић из Сувог Дола који

⁷⁰ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 1, Нск. 3/46, стр. 1, Саслушање Зике Османлића из Растеновића, рађено у Опуномоћству ОЗНЕ за Срез штавички 21. септембра 1945. год.

⁷¹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 1, Нск. 9/46, стр. 8, Саслушање Авда „Хукића“ [Укића] из Гурдијеља, рађено у Опуномоћству ОЗНЕ за Срез штавички 19. априла 1946. год.

⁷² Поповић 2003, стр. 226–227.

⁷³ ИАРНП ОСНП . инв. бр. 10, К. бр. 122/47, стр. 40–41, Накнадно саслушање Иљаза Сулејмановог Куртовића Ђерекарца, рађено у Одељењу ОЗНЕ за Округ новопазарски, 16. новембра 1945. год.

⁷⁴ Поповић 2024, стр. 282; Škrijelj (необј. рук), стр. 278.

⁷⁵ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 2, Кзп. 18/46, Саслушање Ахмета Куча из Лескове, рађено у Опуномоћству ОЗНЕ за Срез штавички 15. октобра 1945. год; Балшић 2005, стр. 318.

⁷⁶ Škrijelj (необј. рук), стр. 278.

је био наоружан пушкомитраљезом „Бреда“.⁷⁷ Тешком бредом са Грачанског крша дејствовао је и Арслан Ахметовић из Ђерекара.⁷⁸ Једну групу партизана који су се повлачили спасио је Рамиз Турковић из Долића.⁷⁹

Након битке, по шумама Јарута лежала су несахрањена тела погинулих партизана. Три дана након битке на Јаруту, преко сеоског кмета, дошло наређење од Сулејмана Даце⁸⁰ да се погинули партизани закопају. Партизани су закопавани групно у ракама.⁸¹ У окршајима на Јаруту VII црногорска ударна бригада, имала је 35 мртвих и 37 рањених, док је непријатељ имао око 65 мртвих и више рањених.⁸² Међутим, стваран број погинулих партизана у бици на Јаруту највероватније је већи и никада неће бити тачно утврђен.

Стрељање и вешање Хилма Алића, Нурадина Чуљевића и Шемса Мујчиновића (новембар 1944. год)

Како би заплашио потенцијалне симпатизере партизана Билал Дрешевић је 8. новембра 1944. године наредио да се заробљеници Чуљевић, Алић, Буљевић и Мујчиновић, који су се налазили у новопазарском заводу, убаце у камион и спроведу ка Тутину. Камион са заробљеници-

⁷⁷ Crnovršanin; Sadiković 2007, стр. 234.

⁷⁸ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 2. Кзп. 18/46, Саслушање Расима Хаџибулића из Сувог Дола, рађено у Опумоћству ОЗНЕ за Округ новопазарски 24. децембра 1945. год.

⁷⁹ Поповић 2024, стр. 284.

⁸⁰ Војници из 13. пука СС дивизије „Ханцар“ који су у дивизији „Скендербег“ били у 1. батаљону, у пролеће 1944. године водили су борбе на северу Албаније, а неколико месеци касније 1. батаљон је разбијен од стране јединца НОВЈ на Чакору, где је погинуло око 40 СС војника из Дежевског среза, док су остали дезертирали и вратили се кућама. Власти у Новом Пазару успеле су да око 80 преживелих припадника дивизије „Скендербег“ организују у посебну чету под командом СС-унтерштурмфирера Сулејмана Даце и да их пребаце у Тутин. Чета је под Дацином командом остала у Тутину све до ослобођења и предаје снагама НОВЈ. – Поповић 2024, стр. 123.

⁸¹ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 1, Нск. 3/46, стр. 5, Саслушање Абида Кофрца из Рамошева, Рађено у Опумоћству ОЗНЕ за срез штавички 19. новембра 1945. год.

⁸² Поповић 2003, стр. 227.

ма, Дрешевићем и ХИПО полицијом убрзо се запутио у правцу Тутина. Када су дошли код Ковачких страна, где је у августу 1944. године Тутински одред напао војнике СС и ХИПО полицајце, група ХИПО полицајаца извела је Нурадина Чуљевића и Хилма Алића након чега су их стрељали.⁸³ За њихову непосредну ликвидацију био је одговоран командир новопазарског затвора Зено Зукорлић из Орља, док је свог шурака Фериза Буљевића пустио.⁸⁴ Тела Чуљевића и Алића ХИПО полицајци су однели на Мађаре где су, на истом месту где је током августа убијен немачки официр на мотоциклу, стрељали и Шемса Мујчиновића из Сјенице.⁸⁵ Након тога, Чуљевић, Алић и Мујчиновић су обешени где су три дана висили на вешалима поред пута као упозорење грађанима Штавичког среза да не прелазе у НОВ.⁸⁶

⁸³ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, рађено у канцеларији Опунмоћства УДБЕ 9. септембра 1946. године; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Пријава Шерифа Клименте УДБИ у Новом Пазару, стр. 84.

⁸⁴ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Изјава Амира Алића из Црниша, рађено у Опунмоћству УДБЕ за Срез дежевски 17. јуна 1947. год.

⁸⁵ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Пријава Шерифа Клименте УДБИ у Новом Пазару, стр. 84.

⁸⁶ ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Записник о саслушању Фериза Буљевића из Црниша, рађено у канцеларији Опунмоћства УДБЕ 9. септембра 1946. године у Тутину; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Изјава Фате Чуљевић из Детана, рађено у Опунмоћству УДБЕ за Срез дежевски 17. јуна 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Суочење Ђазима Дестановића из Делимеђа и Џема Балтића из Мелаја, рађено у Среском опунмоћству УДБЕ за Срез дежевски 26. јула 1947. год; ИАРНП ОСНП, инв. бр. 10, К-135/47, Пријава Шерифа Клименте УДБИ у Новом Пазару, стр. 84.



Слика 1.

*Споменик на
Мађарима, Мађаре
2022. год. (фото:
аутор)*

Слика 2.

*Нуредин Чуљевић
из Детана⁸⁷*

Ослобођење Тутина и Штавичког среза (новембар 1944. год)

Ослобођење Горње и Доње Пештери је поверено VII црногорској бригади, док је ослобођење Штавице и Тутина поверено IX црногорској бригади. Девета бригада је 22. новембра са три своја батаљона кренула на задатак из Рожаја, док је VII црногорска бригада 21. новембра, након што је сломила сваки отпор муслиманских милиција из Суводолске и Буђевске општине на линији Ђерекаре – Суви До – Угао – Долиће, кренула ка Новом Пазару.⁸⁸ Убрзо после овога, отпочеле су борбе за ослобођење Тутина па је Тутин дефинитивно ослобођен 23. новембра 1944. године.⁸⁹

⁸⁷ Извор: Архив фотографија Музеја „Рас“ у Новом Пазару. На полеђини фотографије Нурадина Чуљевића пише: „Нуредин Чуљевић борац Тутинског Партизанског Одрода стрељан од стране Немачке Шуц Полиције дана 18. октобра, и обешен на званом месту Мађарима код Тутина“.

⁸⁸ Поповић 2024, стр. 298; казивање Делије Алибашића из Сувог Дола, забележено у Сувом Долу 12. децембра 2019, током теренског рада аутора.

⁸⁹ Мушовић 1985, стр. 98.

Подизање споменика на Мађарима и Јаруту (период након Другог светског рата)

Споменик на Мађарима⁹⁰ подигнут је 7. јула 1950. године, на девету годишњицу устанка у Србији. Састоји се из три четвртаста дела који заједно праве компактну целину. Најнижи део – основа, изнад земље, састоји се од једног реда четвртасто отесаног камења које је повезано малтером. Основа је дужине 1,43 цм, ширине 1м и висине 18 цм. На основу се наставља део са правилно отесаним четвртастим комадима камена сиво-беле боје који су хоризонтално распоређени у три реда. Обрађени комади камена повезани су малтером у којем се, као нека врста орнамента, налазе издубљене линије. Дужина овог дела је 1,16 цм, ширина 78,5 цм, а висина 57,5 цм. Са тог дела уздиже се камени део вертикалне оријентације, на горњим бочним странама сведен, дужине 90 цм, ширине 40 цм и висине 1,04 цм (на бочним странама) и 119,5 цм (на средини). На предњој страни овог дела налази се четвртасто плитко удубљење висине 80 и ширине 64 цм у које је убачена и причвршћена плоча од белог мермера. Око целог овог каменог дела и око мермерне плоче нанесен је слој малтера у којем се налазе ситна зрна ломљеног камена. Такав слој малтера нанет је и преко горњег хоризонталног дела основе. На белој мермерној плочи испод петокраке укласан је натпис:

Палим борцима Тутинског одреда Шемсу Мујчиновићу студенту из Сјенице, Алићу Хилму из Црниша, Нурадину Чуљевићу из Детана стрељаним од Немаца и помагача октобра 1944. г. на Мађарима. Савез органа и народ. среза штавичког поставља споменик на 9 – тој годишњици устанка у Србији 7 – VII – 1950. године.

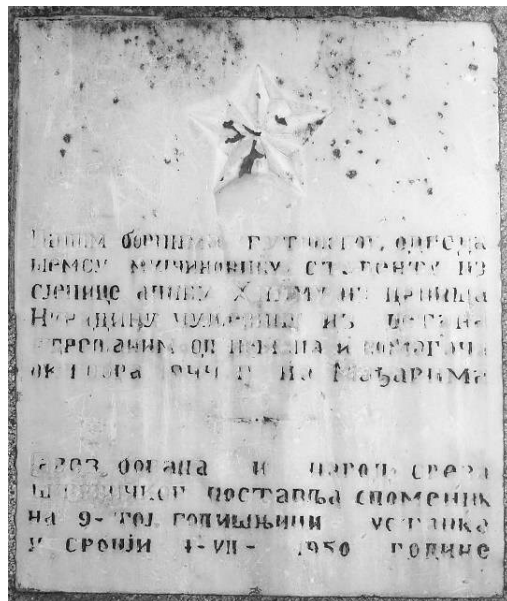
Око самог споменика израђен је четвртасти бетонски оквир ширине 25 цм и спољашњих димензија 4,35 x 3,14 цм. Са унутрашње стране бетонског оквира посађени су борови.

⁹⁰ Споменик на Мађарима налази се у оквиру катастарске општине Митрова на катастарској парцели 21/ 5. – <https://katastar.rgz.gov.rs/eKatastarPublic/NepokretnostProperties.aspx?nepID=lgS9Ob3UpnglPdWeCvR9YQ==>



Слика 3.

*Споменик на Мађарима,
Мађаре 2023. год.
(фото: аутор)*



Слика 4.

*Мермерна плоча
на споменику
(фото: аутор)*

Споменик на Јаруту⁹¹ имао је слично архитектонско решење као и споменик на Мађарима.⁹² За разлику од сиво-белих правилно исклесаних комада камена споменика на Мађарима, споменик на Јаруту израђен је од белог камена неправилног облика са дебљим слојем малтера између. У малтеру нема издубљених линија као на споменику на Мађарима. Споменик се састоји из два четвртаста дела. Доњи део је дужине 1, 85

⁹¹ Споменик на Јаруту налази се у оквиру катастарске општине Режевиће на катастарској парцели 121/1. – <https://katastar.rgz.gov.rs/eKatastarPublic/NepokretnostProperties.aspx?nepID=8ngrc57MSn4lPdWeCvR9YQ==>

⁹² Види фотографију у: Поповић 2003, стр. 227.

цм, ширине 1, 45 цм и висине 1 м. На тај део уздиже се такође четвртасти део вертикалне оријентације, сазидан од неправилно обрађеног камена, који је на врху полукружан. Дужина овог дела је 1, 27 цм, а ширина 87 цм. Висина бочних нижих страна је 1, 25 цм, док је висина горњег полукружног дела 1, 41 цм. Са предње стране налази се вертикално оријентисано удубљење димензија 87 x 71 цм у које је била усађена плоча од белог мермера са уклесаним натписом испод петокраке. Око самог споменика, у висини површине земље, налази се оквир од белог камена неправилног облика. Споменик палим борцима VII црногорске омладинске бригаде „Будо Томовић“ на Јаруту био је у добром стању све до почетка 2015. године када су на споменику исписани графити политичке садржине, након чега је мермерна плоча са натписом демолирана. О том вандалском чину писале су и Вечерње новости, број од 2. јула 2015. године.⁹³ Дана 28. септембра 2016. године, председник Општинског одбора СУБНОР-а – Тутин, Харун Тртовац, заједно са Смајом Варевцем, поставили су нову мермерну плочу са натписом.⁹⁴ Спомен плочу су финансирали Харун Тртовац, Марко Вранић, Ибро Граховац, Смајо Варевац и Рамо Садовић из Тутина.⁹⁵ Током исте године мермерна плоча је опет демолирана након чега су, на месту где је стајала плоча, изнова исписани графити. Након што је Харун Тртовац преминуо 9. марта 2020. године, нову спомен плочу више нико није поставио.

⁹³ План рада Општинског одбора СУБНОР-а Тутин, Службена белешка, Тутин 1. јул 2015. год.

⁹⁴ На новопостављеној плочи 2016. године грешком је израђен натпис бригаде „Томо Будовић“ уместо „Будо Томовић“.

⁹⁵ План рада Општинског одбора СУБНОР-а Тутин, Службена белешка, Тутин 1. јул 2015. год.



Слика 5.

Смајо Варевац (лево) и Харун Тртовац (десно) поред споменика и нове спомен плоче на Јаруту, Јарут 2016. год.⁹⁶



Слика 6.

Обновљена спомен плоча на споменику на Јаруту, Јарут 2016. год. (фото: аутор)⁹⁷

Споменици на Мађарима и Јаруту данас

Иако је прошло више од седам деценија од подизања споменика на Мађарима, овај културно-историјски споменик је и данас у релативно добром стању. Малтер са ситно ломљеним каменом, који је нанет преко горње камене плоче, око беле мермерне табле и доњег дела зиданог камена почео је да се круни, ломи и отпада што ће у наредном периоду да узрокује и оштећење мермерне плоче и спојева. Такође је почео да се круни и малтер између камења што може да буде узрок отпадања комада камена. Уклесана слова су релативно добро очувана, али је боја са њих већим делом отпала.

⁹⁶ Извор: Фотографија из приватне колекције Алме Тртовац Деденић из Тутина.

⁹⁷ На новопостављеној плочи 2016. године грешком је израђен натпис бригаде „Томо Будовић“ уместо „Будо Томовић“.



Слика 7.

*Демолирана спомен плоча на споменику
на Јаруту, Јарут 2016. год.
(фото: аутор)*



Слика 8.

*Споменик на Мађарима,
Мађаре 2022. год.
(фото: аутор)*

Осим нове мермерне плоче која је посредством људског фактора изломљена, споменик на Јаруту је такође солидно очуван. На десној страни доњег дела споменика, гледано с чела, отпао је камен. На том месту се сада види само малтер те постоји опасност од даљег урушавања споменика.

Споменици на Мађарима код Рамошева и Јаруту код Тутина, својим особеним грађевинско-архитектонским изгледом и културно-историјским значајем, представљају веома важне историјске споменике Републике Србије и општине Тужина. Нажалост, оба споменика су незаштићена те би надлежне институције требало да предузму мере заштите како би се спречило њихово даље пропадање. И упркос људској непажњи, ова два споменика и после више од седамдесет година упорно пркосе људском фактору и зубу времена сведочећи о једној бурној историјској епохи ових крајева.

АРХИВСКА ГРАЂА

- Историјски архив „Рас“ Нови Пазар
Окружни суд у Новом Пазару
- Музеј „Рас“ Нови Пазар
Збирка фотографија
- СУБНОР-а Тутин:
План рада Општинског одбора СУБНОР-а Тутин

ЛИТЕРАТУРА

1. Мушовић, Е. (1985). *Тутин и околина*. Београд: Етнографски музеј САНУ, Посебна издања, књига 27.
2. Поповић, В. (2003). *Пештерско-штавички вихори*. Београд: Културно-просветна заједница Србије.
3. Поповић, Д. (2020). *Суви До*. Нови Пазар: Душан Поповић.
4. Поповић, Д. (2020а). „Прилог истраживању рада органа југословенских тајних служби у Старој Рашки – Суђење Синану Ахметовићу Паљевцу 1947. године“. У *Наша прошлост 19* (87–106). Краљево: Народни музеј Краљево, Историјски архив Краљево.
5. Поповић, Д. (2024). *Сумрак „Велике Албаније“, Штавички срез 1944. године*. Београд: ауторско издање.
6. Crnovršanin, H; Sadiković, N. (2007). *Sinovi Sandžaka*. Zenica: Sandžačka riječ – Das Sandzak wort.
7. Škrijelj, S.: *необјављени рукопис*.

КАЗИВАЧИ

1. Алибашић Делија (Суви До 1929 – Суви До).

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

1. <https://katastar.rgz.gov.rs/eKatastarPublic/PublicAccess.aspx>
2. <https://katastar.rgz.gov.rs/eKatastarPublic/NepokretnostProperties.aspx?nepID=8ngrc57MSn41PdWeCvR9YQ==>
3. <http://skr.rs/zmCU>

Dušan Popović

art historian

MONUMENTS AT MAĐARI AND JARUT THROUGH THE PRISM OF HISTORICAL SOURCES (AUGUST – OCTOBER 1944)

Abstract: This paper examines the monuments at Mađare near Tutin, and Jarut near Ramoševo (Tutin Municipality), as well as the historical wartime context that preceded and led to their construction. In this regard, the study, based on historical sources, focuses on the events in, at the time, Štavički District, during the period from August to October 1944, which served as the impetus for the construction of the monuments at Mađare and Jarut. Additionally, the paper addresses the post-war period during which these monuments were built, with a particular emphasis on their condition from the second decade of the 21st century to the present day. The research draws on materials archived in the Central State Archive in Rome, the Historical Archive “Ras” in Novi Pazar, the SUBNOR Tutin archive, as well as relevant scholarly literature and the author’s fieldwork.

Keywords: 7th Montenegrin Brigade, Biko Drešević, Džemo Baltić, Feriz Buljević, Hamzagići, Hilmo Alić, Jarut, Mađare, Murat Lotinac, Muslim militia, Nuradin Čuljević, Šemso Mujčinović

GENETIČKA GENEALOGIJA

Sažetak: Multietničnost i multikulturalnost Novog Pazara posljedica su ne samo geografskog položaja već i utjecaja migracija, socio-ekonomskih i političkih faktora i mnogih drugih. Svi oni zajedno doprinijeli su demografskim procesima, koji su kroz stoljeća omogućavali društveni razvoj Novog Pazara. U periodu 1948–2022. godine broj stanovnika u Novom Pazaru imao je kontinuirani rast. Broj stanovnika 2022. godine u odnosu na 1948. godinu povećao se skoro 2,5 puta.

Grana nauke koja se bavi familijarnom historijom i traganjem za direktnim precima, imenima i prezimenima ljudi naziva se genealogija (od grčke riječi: γενεά – genea – generacija). Nagli procvat doživjela je tek u drugoj polovini 20. stoljeća i to od strane pojedinaca, uglavnom motiviranih željom da dobiju jasniju poziciju familijarne historije i osjećajem za odgovornost da sačuvaju zapis o prošlosti i prenesu ga budućim generacijama. Genealogija danas uključuje i genealoške DNK testove u koje spadaju analiza mitohondrijske DNK (mtDNK; porijeklo po majčinoj liniji), Y hromozoma (Y-DNK; porijeklo po očevoj liniji), ali i sekvenciranja cjelokupnih ljudskih genoma. Svi ovi podaci daju daleko precizniju sliku o porijeklu.

U Novom Pazaru testirano je 110 plemena. Neka plemena su testirana na jednom uzorku, dok su neka plemena uradila dva i više uzoraka. Testiranja su obavljena u različitim firmama s različitim nivoima testiranja. Podaci testiranih osoba uzeti su iz Bošnjačkog DNK projekta, Srpskog DNK projekta i korišteni su testovi koje je uradio autor ovog teksta.

Najzastupljenija haplogrupa u Novom Pazaru je haplogrupa E kojoj pripada 38% testiranih plemena. Zatim slijede haplogrupe: R1b -17%, I2-18%, J2-13%, R1a-4%, G-4%, J1-3%, T-2%, I1-2% i D-1%. Iz priloženih podataka može se zaključiti da u Novom Pazaru dominiraju četiri haplogrupe: E(38%), R1b (17%), I2 (18%) i J2 (13%), što ukupno čini 86% testiranih plemena.

Ključne riječi: *Novi Pazar, DNK, haplogrupa, genealogija, genetika*

Uvod

Genetika kao nauka se u zadnjih sto godina veoma mnogo razvijala i danas je našla primjenu u različitim sferama istraživanja. Posljednjih nekoliko desetljeća našla je i primjenu u istraživanju genealogije, pa je genetička genealogija postala novi trend u svijetu prilikom istraživanja genealogije porodice. Istaknuto je mnogo puta u prošlosti da je razumijevanje savremenih obrazaca genetičkih varijacija ključno za dobijanje uvida u historijske demografske procese. Genetička genealogija nam je omogućila da, kao produžena ruka nauke, produbimo naša saznanja o porijeklu porodice.

Primjenom i analizom podataka dobijenih savremenim genetičkim ispitivanjima možemo popuniti praznine i utvrditi porijeklo i kretanje naših predaka kroz vrijeme. Možemo pronaći rodbinske veze s drugim plemenima i bratstvima s kojima imamo zajedničko porijeklo, a koje su u vijekovima migracija naroda i ratova pokidane i zaboravljene. O porijeklu mnogih plemena ne postoje pisani dokumenti koji bi nas uputili i dali nam bliža saznanja odakle potičemo. Tragaјуći za historijskim podacima, može se naići na više različitih teorija o porijeklu plemena, a koje su prenošene sa koljena na koljeno. Ta usmena predanja donekle mogu pomoći i usmjeriti nas u daljim istraživanjima, ali nam ne mogu dati potpune odgovore na pitanja za kojima tragamo.

Kako historija pomno čuva svoje tajne i kako nema pisanih dokumenata, nauka je našla nove metode istraživanja koje nam mogu ponuditi rješenja i odgovore. Istraživanje ljudske prahistorije tradicionalno je povezano s arheologijom, antropologijom, sociologijom i mnogim drugim srodnim granama. Ipak, najnovija naučna otkrića u području genetičke genealogije, odnosno populacijske genetike, kako je neki autori nazivaju, uspostavljaju ovo polje nauke kao potencijalno koristan alat u proučavanju kretanja ljudskih populacija kroz historiju.

Kao ljudi, odrastamo s jednom kulturološkom pričom o sebi koju nam pričaju naši roditelji, njihovi roditelji, rođaci, komšije i mnogi drugi, ili koja je zapisana u historijskim spisima. Kultura u kojoj živimo oblikuje nas na neki način. Nasuprot tome, DNK testiranje daje nam našu biološku historiju koja u usporedbi sa kulturološkom daje sasvim drugačiju sliku o nama samima. Dok nas kultura na neki način ograničava, DNK nas otvara ka svijetu i shvatamo da smo mješavina različitih etniciteta i da nas to u stvari čini takvima kakvi smo. DNK ispitivanjem može se utvrditi zajedničko porijeklo sa drugim plemenima i pojedincima koje nismo mogli ni da zamislamo da imamo. Živeći u sasvim različitim područjima obično smatramo da naše porijeklo potiče iz mjesta u kojem smo rođeni, a zaboravljamo da su nekada davno, stoljećima prije, ljudske migracije mijenjale svijet kao što to i danas čine, jer se migracije ljudi dešavaju svakodnevno, na mnogo na-

čina. Međutim, u davna vremena, migrirale su cijele populacije ljudi naseljavajući nova područja i ostavljajući svoje gene na njima. DNK ispitivanje nam je danas omogućilo da se utvrde ovi jedinstveni zajednički genetički markeri, i na taj način dalo nam sasvim drugu sliku o porijeklu naroda na nekom prostoru.

Zavisno od vrste testa koji se radi, mogu se dobiti različite vrste informacija, ali, tek u simbiozi s historijom i drugim (sličnim) naučnim disciplinama, možete otkriti nešto više.

Najčešće se rade tri tipa testova od kojih svaki analizira različite djelove nečije DNK. Ako želite da saznate nešto o svom porijeklu s muške strane, predmet proučavanja će biti Y hromozom koji se nalazi samo kod muškaraca i nasljeđuje se s oca na sina. Ako vas zanima ženska strana, test će se baviti mitohondrijalnom DNK (mtDNK) koju imaju i muškarci i žene, ali se nasljeđuje isključivo s majke na kćerku. Treća vrsta analizira *autosomalnu* DNK koja čini većinu ljudske DNK i sadrži “doprinos” predaka i sa očeve i sa majčine strane.

Svi muški članovi jedne porodice, ili bratstva bi, prirodno, morali imati istu haplogrupu. Ukoliko nije tako, onda je nekad u prošlosti došlo do “prekida linije”. Ako ljudi različitih prezimena pripadaju istoj Y-DNK haplogrupi, to znači da su u daljoj, ili bližoj prošlosti imali zajedničkog pretka.

Ono što pouzdano možete zaključiti na osnovu dobijenog rezultata, to jest haplogrupe, jeste da je vaš prapredak pripadao nekoj od starih rodovskih zajednica (sjevernoafričkih, kavkaskih, južnoevropskih, skandinavskih...) i da je vaša loza *danas*, u ovoj ili onoj mjeri, prisutna na tom i tom prostoru u Evropi, ili bilo gdje drugo, u vidu Germana, Slovena, Kelta, Ilira, Gota, ili nekih manje brojnih *etnogenetskih* grupa. I, to je (bez dodatnih, detaljnijih analiza) sve. Ne postoji pak, škotski, italijanski, ili turski “gen”, niti srpska, ili grčka haplogrupa.

Šta je to haplogrupa?

Radi boljeg razumijevanja ovog pojma dat ćemo pojednostavljeno objašnjenje: kao prezime koje se tradicionalno nasljeđuje s očeve strane, ili pak “djevojačko prezime majke” ili “djevojačko prezime majčine majke” i tako dalje, tako se i haplogrupa nasljeđuje. Haplogrupe se označavaju slovima, po abecednom redoslijedu, a podskupine dodatnim slovima i brojevima.

Šta sve možemo otkriti DNK testiranjem?

DNK testiranjem možemo potvrditi ili odbaciti predanja koja su se o nama prenosila s generacije na generaciju.

Dnk testiranjem možemo otkriti s kojim plemenima imamo zajedničkog pretka i vrijeme kada je živio zajednički predak.

Pri pisanju knjige *Genetičko porijeklo bratstva Ličina* ustanovili smo, što do tada nigdje nije zapisano, niti pak spominjano u predanjima, sljedeće: u Radmancima, odakle potiču Ličine, žive bratstva Rastoderi, Kožari i Kršići. Tek kada su sva ova bratstva uradila DNK test, ustanovili smo da su imali zajedničkog pretka i to ne u tako davnoj prošlosti. Kada smo testiranje proširili na bratstva iz okruženja (općina Petnjica), ustanovili smo da popriličan broj njih ima zajedničko porijeklo s Ličinama: Agovići, Muratovići, Muhovići, Ćemani, Klice, Hajdarpašići, Durakovići i Hodžići.

DNK testiranjem možemo još puno toga otkriti i saznati o našem porijeklu. Osim testova za istraživanje porijekla plemena postoje i drugi testovi.

Autosomanli testi koristi se ako želite potvrditi vezu s nekim drugim i ustanoviti koliko vam je neko blizak: preporučuje se test za Finder obitelji (test po očevoj i majčinoj liniji). Pruža vam se mogućnost da dobijete e-adresu i genealoške podatke osoba s kojima imate rodbinske veze. Moći ćete slobodno komunicirati s njima kako biste pronašli svoje zajedničke pretke.

Za pronalazak obitelji također možete koristiti komponentu koja se zove myOrigins (moje porijeklo). Ova komponenta daje vam raščlambu etničkog sastava prema postocima. MyOrigins uspoređuje vaš DNK s referentnom populacijom širom svijeta koja je testirana znanstvenim istraživanjima. Vaši rezultati o myOrigins mogu se vratiti u prošlost puno dalje od vaših podudaranja.

Mitrohondrijski DNK test pokazuje našu izravnu majčinu lozu – linija koja slijedi majčino porijeklo po majci. Ova se linija u potpunosti sastoji od žena, iako i muškarci i žene imaju mitohondrijsku DNA svoje majke (mtDNA). To znači da očevi ne prenose svoju mtDNA na svoju djecu. Vaša mtDNA može pratiti vašu majku, njezinu majku, majčinu majku i tako dalje i nudi jasan put od vas do poznatog ili vjerovatnog izravnog majčinog pretka.

Ima i ***zdravstveni test*** koji će vam pokazati genetske predispozicije te dati preporuke o ishrani (jelu i piću), fizičkim aktivnostima, suplementima koje treba da koristite.

Prema svemu navedenom očito je da drevna DNK posjeduje idealna svojstva za rekonstrukciju prošlosti. Mitohondrijska DNK je glasnik koji nas povezuje s našim precima. “Nošena u tijelima naših predaka putovala je od jednog do drugog naraštaja. Svaka njezina poruka svjedoči o nekom putovanju kroz vrijeme i prostor, o dugom putovanju od naših ishodišta – naših pramajki. O tim putovanjima koja su trajala hiljadama godina i u kojima su prevaljene hiljade kilometara, nikad nećemo

moći saznati sve pojedinosti, no možemo o njima barem maštati” (Sykes). Rezultati genetičkih analiza drevne DNK govore o povezanost cijelog svijeta i neutemeljenosti podjele ljudi na rase, koja nema nikakvih bioloških osnova. Svi smo mi potpuna mješavina gena i međusobno smo svi povezani. DNK nam omogućava uvid u prošlost, u naše porijeklo, svaki bi gen mogao vlastitim putem stići do svog zajedničkog pretka. Drevna DNK nam govori o čudesnoj baštini koju smo naslijedili od naših predaka, govori nam da se naši geni nisu rodili s nama, nego su ih prema nama nosili milioni pojedinačnih života tokom hiljade naraštaja. Ako shvatimo važnost drevne DNK i naših predaka koji su nam prenijeli svoje gene, DNK postaje sredstvo koje nas povezuje s tajnama naše duboke prošlosti i potiče naš osjećaj svijesti o samima sebi. Također, osim otkrića o porijeklu nas ljudi, drevna DNK nudi nam odgovore i rješenja brojnih povijesnih misterija. Ostavlja i mjesta novim otkrićima i fascinantnim postignućima do kojih bi mogli doći kad jednog dana u potpunosti shvatimo tajnu koju nosi DNK zapis. Naravno, još uvijek malo znamo o drevnoj DNK i postoji još puno toga što tek trebamo otkriti. Što ako je svako od nas baza podataka koja u sebi sadrži svu prošlost zajedno s djelićem sadašnjosti koji traje koliko naš životni vijek? Svaki čovjek se tokom života zapita odakle dolazi, ko je i naposljetku koji je smisao njegovog postojanja? Zar nije obeshrabrujuće smatrati da smo tu bez razloga i cilja, da sve ono što jesmo završava našom smrću, da naše tijelo propada i da sve nastavlja dalje kao da nas nikad nije bilo, da nemamo nikakav doprinos ovome svijetu? Drevna DNK nam je do danas dala odgovor da svako od nas ima veliku ulogu na ovom svijetu, jer prenosi osnovu života – DNK zapis na svoje potomke. DNK ima još neku dodatnu, veliku ulogu. Svi smo upoznati s činjenicom da koristimo samo 20% našeg mozga. Nemoguće je uopšte zamisliti što se krije u onih ostalih 80%, kakva znanja, vještine i spoznaje. Što ako svako od nas posjeduje sva znanja koje su njegovi preci ikad imali, ali još uvijek nismo pronašli ključ tajnih odaja našeg mozga u kojim su ta znanja skrivena? Postoji li mogućnost da se sva znanja prenose jednostavnim zapisom u DNK, da je DNK kod zapravo baza podataka koja sadrži sva znanja s ovoga svijeta, od nastanka prvog čovjeka sve do danas?

DNK je genetski materijal svih organizama, to je molekula jednostavne građe, ali vrlo složene zadatke. Nosi uputu o svim funkcijama u našem tijelu, možemo reći nosi “znanja” potrebna za život, jer u sebi sadrži informaciju potrebnu za funkcioniranje svih sistema u našem organizmu. Osim što nam omogućava život, molekula DNK nam prenosi gene naših predaka, zapise stare milionima godina koji odolijevaju zubu vremena i čine se vječni. DNK nas povezuje s našom dubokom prošlosti i potiče našu svijest o samima sebi. Također zapis DNK, star milionima godina, pruža nam odgovore na mnoge misterije iz prošlosti koje su ljude mučili dugo vremena. Postoji još mnogo toga što nam drevna DNK može ispričati, što tek trebamo otkriti i spoznati.

Demografsko-genetičko porijeklo stanovništva Novog Pazara

Heterogeni etnički sastav stanovništva jedna je od osnovnih karakteristika Novog Pazara. Multietničnost i multikulturalnost posljedica su ne samo geografskog položaja već i utjecaja migracija, socio-ekonomskih i političkih faktora i mnogih drugih. Svi oni zajedno doprinijeli su demografskim procesima, koji su kroz vijekove doprinosili društvenom razvoju Novog Pazara.

Sam geografski položaj grada na raskrsnici puteva između istoka i zapada, bogatstvo vodom i blaga kontinentalna klima obezbjeđivali su optimalne uslove za život stanovništva. To je vidljivo i iz ostataka prvih naseobina još iz prahistorije, a mnogobrojni artefakti govore u prilog da su jedni od prvih stanovnika Novog Pazara bili Iliri. Kontinuitet naseljenosti ovog kraja održavao se vijekovima. Ovaj kraj historijski gledano oduvijek je bio značajan i za srpsko i za bošnjačko stanovništvo. Prva prijestonica srednjovjekovne srpske države izgrađena je u starom gradu Rasu. Petrova crkva kod Novog Pazara predstavlja jednu od najstarijih pravoslavnih bogomolja izgrađenu još u X stoljeću, a moguće čak i prije. Dolaskom Osmanlija na ove prostore, počinju nicati temelji današnjeg grada.

Prvi poznati popis naselja proveden je 1455. godine – nakon osvajanja Isa-beg Ishakovića, kada je popisano 90 naselja koja sada pripadaju Novom Pazaru. Iako nije detaljan i obuhvata samo popis naselja, ali ne i stanovništva, ovaj je popis značajan sa stanovišta praćenja teritorijalnih promjena Novog Pazara. Prvi detaljan, poimenični popis proveden je 1571. godine. Tada je teritorija Novog Pazara bila u sastavu Prizrenskog sandžaka. Popisana su sva novopazarska naselja. Ovaj popis obuhvatio je samo poreske obveznike, ali ne i vojne. Među popisanim nalazi se samo hrišćansko stanovništvo, ali ne i muslimansko koje je bilo vojni obveznik.

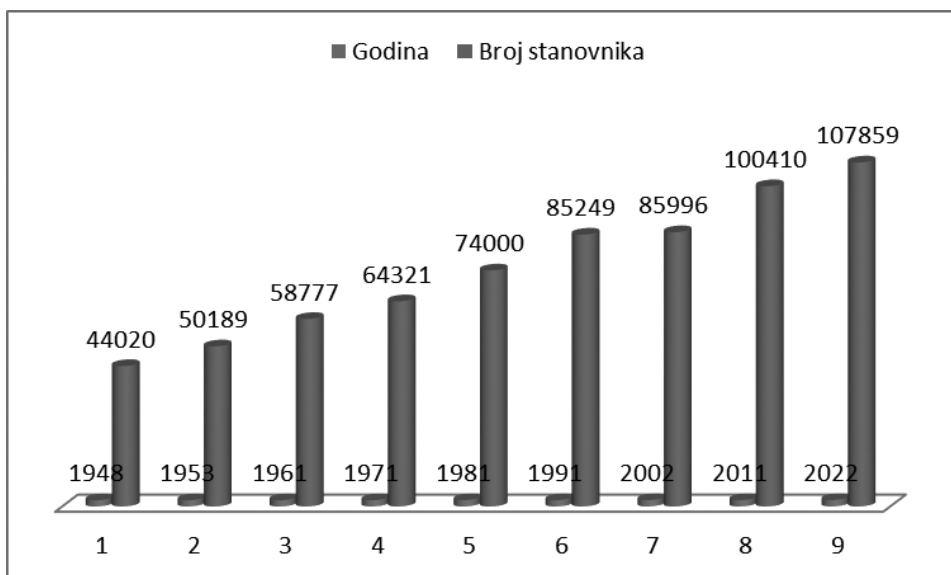
Etnički procesi, etnička struktura i populaciona dinamika najznačajnijih etničkih zajednica Novog Pazara, u drugoj polovini XX i početkom XXI stoljća, sagledani su na osnovu podataka devet popisa stanovništva sprovedenih poslije Drugog svjetskog rata, od 1948. do 2022. godine. U njima je pitanje o nacionalnoj pripadnosti, kao uostalom u svim zemljama s višenacionalnim sastavom, klasifikovano među osnovnim pitanjima popisa stanovništva. Međutim, važno je istaći da su etnostatistički podaci opterećeni različitim međupopisnim metodološkim razlikama, prije svega u pogledu definicija nacionalnih modaliteta, primijenjene metodologije popisa, subjektivnog kriterija nacionalnog izjašnjavanja, administrativno-teritorijalnih promjena i drugim. Većina međupopisnih nedosljednosti upravo su rezultat političkih prilika i odluka, što se u krajnjem odslikalo na nacionalno opredjeljenje stanovništva i konačne etnostatističke popisne podatke. Na osnovu toga, ukupan etnodemografski razvoj Novog Pazara, u drugoj polovini XX i početkom XXI stoljća, značajno je uslovljen i političkim faktorima, koji za

razliku od demografskih, nisu utjecali na ukupan demografski razvoj populacije, ali su zato značajno utjecali na redistribuciju između pojedinih etničkih grupa. Tako, pored naslijeđene etničke kompozicije, Novi Pazar je u posmatranom periodu zadobio epitet multietničkog prostora s vrlo kompleksnim međuetničkim vezama.

U periodu 1948–2022. godine broj stanovnika u Novom Pazaru imao je kontinuirani rast. Broj stanovnika 2022. godine u odnosu na 1948. godinu povećao se skoro 2,5 puta.

Tabela 1: Usporedni popis stanovništva 1948–2011. godina, Novi Pazar

Godina	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011	2022
Broj stanovnika	44020	50189	58777	64326	74000	85249	85996	100410	107859



Grafikon 1: Usporedni popis stanovništva 1948–2011. godina, Novi Pazar

Demografija, kao mlada naučna disciplina nastala i XIX stoljeću, omogućila nam je da dublje poniknemo u tajne nastanka heterogene etničke strukture stanovništva Novog Pazara. Ova mlada naučna disciplina u širem smislu čini tzv. demografski razvoj, koji označava složene procese razvoja stanovništva i njegovu interakciju s promjenama u svim njegovim strukturama.

Genetika

Ljudski genom je najljepša knjiga u kojoj su arhivirani svi “hirovi” evolutivnih procesa koji kao krajnji rezultat kreiraju vrstu u znanosti poznatu pod nazivom *Homo sapiens*. Precizno i detaljno iščitavanje i razumijevanje genoma (od kojega smo tako daleko) moglo bi nam reći štošta ne samo o naslijeđu jedne individue ili populacije nego i o sveobuhvatnim evolutivnim procesima koji su doveli do nastanka modernog čovjeka.

Narod, kao kategorija po svojoj definiciji nije polazna osnovu bilo kakvih genetičkih istraživanja. Naime, u populacionoj genetici, polazna kategorija ispitivanja, kako i sam naziv sugerira, predstavlja populacija. Populacija je grupa jedinki iste vrste koja nastanjuje određeni prostor i može se međusobno razmnožavati i imati podmladak. Stoga, populacija i narod ili populacija i nacija urijetko, a na ovim prostorima nikako, ne mogu se “poklapati” do te mjere da se među njima može staviti znak jednakosti.

Sva ova istraživanja ukazala su na to da Novi Pazar genetički predstavlja heterogenu populaciju u čijem se genomu mogu vidjeti i naslutiti tragovi velikih, dugotrajnih i intenzivnih migracijskih tokova karakterističnih za prostor koji je milenijima unazad, a i danas, predstavljao raskrnicu na migracijskim putevima modernoga čovjeka. Ovo genetičko bogatstvo poslužilo je za kreiranje “genetičkoga scenarija” naseljavanja Novog Pazara, ali i cijeloga regiona, koje i dalje traži svoju potvrdu ili osporavanje od strane drugih znanstvenih disciplina poput povijesti, arheologije, paleoantropologije... Na kraju, genetika nije tu niti da potvrđuje niti da negira, a posebno ne da kreira nacije, jer genetiku ne zanimaju nacije, već populacije.

Haplogrupe u Novom Pazaru

U Novom Pazaru testirana su 110 plemena. Neka plemena testirana su na jednom uzorku, dok su neka plemena uradila dva i više uzoraka. Testiranja su obavljana u različitim firmama s različitim nivoima testiranja. Podaci testiranih osoba uzeti su iz Bošnjačkog DNK projekta, Srpskog DNK projekta i korišteni su testovi koje je uradio autor ovog teksta.

U nastavku su prikazana sva testirana plemena svrstana po haplogrupama.

Haplogrupa E

Murselović Novi Pazar/ E-BY105970; Crnišanin Novi Pazar/ E-BY105970; Muslić Crnoča/Novi Pazar/ E-BY105970; Nurović Sebečevo/Novi Pazar/ E-BY105970; Nicević Jasenovik/Novi Pazar/ E-BY105970; Curić Požega/Novi Pazar/ E-BY105970; Belovođanin /Novi Pazar/ E-BY105970; Čelić Janča/Novi Pazar/ E-BY105970; Agušević Novi Pazar/ E-BY105970; Hazirović Novi Pazar/ E-BY105970; Gerba Novi Pazar/E-BY153593; Poturović Novi Pazar/E-FGC11451; Nicević Jasenovik/Novi Pazar/E-PH2180 ; Mavrić Muhovo/Novi Pazar/E-PH2180; Mašović Novi Pazar/ E-PH2180; Bačevac Sebečevo/Novi Pazar;/Hadžibulić Novi Pazar/ E-BY165837; Fehratović Brezovica/Novi Pazar/ E-BY165837; Madžgalj /Novi Pazar/ E-BY165837; Gusinac /Novi Pazar/ E-BY165837; Radonjica Gorandža/Novi Pazar/ E-BY165837; Kačapor Novi Pazar/ E-BY165837; Doljanac Požega/ Novi Pazar/ E-BY165837; Dolovac Novi Pazar/E-Z5018; Zečović Novi Pazar/E-Z5018; Sejdović Novi Pazar/ E-V13; Šusterac Novi Pazar/ E-V13; Hodžić Novi Pazar/ E-CTS10912; Gorčević Novi Pazar/ E- CTS10912; Curić Požega/Novi Pazar/ E-Z16988; Ljajić Novi Pazar/ E-Z16988; Jovanović Mala Trnava/Novi Pazar/ E-BY14160; Milentijević Znuša/Novi Pazar/ E-BY14160; Milošević Blaževo/Postenje/Novi Pazar E-Z5018; Milutinović Žunjeviće/Novi Pazar/ E-BY14160; Rajović Kosuriće/Novi Pazar/ E-BY14160; Ćirković Žunjeviće/Novi Pazar/ E-BY14160; Slavković, Leča/Novi Pazar, E-Z13591; Kijaet, Novi Pazar/ E-Z16659; Mučić, Novi Pazar/ E-Z16659; Kučević, Novi Pazar/E-BY165837; Rahić, Novi Pazar/ E-BY165837.

Haplogrupa I (I1)

Filimonović Rast/Novi Pazar/ I-FGC22045; Erivić, Novi Pazar/ I-FGC22045.

Haplogrupa I (I2)

Novalić Novi Pazar/I-Y52621; Šaćirović Bajevica/Novi Pazar/I-FT14506; Šaćirović Kominje/Novi Pazar/I-FT14506; Fetahović Novi Pazar/I-Y56203; Malić Novi Pazar/I-PH908; Mustafić Lukarsko Goševo/Novi Pazar/I-Y151633; Šarenkapić Novi Pazar/I-CTS10228; Husović Novi Pazar/I-CTS10228; Kolašinac Novi Pazar/I-Y3120; Bihorac Janča/Novi Pazar/ I-Y189944; Muratović Bajevica/Novi Pazar/ I-L621; Veselinović Leča/Novi Pazar/I-BY55783; Knežević Brda Velika/Plav/Novi Pazar/ I-PH908; Plavšić Crni Vrh/Pope/Novi Pazar/ I-A13912; Stefanović Lukocrevo/Novi Pazar/I-PH908; Obradović Vučiniće/Novi Pazar/I-Y3120; Kočan Novi Pazar/I-Y4460; Dudić Novi Pazar/I-CTS10057.

Haplogrupa J (J1)

Šabanagić Novi Paza/J-PF4876; Hasanović Novi Paza/J-Y19093; Emrović Kruševo/Novi Pazar/ J-Y19093

Haplogrupa J (J2)

Elfić Novi Pazar/J2- Y15913; Đulović Novi Pazar/J2- Y13341; Memić Novi Pazar/J2-PH1751; Šušević Kožlje/Novi Pazar/ J2- Y98609; Hamzić Novi Pazar/ J2-PF4610; Sinanović Novi Pazar/ J2-L283; Golubović Stara Hercegovina Krupice/Pljevlja /Novi Pazar/ J-BY173966; Nikolić Vranovina/Novi Pazar/ J-Y32373; Janković Kosuriće/Novi Pazar J2/ J-L70; Stojanović Sudsko Selo/Novi Pazar/ J-M67; Spahić Novi Pazar/J-PH1751; Sokolović Novi Pazar/J-Y166564; Etemović Novi Pazar/J- Y166564; Tutić Novi Pazar/J-Y182188.

Haplogrupa R1a

Sijarić Novi Pazar/ R-Z283; Mutavdžić Srednja Tušimlja/Novi Pazar/R-Y2608; Šaćić Novi Pazar/R-YP6047; Korać Novi Pazar/R-YP417.

Haplogrupa R1b

Rušović Kruševo/Novi Pazar/ R1b- Z2705; Kadrić Kruševo/Novi Pazar/ R1b- Z2705; Zukorlić Novi Pazar/R-FT140430; Redžović Novi Pazar/R-FT140430; Ibrahimović Lukare/Novi Pazar/R-FT140430; Marovac Novi Pazar/R-FT49714; Rastoder Novi Pazar/R-Y82919; Kršić Novi Pazar/R-Y82919; Agović Novi Pazar/R-Y82919; Kožar Novi Pazar/R-Y82919; Nuhambašić Novi Pazar/ R-Y63957; Nurović Novi Pazar/ R-L48; Papić Novi Pazar/ R-CTS1450; Sejdović Novi Pazar/ R-CTS1450; Biševac Novi Pazar/ R-FT14043; Tatarević Bajevica/ Novi Pazar/R-DF27; Plojović Lukare/ Novi Pazar/R-32147; Nuhanbašić Novi Pazar/R-Y63957; Džudžević Novi Pazar/R-Y63957.

Haplogrupa G

Kačar Požega/Novi Pazar/G1b-L830; Omerović Kožlje/Novi Pazar/ G1b-L830; Šabotić Novi Pazar/ G2a2-S9591; Ujkanović Bijele Vode Novi Pazar/ G2a2-L1259; Ćorović Novi Pazar/G2-Z2017.

Haplogrupa T1

Dervišhalitović Novi Pazar/ T1- Z709; Saračević Novi Pazar/ T1- CTS2214.

Haplogrupa D

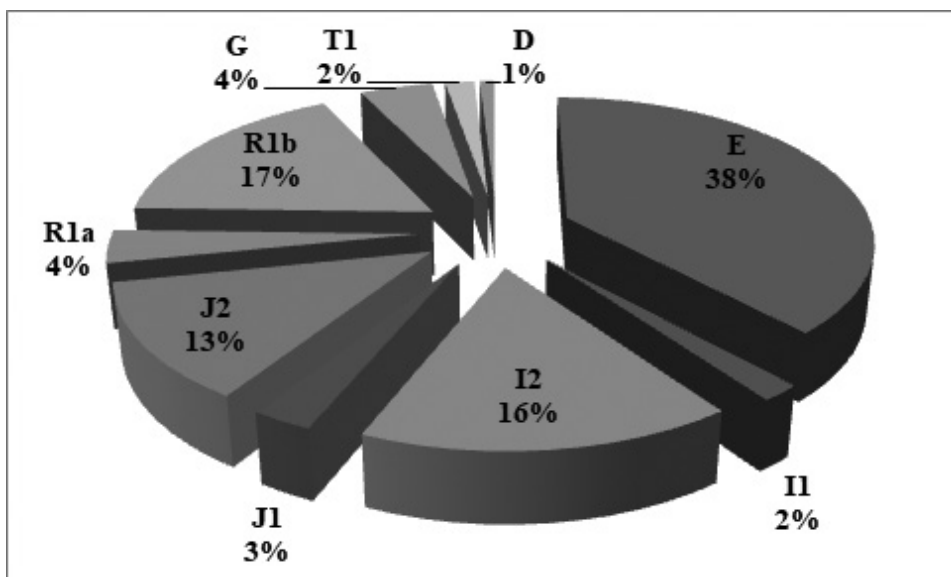
Čavić Novi Pazar/D-Y14813.

U tabeli 2 i na grafikonu 2 prikazan je raspored haplogrupa, broj i procenat plemena koja pripadaju određenoj haplogrupi. Najzastupljenija haplogrupa u Novom Pazaru je haplogrupa E, kojoj pripada 38% testiranih plemena. Zatim slijede haplogrupe: R1b -17%, I2-18%, J2-13%, R1a-4%, G-4%, J1-3%, T-2%, I1-2% i D-1%. Iz priloženih podataka može se zaključiti da u Novom Pazaru dominiraju četiri haplogrupe: E(38%), R1b (17%), I2 (18%) i J2 (13%), što ukupno čini 86% testiranih plemena.

Ukupno testirano plemena 110.

Tabela 2: Haplogrupe i broj testiranih plemena

Haplogrupa	E	I1	I2	J1	J2	R1a	R1b	G	T1	D
Br. testiranih	42	2	18	3	14	4	19	5	2	1



Grafikon 2: Raspored haplogrupa

Sva testirana plemena imaju predanja o svom porijeklu. Za skoro sva plemena na osnovu DNK analize predanja se mogu provjeriti.

Putanje kretanja

Genetička genealogija je nauka koja je brzo napredovala. Sa svakodnevnim novim otkrićima i sve većim brojem testiranih pojedinaca, danas je već moguće pratiti kretanje ljudske populacije počevši od 240.000 godina unazad. Ova granica se stalno sve više pomjera i predviđanja su da se u narednom periodu može ići još dalje u prošlost.

Primijetiti ćete kako su se naši putevi dramatično razlikovali od Afrike. Preci naših susjeda možda su išli pretpovijesnim putem hiljadama milja i godinama drugačijim od našeg. U ovom poglavlju predstavili smo putanje kretanja pojedinih plemena gdje smo iz svake haplogrupe izdvojili po jednu njenu podgranu.

Haplogrupa E

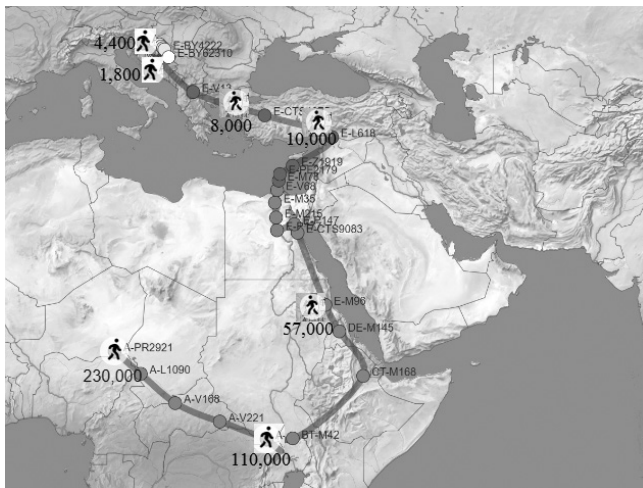
Haplogrupa E nastala je u Aziji prije nekih 60.000 godina. U Evropi je prisutna svojom granom E1b1b, koje najviše ima na Kosovu (oko 45%), Albaniji i Crnoj

Gori (oko 30%), Kipru, Siciliji i Srbiji (oko 20%). U ostatku Evrope je znatno manje zastupljena. Distribucija ove haplogrupe sugerira da je većina njenih nositelja u Evropu došla tokom neolitičkih migracija.

Na slici 2 prikazana je putanja haplogrupe E-BY105970.

Sljedeća plemena imaju istu haplogrupu (E-BY105970)

i dijele zajedničkog pretka najdalje prije 1800 godina: Murselović, Crnišanin, Muslić, Nurović, Nicević, Curić, Belovođanin, Čelić, Agušević i Hazirović. Du-



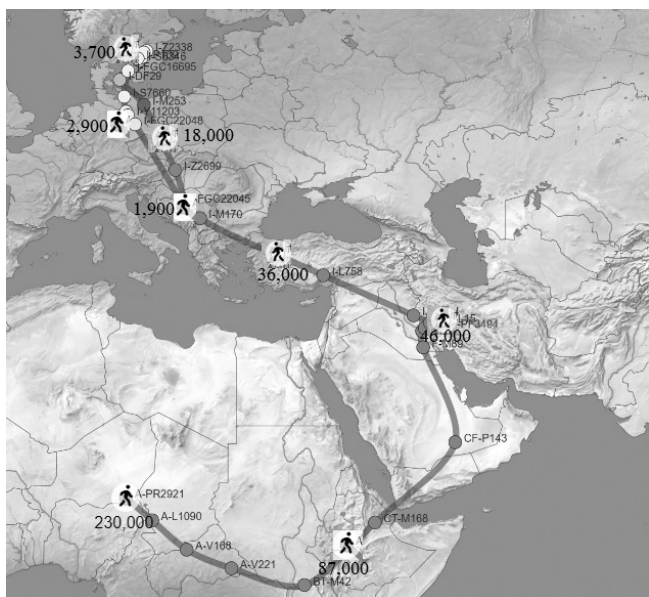
Slika 2: Haplogrupa E-BY105970

bljim testiranjem može se odrediti njihova bliža genetička distanca. Na isti način možemo odrediti međusobnu genetičku distancu i za ostala plemena.

Haplogrupa I

Haplogrupa I predstavlja najstariju glavnu haplogrupu u Evropi. Pretpostavlja se da je nastala prije oko 35.000 godina. U Evropi se mogu razlikovati dvije grane ove haplogrupe, i to haplogrupa I1 i haplogrupa I2. Haplogrupa I1 je nastala

prije 27.000 godina a najzastupljenija je u sjevernoj Evropi, tačnije u Skandinaviji i Finskoj, s preko 35–40%. Haplogrupa I2 je najzastupljenija na prostorima zapadnog Balkana, s najvećom čestotom u Bosni i Hercegovini (preko 55%), a zatim u Hrvatskoj i Srbiji (40%), u Sardiniji (oko 39%).



Slika 3: *Haplogrupa I2-FGC22045*

Porijeklo i distribucija haplogrupa I1 i I2 ukazuju na to da su Evropljani koji su nositelji ovih haplogrupa ustvari potomci tzv. “starih (paleolitičkih) Evropljana, čiji su preci naseљljavali ovaj kontinent u kasnom paleolitu. Usljed klimatoloških promjena, svoj opstanak tokom ledenog doba vezali su za određene mikrolokacije, da bi poslije njega samostalno ili u skupinama s ostalim „staro evropskim populacijama“ (nositeljima haplogrupa R1a i R1b) i skupinama naknadno doseljenih “neolitičkih farmera” (jugoistočne Evrope) ponovo osvajali svaki pedalj praznog prostora .

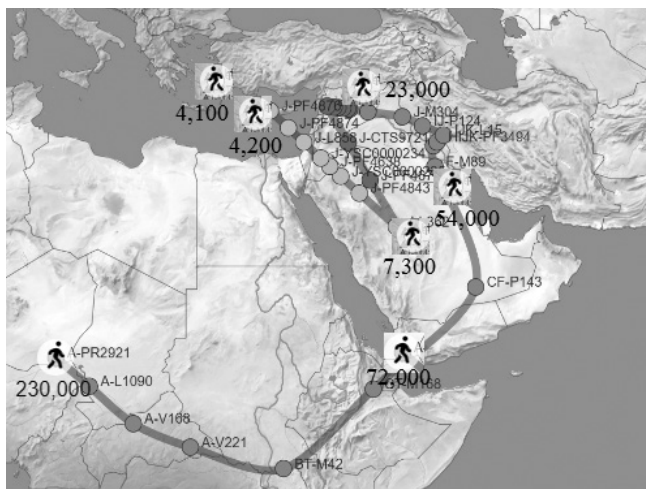
Na slici 3 predstavljena je putanja kretanja haplogrupe I2-FGC22045. Putanja kretanja ove haplogrupe vodi preko Balkana ide do Skandinavskih zemalja (oko prije 3700 godina) pa onda se ponovo vraća na Balkan gdje se i završava (prije oko 1900 godina).

Haplogrupi I1-FGC22045 pripadaju: Filimonović, Rast/Novi Pazar i Erivić, Novi Pazar.

Haplogrupa J

Haplogrupa J nastala je prije otprilike 48.000 godina. Pretpostavlja se da je nastala u zapadnoj Aziji, a u Evropi je prisutna u vidu haplogrupa J1 i J2. Haplogrupa J1 je u Evropu došla preko Anadolije tokom neolitičke ekspanzije. Haplogrupa J2 nastala je na Bliskom istoku prije nekih 15–20.000 godina. Za razliku od

haplogrupe J1, njeno širenje Evropom ne povezuje se isključivo s neolitičkim farmerima, nego više s neolitičkim lovcima i skupljačima, koji su u ranijim migracijama dosegli evropski kontinent.



Slika 4: Haplogrupa J1-PF4876

Na slici 4 predstavljena je putanja kretanja haplogrupe J1-PF4876. Ovoj haplogrupi pripada Šabanagić/Novi Pazar.

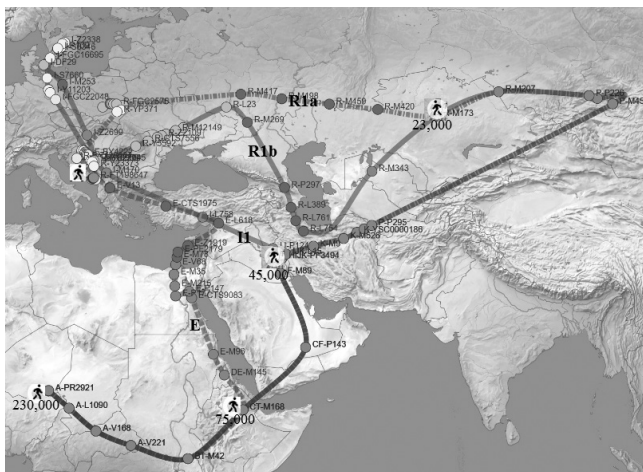
Da bismo došli do destinacije testiranih osoba, treba uraditi skuplji test s više markera.

Haplogrupe R, R1a i R1b

Pretpostavlja se da je haplogrupa R bila prva haplogrupa koja je stupila na evropsko tlo iz pravca Evroazije. Nastala je u sjevernoj Aziji neposredno prije posljednjeg glacialnog maksimuma (prije 19–26.500 godina). Haplogrupa R1a bila je dominantna u ranim indoevropskim zajednicama iz kojih su nastala indoiranska plemena, Tračani, baltičke i slavenske populacije. Haplogrupa R1b je također bila prisutna unutar genetičkog basena ovih populacija, samo u nešto manjem procentu. Ekspanzija ove rane zajednice veže se primarno za bronzano doba.

rović/ Ivanje/Bijelo Polje/Novi Pazar. Interesantno je napomenuti da ima testiran Ćorović iz Lozne, opština Bijelo Polje, Crna Gora i pripada haplogrupi R1a, zato je potrebno za ovo pleme uraditi dodatne testove.

Na slici 6 prikazana je putanja kretanja haplogrupe G-Z2017.



Slika 7: Haplogrupe E, II, R1a i R1b

venog mora do prije oko 75.000 godina kada se odvaja haplogrupa E, dok R1a, R1b i II nastavljaju dalje krećući se istom putanjom. Nastavljaju put preko Saudijske Arabije krećući se pored Perzijskog zaliva sve do Kuvajta, kada se odvaja haplogrupa II prije oko 45.000 godina. Haplogrupe R1a i R1b nastavljaju dalje da se kreću istom putanjom sve do oko prije 23.000 kada se razdvajaju da bi se njihova putanja završila u približno istoj destinaciji.

Zaključak

Prostori na kojima danas žive balkanski narodi bili su naseljeni i u davnom prahistorijskom dobu. U paleolitu je tu živio krapinski čovjek, a iz neolita su poznata naselja: Lepenski vir, Vinča, Starčevo, Butmir... Nalazi iz bronzanog doba "razbacani" su širom poluostrva, a zna se da su nosioci gvozdene kulture ovdje bili Tračani, Iliri i Kelti koji se (zvanično) u IV stoljeća p. n. e. javljaju između Dunava i Jadranskog mora. Posebno, naravno, treba pomenuti i (stare) Grke/Helene koji su već u VII i VI stoljeću p. n. e. imali svoje gradove, ili "trgove", duž cijele obale Jadranskog mora: Epidamnus (danas Drač), Rhizon (Risan), Epidaurum

Putanje kretanje više haplogrupa

Na slici 7 predstavljene su četiri haplogrupe (E, R1a, R1b i II) i njihove putanje kretanja, gdje vizuelno možemo pratiti njihovo kretanje i njihove zajedničke i različite pravce dolaska na prostore gdje žive testirana plemena. Zajednička putanja ide sve do Cr-

(blizu Dubrovnika), Salona (pored Splita)... Krajem III stoljeća p. n. e. na scenu stupaju Rimljani, a svi oni zajedno su “dočekivali” Gote, Hune, Slovene, Avare i druge narode tokom V, VI i VII stoljeća n. e.

Predstavili smo sve haplogrupe u Novom Pazaru. Pojedina plemena uradila su testove s više markera i zato nas njihova putanja dovodi do bliže prošlosti. Za plemena koja su uradila testove s manje markera njihova putanja nas dovodi do dalje prošlosti. Ovdje se nismo bavili određivanjem genetičke distance pojedinih plemena.

LITERATURA

1. Ličina, Fehim, Murić, Arben, Ličina Sinanović, Azra (2023), *Vodič za gene-tičku genealogiju*, Sarajevo
2. Blažov Drašković, Nebojša (2023), *Gospodari gena u Crnoj Gori*, Herceg Novi
3. Marjanović, Damir, Primorac, Dragan, Mesihović, Salmedin (2019), *Preci u nama*, Sarajevo
4. Ličina, Fehim, Ličina Sinanović, Azra (2019), *Genetičko porijeklo bratstva Ličina*, Podgorica

E-LITERATURA

1. https://popis2022.stat.gov.rs/sr-Latn/popisni-podaci-eksel-tabele/Upredni-pregled-broja-stanovnika -1948-2022_
2. <https://dnk.poreklo.rs/DNK-projekat/>
3. https://www.familytreedna.com/groups/bosniak-dn-aproject/about?srsId=Afm-BOor9j3x1hTDEW29CK30CpXJk_V9oKJG4OqTVbQLfGsxLYpBgokXo

Fehim Ličina

GENETIC GENEALOGY

Abstract: The multiethnicity and multiculturalism of Novi Pazar are the result not only of its geographical location but also of the influence of migration, socio-economic and political factors, and many others. All of these have collectively contributed to demographic processes that, over the centuries, have shaped the social development of Novi Pazar. From 1948 to 2022, the population of Novi Pazar has shown continuous growth. The population in 2022 was almost 2.5 times larger than in 1948.

The branch of science that deals with family history and the search for direct ancestors, names, and surnames of people is called genealogy (from the Greek word: γενεά – genea – generation). It experienced a sudden growth only in the second half of the 20th century, mainly driven by individuals motivated by a desire to clarify family history and a sense of responsibility to preserve records of the past and pass them on to future generations. Today, genealogy also includes genealogical DNA tests, which involve analyzing mitochondrial DNA (mtDNA; maternal lineage), Y chromosome DNA (Y-DNA; paternal lineage), as well as sequencing entire human genomes. All these data provide a much more precise picture of ancestry.

In Novi Pazar, 110 tribes were tested. Some tribes were tested with one sample, while others provided two or more samples. The testing was carried out by different companies with various levels of testing. The data of the tested individuals were taken from the Bosniak DNA Project, the Serbian DNA Project, and the tests conducted by the author of this text were also used. The most represented haplogroup in Novi Pazar is haplogroup E, to which 38% of the tested tribes belong. The following haplogroups are: R1b - 17%, I2 - 18%, J2 - 13%, R1a - 4%, G - 4%, J1 - 3%, T - 2%, I1 - 2%, and D - 1%. From the provided data, it can be concluded that four haplogroups dominate in Novi Pazar: E (38%), R1b (17%), I2 (18%), and J2 (13%), which together make up 86% of the tested tribes.

Keywords: Novi Pazar, DNA, haplogroup, genealogy, genetics.

METODIČKO OBLIKOVANJE ČITANKI ZA OSNOVNU ŠKOLU

Sažetak: Čitanka je osnovna školska knjiga koja se koristi u nastavi književnosti u osnovnim i srednjim školama, te predstavlja specificiran oblik udžbenika. Osim što je književna antologija, čitanka je i alat za razvoj usmjerenog i pisanog izraza učenika. Ona čini ključni dio udžbeničkog kompleta, zajedno s gramatikom i radnom sveskom, potičući učenike na samostalan rad, prosuđivanje, analizu i donošenje zaključaka. Čitanka mora biti osmišljena na način koji omogućava nastavnicima da lako uspostave povezanost između sadržaja knjige i učenika. Jedna od ključnih karakteristika čitanke u odnosu na stručni ili naučni rad je njeno metodološko oblikovanje. Metodički pristup čitanci uključuje višeslojne tehnike i procese organiziranja i tumačenja književnih tekstova. Na njen oblik značajno utiču književni sadržaji, kao i kognitivni i recepcijski kapaciteti učenika, te obrazovni ciljevi i zadaci. U metodološkom smislu, čitanka obuhvata širok spektar metodologija, postupaka i instrumenata, pri čemu svi ti aspekti i obrazovni ciljevi oblikuju prirodu i obim metodičkih instrumenata.

Cilj ovog rada je da istraži osnovne karakteristike čitanke kao udžbeničkog materijala, njene funkcije i metodološke pristupe. Rezultati ukazuju na značajnu ulogu čitanke u razvoju književnih vještina učenika, dok se zaključak temelji na važnosti pažljivog oblikovanja metodičkih instrumenata u skladu sa obrazovnim ciljevima.

Ključne reči: *čitanka, udžbenik, osnovna škola, metodičko oblikovanje.*

Uvod

Čitaknu treba shvatiti kao vrelo (izvor) sadržaja za intelektualno, umno, razimsko, kognitivno vaspitanje učenika. To znači da njeni sadržaji omogućavaju nastavniku da kod učenika razvija misaone akatvnosti upoređivanja, izna-

laženja sličnosti i razlika, analizu (rasčlanjivanje na pojedinosti, na činjenice i generalizacije), kako bi se sadržaj upoznao u pojedinostima i konkretnostima, a zatim na inverznu misaonu aktivnost – sintezu kako bi se sadržaji shvatili u cjelini i konačno na misaonu aktivnost sistematizacije, tj. dovođenja u red, u porijek, u sistem čime se upoznaju zakoni, zakonitosti donose zaključci, izgrađuju stavovi. Pored toga, zadaci koji prate tekstove u čitankama često podstiču učenike na razmišljanje o moralnim pitanjima, donošenju odluka i socijalnoj odgovornosti, što doprinosi oblikovanju njihove unutrašnje etičke slike. Analizom likova i njihovih postupaka, učenici uče o važnosti međuljudskih odnosa, poštovanju različitosti i odgovornosti prema sebi i drugima. Čitanka, kroz tekstove, pitanja i zadatke, pomaže učenicima da razvijaju kritičko mišljenje i emocionalnu inteligenciju, što su ključni aspekti pozitivnog razvoja ličnosti. Na taj način, čitanka ne samo da uči književnost, već i doprinosi oblikovanju karaktera i pozitivnih osobina učenika, pripremajući ih za odgovorno i socijalno angažirano ponašanje u stvarnom životu. Ovaj pristup omogućava da čitanka postane sredstvo za razvoj ne samo akademskih, već i moralnih i socijalnih vještina.

Čitanka i njen značaj

Čitanka je prvi i obavezni udžbenik književnosti jer se đaci sa njom od početka do završetka školovanja; u prvom razredu njezini tekstovi su sredstvo uvježbavanja tehnike početnog čitanja, u drugom, trećem i četvrtom usavršava se tehnika, savlađuje se logičko i počinje se sa izražajnim čitanjem književnih tekstova; u starijim razredima osnovne škole na čitalačkim štivima se uvježbava i usavršava interpretativno čitanje i oni su osnova rada na tekstu, osnova školskih i književnih analiza; u srednjoj školi čitanke su sredstvo i metodički model uvođenja učenika u proučavanje književnosti (I), na njima i uz njihovu pomoć se, interpretativno tumače književna djela (II, III) da bi u završnom (IV) razredu čitanka također bila neophodna pri proučavanju književnih djela na najvišem hermeneutičkom stepenu u radu sa adolescentima – maturantima (Bihorac 2016: 170-177). Čitanka mora biti mala antologija najljepših i najvrednijih umjetničkih ostvarenja jer učenici na njima izgrađuju svoj književni ukus. Ako čitanka ne doprinosi obrazovanju i odgoju u smislu razvoja slobodne i negovane ličnosti, nije na uspjehu očuvanja duhovnog i kulturnog identiteta, ne izaziva ljubav prema sopstvenom sadržaju (i knjizi uopće) i ne doprinosi književnom ukusu, gubi pravo na svoj naziv. Nije slučajno što se riječ čitanka sadržajno i zvukovno slaže i tajnovito vezuje za reči majka, bajka, uspavanka, tugovanka, mirisanka. Po-drazumijeva se da čitanka, u smislu razvoja slobodne i očuvane ličnosti, treba

da obuhvati književno-umetničke tekstove u kojima mlađi uzrast emocionalno prihvata i otkriva pravo značenje pojmova dobro, istina, ljubav, uzvišenost, umjetničko, ljepota, čovječno, vječnost, božansko, čudesno, mudrost, vjera, saosjećanje (Smiljković i Milinković 2008: 70). U funkciji očuvanja duhovnog i kulturnog identiteta, čitanka je jezgro probranih tekstova narodne književnosti i epike, i književnih djela najboljih pisaca ovog duhovnog podneblja. Ona je čist i otvoren prozor ka kulturi i stvaralaštvu drugih naroda, ali ne i kuća u kojoj će se pretežno nastaniti djela iz baštine drugih naroda. Poseban značaj čitanke ogleda se u razvijanju ljubavi prema knjizi i čitanju, i u izgradnji i očuvanju književnog ukusa. Pretpostavka za istinski estetski književni doživljaj učenika jeste da se u čitanci nalaze najbolja, najbitnija i najuzvišenija književna ostvarenja. Ako ta pretpostavka nije ispunjena, ljubav neće doživjeti ispunjenje, učenik će biti indiferentan, a u krajnjem slučaju javiće se odbojnost, čak i mržnja prema čitanci i knjizi uopće. Također, odsustvo neophodne pretpostavke vodi neadekvatnom formiranju književnog ukusa, čak i pomanjkanju istog (Čukanović-Karavidić 2006: 121). Zato sastavljači antologije najboljih književnih sastava moraju da budu svjesni ogromne odgovornosti, i posljedica svoga rada.

Didaktičko-metodička aparatura čitanki za osnovnu školu

Jedinstvena karakteristika udžbenika je da daje samo dio znanja potrebnog za učenje u određenom času. Čitanke za osnovnu školu sadrže dio znanja koji se čita i savlada u školi, a čine je djela koja su definirana u kraćem obliku ili isečci iz većih djela. Veći tomovi se čitaju u udobnosti sopstvenog doma. Spisi su klasificirani u tematske krugove i analizirani kao zbirka književnih djela u cjelini (čak i kada je u pitanju književni odlomak). Problem odabira odlomka iz udžbenika za osnovnu školu bila je aktuelna tema u oblasti metodičkog istraživanja posljednjih decenija. Čitalac doživljava književni odlomak kao situaciju (Nikolić 2008: 171-182). Materijali za čitanke za starije učenike često sadrže književne odlomke. Većina teksta u čitankama nižeg razreda je sažeta i izgovorena u cjelini.

Sa izuzetkom teksta lokalizacije, koji se u osnovnoškolskim čitankama obično postavlja ispod naslova i ispred književnog odlomka, metodičko-didaktička aparatura koja prati književni odlomak identična je onoj koja prati druge vrste književnih tekstova. Postoje podaci o autorima uključeni u spise. Nakon pročitnog, slijede pitanja koja podiču učenike da analitičko-sintetički razmišljaju o gradivu. Ova pitanja se često koriste kao vodiči za moguću analizu, iako je za temeljnu i kvalitetnu analizu potrebno učešće nastavnika (Rosandić 2005: 167). Književno-teorijski i funkcionalni pojmovi se ispituju u kontekstu analize teksta na ovom uzrastu.

Oblici didaktičko-metodičke aparature u čitankama za osnovnu školu

Sve „ostalo“ što nije originalni književno-umjetnički tekst koji pripada žanrovima poezije, epike ili drame, ili naučno-popularni i informativni tekst, ili tekst preuzet iz knjiga, enciklopedija ili dječjih časopisa, uvršteno je u didaktičko-metodičku aparaturu kao sastavni dio čitanke koja ima za cilj upoznavanje učenika sa proučavanjem, tumačenjem, razumijevanjem i obradom tekstova, kao i ostvarivanje svrhe, ciljeva i zadataka obrazovnog i odgojnog programa.

Didaktičko-metodička aparatura, u svim svojim oblicima, odražava cilj i suštinu principa nastave srpskog/bosanskog jezika i književnosti, a istovjetno služi i kao odlika čitanke kao nastavnog udžbenika. Potrebna originalnost i korisnost opreme povezana je sa rezultujućim rivalstvom između različitih pisaca čitanki, odnosno različitih koncepcija, što doprinosi kvalitetu i značaju udžbenika. Didaktičko-metodička aparatura je dio čitanke koji predstavlja koncept učenja na koji se autor oslanja i na koji će se zasnivati cjelokupna komunikacija učenika i nastavnika sa udžbeničkim materijalom, a njegova primarna funkcija je približavanje nastavnih sadržaja učenicima, kao i učenicima bliže sadržaju (Trnavac 2009: 94). Fokus mora biti na odabiru kvalitetnih literarnih i kreativnih materijala sa visokim umjetničkim i estetskim dostignućima, te didaktičko-metodička aparatura ne smije da postane sama sebi cilj. Nikada ne zaboravite da ne postoji, niti će biti, kompletna didaktičko-metodička aparatura koja obuhvaća sve aspekte proučavanja i interpretiranja teksta.

Pošto integralna ideja ne ukazuje na ono što joj je dato – cjelovitost i sveobuhvatnost – čitanka treba da bude razgranati udžbenik za nastavu književnosti. Ne smijemo predvidjeti opasnosti koje nosi razgranata metodičko-didaktička obrada teksta koja, učenicima i nastavnicima može otežati nastavak stvaralačkog procesa uklanjanjem već poznatih i ponuđenih modela za upoznavanje učenika sa likovnom strukturom i funkcijom pojedinih elemenata. Pojmovi i pogledi pesnika o čovjeku i životnoj sredini, životu i vremenu mogu biti podtaknuti intuicijom učenika i maštovitim načinima nastavnika, što može pomoći da se podtakne radoznalost i entuzijazam u otkrivanju novih misterija. Najsuptilniji unutarnji izvori podstjecaja zrače nepresušnim izvorom iskustva i znanja, a savremena metodologija u pristupu književnom djelu razvija i neguje upravo to traganje za smislom i istraživački entuzijazam da prodre u njegove najtanjanije unutarnje izvore podstjecaja koji zrače nepresušnim izvorom iskustva i znanja (Kisić 2011: 176). Bez obzira na to koliko je u stručnoj literaturi naglašena takva profesionalna uloga, pitanja, zadaci, tumačenja i komentari unutar aparature ne mogu se koristiti za razumijevanje teksta. Pod didaktičkom i metodičkom aparaturom podrazumijevaju se pitanja, zadaci, zahtjevi, upute, vježbe, tumačenja, objašnjenja, komentari

i prigodni prilozi, a sve u direktnoj vezi sa određenim književnim i stvaralačkim djelom. Koliko god ova aparatura bila raznovrstna i intrigantna, ona nikada ne bi mogla da zamjeni umjetničko djelo, niti sadrži bilo šta sa čime bi se učenik mogao poistovjetiti. Aparatura služi svom cilju i razlogu postojanja ako, makar djelimično, doprinosi unutarnjem treperenju učenika zbog ljepote koje proizilaze iz određenog djela (Milovanović 2014: 139-150).

Sa druge strane, čak i kada nastavni plan i program ne pokriva u potpunosti komponente koje dozvoljavaju i ostvaruju suštinu obrazovanja i odgoja, ova didaktičko-metodička aparatura igra neizbježnu ulogu u postizanju svrhe, ciljeva i dužnosti obrazovanja i odgoja. Ali to iziskuje, prije svega, inkorporiranje autor-ske duhovnosti u sadržaj didaktičko-metodičke aparature, koja na ovaj način ne postaje normirana i jasna. Nastavni i motivacioni kvaliteti aparature su kombinirani sa maštovitim interpretiranjem nastavnika za dobrobit učenika kao razgrnatog udžbenika za raznovrsno učenje.

Analiza strukture didaktičko-metodičke aparature čitanke

Čitanka je raznovrsna i prilagođena književno-umjetničkom tekstu, uzrastu učenika, nastavnom planu i programu i programskim zadacima i to sve u okviru didaktičko-metodičke aparature. Budući da su fascinantni, raznovrsni, aktuelni i relevantni, čak i neki dosadni nastavni materijali mogu utjecati na učenike. Čitanka pokreće učenike prvenstveno kroz pitanja, aktivnosti i upute koja od njih zahtijevaju da izvrše određenu radnju i kao rezultat toga aktiviraju određeni skup vještina. Oni mogu zahtijevati da se znanje poveže, da se primjeni na školske i vannastavne sredine, da se pokrene istraživanje, da se kreiraju novi sadržaji ili scenariji itd (Zlatić i Petrović-Bjekić 2012: 299). Svaki zadatak, pitanje ili redosled u didaktičko-metodičkoj aparaturi odražavaju jedinstveno učešće učenika i aktivno učešće u otkrivanju, mjerenju, procjeni i čuvanju informacija. Sposobnost konstruiranja i postavljanja didaktičko-metodičke aparature zahtijeva poznavanje pedagoške i dječje psihologije, kao i sposobnost odabira odgovarajuće vrste istraživanja. Izbjegavanje nejasnoća, bilo otvorenih ili zatvorenih, ključna je komponenta pravilnog korištenja didaktičko-metodičke aparature.

Didaktičko-metodička aparatura u čitanki za mlađe razrede može da sadrži zahtjeve i upute za izražajno čitanje, zadatke za usmjereno čitanje, definiranje nepoznatih pojmova i izraza, upite i zadatke za učenike, a to su: - književni, funkcionalni i drugi pojmovi i jezičke pojave, usmjeno i pismeno izražavanje, - gramatički i pravopisni materijal, - jezičke vježbe i drugi sadržaji. Budući da smiruje i integrira dva tipa učenja: receptivno smisljeno verbalno učenje i učenje putem istraživanja, čitanka je vrsta udžbenika (Milovanović 2014:139-150).

Pošto se sadržaj čitanke „objavljuje“ i đacima, postoji izvjesna sličnost između čitanke i svijetih knjiga, posebno u slučaju uzvišenih književno-umjetničkih spisa koji grade iskonsku vezu sa dječjom dušom. Karakteriziranje prirode čitanke kao antologije književno-umjetničkog teksta, kao i činjenica da je njena osnova u duhovnim, likovnim i estetskim doživljajima učenika sa književnim djelima, obuhvaća suštinu dobrog udžbenika.

Zato je čitanka drugačija od bilo kog drugog udžbenika: jezik se, kao živo biće, suprotstavlja ograničenju i svođenju na kruta pravila, ali književno stvaralaštvo i duhovni preobražaj izazvan književnim djelom zahtijevaju slobodu. Književno djelo je, prije svega, umjetničko djelo, a snaga umjetnosti je u različitim perspektivama njenog tumačenja, doživljaja, a ne u ljepoti fosilizofskih oblika. Osim zadržavanja mašte i stalnog izazivanja radoznalosti, čitanka bi nužno morala da posluži i oduševljenju učenika. S obzirom da je cilj čitanke da uvede djecu u svijet književnosti i pomogne im u otkrivanju pravog značenja osnovnih pojmova, da je riznica najboljih i najvrijednijih umjetničkih djela i čuvar duhovnog identiteta, zamišljena je da bude uporište i pomoć djeci – učenicima, da jasno mora da posjeduje najbolja svojstva i kvalitete koji je razlikuju od ostalih udžbenika (Milovanović 2014: 139-150). Čitanka ne samo da treba da bude privlačna (treba da ima svoj šarm), već treba da bude i vitalna, neophodna i nezamjenjiva. Odlike čitanke koja podiče intuitivnu prepoznatljivost i mentalni sklad kod učenika su daleko superiornije od predvidljivosti.

Izbor tekstova u čitankama za osnovnu školu

Od suštinskog značaja su i tekstovi za programsko čitanje i oni koje se koriste u učionicama književnosti. Oni se ili biraju po nahođenju nastavnika na osnovu profesionalnog rasuđivanja i uzimajući u obzir emocionalna i intelektualna interesiranja učenika, ili ih predlažu autori čitanke čijim izborima nastavnici mogu ili ne moraju vjerovati. Tekstovi po izboru su veoma bitni za nastavu književnosti. Kroz ove čitanke učenike treba šire upoznati sa svijetom književnosti i taj svijet treba da postane dio njihovog iskustva. Kao rezultat toga, učenici bolje razumiju prirodu književnosti. Oni, prije svega, treba da podiču učenike da još više čitaju, kako bi pojačali njihovu radoznalost, kao i istraživački rad do stepena izvodljivog u ovom uzrastu (Mrkalj i Plut 2007: 51-59). Oni mogu, na primjer, da prošire književne vidike i senzibilitet za čitanje čitanke tako što će ih izložiti raznim književnim i neknjiževnim tekstovima koje inače ne bi otkrili kroz obavezan program koji mora da ispunjava i druge važne uvjete, kao što su znanje i vrijednosti kanonskih djela nacionalne i međunarodne književnosti. Vannastavni udžbenici koji su podicajni za nastavnike su već objavljeni, a dalji izbor pisaca čitanke i

nastavnika daju šansu da se u nastavu integrira više tekstova iz savremene književnosti. Obilje neodgovorenih pitanja postavlja pitanje koliko su izborni materijali u čitankama i uputama suštinski, ali su i proceduralno i metodološki nejasni. Približavaju se temeljnim korenima nastave književnosti, koja, ako je doista različna, neizostavno ukršta čitanje kao samostalni čin i zajedničku obradu radova na času. U čitankama samostalna čitalačka iskustva su pomiješana sa iskustvima nastavnika i učenika. Nakon ukidanja domaće lektire iz nastavnog plana i programa sprovedenog između 2004. i 2006. godine, izborni tekstovi su postali još istaknutiji. Za ovo nije bilo opravdanja, pogotovo imajući u vidu pogrešnu aluziju na opterećenje učenika (Marković 2008: 60-71). Kućno čitanje omogućava čitanje većih djela, poput romana, zbirke poezije ili kratkih priča, što je neophodno za razvoj čitalačkih sposobnosti i, što je još važnije, čitalačkih interesiranja. Upravo na tome se insistira u novim nastavnim programima koji su realizirani (za prvi i peti razred osnovne škole 2017. i za drugi i šesti razred 2018. godine) i na čemu se radi (za treći i četvrti, i sedmi i osmi razred), pošto smo svi jasno suočeni sa činjenicom da učenici čitaju malo ili uopće ne čitaju u našoj obrazovnoj profesiji. Kada je u pitanju razredna nastava, pitanje izbornih tekstova je strogo ozbiljno u užem metodičkom smislu. Inoviranje učitelja mora biti usmjerena na šest ili više akademskih oblasti. On je u mnogo goroj situaciji od predmetnih profesora i zato mu je potrebna pomoć da bi bio inovativan. Možda je rješenje u kreiranju nastavnog plana i programa književnosti koji uključuje obavezna djela, kao i veće grupe drugih tekstova, koji su svi potkrepljeni odgovarajućim objašnjenjima i komentarima, omogućavajući učiteljima da donesu sigurniji izbor (Marković 2008: 60-71). U svakoj od ovih grupa postojao bi znatno veći broj preporučenih tekstova nego što bi učitelj mogao izabrati na osnovu utvrđenih, općih i ličnih kriterijuma. Tada bi priča o proširenju izbornih tekstova imala više smisla, a više bi imalo smisla za bolje književno obrazovanje u nižim razredima.

Zaključak

Na osnovu predstavljenog teksta, zaključuje se da čitanka ima ključnu ulogu u obrazovnom i odgojnom procesu, ne samo kao udžbenik književnosti, već i kao sredstvo za razvoj intelektualnih, moralnih, i socijalnih vještina učenika. Kvalitetno odabrani sadržaji čitanke omogućavaju razvoj kritičkog mišljenja, emocionalne inteligencije i književnog ukusa kod učenika. Didaktičko-metodička aparatura čitanki, kroz pitanja, zadatke i aktivnosti, služi kao alat za bolje razumijevanje i interpretiranje tekstova, ali i za podstjecanje radoznalosti, kreativnosti i istraživačkog duha kod učenika. Izbor tekstova u čitankama treba da odražava visoke estetske, kulturne i obrazovne vrijednosti, kako bi učenici razvili ljubav

prema književnosti i čitanju, dok istovjetno čuvaju nacionalni kulturni identitet. Zaključno, čitanka ne samo da treba da bude riznica najvrednijih književnih djela, već i alat koji podstječe učenike na aktivno učešće u procesu učenja, razvija njihovu maštu i doprinosi formiranju njihovih ličnih i društvenih vrijednosti. Njena pravilna primjena u nastavi zahtijeva stručan i kreativan pristup kako bi se ostvarili ciljevi obrazovanja i vaspitanja.

LITERATURA

1. Bihorac, A. (2016): Promocija čitanka za drugi razred Gimnazija i srednjih škola. U: *Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost*, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, Vol. 14, str. 170-177.
2. Čukanović-Karavidić, M. (2006): *Estetika čitanke*. Beograd: Institut za ekonomiju i finansije.
3. Kisić, U. (2011): *Estetski i obrazovni zahtjevi u interpretiranju umjetničkih sadržaja u čitankama za osnovnu školu*. Užice: Učiteljski fakultet.
4. Marković, S. (2008): *Analiza dopunskih književno-umjetničkih tekstova u novim čitankama*. Beograd: Učiteljski fakultet.
5. Milovanović, B. (2014): *Didaktičko-metodička aparatura književnih tekstova u čitankama za mlađe razrede osnovne škole*. Leposavić: Učiteljski fakultet.
6. Mrkalj, Z. , Plut, D. (2007): *Kvalitet čitanke za mlađe učenike osnovnih škola*. Beograd: Filozofski fakultet.
7. Nikolić, M (2008): *Metodika srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Rosandić, D. (2005): *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Smiljković, S. Milinković, M. (2008): *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Vranje: Učiteljski fakultet.
10. Trnavac, N. (2009): *Didaktičko-metodička aparatura za rad učenika u osnovnoškolskim udžbenicima*. Užice: Učiteljski fakultet.
11. Zlatić, L. , Petrović Bjekić, D. (2012): *Oblici učenja u čitankama za 3. i 4. razred osnovne škole iz ugla aktivne nastave*. Užice: Učiteljski fakultet.

Admir Metić, M.A.

Doctoral student at the Faculty of Education in Jagodina

Primary School “Jovan Jovanović Zmaj”, Novi Pazar

METHODOLOGICAL DESIGN OF READING BOOKS FOR PRIMARY SCHOOL

Abstract: The *čitanka*, used in Serbian, Croatian, Bosnian and Montenegrin educational systems, is a fundamental school book for teaching literature in primary and secondary schools, representing a specialised form of a textbook. In addition to serving as a literary anthology, the *čitanka* is used as a tool for the development of students' oral and written expression. It is an essential part of the textbook set, together with the grammar book and the workbook, encouraging students to engage in independent work, critical thinking, analysis and deriving conclusions. The *čitanka* must be designed to enable teachers to easily establish a connection between the content of the book and the students. One of the key characteristics distinguishing this reading book from a scholarly or scientific work is its methodological design. The methodological approach to the *čitanka* encompasses multi-layered techniques and processes for organisation and interpretation of literary texts. Its structure is significantly influenced by literary content, as well as the cognitive and receptive abilities of students, along with educational goals and objectives. From a methodological perspective, the *čitanka* integrates a wide range of methodologies, procedures and tools, where all these aspects and educational goals shape the nature and scope of methodological tools.

The aim of this paper is to explore the fundamental characteristics of the *čitanka* as a text material, its functions and its methodological approaches. The results highlight the critical role of the reading book in the development of students' literary skills, while the conclusion emphasises the importance of carefully designing methodological tools in accordance with educational objectives.

Keywords: primary school, methodological design, the reading book, the *čitanka*, textbook.

Доц. др Аднан Х. Бјелак
Кенан Реброња, апсолвент

UDK 821.163.4(497.6).09 Сијарић Ћ.
821.163.41.09 Андрић И.

Државни универзитет у Новом Пазару
Депарتمان за филолошке науке,
Српска књижевност и језик

КЊИЖЕВНО-ЈЕЗИЧКЕ ВЕЗЕ ИЗМЕЂУ ИВЕ АНДРИЋА И ЋАМИЛА СИЈАРИЋА

Сажетак: У раду се бавимо компаративном анализом књижевног стваралаштва Иве Андрића и Ћамила Сијарића. На нивоу прозног стваралаштва, настојимо да укажемо на њихове књижевне и језичке везе. У првом делу рада, који се односи на књижевне везе двају аутора, покушаћемо да прикажемо које су појединости које ова два аутора чине блиским – кроз теме, идеје, креирање ликова. Други део рада односи се на језичку анализу материјала ексцерпираних из *Проклете авлије* и *Бихораца*, а приказује подударности у интерпункцијском обликовању књижевноуметничког текста – употребу тачке, запете и црте, који су у језику обају аутора носиоци стилских ефеката и доприносе интерпретацији књижевноуметничког текста.

Кључне речи: књижевност, језик, стил, интерпункција, Андрић, Сијарић.

Увод

Иво Андрић (1892–1975), аутор који се сматра једним од класика европске књижевности, послужио је као инспирација многим књижевницима тога времена, али и онима који долазе након њега. Један од њих је, верујемо, и Ћамил Сијарић (1913–1989), који се афирмисао после Другог светског рата. Узимајући у обзир Лутовчеве (Лутовац, 2013) наводе да су ова два аутора и имали директне контакте, подвлачећи и саму чињеницу да је Андрић с пажњом слушао Сијарића и подржавао његово умеће приповедања, наша тврдња је, сматрамо, заснована на аргументима.

У прилог претходном говори и чињеница постојања интервјуа датог Зорану Радисављевићу за дневни лист *Политика*, у ком писац Драгослав Ми-

хаиловић износи изузетно вредне податке о Андрићу и Сијарићу. У њему прича о томе како је нобеловац бранио Тамиле Сијарића од тадашњих власти и у једном делу експлицитно се дотиче овог бихорског писца:

„...О Андрићу се мисли да је био затворен човек, што он јесте, али и као о човеку који је био особењак, који се није интересовао за туђе судбине, што није тачно. Мени су позната још два случаја када је Андрић узимао у заштиту писце који су били на политичком тапету. Један је Бранко Ћопић (...), а други је Тамил Сијарић...” (Радисављевић, 2010).

Иако није познато због чега се Сијарић нашао на тапету власти, овај податак потврђује колико га је Андрић ценио и као човека и писца.

Двојица писаца – Андрић и Сијарић, нису се, међутим, сусретали само у животу. Веома су значајни и њихови *књижевно-језички сусрети* о којима ћемо говорити у наставку рада, где ћемо ексцерпцијом репрезентативне грађе из прозе¹ ових двају аутора покушати да укажемо на њихове интертекстуалне везе. Поред тога, покушаћемо да прикажемо њихове везе и на језичком плану, а кроз интерпункцијско обликовање текста. Овај део истраживања засниваће се на примерима издвојеним из Андрићеве *Проклетеле* и Сијарићевих *Бихорца*.

Књижевне везе између Андрића и Сијарића

Повезаност ових двају аутора манифестује се у самој основи њихове књижевне оријентације, која је, евидентно, усмерена према усменом стваралаштву, будући да су своју приповедачку снагу црпили из усмене традиције. У прилог томе говори и Недић (1981: 313), који указује да је Андрић осликавао певање народних песама – лирских и епских, те да је за прву приповетку *Пут Алије Берзелеза* инспирацију добио управо из народне поезије. С друге стране, на сличан начин говори и Зорић, коментаришући књижевне идеје Тамиле Сијарића. Он (1960: 23) подвлачи да је Сијарић у својим првим

¹ Корпус и скраћенице којима се користимо у раду су:

Травничка хроника – ТХ;

Проклетеле – ПА;

На Дрини ћуприја – НДЋ;

Ђоркан и Швабица (збирка *Приповетке*, 1924) – ЋИШ;

Бихорци – Б;

Топ за Фејзагу (збирка *Француски памук*, 1980) – ТЗФ.

причама описао необичне анегдоте у вези с локалним херојима, као и њихове подвиге и узбудљиве догађаје, наглашавајући да су прожете дахом легенде, са преовладавањем епских елемената народне песме. Поред фокусирања на фолклор, опште место у књижевном стваралаштву ових двају аутора јесу и локалне теме. Андрићева Босна је веома слична Бихору у прози Ђамила Сијарића. Да је заиста тако, можемо закључити упоређивањем делова романа *Травничка хроника* и *Бихорци*:

„Што је главно, обојица су морали да живе у овој истој оријенталној варошици, без друштва и пријатности, без икакве удобности, често и без најпотребнијег, међу дивљим планинама и суровим светом, да се боре са неповерењем, нетачношћу, нечистоћом, болестима и недаћама сваке врсте.“ (ТХ, 2014: 75)

„А затим каква су та села бихорска! Кућа кућу дозвати не може. Нека полегла уз стрмину, друга се спустила низ потоке, трећа угазила у шумарке или се скупила уз храстов гај. Свако нашло мјесто завјетрано, и ту траје — старо, мрко, убијено временом.“ (Б, 1991: 5)

Сличност између Андрића и Сијарића најизраженија је, сматрамо, на нивоу креирања ликова. Нећемо прихватити као случајност подударност лика Фејзаге из приче *Топ за Фејзагу*, која је део збирке *Француски памук*, Ђамила Сијарића, и лика Алихоце из Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*. Ова приповетка из збирке *Француски памук* доноси нам причу о пекару Фејзаги, који се једног дана нашао прикован за јарбол, са ексером кроз уво.

„Жена му је, по одобрењу заптијином, донијела столицу, наваљала на њу јастуке и посадила га на високо и меко: сједио је као на каквом пријестољу, ту на сред чаршије, с главом приљубљеном уз дирек — с ухом двапут већим него прије подне, а чинило се и главом већом.“ (ТЗФ 1980: 99)

Прикован је због погрешног мерења хлеба, саплитањем на ваги. Биће задављен иако су му поступци били легитимни у ситуацији у којој се нашао, што сазнајемо из речи његове жене која, пролазећи кроз масу, говори:

„— То је твоја махнита памет из Устиколине! Што им ниси рекао да сам те ја наговорила да мјериш криво: кад они могу да не плаћају, можеш и ти да им мјериш криво. Сто година да живиш, нећеш примити моју памет. Ти си, Фејзага, поштен. То нек свак зна. И ја сам поштена иако сам ти рекла да мјериш криво онима што узимају на вересију а не плаћају.“ (ТЗФ 1980: 97)

Оваква бајковита и садржајна сцена прибијања Фејзаге за јарбол, највероватније је инспирисана Алихоциним удесом из романа *На Дрини ћуприја*, када Осман-ефендија наређује да се Алихоџа прибије за греду на капији.

„Никога није било ко би сматрао да је та ствар добра и могућа, па ипак је помало допринео да се хоџа нађе на мосту, прикован десним ухом за једину дрвену греду која се налазила на капији. И кад се све разбегло пред Швабом који се спуштао у касабу, хоџа је остао у том чудном, и болном и смешном положају, осуђен да непомично клечи, јер му је сваки и најмањи покрет задавао бол и претио да раскине ухо, које се њему чинило тешко и велико као планина.“ (НДЋ, 2014: 404–405)

Најзад, и сам наслов Сијарићеве збирке, као и истоимена прича – *Француски памук*, невероватно подсећа на епизоду из Андрићеве *Травничке хронике*, у којој се збиља и појављује прича о француском памуку, где се развија прича о трговини памуком. С друге стране, на идејном плану, пандан Фејзаги може бити и Тамил из *Проклете авлије*. Обојица доживљавају трагичну судбину због неразумевања околине у којој се налазе. И један и други својим карактеристикама одступају од осталих, што бива сурово кажњено.

На нивоу креирања ликова, Андрић и Сијарић се могу повезати и Халимачом из *Бихораца* и Салком Ћорканом из *Ћоркан и Швабица*. Халимача је имућни сељак из села Рашље, који је својеврстан симбол пропадања једног друштва. Његово поступање је изабљивачко, манипулативно, а некада и лицемерно. Према људима се понаша као према своме личном поседу, тип је сеоског богаташа који све посматра са материјалне стране, за шта је пример сцена када Хаџија долази у село:

„Сад ти ја имам и хаџију, ево ми га. Но ми мален ђаво. Да ми је крупан, па с њим кроз село... шетај дико! Код куће ми торови, а уз раме хаџија... Помакни се, село, де, да прођемо.“ (Б, 1991: 11)

Део у коме Халимача каже „Сад ти ја имам и хаџију“ указује на стање свести једног сеоског имућнијег човека који овде говори да, поред свега осталог што поседује („Код куће ми торови...“), *поседује* и једног хаџију, ког сматра само делом своје имовине, а не људским бићем са емоцијама, жељама и нагонима. Његов однос није такав само према Хаџији, већ и према другима. Хаџија, заправо, јесте један из плејаде пасивних ликова, недораслих околностима и животним ситуацијама. Схвативши његову позицију, која је слична позицијама Сијарићевих ликова у другим романима, долазимо до закључка да су они, на неки начин, само посматрачи историје, како то каже Дијана Хаџизукић:

„За разлику од традиционалног романа чији ликови бирају свој пут, Сијарићеви, попут ликова савременог романа, јесу само жртве и свједоци историје. Његови јунаци по својим особинама и односу према свијету (заробљеност, фрустрација или апсурд) припадају оном току наше књижевности чији се извор назире у филозофији егзистенцијализма. Највећи број ликова које ствара су на рубу или изван центара друштвене моћи, у тренутку кризе, бахтиновски неподударни са самим собом и средином“ (Хаџизукић 2019: 6).

Андрић, опет, на сличан начин конципира своје ликове. Они су често мали људи, несхваћени, неснађени и несрећни. Такав је и Салко Ћоркан. Многи су се бавили овим ликом у прози Иве Андрића, а ми ћемо издвојити Владимира Пиштала:

„Увијек сам имао утисак да је Андрић, некако несхваћен, исто као што је био несхваћен његов главни јунак. За мене је то Салко Ћоркан, који је више од двадесет година живио у приповиједању Андрића, Салко који је одувијек био тужан, сам и несрећан, који је радио најниже и најгоре послове, и коме су се сви подсмјевали. Нарочито су се подсмјевали његовој заљубљивости. И када се Салко заљубио у неку играчицу на жици и говорио о својој љубави, газде које су му плаћале вечеру и пиће стављали би му фишек од хартије, па би му га запалили на глави док се он исповиједа“ (Лајовић, 2018).

Ћоркан је управо оно што је добар део ликова у Сијарићевим романима. Неволник је, осуђен на друштвену маргинализацију и понижење:

„Али нико не зна шта је Ћоркан! Болан, болан, ја измећарих шеснес година у Суљаге. Ено му четири сина, сва четири сам их ја на ноге подиго. Дјеца бијесна, кô господска, па ми узјаши за врат а ногама ме туче у прса, још им отац набавио мамузе и канџију, па бије ли бије. А ја трчим и поњискујем кô ат, само руком заклањам очи да ми не избије. Еј хеј, нигдје ја пријатеља немам! Цркне у некога говече, зовни Ћоркана да огули и закопа. Побјесни штене: побогу, Ћоркане, да убијеш и бациш низ воду. А већ канала ни ћерица није нико очистио има толико година него ја.“ (ЋиШ 1924: 30)

2. Језичке везе између Андрића и Сијарића

Поред тога што се између ових двају аутора остварују интертекстуални односи, веза између Андрића и Сијарића приметна је и у језичком изразу. Хаснија Муратагић Туна (2013: 23) наводи, а на основу забележеног разго-

вора са Сидарићем, да је заступао став да је писмен човек и да се није користио „правописом, ни било каквим рјечником“, те да није добро да лектори *вршљају по тексту*, јер могу интервенисати и онда кад не треба, наводећи како је једне прилике и критиковао *Побједу*, која му је интервенцијама *унаказила причу*, што је за њега представљало апсолутно непоштовање аутентичности уметничког дела (Муратагић Туна 2013: 25). С друге стране, о изразу Иве Андрића сазнајемо на основу његовог разговора са Станојичићем (1967: 32), који преноси да је Андрић био поштовалац Вуков, те да му је увек при руци био Вуков *Рјечник* и да се са уверењем држао тамо приказаног мишљења, напомињући да је такав став примарно био у вези с књижевно-уметничким текстом, у ком ће се архаичним облицима засигурно верније приказати ситуације сликане у делима, а поред осталих језичких средстава. Према томе, закључујемо да су оба аутора и те како неговали свој језички израз – уз речнике или не, сматрајући да би се било каквом изменом изменио и код за перцепцију поруке коју преносе и нарушили стилски ефекти у приказивању одређених ситуација.

Иако је Андрић препознатљив по јакој сложеној реченици, а Сидарић по кратким, елидираним, често асиндетским структурама, о њиховој подударности може се говорити са аспекта употребе интерпункције, коју обојица користе као јако изражајно средство. Због обимности, у раду ћемо се бавити квалитативном анализом компаративно приказаних репрезентативних примера из романа *Проклета авлија* и *Бихорци*, а који Андрића и Сидарића чине сродним.

2.1. Анализа материјала

У *Речнику српскога језика* (2011: 461) интерпункцијски знаци одређени су као „правописни знаци којима се у писму раздвајају реченице и њихови делови; употреба таквих знакова“. Будући да се интерпункција дели на граматичку (синтаксичку) и логичку (семантичку) (Ћуџић 2015: 239), у наставку ћемо се примарно бавити употребом логичке интерпункције, коју у српски језик уводи Ђуро Даничић (Симић 1982: 188), а која је носилац значења, те, иако подразумева слободну употребу, није у потпуности слободна, већ подлеже одређеним комуникацијским законитостима (Силић 2013: 418). С тим у вези, посматраћемо употребу запете, тачке и црте, који, као интерпункцијски знаци, највише и доприносе стилској маркираности књижевно-уметничког текста ових двају аутора.

Употреба запете и тачке. Било да је реч о иницијалној, медијалној или финалној позицији, и Андрић и Сидарић вокатив одвајају запетом, што је

у складу са правописном нормом српског језика, те и неће имати стилску вредност.

Ћамил ефендија, немој замерити, али не ваља ти што не једеш. (ПА, 47)

О Халимачо, о роде мој, де набавите сели хоџу. (Б, 5)

Ни име ти, *болан*, на добро не слути. (ПА, 10)

Нијеси ти, *јадан*, цар у селу, но голи каплар. (Б, 46)

Богами си ти видео света, *Заумага*. (ПА, 18)

Укус је, хвала ти, *Капларе*. (Б, 19)

У складу са правописном нормом јесу и регистроване реченичне конструкције у инверзији и оне код којих инверзија не постоји, које нису стилски маркиране, а које наводимо репрезентативности ради, указујући на познавање и поштовање правописних правила од стране ових двају аутора.

Кад их човек тако гледа и слуша, све се у њему и нехотице окреће од живота ка смрти (...). (ПА, 10)

Док је Хација био на молитви, старац је устао и уредио се (...). (Б, 85)

Тај је знао да говори турски (споро и достојанствено), али не и да чита и пише. (ПА, 11)

Халимача одби, сакри руку иза леђа, а она се опет поврати брвнима и настави да двори као и прије. (Б, 107)

Међутим, поред случајева у којима се користе запетом испред независних супротних везника (а, али), оба аутора стилски обликују књижевнoуметнички текст и употребом тачке уместо запете. Таквим поступком, заменом краће паузе, коју нуди запета, дужом, што је сврха тачке, аутори посебно наглашавају одређени контекст, изазивајући читаоца да се на тим деловима задржи.

Јесам, али шта ми то вреди кад сам, ево, пострадао и кад су људи погани и не дају живети исправном човеку. А јесам прошао многа места и свуда ми је добро било и људи ме поштовали и признавали, а и ја сам се владао како треба и са сваким лепо и поштено умео. (ПА, 9)

Он ухвати за врата и изађе напоље. Али није знао зашто излази. И куда ће. (Б, 127)

Сијарић овим поступком указује на посебну узнемиреност Халимаче, стање ишчекивања, нестрпљивости, где је спољашње стање управо одраз

унутрашњег стања. Халимачине неодређене мисли пропраћене су његовим неодређеним кретањем. С друге стране, Андрић, паузом у Заимовом говору указује на стање свести, такође, с тим што се овога пута вербално манифестује. Оваквим испрекиданим говором Андрић указује на неистинитост Заимових речи.

Иако би у неким зависнословеним конструкцијама требало употребити запету, у стилу оба аутора региструјемо случајеве употребе тачке.

(...), а кривице овдје има заиста много и свакојак, и сумња иде далеко и захвата у ширину и дубину. Јер, цариградска полиција се држи освештеног начела да је лакше невина човека пустити из Проклетог авлије него за кривцем трагати по цариградским буџацама. (ПА, 14)

Можда ће он ову Хатку и због другог морати да уда – због синоћњег миловања. Јер може она да понесе дијете, и да се пободе пред његова врата. (Б, 136)

Оправданост оваквог поступка заснива се на истицању става цариградске војске, узимајући у обзир и саму чињеницу какви су профили затвореника, док се у *Бихорцима* указује на непредвидивост деловања жене из патријархалне средине која се у приказаним околностима налази у инфериорном положају, а с циљем одбране части, али и бојазан да се њеним деловањем не унизи и част мушкарца из њој другачијег друштвеног миљеа.

С друге стране, у случајевима када би имало смисла тачком направити паузу, они користе запету. Таквим континуираним, краткопаузним, говором исказаним скоро у једном даху указују нам на стилску неутралност текста, који са собом не носи никакво контекстуално битно значење.

Зима је, снег замео све до кућних врата и свему одузео стварни облик, а дао једну боју и један вид. (ПА, 9)

Хација у руци попила кључеве, они звекнуше. (Б, 174)

Дакле, наведени примери, осим изазивања чулних ефеката – визуелних и звучних, немају никакву дубљу интерпретативну димензију.

Међутим, интерпретативна димензија присутна је у конструкцијама које садрже запету или тачку испред саставног везника *и*. Такве конструкције одају утисак спонтаног писања, али и осећај да оба аутора сматрају да нешто није довољно описано, те да имају потребу да читаоцима описивано још приближе, не би ли се добила што конкретнија и јаснија представа.

На крају те стазе танка пруга пртине шири се у неправилан круг, а снег око ње има румену боју расквашене иловаче, и све то изгледа као свежа рана у општој белини која се протеже до у недоглед и губи неприметно у сивој пустињи неба још пуног снега. (ПА, 9)

Пресједим сву ноћ, и све гледам у мрак, а из мрака нешто гледа у мене (...). (Б, 21)

Употреба црте. Високофреквентан интерпункцијски знак у стилу и Андрића и Сијарића јесте и црта – интерпункцијски знак који се користи уместо првог дела наводника, уместо запете у служби одвајања уметнутих делова говора итд., док се као правописни знак користи између бројева уместо предлога *до*, за означавање правца кретања или удаљености од једног до другог места итд. (РСЈ 2011: 1468).

Говорећи о употреби запете, регистровали смо да је доследно употребљавају када се користе реченицама у инверзији. Међутим, оба аутора знатно често, желећи да истакну битност исказа, уместо запете за указивање на инверзију користе црту. Тиме се упућује на стилску вредност употребе црте, која се најчешће манифестује кроз назначивање контекстуално битних делова.

Док су се фратри звали фра Марко, фра Мијо, фра Иво – и био је добри вакат (...). (ПА, 10)

Заспи ли – она су ту. (Б, 115)

Андрић на овај начин указује на бољи, минули период, указујући на нове друштвено-моралне норме, док Сијарић истиче Халимачин немир који настаје понављањем истог сна. Наиме, Халимача неколико ноћи заредом сања јаја и сваке ноћи иста – празна, чиме се сугерише читаоцима да је он ипак свестан да тај сан има неко значење чије се спознаје плаши.

Мада знатно ређе од Сијарића, код ког је црта основно средство за указивање на квалитативне особине описиваног лика или предмета, са истом сврхом присутна је и код Андрића. Међутим, Андрић је комбинује са запетом или тачком.

Јерменка ти је таква, као шумска ватра: тешко се пали, а кад једном плане, нико је више угасити не може. То и није жена него – кулук. (ПА, 72)

Дечак је брзо стао да се мења, чак и физички. (ПА, 24)

Био је Јеврејин из Смирне. Тужно је изгледало његово лице. Велик нос, крупне очи са жутом закрвављеном беоњачом. (ПА, 50)

Хација је био већ у хану. (...) Исправио се. Одмара се. И опет личи на бијел пањ – мртав, оглодан сипцима. (Б, 181)

Глава му је била сасвим празна, руке мртве, ноге изгребене, утрнуле – тешке. (Б, 189)

Код Андрића је присутнија у случајевима када жели указати на активности својих ликова, па је неретка појава да се цртом издвоји само глагол.

Све до пре три дана на том проширеном миндерлуку са којег је већ нестало душека и простирке а остале само голе даске, лежао је или чак седео фра-Петар и – причао. (ПА, 10)

Црта је присутна и у управном говору, замењујући наводнике. Међутим, црта у том случају нема стилску вредност, нити је овакво обликовање текста нешто што ће ова два аутора разликовати од осталих књижевника, који је користе како би избегли нагомилавање наводника. Примере наводимо репрезентативно.

– Ти да вратиш човеку паре – каже танким, али страшним гласом један дугоња који је очигледно неки коцкарски старешина. (ПА, 71)

– Хоћу, хоћу... – вели му он неодлучно, и пожели му мирну ноћ, гласом туђим. (Б, 111)

Закључак

Компаративним посматрањем књижевног опуса Андрића и Сијарића закључујемо да ова два књижевника имају исту полазну тачку – обојица се у основи везују за усмену традицију. Поред тога, обојица су везани за амбијент – оно што је Андрићу Босна, то је Сијарићу Бихор. И не само да су везани за по једно подручје, они га углавном на сличан начин и представљају, што је евидентно, на пример, кроз романе *Травничка хроника* И. Андрића и *Бихорци* Т. Сијарића. Према томе, Андрић и Сијарић тематски и идејно врло су блиски, с тим што се ишчитавањем њихове прозе може запазити да елементи који се код Андрића налазе у романима, код Сијарића су углавном заступљени у приповеткама.

Међутим, најзапаженија подударност између ових двају аутора јесте на нивоу креирања ликова. Анализом материјала закључујемо да лик Фејзаге

из приче *Топ за Фејзагу* Ћ. Сијарића јесте пандан лику Алихоће из романа *На Дрини ћуприја* И. Андрића, али и лику Ћамила из Андрићеве *Проклете авлије*. Уз то, еквивалентност ликова регистрована је и између Халимаче из Сијарићевих *Бихораца* и Салка Ћоркана из *Ћоркан и Швабица* И. Андрића.

Повезаности између Андрића и Сијарића доприноси и језички израз – посебно у интерпункцијском креирању књижевноуметничког текста. Упоредном анализом материјала ексцерпираних из романа *Проклета авлија* и *Бихорци*, закључили смо да је подударност најзаступљенија у употреби тачке, запете и црте.

Када је реч о запети, поред тога што је присутна у одвајању вокатива (иницијална, медијална и финална позиција) и у реченицама у инверзији, што припада правописној норми српског језика, у стилу обају аутора запета је присутна и у стилском обликовању текста. Оба аутора често тачку замењују запетом, и обрнуто. Када запету замењују тачком, указују на контекстуално битне делове текста, док у другом случају – заменом тачке запетом, указују на немаркираност текста, сигнализирајући реципијентима да у тим речима није садржана никаква битна порука. На крају, стил ових аутора обележен је употребом запете и испред везника *и*, чиме одају утисак спонтаног писања, али и осећај да оба аутора сматрају да нешто није довољно описано.

Црта, као део стила Андрића и Сијарића, служи за истицање контекстуално битних делова, али и за указивање на квалитативне особине описиваног лика или предмета, те у управном говору, чиме се замењују наводници.

ИЗВОРИ

1. Андрић, И. (2014). *Романи*. Београд: Лагуна.
2. Андрић, И. (1924). *Приповетке*. Београд: Штампарија „Макарије“.
3. Сијарић, Т. (1991). *Бихорци*. Сарајево: Веселин Маслеша.
4. Сијарић, Т. (1980). *Француски памук*. Сарајево: Свјетлост.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ћужић, Т. (2015). Синтаксички (и супрасинтаксички) аспекти правописне норме. *Расправе*, 41/2. 225–261.
2. Хаџизукић, Д. (2019). На маргини: ликови у романима Тамиле Сијарића. *Ратковићеве вечери поезије*, Бијело Поље.
3. Лајовић, В. (2018). Андрић нам је, као Христ опрао ноге. *Портал Вијести*, Подгорица. Доступно на: <https://www.vijesti.me/zabava/26045/andric-nam-je-kao-hrist-svima-oprao-noge>
4. Муратагић Туна, Х. (2013). Там гдје се тешко живи – лијепо се говори. *Код: Часопис за културу, књижевност и науку*. Подгорица: Центар за очување и развој културе мањина. 16–25.
5. Недић, В. (1981). Иво Андрић и Народна књижевност. *Критичари о Иви Андрићу*. Сарајево: Свјетлост.
6. Радисављевић, З. (2010). *Андрић ме бранио од Тита*. Интервју са Драгославом Михаиловићем, Политика, Београд. Доступно на: <https://www.politika.rs/sr/clanak/133383/Andric-me-branio-od-Tita>
7. Силић, Ј. (2013). Семантичко интерпункцијско начело и прозођија реченице. *Говор*, XX, 1–2. 411–420.
8. Симић, Р. (1982) Нека начела логичке интерпункције у правописима српскохрватског језика до Првог светског рата. *Књижевни језик*, 11/4. Београд. 185–193.
9. Станојчић, Ж. (1967). *Језик и стил Иве Андрића (Функције синонимских односа)*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
10. Вујанић, М., и др. (2011). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
11. Зорић, П. (1986). Границе фолклоризма. *Критичари о дјелу Тамиле Сијарића*. Сарајево: АНУ БиХ – Одјељење за књижевност и умјетност.

Adnan Bjelak, PhD, Assistant Professor
Kenan Rebronja, graduating student

State University of Novi Pazar
Department of Philological Sciences
Serbian Literature and Language

SOME MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ĆAMIL SIJARIĆ'S NOVEL BIHORCI

Abstract: In this paper, we deal with a comparative analysis of the literary works of Ivo Andric and Camil Sijaric. At the level of prose creation, we try to point out their literary and linguistic connections. In the first part of the paper, which refers to the literary connections between the two authors, we will try to show what are the details that make these two authors close – through themes, ideas, creation of characters. The second part of the paper refers to the linguistic analysis of the material excerpted from *Prokleta avlija* and *Bihorci*, and shows the similarities in the punctuation of the literary text – the use of periods, commas and dashes, which in the language of both authors are carriers of stylistic effects and contribute to the interpretation of the literary text.

Keywords: literature, language, style, punctuation, Andric, Sijaric

АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА У ПЕРИОДУ ОД 2019. ДО 2023. ГОДИНЕ У НОВОМ ПАЗАРУ

Сажетак: Истраживање о религијском туризму у Новом Пазару имало је за циљ да испита улогу и потенцијале овог сегмента у развоју туризма. Спроведена је анализа туристичког промета, укључујући број иностраних и домаћих посетилаца, број ноћења и просечну дужину боравка, као и мотиве посета. Подаци о смештајним капацитетима прикупљени су од релевантних институција, док је анкета спроведена међу 200 туриста у периоду од јула до септембра.

Резултати указују да религијски туризам у Новом Пазару још увек није препознат као значајан сегмент туризма, што се огледа у недостатку евиденције посетилаца верских објеката и стратегије развоја. Главни изазови укључују неискоришћеност туристичких потенцијала, мали број догађаја и ограничене смештајне капацитете. Истраживање препоручује развој стратегије која би могла унапредити религијски туризам и донети користи и граду и ширем региону.

Кључне речи: религијски туризам, град Нови Пазар, развој туризма.

Увод

Религијски туризам се дефинише као путовање мотивисано вером, посетама светим местима и учешћем у верским активностима. Према Светској асоцијацији религијских путовања (WRTA), овај вид туризма може укључивати путовања на религијске дестинације, верске скупове, мисионарска и хуманитарна путовања, као и путовања ради заједништва и дружења (Николић, 2010). Мотиви су најчешће духовне природе, али овај вид туризма има и значајан економски потенцијал, јер привлачи велики број туриста и генерише инвестиције у инфраструктуру и услуге дестинација.

Путовања мотивисана религијом имају дугу историју, од античке Грчке и Делфа до хришћанских ходочашћа од 2. века (Мићуновић, Новаковић, Стефановић, 2015). Данас, верски туризам доживљава експанзију, посебно у православним земљама и исламским државама. Ова путовања укључују различите верске заједнице, укључујући хришћане, муслимане, јевреје и друге (Duvnjak, Relja, Žeravica, 2011).

Религијски туризам обухвата одређене дестинације као што су Мека, Ватикан и Света земља. Постоје краткотрајни (локални и регионални) и дуготрајни облици путовања (Rinschede, 1992). Одређене врсте религијског туризма, као што су халал туризам, добијају на значају у специфичним верским заједницама. Такође, савремени туристи који посећују религијске објекте често долазе из културолошких или историјских интереса, чиме религијски туризам добија хибридне облике, укључујући културни и верски туризам (Geić, 2002).

Србија је богата сакралним објектима, укључујући православне манастире и исламске џамије. Нови Пазар, као место сусрета исламске и хришћанске културе, има велики потенцијал за развој религијског туризма. Истраживања показују да је овај вид туризма у Србији у експанзији, али још увек није у потпуности искоришћен.

Социологија религије и психологија туризма истичу да је религијски туризам важан за духовно испуњење, али и за социјалну кохезију и економски развој дестинација. Улагања у религијски туризам могу допринети развоју локалних заједница, привући туристе и обезбедити финансијску стабилност, како верским објектима, тако и околним инфраструктурним објектима (хотелима, ресторанима, сувенирницама).

Појмови и религијски садржаји у туризму

Ходочашће представља ритуално путовање у свето средиште ради потврде идентитета у оквиру религијске традиције. То је духовно путовање које оличава живот верника и нуди ново разумевање себе и заједнице. Виктор Тарнер дефинише ходочашће као „парадигму религије“, са сврхом преласка од индивидуалног ка колективном идентитету. Разлози за ходочашће обухватају жељу за духовном обновом, исцељењем, чишћењем од грехова и захвалношћу за добијена добра. Постоје различите врсте ходочашћа, од међународних до локалних, у зависности од удаљености и значаја светилишта (Николић, 2010).

Поклоничко путовање, карактеристично за православље, подразумева одлазак у свето место ради поклоњења и изражавања почасти. За разлику од туриста, верник се припрема подвижнички и путује вођен „божјом вољом“, док атеисти могу посетити светишта због историјског значаја. Разлика у припреми и доживљају светиње јасно раздваја поклонике од обичних туриста (Стаменковић, 2005).

Религијски садржаји у туризму су кључни, укључујући сакралне објекте попут цркава и манастира, али и верске празнике и годишњице. Такви садржаји имају двојаку функцију: задовољавају духовне потребе верника и културне интересе туриста. Многи верски објекти, иако више не служе својој оригиналној сврси, остају део културног наслеђа и привлаче туристе (Вуконић, 1990).

Религијски мотиви и осећаји подстичу туристичке кретања, било кроз заједничка верска путовања или личне религијске потребе.

Верски туризам, који обухвата путовања са циљем посете светих места и верских објеката, има дубоке корене у људској историји, али тек од XIX века можемо разматрати да ли су ова путовања део ширег појма туризма. Иако су ранија путовања из верских разлога поседовала неке атрибуте туризма (организованост, смештај, храна), питање остаје да ли их је могуће третирати као туризам у модерном смислу (Стаменковић, 2005).

Према економској парадигми, туризам је економски мотивисан и доприноси развоју друштва. Верски туризам може бити део ове парадигме уколико је организован и промишљен од стране туристичке индустрије. У супротном, када је вођен религијским мотивима, економски аспект може бити занемарен (Митровић, 2005). Еколошки приступ види туризам као прелазак друштвених група у различите екосредине, где верски туризам помаже развоју еколошке свести кроз посете духовним местима (Николић, 2010).

Антрополошки приступ, као што је приказао Мекконел, тумачи туризам као модерни еквивалент религије, тврдећи да туристичка искуства помажу људима у разумевању модерног живота (Елаковић, 2006). Психолошки приступ наглашава да верски туризам није само средство за обнављање снаге, већ и средство за духовни развој (Николић, 2010).

У хришћанству, које има вишевековну традицију ходочашћа, верски туризам укључује посете светим местима ради молитве, исповести и других духовних активности. Хришћанске светиње и споменици у многим земљама привлаче и ходочаснике и туристе. Хришћани различитих конфе-

сија често деле света места, као што је случај са храмом Гроба Господњег у Јерусалиму, где се исте светиње поштују од стране различитих хришћанских заједница (Маринковић, 2013).

Што се тиче ислама, живот исламског верника укључује обављање хаџа, ходочашћа у Меку, које је једна од пет основних дужности у исламу. Хаџ је обавезан за муслимане који имају физичке и финансијске могућности да га изврше. Ово ходочашће обухвата више верских обреда и симболизује духовно очишћење, праштање грехова и припрему за загробни живот, чиме се добија Божја милост и награда за вернике (Abdibegović, 2001). Посета Меки подразумева приступ искључиво за муслимане, док је немуслиманска забрањен улазак у овај град. Хаџ не само да представља верски чин, већ и глобални сусрет муслимана из разних делова света, што јача осећај припадности и јединства у исламу.

Са глобализацијом и растом муслиманске популације, појавио се и концепт халал туризма који се прилагођава потребама муслиманских туриста. Халал туризам обухвата пружање услуга које поштују исламске верске стандарде, укључујући храну, смештај, као и друге туристичке активности које су у складу са исламским правилима (Akyol & Kiliç, 2014). Овај сегмент туризма бележи брз раст не само у муслиманским, већ и у немуслиманским земљама, које све више улазе на халал тржиште.

Муслимански туристи чине значајан део светске популације, а њихова потрошња у туристичким дестинацијама је већа од просечне (Ušćumlić & Kalač, 2011). Халал туризам нуди бројне могућности за економски развој, нарочито у земљама које нису традиционалне дестинације за муслиманске туристе. Србија има потенцијал да унапреди своју туристичку понуду кроз прилагођавање халал стандардима, што би допринело привлачењу туриста са Блиског истока и из других муслиманских земаља. Халал туризам такође стимулише локалну производњу и услуге, укључујући храну и медицински туризам, што отвара врата за ширење тржишта изван националних граница и унапређење економских прилика.

Религијски туризам у Србији

Верски туризам у Србији последњих година добија на значају, али држава нема директан увид у финансијске резултате овог сектора (Радисављевић-Ћипаризовић, 2013). На глобалном нивоу, верски туризам је важан економски чинилац, са милионима туриста који посећују дестинације као што су Света Земља, Мека, Ватикан. У Србији, економска добит од верског ту-

ризма долази углавном из секундарних услуга као што су угоститељство и транспорт. Од 2008. године, верски туризам је део приоритета државног развоја, али још увек недостаје осмишљена стратегија која би омогућила његову потпуну туристичку валоризацију (Недељковић, 2006).

Нови Пазар, град који спаја западне и источне цивилизације, поседује велики број културно-историјских споменика који представљају значајан туристички потенцијал. Међу најважнијим локалитетима су:

1. Стари Рас – комплекс средњовековних споменика, део светске културне баштине UNESCO-а од 1979. године.
2. Манастир Сопоћани – ремек-дело рашке школе архитектуре, познат по фрескама из 13. века
3. Манастир Ђурђеви ступови – основан 1170. године од стране Стефана Немање, симбол културне баштине.
4. Петрова црква – најстарија српска црква, са археолошким налазима из V века пре нове ере.
5. Алтун-алем џамија – архитектонски значајна грађевина османлијског периода, саграђена у 16. веку.
6. Градска тврђава – смештена у центру града, тврђава са богатом историјом, симбол Новог Пазара.

Развој овог сектора захтева бољу организацију и промоцију локалитета како би били доступни туристима током целе године.

Пандемија ковида-19 имала је значајан утицај на све аспекте туризма, укључујући религијски туризам. Закључавање граница и ограничења путовања довели су до значајног пада броја туриста, што је посебно утицало на места од религиозног значаја. Према студији Џорџа и Хоснија (2020), религијска места су се суочила са смањењем броја посетилаца и прихода, јер су верници били ограничени у својим поклоничким путовањима. Религијски туризам је осетио последице и у смислу отказивања и одлагања важних догађаја и празника, као што је било и у случају Хаџа 2020. године, који је био значајно ограничен (Петровић, 2021). Истовремено, неке религијске заједнице су покренуле иницијативе за дигитализацију верских обреда и догађаја, што је омогућило верницима да остану повезани са својом вером на нове начине (Смитх, 2021). Међутим, дугорочни ефекти на религијски туризам остају непознати, с обзиром на то да се сектор и даље опоравља од последица пандемије (Клинтон, 2022).

Предмет и циљеви истраживања

Туризам и религија су међусобно повезани кроз специфичан облик туризма који се назива верским или религијским туризмом. Овај вид туризма обухвата путовања ради задовољавања верских потреба, често повезаних са одморишним и културним туризмом. Предмет овог рада је анализа улоге религијског туризма у развоју туризма града Новог Пазара, са акцентом на његове културолошке и религијске специфичности.

Циљ истраживања је анализирање потенцијала града Новог Пазара за развој религијског туризма. Анализа ће се фокусирати на структуру туристичког промета у периоду од 2019. до 2023. године и могућности за унапређење туристичке понуде у складу са потребама посетилаца и ресурсима религијског туризма.

У овом истраживању испитују се следећа питања:

1. Колико тренутни смештајни капацитети задовољавају потребе религијских туриста?
2. Каква је понуда ресурса религијског туризма у Новом Пазару?
3. Како анализирани индикатори могу допринети унапређењу туризма и укупног развоја града?

Очекује се да ће резултати указати на потребу за повећањем смештајних капацитета и значај религијског туризма за привредни развој Новог Пазара.

Истраживање је спроведено уз коришћење различитих метода: анализа, синтеза, индукција, дедукција, анкетно испитивање и статистичке методе. Прикупљени подаци о туристичком промету, смештајним капацитетима и мотивима посете на основу упитника попуњених од стране 200 туриста.

У истраживању су коришћени упитник за испитивање мотива туристичке посете Новом Пазару, општи упитник за прикупљање социо-демографских података о испитаницима, као и структурисани интервју за прикупљање података о посетиоцима верских објеката у Новом Пазару и потенцијалима Новог Пазара за религијски туризам.

Упитник за испитивање мотива туристичке посете Новом Пазару конструисан је за потребе мастер рада, а намењен је утврђивању културолошких и религијских специфичности града Новог Пазара, као и фактора који утичу на избор Новог Пазара као туристичке дестинације. Састоји се од девет ставки којима се испитују разлози и учесталост посета Новом Пазару, мотивација и места интересовања током обиласка Новог Пазара.

Општим упитником прикупљени су основни социо-демографски подаци о испитаницима: пол, старост, место пребивалишта, занимање, образовни и брачни статус, висина прихода и процена задовољства материјалним стањем.

Добијени емпиријски подаци обрађени су уз помоћ одговарајућег софтверског пакета. У оквиру тога од статистичких техника коришћене су мере дескриптивне статистике за утврђивање изражености варијабли истраживања у узорку.

Резултати истраживања

Након извршене обраде података и обављених статистичких анализа у циљу испитивања туристичких потенцијала града Новог Пазара за развој и афирмацију различитих видова религијског туризма добијени су резултати који ће бити представљени у даљем раду.

У оквиру првог сета циљева истраживања дат је сумирани приказ смештајних капацитета у Новом Пазару према типу објекта.

Табела 1. Капацитети за смештај туриста на подручју Новог Пазара у 2023. години

Врста објекта	Категорија	Број објеката	Број јединица за смештај	Број лежаја
Укупно		60	533	1151
Хотел	Укупно	4	144	278
	4 звездице	1	22	39
	3 звездице	2	86	170
	2 звездице	1	36	69
Туристичко насеље	Укупно	2	72	133
	4 звездице	1	53	106
	3 звездице	1	19	27
Соба	Укупно	12	12	21
	3 звездице	3	3	3
	2 звездице	9	9	18

Врста објекта	Категорија	Број објеката	Број јединица за смештај	Број лежаја
Апартман	Укупно	14	14	28
	4 звездице	5	5	9
	3 звездице	6	6	13
	2 звездице	3	3	6
Сеоско туристичко домаћинство	Укупно	2	8	19
	2 звездице	2	8	19
Коначиште	Укупно	2	25	53
Преноћишта	Укупно	21	202	486
Хостел	Укупно	1	34	80
Одмаралиште	Укупно	1	8	25
Гарни хотел	Укупно	1	14	28

На основу расположивих података у Табели 1 може се установити да на територији града постоје четири хотела, од којих један са четири звездице. Највише смештајних објеката је у типу преноћишта, а затим апартмана и соба. Укупан број лежајева износи 1151.

Затим, дат је приказ смештајних капацитета и туристичког промета града Новог Пазара за период од 2019. до 2023. године. Подаци о туристичком промету града Новог Пазара за период од 2019. до 2023. године дати су у Табели 2.

Табела 2. *Туристички промет за период 2019-2023*

Година	Доласци туриста			Ноћења туриста			Просечна дужина боравка (у ноћима)
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	
2019	22429	13885	8544	38304	23925	14379	1.7
2020	8708	7325	1383	17328	14999	2329	2.0

2021	15385	11107	4278	27977	20709	7268	1.8
2022	20692	10782	9910	40042	21383	18659	1.9
2023	26582	12987	13595	48462	23923	24539	1.8

*извор: Републички завод за статистику¹

Анализом датих приказа може се приметити да је највећи број долазака у Нови Пазар у посматраном периоду остварен 2023. године и износио је 26.582 посете, док је најмањи регистрован у години проглашења пандемије вируса ковид-19 (2020. година). Највећи број ноћења реализован је такође прошле године. Примећује се да је тренд пораста броја ноћења и долазака постојао 2019. године, али је услед пандемије тај тренд заустављен. У последње две године запажа се стабилна тенденција пораста броја долазака страних туриста у Нови Пазар од 2020. године. С друге стране, домаћи туристи показују мање варијације када је у питању број долазака (највише их је било током 2019. године), док се и у броју остварених ноћења бележи раст од 2020. године на овамо.

Табеле 3. Уплате по основу боравишне таксе

Година	Конто 714552 (по ноћењу)	714553 (по решењу)	Укупно
2023.	4.132.041 дин.	51.082 дин.	4.183.123 дин.
2022.	3.348.863 дин.	108.552 дин.	3.457.415 дин.
2021.	2.475.196 дин.	60.510 дин.	2.535.706 дин.
2020.	974.306 дин.	46.107 дин.	1.020.413 дин.
2019.	1.670.385 дин.	/	1.670.385 дин.

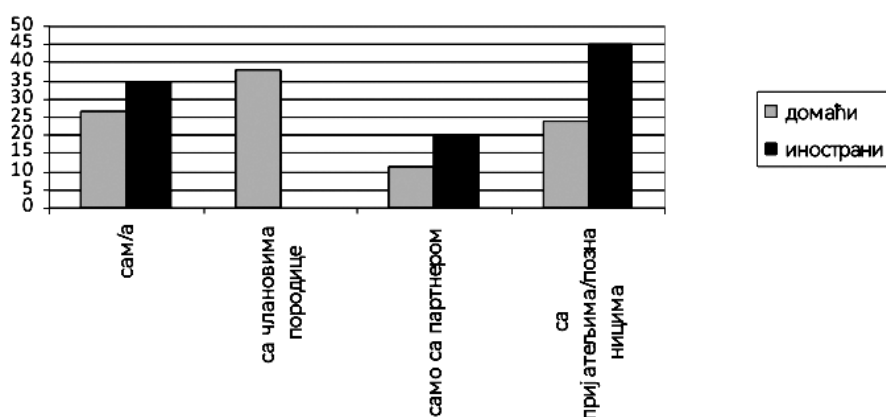
*извор: Градска уплата за наплату јавних прихода Нови Пазар

Ова табела обухвата уплате по основу боравишне таксе по годинама, према расподели на два рачуна: 714552 (по ноћењу) и 714553 (по решењу). Укупни износи су сабрани за сваки податак који је доступан. Из наведених података Градске уплате за наплату јавних прихода Нови Пазар, региструјемо да највећи промет остварен прошле године, а најмањи током ковид пандемије, 2020. године.

¹ <https://mto.gov.rs/tekst/sr/308/sektor-za-turizam.php>

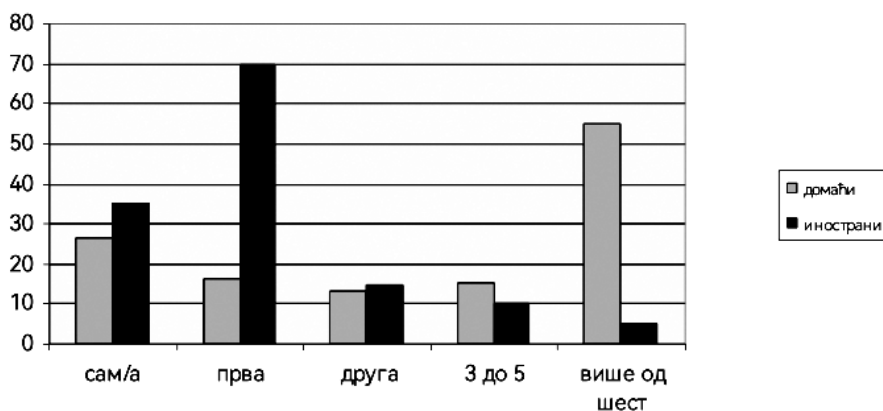
Налази добијени анализом упитничког материјала који је примењен на узорку посетилаца Новог Пазара у периоду летњих месеци 2023. године указују да домаћи туристи у највећем броју случајева долазе у Нови Пазар у пратњи чланова породице, затим сами или са пријатељима, док инострани туристи доминантно долазе у пратњи пријатеља или сами (График 1).

График 1. Приказ одговора на питање „У чијој пратњи сте дошли у Нови Пазар?“ (%)



Када је у питању учесталост посета Новом Пазару, утврђено је да туристи из Србије много чешће од иностраних више пута посећују овај град, тако да им је актуелна посета шеста или више, док највећи број туриста из иностранства први пут посећује Нови Пазар (График 2).

График 2. Учесталост посета Новом Пазару (%)



Показало се да до потребних информација о Новом Пазару инострани туристи долазе најчешће путем туристичких агенција, док то са нашим туристима није случај. Највећи број домаћих посетилаца Новог Пазара је већ имао информације о овој дестинацији или је за њу сазнао преко пријатеља и рођака (Табела 4). На основу налаза може се приметити такође да туристички сајмови ни једној ни другој групи туриста нису значајан извор информација о Новом Пазару као туристичкој дестинацији.

Табела 4. Приказ одговора на питање „Како сте дошли до потребних информација о Новом Пазару?“ (%)

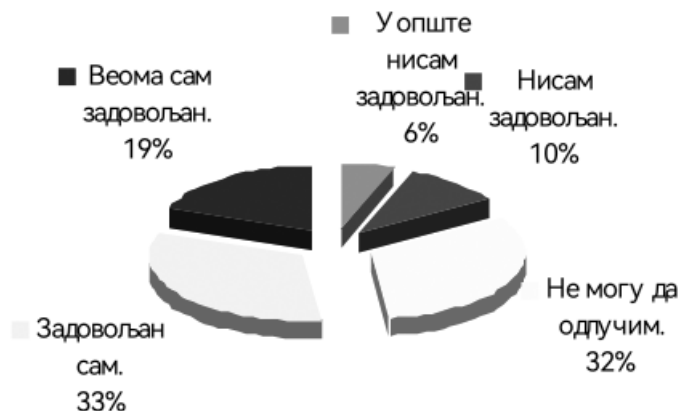
	Домаћи туристи	Инострани туристи
Већ сам знао/ла за дестинацију	54,3%	20,0%
Путем интернета	4,8%	10,0%
Преко пријатеља и родбине	34,3%	15,0%
Преко медија	2,9%	0,0%
Из књига и водича	2,9%	10,0%
Преко туристичке агенције	1,0%	45,0%
Путем туристичких сајмова	0,0%	0,0%

По питању мотива доласка у Нови Пазар домаћи туристи као доминантне издвајају посете културним знаменитостима и догађајима, затим гостољубивост, посету родбини и пријатељима, нова искуства и пословне обавезе. Страни туристи су такође доминантно мотивисани културним знаменитостима, а исто тако су значајни мотиви посете религијским објектима, пасивни одмор и опуштање, као и претходни доласци и нова искуства.

Анализом одговора на питање које је централно место интересовања уколико је религијски мотив посете доминантан, највећи број испитаника наводи споменике културе под заштитом UNESCO, и то манастире Сопоћани и Ђурђеви Ступови, Петрову цркву, затим Алтун-алем и Лејлек џамију и стари град Рас.

По питању процене задовољства туристичком понудом града Новог Пазара, анализом је утврђено да су посетиоци у просеку умерено задовољни. Највећи број испитаних домаћих туриста не може да одлучи или је задовољан, док је међу иностраним туристима највише задовољних (График 3).

График 3. *Процена задовољства туристичком понудом града Новог Пазара*



Посетиоцима је такође остављена могућност да укратко дају свој коментар и процену туристичке понуде Новог Пазара. Као најкарактеристичнији одговори на питање шта привлачи највећу пажњу туриста током боравка у Новом Пазару издвојили су се љубазност и гостопримљивост локалног становништва, велики број значајних културно-историјских споменика на једном месту, односно спој културошких специфичности православне и исламске религије, као и разноврсна гастрономска понуда.

Дискусија

Истраживање о туристичким потенцијалима Новог Пазара открило је значајне аспекте који утичу на развој религијског туризма у овом граду. Резултати указују на неколико кључних области које захтевају пажњу како би се унапредио туристички сектор, посебно у контексту религијског туризма.

У погледу смештајних капацитета и инфраструктуре анализа је показала да Нови Пазар тренутно има ограничене смештајне капацитете, са нешто више од хиљаду лежачева у угоститељским објектима, од којих су већина са две или три звездице. Овај недостатак капацитета и квалитетан смештај представља значајну препреку за привлачење већег броја туриста, нарочито оних са већом платежном моћи. За унапређење туризма потребно је размотрити могућности за изградњу нових или адаптацију постојећих објеката са високим категоризацијама, као и развој приватних смештајних капацитета.

Туристички промет показује стабилност у броју долазака страних туриста, док је број домаћих туриста не показује велике варијације. Овакав тренд може се приписати економским условима који су утицали на смањење платежне моћи. С друге стране, пораст броја страних туриста након пандемије указује на могућност да се Нови Пазар позиционира као атрактивна дестинација у постпандемијском периоду.

Резултати анализе туристичких података о Новом Пазару, која обухвата период од 2019. до 2023. године, указују на значајне промене у туристичком промету, нарочито у контексту пандемије COVID-19. Пандемија COVID-19 имала је драстичан утицај на глобални туризам, укључујући Нови Пазар. Податак да је најмањи број долазака и ноћења забележен у 2020. години одражава глобалну тенденцију значајног смањења туристичког промета због рестриктивних мера, затварања граница и повећане несигурности у путовањима (Gössling et al., 2020). Путовања су била ограничена, а туристичке активности су се смањиле због ограничења у здравственој безбедности.

Након пандемије, туристички промет у Новом Пазару бележи значајан пораст, са 26.582 посете у 2023. години, што указује на постепени опоравак и повратак туриста у претходне нивое. Ово је у складу са глобалним трендом, где се туризам почео опорављати од 2022. године, са растућим повратком страних туриста и повећањем потражње за путовањима (UNWTO, 2022).

Податак да домаћи туристи показују мање варијације у броју долазака, али раст у броју ноћења од 2020. године, може указивати на повећану заинтересованост за домаће дестинације као резултат ограничења у међународним путовањима. Многи домаћи туристи су се окренули ближим дестинацијама због затворених граница и економских ограничења (Brouder, 2020). Повећање броја долазака страних туриста од 2020. године указује на опоравак и раст интересовања за Нови Пазар. Ово је у складу са глобалним трендовима где је број страних туриста почео да се опоравља од 2021. године, са повећањем међународних путовања и растућим интересовањем за нове дестинације (UNWTO, 2021).

Према теорији постпандемијског опоравка, туризам ће се опорављати кроз фази адаптације и преласка на нове трендове и захтеве путника. Ова фаза укључује побољшање безбедности, иновације у понуди и промоцију нових атракција (Gössling et al., 2021). Повећање броја долазака и ноћења у 2023. години одражава растућу потражњу за туризмом након рестаурације нормалних услова путовања, што је карактеристично за постпандемијске периоде када туристи поново почињу да путују и истражују нове дестинације (Chen et al., 2021).

Домаћи туристи најчешће посећују Нови Пазар ради културних и верских знаменитости, док страни туристи показују интересовање за религијске објекте, као и за културна искуства и опуштање. У овом контексту, споменици културе под заштитом UNESCO, попут манастира Сопоћани и Ђурђевих Ступова, као и други религијски објекти, представљају кључне атракције.

Истраживање је показало да су религијски објекти значајан мотив за долазак иностраних туриста. Међутим, недостатак евиденције о броју посетилаца и недовољна информираност о религијским локацијама представљају проблеме. Увођење симболичних накнада за улазнице и развој посебних служби за управљање религијским туризмом могло би побољшати управљање посетама и квалитет услуга.

Халал туризам представља значајну прилику за Нови Пазар, с обзиром на растући број муслиманских посетилаца. Потребно је развијати понуду која укључује халал храну и услуге, као и образовати угоститељски сектор о халал стандардима. Ово би могло привући нове туристичке сегменте и допринети ширем признавању Новог Пазара као релевантне дестинације у глобалном контексту.

Закључак

Резултати указују на значајан утицај пандемије на туристички промет у Новом Пазару, али и на опоравак и раст након периода кризе. Ови подаци су у складу са глобалним трендовима и теоријским моделима који описују ефекте кризе и опоравка у туризму. Сада је кључно наставити са улагањем у туристичку инфраструктуру и понуду како би се капитализовали растући интерес туриста и осигурао дугорочан развој туризма у региону.

Нови Пазар има велики потенцијал за развој туризма, посебно у области религијског туризма. Да би се овај потенцијал максимално искористио, потребно је усредсредити се на унапређење инфраструктуре, развој различитих сегмената туристичке понуде, укључујући халал туризам, и побољшање информационих система и услуга. Ово ће омогућити граду да постане значајнија туристичка дестинација и да привуче већи број посетилаца из различитих делова света.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdibegović, N. (2001), *FIKH, udžbenik za medres*, Sarajevo: El-Kalem.
2. Akyol, M. & Kiliç, O. (2014), Internet And Halal Tourism Marketing, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 9/8, 171-186.
3. Chen, C.-F., & Tsai, D.-C. (2021). *How do tourists' perceptions of risk and uncertainty affect their travel behavior?*. *Tourism Management Perspectives*, 39, 100820. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2021.100820>
4. Clinton, R. (2022). Long-term Implications of COVID-19 on Religious Tourism. *Global Tourism Review*.
5. Duvnjak, N., Relja, R., Žeravica, M. (2011), Religijski turizam kao poseban socio-kulturni fenomen – na primjeru istraživanja među studentima Sveučilišta u Splitu, *Nova prisutnost*, 9(2), 425-446.
6. Елаковић, С. (2006), *Социологија слободног времена и туризма*, Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
7. Geić, S. (2002), *Turizam i kulturno-civilizacijsko naslijeđe*, Split, Veleučilište u Splitu, 45.
8. George, M. & Hosni, A. (2020). Impact of COVID-19 on Religious Tourism. *Journal of Tourism Research*.
9. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). *Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19*. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(12), 1901-1910. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1794898>
10. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2021). *Tourism and the COVID-19 pandemic: Current issues and future perspectives*. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-6. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1862200>
11. Маринковић, М. (2013), *Верски туризам у Русији*, Завршни мастер рад, Универзитет Сингидунум, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент.
12. Митровић, Јб. (2005), *Социологија туризма – увод*, Ниш: Центар за балканске студије.
13. Мићуновић, Г., Новаковић, Н., Стефановић, Г. (2015), Верски туризам и могући негативни ефекти у односу на манастире, *Часопис БизИнфо*, волумен 6, 44(1), 43-52.

14. Недељковић, С. (2006), *Туристичка валоризација манастира Ђурђеви Ступови у Старом Расу применом модела субиндикатора за оцену културних добара*, Специјалистички рад, Нови Сад: ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
15. Николић, В. (2010), *Верски туризам и Српска православна црква*, Докторска дисертација, Универзитет Сингидунум, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент.
16. Pearson, C. M., & Mitroff, I. I. (1993). *From crisis-prone to crisis-prepared: A framework for crisis management*. The Academy of Management Executive, 7(1), 48-59. <https://doi.org/10.5465/ame.1993.9411307>
17. Petrović, N. (2021). Religious Pilgrimage During the Pandemic: Case Study of Hajj. *Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*.
18. Радисављевић-Ћипаризовић, Д. (2013), *Религија и ходочаснички туризам: студије случаја три светилишта у Србији (Калемегданска Св. Петка, Богородица Ђунишка и Мајка Божја Текијска)*, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет.
19. Rinschede, G. (1992), *Forms of religious tourism*, *Annals of tourism Research*, vol. 19, Pergamon Press, USA.
20. Smith, L. (2021). Digital Transformation in Religious Tourism. *Tourism Management Perspectives*.
21. Стаменковић, И. (2005), Религијски туризам, облици и мотиви на примеру православља, *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 33-34, 173-188.
22. Ušćumlić, D. & Kalač, E. (2011), Halal standard – chance for producers of food products, *Proceedings of International Conference for Entrepreneurship, Innovation and Regional Development*, Ohrid, 1-8.
23. UNWTO (2021). *International tourism highlights, 2021 edition*. United Nations World Tourism Organization. <https://www.unwto.org/international-tourism-highlights>
24. Вуконић, Б. (1990), *Туризам и религија*, Загреб: Школска књига.

Željko Tiosavljević

Association of Citizens "Središte" ("Centre")

Novi Pazar

ANALYSIS OF TOURIST TRAFFIC IN NOVI PAZAR FROM 2019 TO 2023

Abstract: The research on religious tourism in Novi Pazar aimed to examine the role and potential of this segment in the development of tourism. An analysis of tourism traffic was implemented, including the number of domestic and foreign visitors, the number of overnight stays, the average duration of stays, as well as the reasons for visits. Data on accommodation capacities were collected from relevant institutions, while a survey with 200 tourists was conducted between July and September.

The findings show that religious tourism in Novi Pazar has not yet been recognised as a significant segment of tourism, which is evident from the lack of visitor records for religious sites, and the absence of a development strategy. Key challenges include underutilisation of tourism potential, sporadic events, and limited accommodation capacities. The study recommends the development of a strategy that could enhance religious tourism and bring benefits both to the city and the region.

Keywords: city of Novi Pazar, religious tourism, tourism development

Валерија Стефановић

Народна библиотека
„Доситеј Обрадовић“
Нови Пазар

UDK 016:[027.022:655.4(497.11)]"1991/2023"

БИБЛИОГРАФИЈА ИЗДАЊА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” НОВИ ПАЗАР (1991–2023)

Сажетак: Новопазарска библиотека је установа културе са дугом традицијом и има важан културни и друштвени значај. Библиотека је, можемо слободно рећи, најважнија институција за развој једне средине. Поред основне услуге - позајмице књига и друге библиотечко-информационе грађе, све већу пажњу посвећује издавачкој делатности која постаје активност од посебног друштвеног интереса. Библиотека развија издаваштво са жељом да промовише завичајне ауторе и њихово стваралаштво и на тај начин доприноси развоју културних вредности у самом граду.

Кључне речи: библиографија, издавачка делатност, Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“

Новопазарска библиотека као културно средиште града предњачи у праћењу нових трендова и прихватању нових технологија. Издавањем Библиотеке као јединице удруженог рада у самосталну организацију (1983) она превазилази одређене организационе и техничке проблеме и добија значајне обавезе и функције. Новопазарска библиотека је установа културе са дугом традицијом која поред основне услуге - позајмице књига и друге библиотечко-информационе грађе, негује информационе услуге, међубиблиотечку позајмицу, културне програме, све већу пажњу посвећује издавачкој делатности.

По дефиницији традиционалног библиотекарства издавачка делатност не припада основној делатности пословања и није примарна. Дуго је била предмет расправа да је непотребна и да угрожава основну библиотечку делатност. Без обзира на различита мишљења, у свим јавним библиотекама

се убрзано развијала. Издаваштво у новопазарској библиотеци бележи се од 1991. године. Те године излази прва књига у издању Народне библиотеке. Реч је о књизи Недељка С. Николића, под називом *Ноћни смех у Јагловцу*.

Деведесетих година XX века Библиотека је без разрађеног и амбициозног плана када је реч о издавачкој делатности. Ограничена материјална средстава и неповољне друштвене прилике, доприносе да издаваштво буде потпуно запостављено. Поред редовних активности и вишегодишње паузе у издаваштву, нови почетак везује се за 1999. годину. Издавачка делатност, постаје значајан сегмент пословања иако о издавачком раду није постојала посебна одлука и није се планирала.¹ Упркос тешкоћама и недостатку кадра, као уредник издавачке продукције потписује се директор у актуелном периоду, и на тај начин издаваштво опстаје.²

Анализом издавачке колекције закључује се да публикације припадају различитим областима тематски, жанровски и садржински: романи, поезија и дечја литература.

Библиотека постаје издавач зборника, речника, хроника, библиографија, стручних књига из историје, социологије и других области. Посебну пажњу привукла су издања чији су писци, састављачи и уредници³ рођени у Новом Пазару, или су ту живели и радили. Касније се почело са објављивањем наслова других аутора, без обзира на средину у којој живе.⁴ На овај начин локални аутори добили су могућност да оно што стварају буде и објављено. У оквиру издавачке делатности библиотека је покренула неколико едиција: едиција „Principium“ обухвата победничке рукописе са конкурса за објављивање прве књиге у Библиотеци. Едиција „Грлица“ обухвата лектирна издања преведена на босански језик, а едиција „Посебна издања“ наслове са научних скупова, све заједно подржано од стране Министарства културе и информисања Републике Србије. Ту су и едиције „Сент“ и

¹ Валерија Стефановић, „О издавачкој делатности Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар (1991-2012)“, у Савремена библиотека. - Год. 25, бр. 30 (2013) стр. 90.

² Валерија Стефановић, „Издања Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар са библиографијом прилога (1991-2012)“, у Међај. - Год. XXX, бр. 89/90 (2013) стр. 67.

³ Душица Грбић. „Леп пример неговања завичајне баштине“, у Сисретти библиографа у спомена на др Георгија Михаиловића '04 (Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, 2005), стр. 257.

⁴ Елизабета Георгиев „Издавачка делатност библиотека Пиротског округа“, у Библиотекар Год. LIX, бр.1 (2017), стр. 67.

„Наука“. Неговањем издавачке делатности новопазарска библиотека постаје издавач који ради на очувању културног идентитета свог краја и промоцији стваралаштва завичајних аутора. Дате могућности представљају подстицај локалним ствараоцима за даљи рад и стваралаштво.⁵

Почетком XXI века издаваштво Народне библиотеке у Новом Пазару добило је на значају. Готово да се ствара традиција у тој области и библиотека постаје препознатљива. Издања новопазарске библиотеке скренула су пажњу и достигла шири друштвени значај тако што су се нашла на листи за Откуп Министарства културе за јавне библиотеке 2011. године и нашла своје место у фондовима библиотека широм Србије. Реч је о насловима: *Андре Жид и поетика*, Нермина Вучеља и зборнику радова *У спомен Исмету Реброњи (1942-2006)*.⁶ О квалитету издања сведочи чињеница да је Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар, по први пут 2023. године, учествовала на 66. Међународном сајму књига у Београду као излагач. Примена савремене технологије постаје саставни део библиотечког пословања. Пратећи модерну технологију издаје прву е-књигу *Библиографија Новопазарског зборника (1977-2015)*, ауторке Валерије Стефановић. А затим и прву *Звучно-визуелну читанку [Видео снимак] : аудио-видео запис књижевних дела бошњачких аутора (2021)*, приредио Енес Никшић.

Библиографија издања Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар (1991 – 2023) садржи 119 публикација које су издате у периоду од 1991. до 2023. године. Опис је урађен према правилима Међународног стандарда за опис монографских публикација ISBD (M), уз поштовање језика и писма публикације. Библиографске јединице нумерисане су у континуитету и распоређене хронолошки. У години издавања поређане су азбучним редоследом на аутора, односно наслов књиге. Библиографију прате два регистра: Регистар аутора и Регистар наслова. Библиографија је намењена библиотекарима и завичајним истраживачима због своје улоге у стварању и очувању културног наслеђа. Отварањем према јавности, на овај начин, показало се да су библиотеке витални и прилагодљиви системи и да издавачка продукција на прави начин представља једну средину.⁷

⁵ Елизабета Георгијев, Исто.

⁶ Валерија Стефановић, „О издавачкој делатности Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар (1991-2012)“, у *Савремена библиотека*. - Год. 25, бр.30 (2013) стр. 91.

⁷ Драгана Сабовљев, „Издавачка делатност и финансирање библиотека: ко ту и шта издаје?“, у *Панчевачко читалиште*. – бр. 14 (мај 2009) стр. 20.

1991.

1.

НИКОЛИЋ, Недељко С.

Ноћни смех у Јагаловцу / Недељко С. Николић. - Београд : Храст ; Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 1991 (Београд : Космос). - 215 стр. ; 20 см. - (Библиотека Плод ; 2)

Тираж 500. - Време, град и ништавило / Ђорђе Ј. Јанић: стр. 209-214.

821.163.41-32

1999.

2.

ŽIVOTNE mudrosti : aforizmi i poslovice / izbor Sulejman Z. Bojadžić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, ‘999 (Novi Pazar : Yugograf). - 363 str. ; 21 cm

Tiraž 1000.

821.163.4(497.6)-84

2000.

3.

ВУКАШИНОВИЋ,**Бисера**

Опело жутом плаветнилу неба : [Песме] / Бисера Вукашиновић. - Нови Пазар : Народ- на библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2000 (Нови Пазар : Јединство). - 63 стр. ; 20 см

Тираж 500. - Стр. 1-3: Уводна напомена / Драгослав Мијаљевић. - Стр. 56-60: Бисера Вукашиновић / Предраг Јовановић.

821.163.4-1

4.

ДОБРИЋ, Јелена

Ходници самоће / Јелена Добрић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2000 (Београд : “Мрљеш”). - 61 стр. : илустр. ; 21 см

Тираж 400.

821.163.4-14

5.

МЕЛАЈАЦ, Мевлуда, 1946-

Žar / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2000 (Beograd : “Mrlješ”). - 151 str. ; 21 cm

Tiraž 500.

821.163.41-31

2001.

6.

МЕЛАЈАЦ, Мевлуда, 1946-

Halka / Melvuda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2001 (Beograd : Mrlješ). - 271 str. ; 21 cm

Tiraž 800.

821.163.4(497.6)-31

2002.

7.

БИРЂОЗЛИЋ, Јусуф Х., 1942-

Staze nebeske / Jusuf H. Birdozlić. - [1. izd.]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2002 (Beograd : Štamparija).- 349 str. ; 21 cm

Tiraž 500. - Beleška o autoru: str. 349.

821.163.4-3

2003.

8.

КАХРОВИЋ, Мурадија

Novi Pazar u vaktu i zemanu / Muradija Kahrović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2003 (Užice : Grafičar). - 356 str. : fotogr. ; 20 x 20 cm

Tiraž 1.000. - Str. 5-7: Novi Pazar je nešto baška / Redžep Škrijelj. - Napomene: str. 341-343. - Rječnik turcizama: str. 347-350. - O autoru: str. [357]. - Resume ; Özet ; Zusammenfassung. - Bibliografija: str. 345-346. - Registar.

908(497.11 Нови Пазар)(084.12)

9.

МЕЛАЈАЦ, Мевлуда

Tarija / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2003 (Beograd : Mrlješ). - 288 str. ; 21 cm

Tiraž 800.

821.163.4(497.6)-31

2004.

10.

ЛУКАЧ, Аладин

U dnu kamena / Aladin Lukač. - 2. izd. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2004 (Raška : Gramis). - 142 str. : autorova slika ; 21 cm

Tiraž 300. - Str. 135-137: U beskrajnom carstvu poezije / Dragomir Brajković. - Bilješka o piscu: str. 138.

821.163.4(497.11)-1

2006.

11.

МЕЛАЈАЦ, Мевлуда, 1946-

Đurumlja / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2006 (Kraljevo : Riža). - 208 str. ; 20 cm
Str. 203-208: Prvi roman o đurumlijama / Alija Džogović.

821.163.4-31

2007.

12.

ШАЋИРОВИЋ, Сафет

Kad se jarebice legu - - - / Safet Šaćirović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2007 (Novi Sad : Intergraf). - 80 str. : ilustr. ; 20 cm

Tiraž 500. - Str. 5-6: Lirska tkanica od nežnosti i gorčine : zapis o prvoj knjizi pesama Safeta Šaćirovića / Pero Zubac.

821.163.41-1

2008.

13.

МЕЛАЈАЦ, Мевлуда, 1946-

Amanet / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2008 (Novi Pazar : Merak). - 262 str. ; 20 cm

Tiraž 1.000. - Na presavijenom delu korica lista autorkina slika i beleška o njoj.

821.163.4(497.11)-31

14.

РАДЕТИНАЦ, Изета, 1957-

Krik sna / Izeta Radetinać. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2008 (Raška : Gramis). - 75 str. : ilustr. ; 20 cm

Tiraž 500. - Str. 67-74: Odgonetanje tajni : (osvrt na rukopis zbirke pjesama „Krik sna“ Izete Radetinać) / Safet Hadrović Vrbički. - Na presavijenom delu korica lista autorkina slika i beleška o njoj.

821.163.41-1

15.

РЕБРОЊА, Надија

Ples morima / Nadija Rebronja. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2008 (Raška : Gramis). - 70 str. : ilustr. ; 20 cm

Tiraž 500. - Str. 59-63: Pisma prethodnih slavuju / Ljiljana Pešikan-Ljuštanić. - Str. 64-68: Susret udaljenih svjetova / Asmir Kujović.

821.163.4(497.11)-1

2009.

16.

ЈОВАНОВИЋ, Предраг, 1950-

Образовање - развојна шанса Србије / Предраг Јовановић, Сефедин Шеховић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2009 (Краљево : Графикољор). - VIII, 226 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 cm
Тираж 200. - Библиографија уз свако поглавље.

37.014.5(497.11)

17.

ХОЏИЋ, Суада, 1963-

Umihanina avlija / Suada Hodžić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2009 (Raška : Gramis). - 181 str. ; 21 cm

Tiraž 500. - Str. 175-179: Mirisi starih krovova Suade Hodžić / Sead Šemsović.

821.163.4(497.11)-32

2010.

18.

ВУЧЕЉ, Нермин

Andre Žid i poetika : ogled iz estetike književnog stvaranja / Nermin Vučelj. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2010 (Beograd : Mrlješ). - 160 str. ; 25 cm. - (Edicija Principium / [Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, Novi Pazar])

Tiraž 500. - Beleška o autoru: str. 149. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Summary: André Gide and The Poetics. - Bibliografija: str. 151-153. - Registar.

821.133.1.09

19.

МЕЛАЈАЦ, Мевлуда, 1946-

Amanet / Mevluda Melajac. - Novi Pa-zar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 236 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 5)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić. - Str. 197-213: Bošnjački “bog Mars” / Alija Džogović. - Str. 215-220: Ispunjeni amanet / Filduza Prušević Sadović. - Str. 221-225: Nositi amanet / Nusret Omerović. - Str. 227-236 : Amanet sandžačkih đurumlja sa Galicije / Redžep Škrijelj.

821.163.4(497.11)-31

20.

Djurumlja / Mevluda Melajac. - 2. izd. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2010 (Užice : Grafičar). - 211 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Zavičaj ; 4)

Tiraž 500. - Str. 157-161: Kao slike starog albuma / Sead Šemsović.

821.163.4(497.11)-31

21.

Žar / Mevluda Melajac. - 2. izd. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2010 (Užice : Grafičar). - 151 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Zavičaj)

Tiraž 500. - Str. 155-159: Kao slike starog albuma / Sead Šemsović.

821.163.4(497.11)-31

22.

Tapija / Mevluda Melajac. - 2. izd. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2010 (Užice : Grafičar). - 288 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Zavičaj ; 3)

Tiraž 500. - Str. 275-279: Kao slike starog albuma / Sead Šemsović.

821.163.4(497.11)-31

23.

Halka / Mevluda Melajac. - 2. izd. - No-vi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2010 (Užice : Grafičar). - 271 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Zavičaj ; 2)

Tiraž 1.000. - Str. 253-257: Kao slike starog albuma / Sead Šemsović. - O autoru: str. 271.

821.163.4(497.11)-31

24.

МУТАВЦИЋ, Бобан, 1987-2006

Непомични плес / Бобан Мутавцић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2010 (Београд : Мрљеш). - 52 стр. ; 20 cm. - (Библиотека Посебна издања / [Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“])

Тираж 500. - Белешка о песнику: стр. 49.

821.163.41-1

25.

U SPOMEN Ismetu Rebronji : (1942-2006) / [glavna urednica Ljiljana Pešikan-Ljuštanović]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2010 (Krnješevci : Mrleš). - 180 str. : ilustr. ; 20 cm

Ćir. i lat. - “Zbornik radova s Okruglog stola održanog 23. 10. 2009. u Novom Pazaru, u organizaciji Udruženja književnika Srbije i Narodne biblioteke, „Доситеј Обрадовић“ Novi Pazar” -- prelim. str.

Tiraž 300. - Str. 175-176: Knjiga dubokog poštovanja / Ljiljana Pešikan-Ljuštanović. - Bibliografija Ismeta Rebronje: str. 167-173.

821.163.4(497.11):929 Реброња И.(082)

2011.

26.

БАЋИЋАНИН, Фуад

Alhamijado pjesnik Nazif Šušević (1860-1923), svjedok jednog vremena i podneblja / Fuad Bačićanin. - Novi Pazar : Narodna

biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2011. - [12 str.] : ilustr. ; 21 cm
Separat iz Novopazarskog zbornika 34/2011.

821.163.4(497.11).09

27.

Rukopisna ostavština Nazifa Šuševića : (1860-1923) / Fuad Bačićanin, Sead Šemsović ; [prijevod i komentari levhi Sead Ibrić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2011 (Užice : Grafičar). - 419 str. : faks. ; 21 cm
Tiraž 500. - Str. 15-18: Umjesto predgovora / Lamija Hadžiosmanović. - Rječnik: str. 371-389. - Bilješka o autoru: str. 121-122. - Registar. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Prilog literaturi o bošnjačkoj alhamijado književnosti: str. 397-414.

821.163.4(497.11)-1

28.

БАХОВИЋ, Ајша, 1990-

Pustinja prošlih dana i ova zrna sad / Ajša Bahović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2011 (Užice : Grafičar). - 92 str. ; 20 cm

Tiraž 300. - Str. 83-88: Grad usred Pustinja / Enes Dazdarević. - O autoru: str. 89.

821.163.4(497.11)-1

29.

ДУРАНОВИЋ, Мирсад, 1977-1999

Mi moramo ostaviti sunce / Mirsad Duranović. - Beograd : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2011 (Beograd : Mrlješ). - 161 str. ; 21 cm

Tiraž 500. - Str. 145-150: Mi moramo ostaviti sunce / Zehnja Bulić. - Rekli su o Mirsadu Duranoviću: str. 151-164. - Mirsad Duranović: str. 155.

821.164.4(497.11)-1

30.

НАУЧНИ скуп “Књижевно дело Милисава Савића” (2011 ; Рашка, Нови Пазар)

Књижевно дело Милисава Савића : зборник радова са научног скупа одржаног у Рашки и Новом Пазару, 17. и 18. јуна 2011. / [уредник Милојко

Милићевић]. - Рашка : Центар за културу, образовање и информисање „Градац“ ; Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2011 (Рашка : Грамис). - 412 стр. ; 21 cm

Тираж 400. - Напомене и библиографске референце уз текст.

821.163.41.09 Савић М.(082)

2012.

31.

БОЈА okoline : zbornik radova Ibrahima Hadžića / [urednik Dragoljub Stanković ; ilustracije Muriz Čoković ... [at. al.]]. –

Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“ ; Rožaje : Centar za kulturu, 2012 (Beograd : Mrlješ). - 329 str. : ilustr. ; 20 cm „Zbornik koji imate u rukama sadrži, radove učesnika Okruglog stola o delu Ibrahima Hadžića ... “ Boja okoline - zbornik. - Tiraž 400. - Str. 5-7: Boja okoline - zbornik / urednik Dragoljub Stanković. - Saradnici zbornika: str. 317-325. - Napomene i bibliogrfske reference uz tekst.

821.163.4(497.11).09

32.

ДУМИЋ, Биљана

Зрно сунца / Биљана Думић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2012 (Рашка : Грамис). - 67 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 250. - Стр. 67: Биљана Думић / Милосав Савић.

821.163.41-1

33.

ЈЕРЕМИЋ, Зоран Г., 1961-

С оне стране ћутања / Зоран Г. Јеремић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2012 (Крагујевац : Графостил). - 187 стр. : вињете ; 24 cm

Тираж 500. - Стр. 7-13: Неутољива огњишта / Драгутин Масловарић. - Извори и сазнања: стр. 183-186.

821.163.41-31

2013.

34.

НУРОВИЋ, Реџеп, 1945-

Neću da mrem : pjesme / Redžep Nurović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2013 (Užice : Grafičar). - 76 str. ; 21 cm

Tiraž 500. - Bilješka o pjesniku: str. 71.

821.163.4(497.11)-1

35.

МУСИЋ, Адиса, 1987-

Pobožnik greškom razbi vrč, i vino se razli : poetsko stvaralaštvo Mehmeda Mejlije Guranije / Adisa Musić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2013 (Užice : Grafičar). - 174 str. ; 24 cm. - (Edicija Principium)

Tiraž 300. - Str. 164-165: Recenzija / Sead Šemsović. - Str. 161-167: Čitanje iz Mejlijinog vrča / Nadija Rebronja. - Biografija: str. 168. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 169-171.

821.512.161(497.6).09-1

36.

НИКШИЋ, Енес, 1969-

Fes / Enes Nikšić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2013 (Užice : Grafičar). - 188 str. ; 20 cm

Tiraž 300. - Rječnik: str. 175-188.

821.163.4(497.11)-31

37.

СИЈАРИЋ, Енес, 1993-

Neko je ubio Laru : drama / Enes Sijarić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2013 (Užice : Grafičar). - 82 str. ; 21 cm. - (Edicija Principijum)

Tiraž 500. - Str. 75-78: Stvarno, ko je ubio Laru / Radoman Čečović. - O piscu: str. 79-80.

821.163.4(497.11)-2

2014.

38.

ВЕЛИЧКОВИЋ, Велибор Д., 1941-

Лако је Чику / Велибор Д. Величковић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2014 (Пријепоље : Графокартон). - 144 стр. : ауторова слика ; 18 cm

Тираж 500. - Белешка о аутору: стр. 7-8. - Рјечник мање познатих ријечи и израза: стр. 137-142.

821.163.41-32

39.

КАХРОВИЋ Јеребичанин, Мурадија, 1963-

Novi Pazar u vaktu i zemanu / Muradija Kahrović Jerebićanin. - 2. dopunjeno izd. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2014 (Tutin : Dersan). - 387 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 1.000. - Str. 5-7: Novi Pazar je nešto baška / Redžep Škrijelj. - Str. 9-10: Novi Pazar je ruh i nefis orijenta / Redžep Škrijelj. - Napomene: str. 367-370. - Rječnik turcizama: str. 373-376. - O autoru: str. 383. - Summary ; Özet ; Zusammenfassung. - Bibliografija: str. 371/372.-Registar.

908(497.11)Novi Pazar)

40.

ЦЕНГИЗ, Метин, 1953-

Povremeno / Metin Cengiz ; [prijevod Avdija Salković]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2014 (Užice : Graficar). - 37 str. ; 21 cm

Antologijski izbor. - Tiraž 200. - Metin Džengiz: str. 37.

821.512.161-1

2015.

41.

ZNANJE je svetlost : dečji likovni konkurs Narodne biblioteke „Доситеј Обрадовић“ u Novom Pazaru za godinu 2015. / [autori izložbe i kataloga Meleka Župić, Binela Fetahović i Azra Biševac]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2015 (Novi Pazar : Famigrafika). - 33 str. : ilustr. ; 22 x 22 cm

Tiraž 100.

74/75-053.2(497.11)“2015”(083.824)

42.

РЕЦОВИЋ, Рифат, 1963-

Kritički racionalizam Karla Poppera / Rifat Redžović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2015 (Kraljevo : Ofset pres). - 293 str. ; 21 cm. - (Edicija Nauka)

Tiraž 200. - Biografija: str. 293. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Biblio-grafija: str. 288-292.

14 Попер К.

43.

ШАБОТИЋ Рамчиловић, Селва, 1966-

Košanpoljski šapati / Selva Šabotić-Ramčilović ; [predgovor Ferid Muhić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2015 (Užice : Grafičar). - 113 str. : autorkina slika ; 21 cm

Tiraž 300. - Na adresi rane mladosti: str. 7-12. - Str. 13-14: Uvodna napomena / Suada A. Džogović.

821.163.4(435.9)-32

2016.

44.

КАЧАПОР, Есмин, 1989-

Hić mi se ti / Esmine Kačapor. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2016 (Kraljevo : Ofset press). - 98 str. ; 20 cm

Tiraž 100. - Str. 5-6: Predgovor / Amir Dautović.

821.163.41-1

45.

ЈЕРЕМИЋ, Зоран Г., 1961-

Ожигљаци / Зоран Гојков Јеремић ; [предговор Драгутин С. Масловарић]. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2016 (Краљево : Offset Press). - 173 стр. : ауторов портрет ; 21 cm

Тираж 1.500. - Белешка о писцу: стр. 5-6. - Опмена: стр. 7-10.

821.163.41-31

46.

ТУРКОВИЋ, Ален, 1991-

Layla : zbirka njene poezije / Alen Turković ; [predgovor Amir Dautović]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2016 (Kraljevo : Offset pres). - 71 str. : autorova slika ; 21 cm

Tiraž 100. - Predgovor: str. 3-4. - O piscu: str. 71.

821.163.41-1

47.

ХАЛИЛОВИЋ, Енес, 1977-

Srednje slovo / Enes Halilović. - Novi Pazar : Građanski forum : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2016 (Kraljevo : Offset press). - 44 str. ; 20 cm. - (Edicija Sent / [Građanski forum, Novi Pazar])

Tiraž 400. - O autoru: str. 39.

821.163.41-1

48.

HEMINGWAY, Ernest, 1899-1961

Starac i more / Ernest Hemingway ; [prijevod Aida Smajović]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2016 (Kraljevo : Offset). - 92 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, Novi Pazar] ; knj. 1)

Prevod dela: The Old Man and the Sea / Ernest Hemingway. - Tiraž 200.

821.111(73)-31

2017.

49.

КАЧАПОР, Салт, 1947-

Učiteljska škola „25. maj“ u Novom Pazaru : (1946-1974) / Sait Kačapor.
- Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2017 (Kraljevo :
Graficar). - 373 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Summary: Teacher
Training School “May 25th” in Novi Pazar.

373.54:37(497.11)“1946/1974”

50.

Učiteljska škola „25. maj“ u Novom Pazaru : (1946-1974) / Sait Kačapor.
- Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2017 (Kraljevo :
Graficolor). - 667 str. : ilustr. ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica ; knj. 3)

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Summary: Teacher
Training School “May 25th” in Novi Pazar.

373.54:37(497.11)“1946/1974”

51.

KNIGHT, Eric, 1897-1943

Lesi se vraća kući / Eric Knight ; [prijevod Hasna Ziljkić]. - Novi Pazar :
Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2017 (Kraljevo : Ofset). - 288 str. ; 20 cm.
- (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, Novi Pazar] ; knj. 5)
Prevod dela: Lassie Come-Home. - Tiraž 200. - Bilješka o piscu: str. 227-229.

821.111-93-31

52.

MONOGRAFIJA odeljenja IV/2 : generacija 1980/81 / [priredio] Šefadil
Spahić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2017 (Tutin :
Dersan). - 160 str. : ilustr. ; 21 cm

Tiraž 300. - Str. 9-10: Uvod / Vaš Šele. - Str. 11-12: Sećanje na najbolje / Selim Šaćirović.

373.54:51]-057.874(497.11)''1980/81''

53.

РЕБРОЊА, Елијас, 1968-

Bujrumu Novi Pazar = Welcometo Novi Pazar / Elijas Rebronja; [fotografija, photography Ešref Džanefendić ... [et al.]; prevod na engleski, translation Akademija Oxford]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“ = National library “Dositej Obradović”, 2017 (Kraljevo : Ofset). - fotogr., 135 str. ; 23 cm Uporedo srp. tekst i engl. prevod. - Tiraž 500.

908(497.11)

54.

SAINT-Exupéry, Antoine de, 1900-1944

Mali Princ / Antoinede Saint-Exupery; [prijevod Aida Smajović]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2017 (Kraljevo : Ofset). - 92 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar] ; knj. 2) Prevod dela: Le petit prince / Antoine de Saint-Exupery. - Tiraž 200.

821.133.1-93-31

55.

SWIFT, Jonathan, 1667-1745

Guliverovaputovanja / Džonatan Svift; [prijevod Hasna Ziljkić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2017 (Kraljevo : Ofset). - 124 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar] ; knj. 6) Prevod dela: Guliver's Travels. - Tiraž 200.

821.111-93-31

56.

TWAIN, Mark, 1835-1910

Doživljaji Toma Sawyera / Mark Twain ; [prijevod Aida Smajović]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2017 (Kraljevo : Ofset). - 288 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar] ; knj. 4)

Prevod dela: The Adventures of Tom Sawyer / Mark Twain. - Pravo ime autora: Samuel Langhorne Clemens. - Tiraž 200.

821.111(73)-93-31

57.

ĆERANIĆ, Avdo, 1951-

Sulejmin krug / Avdo Ćeranić ; [likovni izrazi Avdo Ćeranić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2017 (Kraljevo : Ofset pres). - 339 str. : ilustr. ; 20 cm

Tiraž 500. - Str. 329-334: Šest krugova do dženeta : u povodu knjige Avda Ćeranića „Sulejmin krug“ / Sait Kačapor. - Str. 335-336 : Autentična priča Avda Ćeranića : životna priča žene staroga kova / Sead Šemsović. - Biografija dr Avdo Ćeranić: str. 337-339.

821.163.4(497.11)-31

2018.

58.

ANDERSEN, Hans Christian, 1805-1875

Bajke / Hans Kristijan Andersen ; [prijevod Azra Hodžić-Čavkić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 151 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, Novi Pazar] ; knj. 9)

Prevod dela: Eventyr og Historier. - Tiraž 200.

821.113.4-344

59.

ГОЛОШ, Хивзо, 1956-

Kralj Stefan Uroš Prvi Nemanjić (1243-1276) / Hivzo Gološ, Ahmed Bihorac, Mirsada Gološ. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset pres). - 172 str. : ilustr., faks. ; 24 cm

Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 162-169. - Rezimeji na više jezika.

94(497.11)“12”

60.

GRIMM, Jakob, 1785-1863

Bajke / Braća Grimm ; [prijevod Azra Hodžić-Čavkić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 278 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, Novi Pazar]; knj. 8) Prevod dela: Kinder- und Hausmärchen / Brüder Grimm. - Tiraž 200.

821.112.2-344

61.

ЗУКОРЛИЋ, Менсур, 1965-

Oblici orijentalne kulture na prostoru Sandžaka / Mensur Zukorlić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 289 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 200. - Rečnik: str. 279-283. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Summary. - Bibliografija: str. 273-277.

930.85(497.11 Новопазарски санџак)

62.

COLLODI, Carlo, 1826-1890

Pinokio / Carlo Collodi ; [prijevod Azra Hodžić-Čavkić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 180 str. ; 20 cm. (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, Novi Pazar]; knj. 7) Prevod dela: Pinocchio. - Pravo ime autora: Carlo Lorenzini. - Tiraž 200. 821.131.1-93-31

63.

МЕЛАЈАЦ, Мевлуда, 1946-

Amanet / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 236 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 5)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić. - Str. 197-213: Bošnjački „bog Mars“ / Alija Džogović. - Str. 215-220: Ispunjeni amanet / Filduza Prušević Sadović. - Str. 221-225: Nositi amanet / Nusret Omerović. - Str. 227-236: Amanet sandžачких đurumlja sa Galicije / Redžep Škrijelj.

821.163.4(497.11)-31

64.

Bajrak / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 181 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 7)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić. - Str. 173-181: Roman o Bošnjacima Sandžaka / Mehmed Pargan.

821.163.4(497.11)-31

65.

Đurumlja / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 181 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 4)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić. - Str. 185-191: Prvi roman o đurumlijama / Alija Džogović.

821.163.4(497.11)-31

66.

Žar / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 189 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 1)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić. - Str. 185-189: Kao slike starog albuma / Sead Šemsović.

821.163.4(497.11)-31

67.

Jorgovani / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 116 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 8)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić. - Rječnik manje poznatih riječi: str. 111-112. - Str. 113-114: Predgovor / Amir Dautović.

821.163.4(497.11)-32

68.

Тарпја / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 314 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 3)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić.

821.163.4(497.11)-31

69.

Ujdurma / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 290 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 6)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić. - Str. 269-278: Ponovljeni romantizam u sandžačkoj bošnjačkoj književnosti / Alija Džogović. - Str. 279-286: Postmuhadžerski pristup sandžačkom historijskom realizmu / Redžep Škrijelj. - Str. 287-290: Moja riječ o njoj / Filduza Prušević-Sadović.

821.163.4(497.11)-31

70.

Halka / Mevluda Melajac. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset press). - 298 str. ; 20 cm. - (Sabrana djela Mevlude Melajac ; knj. 2)

Tiraž 300. - Str. 5-14: Osam pečata Sandžaka / Ferid Muhić. - Str. 291-298: Kao slike starog albuma / Maruf Fetahović.

821.163.4(497.11)-31

71.

ПРУШЕВИЋ Садовић, Филдуза, 1979-

Futurološki pristup nastavi / Filduza Prušević Sadović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 157 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 151-157.

371.314.6

72.

СТЕФАНОВИЋ, Валерија, 1960-

Библиографија Новопазарског зборника [Електронски извор] : 1977-2015 / Валерија Стефановић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2018. - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) ; 12 cm

Доступно и на: <https://digitalna.biblioteka-np.org.rs/bibliografija-novopazarskog-zbornika/>. - Тираж 30. - Библиографија. - Регистри.

014.3НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК”1977/2015”

73.

ЋЕРАНИЋ, Авдо, 1951-

Ponor / Avdo R. Ćeranić ; [likovni izrazi Avdo Ćeranić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 251 str. : ilustr. ; 21 cm

Tiraž 500. - Beleška o autoru: str. 5-7. - Str. 243-247: Istorija se ne ponavlja, čovjek je onaj koji se ponavlja / Mirsada Šabotić. - Str. 248-251: Izlaz / Dragutin Maslovarić.

821.163.4(497.11)-31

74.

HODŽIĆ, Suada, 1963-

Dug put kući / Suada Hodžić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 275 str. ; 20 cm

Tiraž 500. - Str. 5-8: Putovanje kroz vrijeme / Hodo Katal. - Rječnik i izrazi: str. 271-274.

821.163.4(497.11)-32

75.

Pričajmo priču : interaktivne priče i ostali sadržaj za djecu i odrasle / Suada Hodžić ; [ilustracije u knjizi autorski radovi Berina Tuzlića ... [et al.]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 294 str. : ilustr. ; 25 cm Autorkina slika na koricama. - Tiraž 300. - Str. 11-12: Predgovor / Dušica Bojović. - Bilješka o autorici ili Nešto vrlo lično i subjektivno: str. [295]. - Bibliografija: str. [297].

821.163.4(497.11)-93-8

76.

ШАЋИРОВИЋ, Селим, 1958-

Prirodne i antropogene turističke vrednosti Novog Pazara, Sjenice i Tutina / Selim Šaćirović, Demir Šaćirović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2018 (Kraljevo : Ofset). - 326 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 500. - Bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 315-322.

338.482/.485(497.11)

2019.

77.

ГОЛОШ, Хивзо, 1956-

Zadruga Okružnog narodnog odbora - Novi Pazar : (1945 - 1947) / Hivzo Gološ, Esad Kurejšepi. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“ : Istorijski arhiv “Ras”, 2019 (Kraljevo : Ofset-pres). - 160 str. ; 24 cm

Tiraž 100. - Str. 9-11: Predgovor / Ahmed Bihorac. - Str. 143: Recenzija / Ahmed Bihorac. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 145-154.

352.07(497.11 Novi Pazar)“1945/1947”

78.

ЂОКИЋ, Владан, 1959-

Tragovi prošlosti / Vladan Đokić. – Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2019 (Raška : Gramis). - 138 str. : ilustr. ; 20 cm

Tiraž 300. - Str. 119-124: Priče iz čaršijskog teftera / Milica Jeftimijević Lilić. - Str. 125-128: Vladanovi tragovi po pazarskoj kaldrmi / Enes Nikšić. - Rečnik manje poznatih reči i izraza: str. 129-136.

821.163.41-32

79.

CARROLL, Lewis, 1832-1898

Alisa u zemlji čuda / Lewis Carroll ; [prijevod Šejla Šehović, Lejla Rebronja]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2019 (Kraljevo : Ikos). - 113 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, Novi Pazar] ; knj. 10)

Prevod dela: Alice's Adventures in Wonderland. - Право име аутора: Charles Lutwidge Dodgson. - Tiraž 200. - Bilješka o piscu: str. 113.

821.111-93-31

80.

LONDON, Jack, 1876-1916

Zov divljine / Jack London ; [prijevod Šejla Šehović, Lejla Rebronja]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2019 (Kraljevo : Ikos). - 119 str. : vinjete ; 20 cm. - (Biblioteka Grlica / [Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, Novi Pazar] ; knj. 11)

Prevod dela: The Call of the Wild. - Pravo ime autora: John Griffith. - Tiraž 200.

821.111-93-31

81.

ПРУШЕВИЋ Садовић, Филдуза, 1979-

Digitalno okruženje i kompetencije nastavnika / Filduza Prušević Sadović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2019 (Kraljevo : INKOS). - 149 str. : ilustr. ; 23 cm

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 145-149.

371.12:159.923.3

82.

РЕБРОЊА, Елијас, 1968-

Stari majstori Jeni Pazara : stari zanati u Novom Pazaru / Elijas Rebronja. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2019 (Kraljevo : Ofset pres). - 72 str. : fotogr. ; 24 cm

Tiraž 500.

67/68(091)(497.11)

83.

ЋЕРАНИЋ, Авдо, 1951-

Na krilima meleka / Avdo R. Ćeranić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2019 (Kraljevo : Ofset). - 340 str. : autorova slika ; 20 cm

Tiraž 500. - Str. 331-335: Saga o nesrećnoj ljubavi / Mirjana Đapo. - Prim. dr Avdo Ćeranić: str. 336-337. - Indeks manje poznatih riječi: str. 338-340.

821.163.4(497.11)-31

84.

Rulet/Avdo R. Ćeranić; [likovni izraz Avdo Ćeranić]. - Novi Pazar: Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2019 (Kraljevo : Ofset). - 265 str. : ilustr. ; 20 cm
Autorova slika. - Tiraž 500. - Prim. dr Avdo Ćeranić: str. 253-254. - Str. 255-262: Život kao igra na sreću / Sait Kačapor. - Str. 263-265: Avdo kao knjiželekaslik / Elijas Rebronja.

821.163.4(497.11)-31

2020.

85.

ЗУКОРЛИЋ, Менсур, 1965-

Odnos Kur'ana prema književnoj tradiciji / Mensur Zukorlić ; [predgovor Muhamed Demirović]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2020 (Kraljevo : Inkos). - 131 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 1.000. - Predgovor: str. 5-6. - Str. 7-10: Recenzija / Nadir Dacić. - O autoru: str. 123-125. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 127-129.

297.18

86.

ЈЕРЕМИЋ, Зоран Г., 1961-

Писмо / Зоран Г. Јеремић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2020 (Нови Пазар : ProGraphico). - 123 стр. : ауторов портрет ; 21 cm

Тираж 2.000. - Стр. 7-9: Одговор / Драгутин С. Масловарић.

821.163.41-31

87.

КАРДОВИЋ, Мерсиha, 1984-

Husein Bašić (1938-2007) : 80 godina od rođenja velikana pisane riječi / autori izložbe i kataloga Mersiha Kardović, Anisa Fetahović, Samir Jejna. - Novi

Pazar : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2020 (Novi Pazar : Fami Grafika). - [32] стр. : ilustr. ; 30 cm

Kor. nasl. - Tiraž 100. - Bibliografija korištene literature fonda Narodne biblioteke „Доситеј Обрадовић“, str. 28-31.

821.163.4(497.16):929 Башић Х. (083.824)

88.

РЕБРОЊА, Исет, 1942-2006

Etimološko porijeklo naziva pojedinih naseljenih mjesta u Novom Pazaru / Ismet Rebronja, Eljas Rebronja ; [fotografije Samir Jejna]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2020 (Kraljevo : INKOS). - 96 str. : fotogr. ; 14 x 17 cm

Tiraž 1.000.

811.163.4(497.11)'373.21

89.

Etimološki rječnik = Etymologicon / Ismet Rebronja. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2020 (Kraljevo : Inkos). - 407 str. ; 24 cm

Tiraž 500. - Bibliografija: str. 397-407.

811.163.4(497.11)'374.4(038)

90.

ЋЕРАНИЋ, Авдо 1951-

Metak / Avdo R. Ćeranić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2020 (Kraljevo : Ofset). - 338 str. : autorova slika ; 20 cm

Tiraž 500. - Str. 322-327: Pred romanom “Metak” Avde R. Ćeranića / Mirjana Đapo. - Str. 328-331: Metak ili nebeski dukat / Petar V. Arbutina. - Biografija: str. 334-338. - Indeks manje poznatih riječi: str. 338-340.

821.163.4(497.11)-31

91.

Suze i krv / Avdo R. Ćeranić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2020 (Kraljevo : Ofset). - 197 str. : autorova slika ; 20 cm

Tiraž 500. - Str. 189-193: Suze sandžačke i krv junačka u vremenima prošlim, sadašnjim i budućim / Elijas Rebronja. - Biografija: str. 194-195. - Indeks manje poznatih riječi: str. 196-197.

821.163.4(497.11)-31

2021

92.

ДАБИЋ, Марко, 1983-

Терасе сновиђења / Марко Дабић ; [илустрације Дајана Петровић, Исидора Словић]. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Краљево : АДМ Графика). - 97 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 1.000. - Стр. 75-87: Пјесник, слово држи! / Драгутин Масловарић. - Стр. 89-93: Филозоф или песник / Сања Гемаљевић.

821.163.41-1

93.

ZVUČNO-vizuelna čitanka [Video snimak] : audio-video zapis književnih dela bošnjačkih autora / interpretator Enes Nikšić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“). - 1 USB fleš memorija u obliku kartice (171 min) ; 8,5 x 5,5 cm : MP4, 320 kbps, 1,24 GB, USB 2.0 (kompatibilan sa 3.0. portovima)

Tiraž 100.

isan: 0000-0006-284E-0000-D-0000-0000-Z

821.163.41(497.6)

94.

НИКШИЋ, Енес, 1969-

Trideset brojeva web časopisa Eckermann [Elektronski izvor] : (2016-2020) : bibliografija / Enes Nikšić, Azra Biševac, Meleka Župić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) ; 12 cm
Sistemski zahtevi: Nisu navedeni. - Srodni elektronski izvor: <http://digitalna.biblioteka-np.org.rs/bibliografija-trideset-brojeva-web-casopisa-eckermann-2016-2020/>. - Nasl. sa nasl. strane dokumenta. - Tiraž 30. - Registri.

014.3ЕКЕРМАН”2016/2021”(0.034.2)

95.

РЕБРОЊА, Исмет, 1942-2006

Etimološko porijeklo naziva pojedinih naseljenih mjesta u Novom Pazaru / Ismet Rebronja, Elijas Rebronja ; [fotografija Samir Jejna]. - 2., dopunjeno izd. - Novi Pazar : Narodna Biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Kraljevo : Offset Art). - 117 str. : fotogr. ; 24 x 22 cm

Tiraž 500. - O autoru: str. 115.

811.163.4(497.11)'373.21

96.

РЕБРОЊА, Елијас, 1968-

Stari majstori Jeni Pazara : stari zanati u Novom Pazaru / Elijas Rebronja ; [fotografija Samir Jejna]. - 2., dopunjeno izd. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Kraljevo : Offset pres). - 92 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 500. - O autoru: str. 90.

67/68(091)(497.11)

97.

100 GODINA Narodne biblioteke Dositej Obradović : 1921-2021 / urednice Valerija Stefanović, Binela Fetahović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Kraljevo : Offset Art). - 126 str. : ilustr. ; 23 x 22 cm

Tiraž 500. - Str. 5: Povodom jubileja Biblioteke / Elijas Rebronja. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija: str. 121-123.

027.022(497.11)''1921/2021''

98.

ТУТИЋ, Рамиз 2002-

Sâm sam / Ramiz Tutić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Kraljevo : Offset Art). - 104 str. : autorova slika ; 21 cm

Tiraž 100. - Str. 97-100: Râna spoznaja / Sanja Gemaljević. - O autoru: str. 101.

821.163.4(497.11)-1

99.

ХУСИЋ, Сеад, 1986-

Donijevši sebe sa historijom : izabrane i prevedene pjesme / Sead Husić ; izbor priredili Illés Fehér (Ileš Feher), Sead Husić ; [prijevodi Jane Kabel ... [et al.]]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Kraljevo : „Ofset Art“). - 154 str. : ilustr. ; 21 cm

Tiraž 300. - Str. 133-136: O knjizi : na tragu modernizma Seada Husića / Nedžad Ibrahimović. - Str. 137-141: Knjiga o nama / Milica Milenković. - Str. 143-148: Dom od literature Seada Husića / Mirsad Kunić. – Bilješka o autoru: str. 149. - Napomene uz tekst.

821.163.4(497.6)-1

100.

ШАЋИРОВИЋ, Селим, 1958-

Demografski procesi u naseljima Novog Pazara / Selim Šaćirović, Fehim Ličina. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2021 (Kraljevo : Ofset art). - 859 str. : graf. prikazi, tabele ; 28 cm

Tiraž 100. - Manje poznate riječi: str. 788-794. - Biografije autora: str. 857-859. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 842-854. - Registri.

314(497.11)“14/20”(083.41)

2022.

101.

ГОЛОШ, Хивзо, 1956-

Tuk na luk / Hivzo Gološ. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2022 (Kraljevo : ADM Grafika). - 51 str. : fotogr. ; 20 cm

Tiraž 100.

821.163.41-2

102.

ДА ли су погрешили / [приредио] Зоран Г. Јеремић ; [предговор Драгутин Спасојев Масловарић ; ликовно опремио Веселин Нишовић Вешо]. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2022 (Краљево : АДМ графика). - 302 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 200. - Зоран Гојков Јеремић: стр. 5-6. - Богобојажљивка Зорана Јеремића: стр. 7-10. - Туђице: стр. 289-293. - Стр. 299: Поговор / Зоран Јеремић.

821.163.41-84:398

103.

ЂОКИЋ, Владан, 1959-

Да ти нешто рекнем / Владан Ђокић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић, 2022 (Краљево : Офсет арт). - 209 стр. ; 20 см

Тираж 100. - Стр. 187-204: Некролог чаршији које нема / Милица Јефтимљевић Лилић, Ахмед А. Бихорац.

821.163.41-32

104.

OSNOVNA škola „Đura Jakšić” - Trnava : (1922-2022) / [autori tekstova Hivzo Gološ ... [et al.]] ; [fotografija Samir Jejna, Samer Tripković]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2022 (Kraljevo : Ofset art). - 289 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 150. - Prilozi: str. 241-270. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 277-284. - Summary.

373.3/4(497.11)“1922/2022”

105.

ПЕНДИЋ, Марко, 1999-

Sve i ništa / Marko Pendić. - Novi Pa-zar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2022 (Kraljevo : Ofset art). - 66 str. ; 21 cm

Tiraž 100. - O autoru: str. 63. - Str. 59-62: Oposit / Sanja Gemaljević.

821.163.41-1

106.

PRIČA iz mog zavičaja : zbornik radova / [urednik Azra Biševac]. - Novi Pazar : Narodnabiblioteka „ДоситејОбрадовић“,2022(Kraljevo:OfsetArt).-224str.;20cm „Zbirka ‘Priča iz mog zavičaja’ nastala je kao plod literarnog konkursa, koji

se zadnjih šest godina, od 2015. do 2021. godine, u vidu takmičenja pod istim imenom, u više kategorija, održavao u Narodnoj biblioteci "Dositej Obradović", u organizaciji Zavičajnog odjeljenja" ---> Tiraž 200.

821.163.4(497.11)-32(082.2)

107.

РАХИЋ, Емир, 1991-

The Apartment = Apartman / Emir Rahić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, 2022 (Kraljevo : ADM grafika). - 69 str. ; 21 cm

Uporedo engl. prevod i srp. izvornik. - Tiraž 300. - Str. 63-65: Poezija u apartmanu života / Elijas Rebronja. - Na koricama autorova slika i beleška o njemu.

821.163.41-1

108.

РАХИЋ, Есад, 1959-

Sandžačka elegija / Esad Rahić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, 2022 (Kraljevo : Ofset Art). - 123 str. ; 20 cm

Autorova slika na koricama. - Tiraž 100. - Str. 119-120: Svaka pjesma je jedna priča / Mevluda Melajac. - Riječ o autoru: str. 121.

821.163.4(497.11)-1

109.

РЕБРОЊА, Елијас, 1968-

Pjerova konzerva / Elijas Rebronja. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, 2022 (Kraljevo : ADM grafika). - 177 str. ; 20 cm

Tiraž 300. - Str. 171-174: Obrnuta perspektiva ili o istini nastanka književnog djela / Melida Travančić. - Biografija pisca: str. 175-177.

821.163.4(497.11)-31

110.

ЋЕРАНИЋ, Авдо, 1951-

Dolina / Avdo R. Ćeranić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, 2022 (Kraljevo : Ofset art). - 229 str. : autorova slika ; 20 cm

Tiraž 300. - Str. 219-223: Dolina - Avda Ćeranića / Elijas Rebronja. - Biografija: str. 224-225. - Indeks manje poznatih riječi: str. 226-229.

821.163.4(497.11)-31

111.

ФЕТАХОВИЋ, Бинела, 1979-

100 godina Narodne biblioteke „Доситеј Обрадовић“ : 1921-2021 : tematska izložba / [autori izložbe i kataloga Binela Fetahović, Enes Nikšić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2022 (Novi Pazar : Grafikart). - 19 str. : ilustr. ; 22 cm

Korice naslov - Podaci o autorima preuzeti iz kolofona. - Tiraž 10.

027.022(497.11)“1921/2021” (083.824)

2023.

112.

АБДАГИЋ, Мухамед, 1916-1991

Drame / Muhamed Abdagić ; [drame za štampu iz zaostavštine pripremio Enes Nikšić]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2023 (Kraljevo : ADM Grafika). - 247 str. ; 19 cm

Tiraž 100. - Str. 5-13: Dramski fragmenti Muhameda Abdagića / Dino Lotinac. - Na nasl. str. : Novi Pazar 2024. - Sadržaj: Atrakcija ; Glupača ; Klan ; Lezbijke.

821.163.4(497.11).09-2

113.

ЗУКОРЛИЋ, Менсур 1965-

Orijentalno blago u Srbiji / Mensur Zukorlić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2023 (Kraljevo : ADM grafika). - 278 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 200. - Rječnik manje poznatih riječi: str. 255-261. - Biografija: str. 271-273. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 267-269.

930.85(497.11 Новопазарски санџак)

114.

ИМАМОВИЋ, Харис Е., 1991-

Дигитално насиље : водич за рад са децом и младима / Харис Е. Имамовић. - Нови Пазар : Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 2023 (Краљево : АДМ графика). - 154 стр. ; 20 cm

Тираж 300. - На пресавијеном делу корица листа белешка о аутору с његовом сликом. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 139-154.

364.632-053.6:004.738.5(035)

115.

PRIČA iz mog zavičaja : zbornik radova za 2022. godinu / [urednik Azra Biševac]. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2023 (Kraljevo : ADM grafika). - 84 str. : vinjete ; 21 cm

Tiraž 200.

821.163.4(497.11)-32-053.5(082.2)

116.

ПРИШТЕВАЦ Рецовић, Елвира, 1970-

Pjesme / Elvira Prištevaca Redžović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2023 (Kraljevo : ADM Grafika). - 204 str. ; 18 cm

Tiraž 100. - Str. 197-203: Poetske vibracije Elvire Prištevaca / Enes Topalović. - Biografija: str. 204. - Rječnik manje poznatih riječi: str. [205-207]. - Na koricama beleška o autorki s njenom slikom.

821.163.4(497.11)-1

117.

ПРУШЕВИЋ Садовић, Филдуза, 1979-

Tehnologije aktivnog učenja : (medijska didaktika) / Filduza Prušević Sadović, Sefedin Šehović. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2023 (Kraljevo : ADM grafika). - 250 str. : ilustr. ; 23 cm

Tiraž 200. - Pojmovnik: str. 209-240. - Biografski podaci: str. 249-[250]. - Bibliografija: str. 241-247.

37.091.3

118.

РАХИЋ, Есад, 1959-

Ja ne mogu bez Pazara / Esad Rahić. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2023 (Kraljevo : ADM Grafika). - 155 str. ; 21 cm

Tiraž 100. - Str. 145-147: Ljubav prema Novom Pazaru, Sandžaku, prelijepim sandžačkim djevojkama, bošnjačkom narodu i Allahu Uzvišenom pretočena u stihovima / Mevluda Melajac. - Rječnik manje poznatih riječi: str. 149-150. - Riječ o autoru: str. 151-152.

821.163.4(497.11)-1

119.

100 LEGENDI i priča iz starog Pazara / [prikupio] Elijas Rebronja. - Novi Pazar : Narodna biblioteka „Доситеј Обрадовић“, 2023 (Kraljevo : ADM grafika). - 115 str. : vinjete ; 24 cm

Tiraž 300.

821.163.4(497.11)-343:398

Регистар наслова

- Алиса у земљи чуда 79
- Алхамијадо пјесник Назиф Шушевић (1860-1923), свједок једног времена и поднебља 26
- Аманет 13, 19, 63
- Андре Жид и поетика : оглед из естетике књижевног стварања 18
- Бајке 58, 60
- Бајрак 64
- Библиографија Новопазарског зборника [Електронски извор] : 1977-2015 72
- Боја околине : зборник радова Ибрахима Хацића 31
- Бујрум у Нови Пазар = Welcome to Novi Pazar 53
- Гуливерова путовања 55
- Да ли су погрешили 102
- Да ти нешто рекнем 103
- Дигитално насиље : водич за рад са децом и младима 114
- Дигитално окружење и компетенције наставника 81
- Демографски процеси у насељима Новог Пазара 100
- Доживљаји Тома Сојера 56
- Долина 110
- Донијевши себе са хисторијом : изабране и преведене пјесме 99
- Дrame 112
- Дуг пут кући 74
- Ђурумлија 11, 20, 65
- Етимолошко поријекло назива појединих насељених мјеста у Новом Пазару 88, 95
- Etimološki rječnik = Etymologicon 89
- Жар 5, 21, 66
- Животне мудрости : афоризми и пословице 2
- Задруге Окружног народног одбора - Нови Пазар : (1945 - 1947) 77
- Звучно-визуелна читанка [Видео снимак] : аудио-видео запис књижевних дела бошњачких аутора 93
- Знање је светлост : дејиликовни конкурс Народне библиотеке "Доситеј Обрадовић" у Новом Пазару за годину 2015 41
- Зов дивљине 80
- Зрно сунца 32
- Ја не могу без Пазара 118
- Јорговани 67
- Кад се јаребице легу... 12
- Коштанпољски шапати 43
- Краљ Стефан Урош Први Немањић (1243-1276) 59
- Крик сна 14
- Критички рационализам Карла Попера 42
- Лако је Чику 38
- Лаула : збирка њене поезије 46
- Леси се враћа кући 51
- Мали Принц 54
- Метак 90
- Ми морамо оставити сунце 29
- Монографија одељења IV/2 : генерација 1980/81 52
- На крилима мелека 83
- Научни скуп "Књижевно дело Милисав Савића" (2011 ; Рашка, Нови Пазар) 30
- Неко је убио Лару : драма 37
- Нови Пазар у вакту и зману 8, 39
- Непомични плес 24
- Нећу да мрем : пјесме 34
- Ноћни смех у Јагаловцу 1

- **Облици оријенталне културе на простору Сандака** 61
- **Образовање - развојна шанса Србије** 16
- **Однос Кур'ана према књижевној традицији** 85
- **Ожиљци** 45
- **Опело жутом плаветнилу неба** 3
- **Оријентално благо у Србији** 113
- **Основна школа „Ђура Јакшић” - Трнава : (1922-2022)** 104
- **Писмо** 86
- **Пиноккио** 62
- **Пјерова конзерва** 109
- **Пјесме** 116
- **Плес морима** 15
- **Побожник грешком разби врч, и вино се разли : поетско стваралаштво Мехмеда Мејлије Гураније** 35
- **Повремено** 40
- **Понор** 73
- **Природне и антропогене туристичке вредности Новог Пазара, Сјенице и Тутина** 76
- **Прича из мог завичаја : зборник радова** 115
- **Прича из мог завичаја : зборник радова за 2022. годину** 106
- **Причајмо причу : интерактивне приче и остали садржај за дјецу и одрасле** 75
- **Пустиња прошлих дана и ова зрна сад** 28
- **Рукописна оставштина Назифа Шушевића : (1860-1923)** 27
- **Рулет** 84
- **Сâм сам** 98
- **Санџачка елегија** 108
- **Све и ништа** 105
- **С оне стране ћутања** 33
- **Средње слово** 47
- **Стазе небеске** 7
- **Старац и море** 48
- **Стари мајстори Јени Пазара : стари занати у Новом Пазару** 82, 96
- **100 година Народне библиотеке Доситеј Обрадовић : 1921-2021** 97
- **100 година Народне библиотеке “Доситеј Обрадовић” : 1921-2021 : тематска изложба** 111
- **100 легенди и прича из старог Пазара** 119
- **Сузе и крв** 91
- **Сулејмин круг** 57
- **Тапија** 9, 22, 68
- **Терасе сновиђења** 92
- **Технологије активног учења : (медијска дидактика)** 117
- **Трагови прошлости** 78
- **Тридесет бројева веб часописа Ецкерманн [Електронски извор] : (2016-2020) : библиографија** 94
- **The Apartment= Apartman** 107
- **Тук на лук** 101
- **У дну камена** 10
- **Ујдурма** 69
- **Умиханина авлија** 17
- **У спомен Исмету Реброњи : (1942-2006)** 25
- **Учитељска школа „25. мај“ у Новом Пазару : (1946-1974)** 49, 50
- **Фес** 36
- **Фуруролошки приступ настави** 71
- **Халка** 6, 23, 70
- **Хич ми се ти** 44
- **Ходници самоће** 4
- **Хусеин Башић (1938-2007) : 80 година од рођења великана писане ријечи** 87

Регистар аутора

- **Абдагић**, Мухамед, 1916-1991 (аутор) 112
- Андерсен, Ханс Кристијан, 1805-1875 (аутор) 58
- Арбутина, Петар В., 1968- (аутор додатног текста) 90
- **Баћићанин**, Фуад, 1974- (аутор) 26, 27
- Баховић, Ајша, 1990- (аутор) 28
- Бертелсен, Торвалд, 1948- (преводиалац) 99
- Бибић-Шаботић, Мирсада, 1966-
- Бирђозлић, Јусуф Х., 1942- (аутор) 7
- Бихорац, Ахмед, 1961- (аутор додатног текста, рецензент) 77
- Бихорац, Ахмед, 1961- (аутор додатног текста) 103
- Бихорац, Ахмед, 1961- (аутор) 59
- Бишевац, Азра (аутор додатног текста, аутор изложбе) 41
- Бишевац, Азра, 1977- (аутор) 94
- Бишевац, Азра, 1977- (уредник) 106, 115
- Бојацић, Сулејман З. (приређивач, сакупљач) 2
- Бојовић, Душица, 1960- (аутор додатног текста) 75
- Брајковић, Драгомир (аутор додатног текста) 10
- Булић, Зехнија (аутор додатног текста) 29
- **Величковић**, Велибор Д., 1941- (аутор) 38
- Вранић, Бранка, 1969- (аутор) 104
- Вукашиновић, Бисера (аутор) 3
- Вучељ, Нермин (аутор) 18
- **Гемаљевић**, Сања, 1992- (аутор додатног текста) 92, 98, 105
- Гемаљевић, Сања, 1992- (рецензент) 92
- Голош, Мирсада, 1962- (аутор) 59
- Голош, Хивзо, 1956- (аутор) 59, 77, 101, 104
- Граца, Тарик (фотограф) 53
- Грим, Вилхелм, 1786-1859 (аутор) 60
- Грим, Јакоб, 1785-1863 (аутор) 61
- **Дабих**, Марко, 1983- (аутор) 92
- Даздаревић, Енес (рецензент) 28
- Даутовић, Амир (аутор додатног текста) 47, 67
- Даутовић, Амир (рецензент) 44
- Дацић, Надир, 1969- (аутор додатног текста) 85
- Демировић, Мухамед (аутор додатног текста) 85
- Дишић, Аница, 1983- (аутор) 104
- Добрић, Јелена (аутор) 4
- Дуљевић, Мерсиha, 1992- (аутор) 105
- Думић, Биљана (аутор) 32
- Дурановић, Мирсад, 1977-1999- (аутор) 29
- **Ђапо**, Мирјана, 1950- (аутор додатног текста) 83, 90
- Ђокић, Владан, 1959- (аутор) 78, 103
- **Жупић**, Мелека (аутор додатног текста, аутор изложбе) 41

- Жупић, Мелека, 1965- (аутор) 94
- Жупљанин, Сенко (фотограф) 53
- **Зилькић, Хасна**, 1981- (преводица) 51, 55
- Зубац, Перо (аутор додатног текста) 12
- Зукорлић, Менсур, 1965- (аутор) 61, 85, 113
- **Ибрахимовић**, Неџад, 1958- (аутор додатног текста) 99
- Ибрић, Сеад (преводица) 27
- Имамовић, Харис Е., 1991- (аутор) 114
- **Јанић**, Ђорђе Ј. (аутор додатног текста) 1
- Јеремић, Зоран Г., 1961- (аутор) 33, 45, 86
- Јеремић, Зоран Г., 1961- (приређивач, сакупљач, аутор додатног текста) 102
- Јефтимјевић Лилић, Милица, 1953- (аутор додатног текста) в. Лилић Јефтимјевић, Милица 78, 103
- Јовановић, Предраг, 1950- (аутор) 16
- Јовановић, Предраг, 1950- (аутор додатног текста) 3
- **Кабел**, Јане, 1945- (преводица) 99
- Каљевић, Милош (илустратор) 31
- Кардовић, Мерсиха, 1984- (аутор) 87
- Катал, Ходо, 1958- (рецензент) 75
- Кахровић Јеребичанин, Мурадија (аутор) 8, 39
- Качапор, Есмин, 1989- (аутор) 44
- Качапор, Саит, 1947- (аутор) 40, 50
- Качапор, Саит, 1947- (аутор додатног текста) 57, 84
- Керол, Луис, 1832-1898 (аутор) 79
- Ковилоска, Емилија, 1981- (преводица) 99
- Колоди, Карло, 1826-1890 (аутор) 63
- Кујовић, Асмир (аутор додатног текста) 15
- Курејшепи, Есад, 1973- (аутор) 77
- Кунић, Мирсад, 1960- (аутор додатног текста) 99
- **Лилић** Јефтимјевић, Милица
- Личина, Фехим, 1947- (аутор) 101
- Лондон, Џек, 1876-1916 (аутор) 81
- Лотинац, Дино, 1986- (аутор додатног текста) 112
- Лукач, Аладин (аутор) 10
- **Љуштановић** Пешикан, Љиљана
- **Масловарић**, Драгутин, 1949- (аутор додатног текста) 33, 45, 73, 86, 102
- Масловарић, Драгутин, 1949- (рецензент) 92
- Међедовић, Санела, 1980- (аутор) 106
- Мелајац, Мевлуда, 1946- (аутор) 5, 6, 9, 11, 13, 19, 20, 21, 22, 23, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70
- Мелајац, Мевлуда, 1946- (аутор додатног текста) 108

- Мелајац, Мевлуда, 1946- (рецензент) 118
- Миленковић, Милица, 1989- (аутор додатног текста) 99
- Милићевић, Милојко (уредник) 30
- Мијаљевић, Драгослав (аутор додатног текста) 3
- Мусић, Адиса, 1987- (аутор) 35
- Мухић, Ферид (аутор додатног текста) 19, 43, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70
- Мутавцић, Бобан, 1987-2006 (аутор) 24
- Мутавцић, Радица, 1981- (аутор) 105
- **Најт**, Ерик, 1897-1943 (аутор) 51
- Николић, Власта (илустратор) 31
- Николић, Недељко С. (аутор) 1
- Никшић, Енес, 1969- (аутор) 36, 94, 111
- Никшић, Енес, 1969- (приређивач, сакупљач, аутор додатног текста) 78, 93, 112
- Никшић, Енес, 1969- (наратор) 94
- Нишовић, Веселин (илустратор) 102
- Нурикић, Едина, 1984- (преводица) 99
- Нуровић, Реџеп, 1945- (аутор) 34
- **Омеровић**, Нусрет (аутор додатног текста) 19, 63
- **Парган**, Мехмед (рецензент) 64
- Петровић, Дајана, 1991-) 92
- Пендић, Марко, 1999- (аутор) 105
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана, 1954- (уредник, аутор додатног текста) в. Љуштановић Пешикан, Љиљана 15, 25
- Приштевац Реџовић, Елвира, 1970- (аутор) в. Реџовић Приштевац, Елвира 116
- Прушевић Садовић, Филдуза, 1979- (аутор) в. Садовић Прушевић, Филдуза 71, 81, 117
- Прушевић Садовић, Филдуза, 1979- (аутор додатног текста) 19, 63, 69
- **Радетинац**, Изета, 1957- (аутор) 14
- Радосављевић, Никола, 1991- (аутор) 105
- Рамчиловић Шаботић, Селва
- Рахић, Емир, 1991- (аутор) 107
- Рахић, Есад, 1959- (аутор) 108, 118
- Реброња, Елијас, 1968- (аутор) 53, 82, 88, 95, 96, 109
- Реброња, Елијас, 1968- (аутор додатног текста) 84, 91, 107
- Реброња, Елијас, 1968- (приређивач, сакупљач) 119
- Реброња, Елијас, 1968- (рецензент) 110
- Реброња, Исмет, 1942-2006 (аутор) 88, 89, 95
- Реброња, Лејла (преводица) 79, 80
- Реброња, Надија (аутор) 15
- Реброња, Надија (аутор додатног текста) 35
- Реџовић Приштевац, Елвира
- Реџовић, Рифат, 1963- (аутор) 42

- Ризвановић, Сабина, 1978- (аутор) 104
- **Савић**, Милисав (аутор додатног текста) 32
- Садовић Прушевић, Филдуза, 1979-
- Салиховић, Елзана, 1983- (аутор) 105
- Свифт, Џонатан, 1667-1745 (аутор) 55
- Сент-Егзипери, Антоан де, 1900-1944 (аутор) 54
- Сијарић, Енес, 1993- (аутор) 37
- Словић, Исидора, 1993- (илустратор) 92
- Смајовић, Аида, 1984- (преводац) 48, 54, 56
- Спахић, Шефадил (приређивач, сакупљач, аутор додатног текста) 52
- Станковић, Драгољуб (уредник) 31
- Стефановић, Валерија, 1960- (аутор) 72
- Стефановић, Валерија, 1960- (уредник) 97
- **Твен**, Марк, 1835-1910 (аутор) 56
- Тиквеш, Халил (илустратор) 31
- Топаловић, Енес, 1963- (рецензент) 116
- Траванчић, Мелида, 1985- (аутор додатног текста) 109
- Трипковић, Самер, 1977- (фотограф) 104
- Труља, Радисав (илустратор) 31
- Трпковић, Јелена (илустратор) 31
- Тузлић, Берица (илустратор) 75
- Тутић, Рамиз, 2002- (аутор) 98
- Турковић, Ален, 1991- (аутор) 46
- Тутић, Рамиз, 2002- (аутор) 99
- **Ћеранић**, Авдо, 1951- (аутор) 57, 73, 83, 84, 90, 91, 110
- Ћеранић, Авдо, 1951- (илустратор) 57, 73
- **Фетаховић**, Аниса, 1975- (аутор) 87
- Фетаховић, Бинела, 1979- (аутор) 111
- Фетаховић, Бинела (аутор додатног текста, аутор изложбе) 41
- Фетаховић, Бинела, 1979- (уредник) 97
- Фетаховић, Маруф (аутор додатног текста) 70
- Фехер, Илеш, 1941- (приређивач, сакупљач, преводац) 100
- **Хадровић**, Сафет (аутор додатног текста) 14
- Халиловић, Енес, 1977- (аутор) 47
- Хане, Бертелсен, 1959- (преводац) 99
- Хациосмановић, Ламија (аутор додатног текста) 27
- Хацић, Исмет (илустратор) 31
- Хемингвеј, Ернест, 1899-1961 (аутор) 48
- Хоћић, Суада, 1963- (аутор) 17, 74, 75
- Хоћић-Чавкић, Азра, 1987- (преводац) види и Чавкић-Хоћић, Азра 58, 60, 62
- Хусић, Сеад, 1986- (аутор) 99

- **Чавкић-Хоџић**, Азра, 1987-
- Чечовић, Радомир (аутор додатног текста) 37
- Чоковић, Муриз (илустратор) 31
- **Џанефендић**, Ешреф, 1988-2020 (фотограф) 53
- Џенгиз, Метин, 1953- (аутор) 40
- Џоговић, Алија (аутор додатног текста) 11, 19, 63, 65, 69
- Џоговић, Алија (рецензент)
- Џоговић, Суада (аутор додатног текста) 43
- **Шаботић-Бибић**, Мирсада 1966- (аутор додатног текста), в. Бибић-Шаботић, Мирсада 73
- Шаботић Рамчиловић, Селва, 1966- (аутор) в. Рамчиловић Шаботић, Селва 43
- Шајин, Александар, 1964- (преводиалац) 99
- Шаћировић, Демир, 1991- (аутор) 76
- Шаћировић, Сафет (аутор) 12
- Шаћировић, Селим (аутор додатног текста) 52
- Шаћировић, Селим, 1958- (аутор) 76, 100
- Шемсовић, Сеад, 1978- (аутор) 27
- Шемсовић, Сеад, 1978- (аутор додатног текста) 5, 13, 21, 35, 57, 66
- Шемсовић, Сеад, 1978- (рецензент) 17, 20, 22, 23
- Шеховић, Сефедин, 1960- (аутор) 16, 117
- Шеховић, Шејла (преводиалац) 79, 80
- Шкријељ, Редеп (рецензент) 8, 19, 39, 63, 69

ЛИТЕРАТУРА

1. Георгијев, Е. (2017), Издавачка делатност библиотека пиротског округа, *Библиотекар* 1, 67.
2. Грбић, Д. (2005), Леп пример неговања завичајне баштине, У *Сусрет библиографа успомена на др Георгија Михаиловића '04' (257)*., Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“.
3. Сабовљев, Д. (мај 2009), Издавачка делатност и финансирање библиотека: ко ту и шта издаје? , *Панчевачко читалиште* 14, 20.
4. Стефановић, В. (2013), Издања Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар са библиографијом прилога (1991-2012), *Међај* 89/90, 67.
5. Стефановић, В. (2013), О издавачкој делатности Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар (1991-2012) , *Савремена библиотека* 30, 89-91.

Valerija Stefanović

Public Library “Dositej Obradović”

Novi Pazar

**BIBLIOGRAPHY OF PUBLICATIONS OF THE
PUBLIC LIBRARY “DOSITEJ OBRADOVIĆ”
IN NOVI PAZAR (1991–2023)**

Abstract: The Novi Pazar Public library has been a cultural institution with a long-standing tradition and significant cultural and social importance. It can be said that the library is the most important institution for the development of a community. In addition to its primary service – lending books and other library and information materials – the library is increasingly focusing on publishing activities, which are becoming a matter of special social interest. Through its publishing efforts, the library aims to promote homeland authors and their creative work, thereby contributing to the development of cultural values within the city itself.

Keywords: bibliography, publishing, The Public Library “Dositej Obradović”

ПРИКАЗИ, КРИТИКЕ
И ПРИЛОЗИ

PRIKAZI, KRITIKE
I PRILOZI

**SAIT KAČAPOR, *UDADE SE NUSRETA*,
MUZEJ “RAS”, NOVI PAZAR, 2024.
OSVRT NA ROMAN**

Roman Saita Kačapora *Udade se Nusreta* je svojevrsan primjer “takozvanog realističkog romana”¹. Pod ovim tipom romana podrazumijeva se ono značenje romana koje je “oponašanje događaja u njihovoj realnosti”, gdje se može svrstati i roman *Udade se Nusreta*. On tematizira, vrlo evidentno, realan slučaj tragične ljubavi mladića Mehmeda i djevojke Nusrete ruralnog podneblja Pešterske visoravni. Međutim, roman ne samo da oponaša događaje u njegovoj realnosti, već umjetničkom vizijom otkriva ogromno platno znakova na kojima je ispisana tragična ljubav dvoje mladih, njihov sistem vrijednosti i stil svakodnevnog života, njihova emocionalnost, sadržaj svijesti i savjesti, snalažljivost i adaptabilnost pešterskog čovjeka u svim vremenima i sistemima, njegova fizička i moralna ljepota, ali i život dviju porodica Sandžaka u vrijeme socijalističke Jugoslavije, njihova transformacije i nestajanje pod uticajem industrijalizacije.

Roman *Udade se Nusreta* po svim svojim stilskim, semantičkim, lingvističkim, sadržajnim, znakovnim, značenjskim svojstvima karakterističnim za ovaj tip romana, kao i onim koje su samo njemu svojstvene i pripadne, pruža široku lepezu, u Fukoovom² smislu, arheološko-geološkog “iskopavanja” naučno relevantnih istina, za brojne naučne discipline, o svim aspektima i sadržajima života kako pešterskog Bošnjaka pojedinca tako i njegove porodice i sandžačke bošnjačke etničke i društvene zajednice, počev od etnologije preko sociologije porodice, etike, sociolingvistike, historiografije, demografije, psihologije ličnosti, socijalne psihologije, pedagogije do biopolitičke filozofije. Zbog toga se roman *Udade se*

¹ Pojam realistički roman upotrebljava savremeni francuski filozof Žak Ransijer u svojoj zbirci eseja naslovljenoj *Politika književnosti*, Adresa, Novi Sad, 2008., str. 19.

² Mišel Fuko (*Michel Foucault*), (1926-1984 francuski filozof, Katedra College de France, Paris).

Nusreta ne čita samo realistički kao manje ili više uspješan opis događaja u njihovoj realnosti, već s obzirom na njegova značenja sadržana i izražena u porukama, svijesti, običajima, stilu života, mišljenju, osjećanjima, komunikaciji unutar porodice i među porodicama. Ali, da ne bude nesporazuma, ni klasično realističkom čitanju ovog romana ne može se mnogo prigovoriti, kako u deskriptivnom i psihološkom tako ni u značenjskom smislu. U svakom od njih, on je jedan literarni snimak Sandžaka iz kojeg se ne može ništa izbrisati a da to ne naruši realnost cijelog romana.

Za razliku od realističko-objektivističkog čitanja ovog romana, koji je moguć i čest, ovdje se sugerira njegovo hermeneutičko čitanje i razumijevanje. Takvo čitanje zahtijeva komunikativnost čitalačkog predrazumijevanja i teksta. Teško je biti uvjeren da roman izaziva iste ili slične asocijacije kod čitalaca različitih sadržaja svijesti i pogleda na svijet. On zahtijeva specifičan senzibilitet razumijevanja i interpretacije duhovne i kulturološke baštine Sandžaka. Zbog toga je vrlo lahko iskliznuti u razne vrste njegove jednostrane ocjene.

Hermeneutika romana *Udade se Nusreta*, njegovih sadržaja individualne, porodične i društvene svijesti, njihove psihologije, etike, estetike, pogleda na svijet, kako njegovih pojedinca tako i njegovog društvenog bića, postiže se arheologijom njihove svijesti, svijesti pojedinca, društvene običajne i moralne svijesti sandžackog podneblja, te je normalno da je svaka recepcija ovog romana, u bitnim odrednicama, individualna. U njemu ima onoliko sadržaja koliko u njega unese čitalac. Recipijent u svom razumijevanju teksta uvijek stoji u određenoj tradiciji razumijevanja. Ono je određeno kako individualnim tako i kolektivnim dispozicijama njegovog razumijevanja. Razumijevanjem i interpretacijom ovog romana ne otkrivamo samo tajne njegovog teksta, već i njegov kontekst, ono što nije sadržano u samom tekstu, kao i sadržaje svoje svijesti kojom prođemo u značenje kako teksta tako i konteksta. Tako se, pri recepciji romana *Udade se Nusreta*, sjedinjuju fakticitet života ličnosti, života i svijesti porodice, raznovrsnih segmenata u radnji romana i sistem racionalne spoznaje čitaoca.

Nijedan detalj u romanu *Udade se Nusreta* neće na isti način razumjeti i interpretirati različiti čitaoci. Različiti čitaoci će različito razumjeti i tumačiti npr. međusobni amanet Mehmeda i Nusrete da će se oženiti nakon isteka pet godina od dana datog obećanja. Neko će to ocijeniti na ovaj neko na onaj način u zavisnosti od toga kako neko shvata brak i ljubav. Ili, u zavisnosti od čitaoca, različito će se razumjeti i interpretirati da se Mehmed i Nusreta viđaju na izvoru vode na obroncima Trojana, iako se jedno drugom fizički sviđaju, njihovo ašikovanje se svodi na razgovor, razmjenu biljega koji potvrđuju da su se jedno drugom obećali. Neko će to razumjeti kao tzv. „platonsku ljubav“, kao ljubav koja ne podrazumijeva međusobno tjelesno dopadanje i uzitak, kao ljubav oskudnog, nepotpunog

sadržaja i prema tako shvaćenoj ljubavi zauzeti neki stav, interpretirati je na svoj način; Mehmed i Nusreta nisu jedno drugom ni poljubac dali, iako su se neizrecivo voljeli; drugi će to razumjeti i interpretirati kao ozbiljno racionaliziranu ljubav u kojoj porodični život i brak ne nastaju iz i nakon tjelesne ljubavi momka i djevojke, već iz širih sveukupnih i raznovrsnih odnosa među njima, uključujući, svakako, i međusobno fizičko dopadanje, ali i povjerenja, dobronamjernosti njihovih porodica, njihove međusobne prihvatljivosti, prijateljstva i pažnje, što znači, na osnovu šireg društvenog razumijevanja kompleksa raznovrsnih odnosa svih aktera koji utiču na ishod njihove ljubavi; neki će njihovu ljubav doživjeti i interpretirati tragičnom, ali visoko moralnom.

Autor romana *Udade se Nusreta* je na dopadljiv način pokazao da je ljubav Mehmeda i Nusrete bila uistinu iskrena i istinska, prvo, na način da se Nusreta žali Mehmedu da je nastupio trenutak u njenoj porodici da se ne može oduprijeti da je daju za drugog momka kojeg ona ne voli zato što su njena porodica i čitavo selo uvjereni da je Mehmed bolestan, da njena porodica smatraju da je nedopustivo da se ona uda za njega, i drugo, kada Mehmed puca u Nusretu da je ubije dok je vode svatovi ne radi to iz mržnje prema njoj, već iz ljubavi i pouzdanog uvjerenja da ta udaja nije po njenoj volji i da ona voli samo njega, kao što i on voli samo nju.

Iskrena i istinska ljubav mladića i djevojke, Mehmeda i Nusrete, završava tragično zbog njihovog nesamostalnog odlučivanja o svom životu. Nusretu udaje njena porodica mimo njene volje. U tradicionalnoj patrijarhalnoj porodici pojedinac nema autonomiju odlučivanja. Životne odluke djece, posebno one koje su za njih od krucijalnog i dalekosežnog značaja, donose roditelji, starija braća ili starije sestre. Nusretino neslaganje s udajom koju joj je nametnula njena porodica je uzaludno. Moralni zakoni joj ne daju pravo da iskaže neslaganje s roditeljima i starijim bratom o njenoj udaji, a posebno joj ne daju pravo da prekrši njihovu riječ. Svatovi je odvođe u plaću, u nekoj formi nasilja i prisile. Na njima je da provedu dogovor porodica mladoženje i djevojke. Oni ne zapažaju niti vode računa o tome da je i zašto je Nusreta uplakana i nesretna. Ako to i primijete, njen plač razumiju kao žal za babom i majkom koje napušta.

Događaj, kakav je udaja, koji bi trebao biti ispunjen punom radošću, srećom i zadovoljstvom, u Nusretinom slučaju, pervertira u svoju suprotnost i kao takva završava tragično. Roditelji odlučuju o budućnosti kćeri s apsolutnim ubjeđenjem da njihova odluka znači dobro za nju. Oni su sasvim uvjereni da donose sreću Nusreti, ne toliko i time što se udaje za momka za kojeg je oni udaju, već time i zato što je sprječavaju da se uda za Mehmeda, bolesnog čovjeka, "čovjeka koji nije za nju". Nusreta se ne udaje, već je roditelji, stariji brat i snaha udaju.

Roman *Udade se Nusreta*, autora Saita Kačapopra, potvrđuje opće pravilo da nikada drugi ne može nikoga usrećiti mimo i nasuprot volje onog kojeg treba usrećiti, odnosno da nema lične sreće po Drugom, već po sebi samom i za sebe. Sreća pojedinca je uvijek lična, nije neko objektivno stanje. Drugi nekog može samo unesrećiti mimo njegove volje, ali ne može ga usrećiti ako on to ne doživljava i ne prihvata kao sreću. Sreća je lični osjećaj i doživljaj. Ona se stiče samo ličnim djelom i ličnim postignućem.

Nusretini roditelji racionalizirano gledaju, posmatraju i rješavaju njenu udaju. Njihova uistinu dobroželeća briga o njoj opravdava, u njihovim očima, njihovu krutu i nepokolebivu odluku. Za njih, ona čak ima i veoma racionalno opravdanje, ali život nije samo racionalan, a posebno nije predvidiv. U patrijarhalnom smislu vrlo moralna i roditeljski brižna odluka, ne donosi njihovoj kćeri, Nusreti, sreću, već nesreću. Oni je ne udaju mimo njene volje s lošom namjerom. Naprotiv. Njihova namjera po sebi je čista i plemenita. Oni ne dobijaju niti očekuju time da dobiju ništa za sebe. Ne rade to niti iz uvjerenja da na takvu odluku imaju pravo, već da su obavezni kao roditelji da je, za njeno dobro, odvrte od budućeg nesretnog života s bolesnim čovjekom, Mehmedom.

Zabluda i iluzija patrijarhalne svijesti Nusretinih roditelja potiče iz, skoro pa, univerzalne ljudske zablude. Dobro djelo neke osobe za i prema drugoj osobi može doprinijeti njenom boljitku, rješenju neke njene/njegove trenutne i konkretne situacije, ali nijedno stanje i nijedna situacija nisu trajne. Život, ljudsko djelo u najširem smislu, ljudska historija, nisu monosadržajni, nisu samo dobro, pravda, sreća, već ujedno i zlo, nepravda, nesreća. Sve ljudsko, što postoji, na bilo koji način, stvoreno je i postoji u paru.³ Nikada se ne zna šta će iz čega nastati, Dobro iz Zla, Nepravda iz Pravde itd. Jedno je sadržano u drugom, sreća u nesreći, zlo u dobru, pravda u nepravdi, i obrnuto, ali se u svakodnevnom empirijskom iskustvu doimaju odvojeno.

Svaka ljudska Situacija, a čovjek je uvijek u Situaciji,⁴ ona u kojoj je kao i ona u koju će biti kada iziđe iz one u kojoj je, jedinstvo je Dobra i Zla, Pravde i Nepravde, Istine i Iluzije, Sreće i Nesreće itd. Čovjek izlazi iz Situacije, rješava je izborom, ali iako uvijek, zbog Brige o sebi, bira Dobro, Pravdu, Istinu, Sreću, nikada nije sigurno da je izborom odabrao ono što će mu donijeti to što želi. Ljudski svakodnevni život je borba dobra i zla, pravde i nepravde, sreće i nesreće.

³ *Slavljen neka je Onaj Koji je u parove stvorio sve; ono što iz Zemlje niče, i u njima samima, a i u omome što oni ne znaju*, Kur'an, 36:36;

⁴ Situacija je fundamentalno stanje egzistencije. Ljudski život je smjena Situacija; Karl Jaspers, (1883 – 1969), Univerzitet u Hajdelbergu i Bazelu.

Jedno nastaje, smjenjuje i pobjeđuje drugo. Na kraju smrt pobjeđuje sve, što znači pobjeđuje sam život, što potvrđuje postavku: čovjek je biće-k-smrti.

Nusretini roditelji su vjerovali u svoju dobru namjeru, ali ona je rezultirala nesrećom. Ljudska dobra namjera nije garant ishoda dobrog djela. Život i sve što je ljudsko je neizvjesno, zato je, ne samo individualni, već i kolektivni ljudski život, njegova historija, neizvjesna,⁵ nepredvidiva, otvorena. Nusretini roditelji su je udajom učinili nesretnom, suprotno njihovoj želji, a Mehmed je njenu i svoju nesreću, ubistvom prvo Nusrete a potom i sebe, pretvorio ne samo u njihovu tragediju, već i u tragediju njihovih porodica.

Autor, kroz dinamiku romana, otkriva mnoštvo fosilnih značenja života na Pešteri u jednom historijski specifičnom momentu. Specifičnost tog momenta je samo na prvi pogled onovremena, ona je u mnogo čemu svevremena. Pešter je bio i ostao prostor evolucije i prilagođavanja trenutku historije individualnog, porodičnog, šire društvenog života, ne samo u socijalističkom vremenu, već i danas. Samo su različite forme. Pešterska porodica je evoluirala, transformirala se, ukidala, tada i sada odlaskom njegovih ljudi za “boljim” životom u Beograd ili u Sarajevo, sada odlaskom u Njemačku, Australiju, SAD. Onaj njegov dio koji je ostajao na selu mijenjao je, ne samo sadržaj i način svog života, već i svoju svijest o sebi i svemu ostalom. Ljudi Pešteri, nekada Mehmed i Husein, sada neki drugi Mehmedi i Huseini, danas, kao i tada, gdje god da se “nađu” postaju, uglavnom, uzoriti i primjerni u radnom smislu. Po ko zna koliko puta, u mnogim gradovima u Bosni, može se čuti tvrdnja: *Sandzaklijama možete prigovoriti, s razlogom ili bez razloga, za ovo ili za ono, ali nikada nećete sresti nekog sandžakliju da prosi*. Husein je od čobana s pešteri postao poduzetan i uspješan privrednik u Beogradu. Mehmed je u Sarajevu, u *Energoinvestu*, u onom što zahtijeva njegov radni angažman, veoma brzo postao uzorit majstor, a kasnije i šef radne jedinice. Sandžaklija vrlo brzo postaje poslovno uspješan, ali teško i sporo mijenja, u djetinjstvu usvojen, sadržaj mišljenja i pogled na svijest, što se tumači i vrjednuje na različite načine. Odlaskom od kuće, Mehmed i Husein, ne prekidaju vezu sa svojim porodicama u zavičaju po rođenju. Naprotiv. Ostaju brižno vezani za svoje roditelje i spremni su dati im svaku vrstu podrške u unaprjeđenju i olakšanju njihovog načina života.

Roman *Udade se Nusreta* ima nekoliko mitskih anegdota koje mu daju svebošnjački duhovni folklor. Dvije su karakteristične i veoma uspješno uklopljene u ukupni kolorit romana. Jedna se tiče imena Trojan koja je, kako se navodi, na-

⁵ **Moris Merlo-Ponti** (*Maurice Merleau-Ponty*, 1908-1961), *Humanizam i teror*, Paris, Gallimard, 1947.

stalo iz naracije da je tu, u davna vremena, živio car Trojan. On je na tom brdu, koje se tako zove po njemu, izgradio grad. Ta anegdota podsjeća na modificiranu historijsku činjenicu Bosne koja govori o ilirskoj izgradnji Gradina na preglednim uzvišenjima pogodnim za odbranu od nepreijatelja. S Gradina u Bosni, poput one o kojoj se govori u romanu, kakva je bio grad, utvrda, gradina Trojan u Sandžaku, vrlo je pregledan širi prostor što takvu utvrdu, grad, gradinu, čini vrlo prikladnom tačkom njegove odbrane i odbrane šireg okolnog prostora. Druga mitološka anegdota u romanu *Udade se Nusreta* tiče se izvora na obronku Trojana na kojem se sreću Mehmed i Nusreta s ofcama. Ona je nastala po usmenoj predaji da je izvor vode ispod vrha Trojana nastao udarcem sabljom po kamenu najpoznatijeg bošnjačkog narodnog junaka Đerzelez Alije iz kojeg je potekla voda, što je, isto tako, karakteristična bošnjačka forma narativa o nastanku nekoliko izvora vode na prostoru Bosne, između ostalog i poznatog izvora vode nadomak dovišta Ajvatovica. Ove dvije sandžačke anegdote lahko je dovesti u vezu s navedenim bosansko-bošnjačko muslimanskim istovrsnim anegdotama, što ukazuje na ontološki istu mitološku mtricu Bošnjaka Sandžaka i Bošnjaka muslimana Bosne. Sandžačko bošnjačko društvo, porodicu i pojedinca prožimaju suprotnosti mitologije i racionalnosti, date riječi, obećanja i novonastale Situacije.

КАМЕНОРЕСЦИ СА ТРЕСАВЕ (НОВИ ПАЗАР)

На северним обронцима Рогозне, у селу Тресава, на раскрсници путева Врачеви – Требиће, до средине прошлог века, налазила се каменорезачка радионица породице Томовић, пореклом из суседног села Баре. Овим занатом бавили су се више од једног столећа. Томовићи су се у Баре доселили почетком 19. века из Ибарске Каменице, надамак Звечана.¹ По сачуваном предању каменорезачки занат учили су од Дубровчана, који су радили на рударским окнима у Липовици (Буковик) и Малом Буковику, надамак Рашке,² а за које се везује и сећање да су учествовали у изградњи цркве у Каменици код Требића, и цркве у Врачевима 1860. године (јединственог триконохоса на ширем подручју, импозантних димензија, 20 x 11 x 11 m).³ (Сл. 1, 2)

Родоначелник породице Томо имао је сина Филипа (1782), и унуке Саву (1804), Миленка, Косту и Веселина. На часној трпези врачевске цркве уклесан је натпис: *1865 г миленко томовић е писа дирек.* (Сл. 3) Пошто је наведени потпис једини у храму, може се претпоставити да је Миленкова улога у изградњи цркве била веома значајна. На основу врсте камена и начина обраде, може се закључити да су неминовно његово дело и клесана прозорска окна, капители четири поткуполна пиластра и полукужни сокл у виду венца у олтарској апсиди. Миленко се у дубокој старости са својим потомцима 1878. године одселио из Бара у Велику Плану код Прокупља.⁴ Мајстори из породице Томовић обновили су цркву у Каменици и покрили је каменим плочама, након девастирања током Другог светског рата. Радили су такође и на цркви у Копривници, код Батњика. Бавили су се и зидањем,

¹ Петровић 2010: 206.

² Петровић 1984: 45; Катић, Катић 2010: 212

³ Петровић 1984: 177 – 179; Вујовић 2014; Женарју Рајовић 2016: 123 – 124; Ђокић, Надовеза 2019: 29 – 33.

⁴ Томовић 2001: 367 – 368, 372 – 374.

копањем бунара, израдом надгробних споменика и сокла од камених греда. За рад су користили камен из суседног каменолома Граб (зелени камен), из Буковика (жутоцрвени камен, богат рудом) и из Кома – Каљин (сиви камен). Надгробне споменике израђивали су за гробља у селима: Трстеник, Јова, Грађановиће, Јабланица, Баре, Риково, Требиће, Каменица и Врачеви. Надгробни споменици ове радионице рађени су, по тадашњем широко распрострањеном обичају, од дебљих камених плоча, облика крста, широко профилисаних кракова, чија је цела предња површина служила за уписивање података о покојнику: име, презиме, место порекла, дужина живота и датум и година упокојења. Украше крста често су чинила степанасти сужења облика квадрата и полулопте на краковима, док је уклесани крст на полеђини био ређа декорација. (Сл. 4.) Својевремено је народ допремао и готове надгробне споменике израђене од сопоћанског мермера, на које су каменоресци са Тресаве урезивали слова. Од Томовића су каменоресачки занат учили Павликићи са Тресаве, Симовићи из Грађановића и Чоловићи из Каљина.

Петар Ж. Петровић наводи да су Томовићи пореклом из Мораче.⁵ Радомир Томовић бележи породично предање о пореклу из Лијеве Ријеке.⁶ Обе тезе, као породична сећања не потиру једна другу, с обзиром да је Морача била раскрсница миграционих кретања, те је могла бити привремена станица након одласка из Лијеве Ријеке. Њихову даљу старину Радомир Томовић тражи по надимку Дубравци, те их смешта у месту Дубравац под Чичавицом.⁷ Поменути облик надимка може имати порекло од топонима Дубрава, који је веома чест на српском говорном подручју, не само у називима насеља, него и у микротопонимији атара села. Становници места Дубравац пре могу носити назив Дубравчани, а не Дубравци. Стога се порекло Томовића тешко може повезивати за поменути селом под Чичавицом. Даље Радомир Томовић, пратећи презиме, долази до Албаније, позивајући се на *Жупу Томовску*, што методолошки и фактографски није аргументовано.⁸ Презиме Томовић није довољно старо да би се његов траг могао пратити пре 19. века, јер се поменути родоначелник Томо дефинитивно доселио у село Баре почетком 19. века. Петровић овај целокупни род досељен из Каменице назива именом *Коркуди*, и као њихове породичне огранке наводи: Ђурђевиће, Максимовиће, Бојовиће, Милићевиће, Глишовиће и Томовиће,

⁵ Петровић 2010: 206.

⁶ Томовић 2001: 366.

⁷ Томовић 2001: 366.

⁸ Томовић 2001: 365.

као потомке подељене браће, са крсном славом Томиндан.⁹ Према томе, Томовићи се никако не могу повезати са *Томовском жупом* у Албанији, него се њихово порекло може тражити једино под породичним називом *Коркуди*. Није искључена могућност њиховог сродства са Коркутима у Кордуну, који славе Светог Николу и са Коркутима муслиманима из Стоца и Невесиња.¹⁰ Судећи по упамћеном предању о пореклу из Лијеве Ријеке, може се претпоставити да припадају племену Васојевићи. Засад се може констатовати да је овај род из Лијеве Ријеке прешао у Морачу, потом у Ибарску Каменицу код Звечана, а одатле почетком 19. века у село Баре.

⁹ Петровић 2010: 206.

¹⁰ Милићевић 2005: 427 – 428.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вујовић, П. Б. (2014). Вујовић, П. Бранко, *Манастир Врачево*, Лепосавић: Библиотека „Свети Сава“, 2014.
2. Ђокић, Н., Надовеза, Б. (2019). Ђокић, Небојша, Надовеза, Бранко, *Цркве и манастири на Косову и Метохији у XIX веку*, Крушевац: Историјски архив; Београд: Српски научни центар, 2019.
3. Женарју Рајовић, И. (2016). Женарју Рајовић, Ивана, *Црквена уметност XIX века у Рашко – призренској епархији (1839 – 1912)*, Лепосавић; Приштина: Институт за српску културу, 2016.
4. Катић, С., Катић, Т. (2010). Катић, Срђан, Катић, Татјана, Рудник Жежна и рударство Рогозне и Подбуковика у 16. веку, *Историјски часопис LIX* (2010), стр. 197 – 224.
5. Милићевић, Р. (2005). Милићевић, Ристо, *Херцеговачка презимена*, Београд, 2005.
6. Петровић, Ж. П. (1984). Петровић, Ж. Петар, *Рашка: антропогеографска проучавања 1*, Београд: Етнографски институт наука и уметности, 1984.
7. Петровић, Ж. П. (2010). Петровић, Ж. Петар, *Рашка: антропогеографска истраживања 2*, Нови Пазар: Музеј Рас, 2010.
8. Томовић, О. Р. (2001). Томовић, О. Радомир, *Топличка Велика Плана*, Београд: Културно просветна заједница Србије; Велика Плана: Месна заједница; Ниш: Студентски културни центар, 2001.

ETNOLOŠKO NASLJEĐE ROŽAJSKOG KRAJA

Značajan dio rožajske kulturne baštine čini bogato etnološko nasljeđe. Primjenjujući znanja, iskustva i muzeološki predviđene istraživačke metode, uspjelo se u misiji očuvanja etnografskog fonda s ove teritorije radom Zavičajnog muzeja “Ganića kula” Rožaje, koji je osnovan 26. aprila 1991. godine i tokom trideset tri godine postojanja postao je jedna od najvažnijih ustanova kulture u Rožajama, a mogu reći i šire. Datum osnivanja značajan je za historiju Muzeja i opštinu Rožaje.

Cilj ovog stručnog teksta je da se ukaže na značaj etnografske zbirke Zavičajnog muzeja, odnosno etnološkog i nematerijalnog nasljeđa ovog kraja. Također, cilj mi je i popularizacija kulturoloških, etnoloških i kulturno-historijskih vrijednosti zavičaja.

U Zavičajnom muzeju “Ganića kula” Rožaje čuva se vrijedna etnografska građa iz 19. i 20. vijeka koja opisuje narodni život, običaje i kulturu stanovanja i odijevanja ovog područja u prošlosti. Zbirka je nastajala i obogaćivala se na različite načine: otkupom, poklonima, kao i realizacijom Programa sakupljanja muzejske građe, koji se sačinjava na pet godina. Etnografska zbirka u našem Muzeju je najbrojnija i sadrži 437 muzejska predmeta. Prema funkciji i vrsti materijala predmeti su razvrstani u kolekcije za proizvodnju tekstila, privredu, pokućstvo i posuđe, pribor za uživanje duvana, upotrebnii tekstil, tekstilno pokućstvo, gradske i seoske nošnje, ženski nakit i zanatske rukotvorine. Etnografska zbirka muzeja u Rožajama utemeljena je na terenskom radu i istraživanju u lokalnoj zajednici, a prikazuje materijalnu, duhovnu i kulturološku osobenost rožajskog stanovništva.

Predmeti ove zbirke koji se nalaze u Stalnoj postavci muzeja prezentuju materijalnu i nematerijalnu baštinu ovog područja.

Posebna karakteristika kraja je tkanje ćilima, jednog od najstarijih ženskih zanata u rožajskom kraju. Ćilim je tepih, izatkana prostirka od vune. Tkalo se navertikalnom razboju. Upotrebna vrijednost ćilima bila je višenamjenska: služio

je za prekrivanje unutrašnjih prostorija, podova i mindera. Čilim vijenac najviše je zastupljen u Rožajama. Prilikom njegove izrade upotrebljava se više od deset boja. Centralni dio čilima odrađen je u obliku vijenca, a rubni dio u obliku lista. Čilimarstvo u ovim krajevima ima dugu tradiciju i prenosi se na mlađu žensku populaciju, i kao takvo, ima historijsku vrijednost i zaslužuje da dobije status nematerijalnog kulturnog dobra.

U rožajskom muzeju nalaze se i drugi predmeti iz etnografske zbirke, a kojima želim dati posebnu pažnju i koji su veoma oskudno publikovani. Riječ je o predmetima namijenjenim za darivanje: bošča, vezena krpa ili marama u kojoj djevojka stavlja *boščaluk*, dar za budućeg muža, svekra i djevera, i *jagluk*, marama izvezena zlatnom žicom, izrađena od finog bež. U Rožajama je ranije vez bio dosta zastupljen. On je bio svojevrsan izraz umijeća vezilje, a ujedno je bio i statusni simbol, jer je kvalitet potke i konca za vez bio uslovljen imovnim stanjem vezilje ili djevojke koja bi bila naručilac vezenog predmeta. Ukrašavali su se stolnjaci, ukrasni peškiri, jastuci i drugi tekstili pokućstva.

U kolekciji namještaja izdvajaju se *sehare*, jedan od najstarijih predmeta u ovoj zbirci. Služila je za donošenje nevjestinog ruha u kuću mladoženje. Za izradu *sehare* najviše je korišćeno čamovo, bukovo, borovo, orahovo i jasenovo drvo.

U izložbenom prostoru muzeja izloženo je pokućstvo i posuđe iz ruralnog i urbanog enterijera. Metalno pokućstvo gradskog stanovništva je *mangal*, metalna posuda sa postoljem kružnog oblika koja se sastoji iz dva dijela, izrađen od mesinga i gvožđa, a služio je za kuhanje kahve. U kolekciji posuđa ističe se *sahan*, posuda od metala i bakra, u obliku tanjira, za serviranje hrane, najčešće sarme i dr. Zatvara se poklopcem koji je bio u ulozi čuvara toplote.

Rožajski kraj bogat je narodnom nošnjom, a Muzej u svojim fondovima pohranjuje vrijedne primjerke, od kojih izdvajam *žensku bošnjačku gradsku nošnju*, koja se sastoji od: šamije, jeleka, košulje svilenice, dimija i pačaluka (donji, ukrasni dio nogavica na dimijama, trouglastog oblika, rađeni posebno od gajtana ljubičaste i zelene boje). *Seoska ženska nošnja* sadrži: fistan, zapregu i šortu, što je šivena košulja o kojoj se malo zna. Ima duge rukave i dužine je do kukova. Oko otvora, na prednjicama i po dnu rukava, košulja je ukrašena *rešmom*, heklanom čipkom od lanenog ili pamučnog konca.

Odjevni predmeti *muške bošnjačke gradske nošnje* su: čakšire, donji dio muške odjeće, izrađene od crne čohe, prepoznatljive su po širokom struku, koji se naniže postepeno sužava u uske nogavice, košulja sa dugim rukavima, S uzdužnim prugama, tamnije i svjetlije roze boje. Preko košulje nosio se jelek bez rukava, dužine do struka, crne boje, ili ferment, ukrasni prsluk bez rukava, sličan jeleku, a dužine do struka. Preko čakšira i košulje nosio se tkani pojas od razno-

bojne vune s horizontalnim prugama žute, zelene i bordo boje. Na glavi je fes, izrađen od crnog svilenog konca, od bordo čohu.

U okviru daljeg istraživanja rožajskog kraja, planiram da obidem jedan dio seoskih domaćinstava, sa ciljem dokumentovanja i fotografisanja etnografske građe. Uložiti ću i napor da formiramo zbirku rožajskog ćilima, i uz pomoć lokalne samouprave, Ministarstva kulture i medija Crne Gore i EU fondova, u Muzeju organizujem školu tkanja ćilima i veza, kako bi se ovaj zanat prenosio i revitalizovao u Rožajama.

УПУТСТВО
ЗА ПРИПРЕМУ РАДОВА

UPUTSTVO
ZA PRIPREMU RADOVA

Музеј “Рас” Нови Пазар
Редакција “Новопазарског зборника”

УПУТСТВО ЗА ПИСАЊЕ РАДОВА ЗА “НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК”

У циљу унапређивања квалитета Зборника и усаглашавања објављених радова са стандардима APA - The Publication Manual of the American Psychological Association, 6th ed., 2010, Редакција упућује сарадницима УПУТСТВО ЗА ПИСАЊЕ РАДОВА ЗА “НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК”.

Молимо сараднике и све потенцијалне ауторе радова да се придржавају ових упутстава.

Сви прилози за објављивање у Зборнику биће прегледани од стране рецензената који ће остати анонимни.

Аутори су дужни, пре предаје рада, проверити да ли је рад уређен према овом Упутству. Уколико рад не буде уређен према овом Упутству неће бити објављен.

Уредништво “Новопазарског зборника” задржава право оцене рада и критеријума придржавања Упутству.

Радови треба да испуњавају следеће услове:

1. Број аутора и коаутора: на једном раду може бити највише (5);
2. Језик српски/босански/хрватски, са преводом резимеа на један од следећих језика: енглески, немачки, руски;
3. Формат текста: B5 (ISO) 17,6cm x 25cm;
4. Обим рада:
 - до 14 страница за оригиналне научне и прегледне радове,
 - до 11 страница стручни радови и прикази,
 - до 8 страница представљање институција, пројеката, књига и сл;
5. Техничке пропозиције:
 - Times New Roman,
 - проред 1,0 без увлачења и размака између параграфа,
 - обострано поравнање текста,

- наслови у раду великим словима, **bold** без нумерисања наслова и поднаслова,
 - Маргине 2 цм (горе, доле, десно и лево).
6. Рад треба да садржи:
- Наслов 14 pt, **bold**, велика слова (Caps Lock), централно поравнање (наслов треба да буде кратак, највише до седам речи, јасан и информативан и да одговара садржају рада),
 - Име и презиме аутора и коаутора 12 pt, **bold**, централно поравнање (пример: Енес ПЕЛИДИЈА, Исет ИМАМОВИЋ, Јанко ЈАНКОВИЋ)
 - Афилијације установа, град, држава, 10 pt, *regular*, централно поравнање. Пример: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, Република Србија.
 - У случају када аутори не долазе из исте институције након презимена аутора као и испред афилијације написати број, или означити фуснотом. На пример: Мехмед МЕХМЕДОВИЋ¹, Милан, МИЛАНОВИЋ², Иштван ШАНДОР³...
7. Апстракт (може резиме, може сажетак), 10 pt **bold**, лево поравнање:
- Текст апстракта писати истим језиком којим је писан рад, , 10 pt, *regular*, обострано поравнање,
 - Максимално 250 речи,
 - Текст апстракта писати у пасиву,
 - Треба да садржи кратки приказ рада (из увода, из циља, методе, из кључних резултата и из закључ(а)ка.
 - На крају рада треба да стоји апстракт преведен на један од поменутих језика.
8. Кључне речи које прате апстракте (не више од седам) 10 пт, **болд**, лево поравнање:
- набројане речи гљеји 10 pt, *regular*.
9. Текст рада:
- 11 pt, *regular*, обострано поравнање,
 - Оригинални научни радови треба да садрже следећа поглавља:

¹ Универзитет у Сарајеву, Ветеринарски факултет, Сарајево, Босна и Херцеговина.

² Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Нови Сад, Србија.

³ Универзитет у Сегедину, Рударски факултет, Сегедин, Мађарска.

Увод, Методе рада (узорак истраживања, мерни инструменти, начин провођења истраживања и методе обраде података), Резултати и дискусија, Закључци, попис коришћених извора.

- Прегледни радови требају бити написани у складу са следећим упутством:
- Наслови поглавља великим словима, болд,
- Табеле - Наслов табела 10 pt, regular, нумерисане арапским бројевима, лево поравнање,
- Табеле обавезно правити у Word -у,
- Табеле се центрирају ,
- Сlike – под појмом “сlike” подразумејемо све облике графичких приказивања, у црно-белој техници,
- Сlike центрирати,
- Наслов сlike 10 pt, regular, лево поравнање, нумерисане арапским бројевима испод сlike Пример: Слика 1. Алтун- алем џамија у Новом Пазару.

10. Начин цитирања референци у тексту:

- Реферисање и бележење библиографских извора у тексту рукописа треба да буде у складу са APA - The Publication Manual of the American Psychological Association, 6th ed., 2010),
- Извори се наводе у тексту, у заградама, а не у фуснотама,
- Садрже презиме аутора, прво слово имена и ако се тако аутор потписивао и средње слово, годину издања и, у случају дословног навода, страницу,
- Пример: Марковић, М., (2018, стр. 45), може и: Марковић, М., (2018 : 45),
- Ако се у чланку цитира референца са два аутора, треба оба аутора навести на сваком месту где се цитира њихов рад (пример: Николић и Вантић-Тањић, 2010).
- Ако се у раду цитира референца са три до пет аутора, први пут се у тексту пишу сви аутори (примери: Мушовић, Е, Радовић, М, Бејтић, М., 1978, а у свим наредним цитатима пише се презиме и прво слово имена првог аутора, са додатком “и сар”. Пример: Мушовић, Е. и сар., 1978, стр. 106)
- Уколико се аутор у рукопису истовремено позива на више извора, референце у загради треба да буду наведене абecedним редом,

одвојене тачком и зарезом, а ако има више референци истог аутора, онда и хронолошки, одвојено зарезом (Пример: Мушовић, Е, 1978, 1991, 1994...може и: 1978(а), 1991(б), 1994(ц)).

11. ЗАКЉУЧАК (може ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА, може ЗАКЉУЧЦИ). Уз сваки облик може стајати и додак И ПРЕДЛОЗИ МЕРА, може и ПРЕДЛОЗИ, може И ДИСКУСИЈА. У сваком случају тај део текста треба бити сажет, језгровит и јасан.
12. Могу се додавати, није обавезно, објашњења, тумачења, подаци о аутору, захвалнице и сл.
13. Литература (може Извори):
 - 11 pt, bold, велика слова, лево поравнање,
 - Листа референци се формира према APA - The Publication Manual of the American Psychological Association, 6th ed., 2010),.,
 - Абецедним редом по презименима аутора и хронолошким редом за радове истог (истих) аутора,
 - Референце се наводе у изворном облику, на писму на ком су објављене,
 - При навођењу интернетских извора неопходно је назначити датум преузимања информација,
 - Примери навођења чланка с једним аутором: 1. Будмани, С., (2024), Новопазарски записи – Рјечник говора Новог Пазара из 1734. године, Нови Пазар, Народна библиотека “Доситеј Обрадовић”.
 - Примери навођења чланка с’ два аутора: 1. Јовановић, Ј. и Марковић, М., (године), наслов рада, место, Издавачка кућа. итд.
 - Примери навођења чланка из зборника радова: Петричевић, М. и Вантић-Тањић, М. (2018), Наслов рада, у М. Николић и М. Вантић-Тањић (Ур.), наслов часописа, (стр. 162-168), Београд,
 - Примери навођења електронских извора: Исти начин навођења имена аутора, исти начин навођења године, исти начин навођења наслова извора, места и издавачке куће, навођење web странице, са додатком: Преузето 08. 10. 2024, у 12, 15.

**Muzej “Ras” Novi Pazar
Redakcija “Novopazarskog zbornika”**

UPUTSTVO ZA PISANJE RADOVA ZA “NOVOPAZARSKI ZBORNİK”

U cilju unapređivanja kvaliteta Zbornika i usaglašavanja objavljenih radova sa standardima APA - The Publication Manual of the American Psychological Association, 6th ed., 2010, Redakcija upućuje saradnicima UPUTSTVO ZA PISANJE RADOVA ZA “NOVOPAZARSKI ZBORNİK”.

Molimo saradnike i sve potencijalne autore radova da se pridržavaju ovih uputstava.

Svi prilozi za objavljivanje u Zborniku biće pregledani od strane recenzenata koji će ostati anonimni.

Autori su dužni, prije predaje rada, provjeriti da li je rad uređen prema ovom Uputstvu. Ukoliko rad ne bude uređen prema ovom Uputstvu neće biti niti objavljen.

Uredništvo “Novopazarskog zbornika” zadržava pravo ocjene rada i kriterijuma pridržavanja Uputstvu.

Radovi treba da ispunjavaju sljedeće uslove:

1. Broj autora i koautora: najviše pet (5) na jednom radu;
2. Jezik srpski/bosanski/hrvatski, sa prijevodom rezimea na jedan od sljedećih jezika: engleski, njemački, ruski;
3. Format teksta: B5 (ISO) 17,6cm x 25cm;
4. Obim rada:
 - do 14 stranica za originalne naučne i pregledne radove,
 - do 11 stranica stručni radovi i prikaz slučaja,
 - do 8 stranica predstavljanje institucija, projekata, knjiga i sl;
5. Tehničke propozicije:
 - Times New Roman,
 - prored 1,0 bez uvlačenja i razmaka između paragrafa,
 - obostrano poravnanje teksta,

- naslovi u radu velikim slovima, bold bez numerisanja naslova i podnaslova,
 - Margine 2 cm (gore, dolje, desno i lijevo).
6. Rad treba da sadrži:
- Naslov 14 pt, bold, velika slova (Caps Lock), centralno poravnanje (naslov treba da bude kratak, najviše do sedam riječi, jasan i informativan i da odgovara sadržaju rada),
 - Ime i prezime autora i koautora 12 pt, bold, centralno poravnanje (primjer: Enes PELIDIJA, Ismet IMAMOVIĆ, Janko JANKOVIĆ)
 - Afiliacije ustanova, grad, država, 10 pt, regular, centralno poravnanje. Primjer: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, Republika Srbija.
 - U slučaju kada autori ne dolaze iz iste institucije nakon prezimena autora kao i ispred afiliacije napisati broj. Na primjer: Mehmed MEHMEDOVIĆ⁴, Milan, MILANOVIĆ⁵, Ištvan ŠANDOR⁶...
7. Apstrakt (može rezime, može sažetak), 10 pt bold, lijevo poravnanje:
- Tekst apstrakta pisati istim jezikom kojim je pisan rad, 10 pt, regular, obostrano poravnanje,
 - Maximalno 250 riječi,
 - Tekst apstrakta pisati u pasivu,
 - Treba da sadrži kratki prikaz rada (iz uvoda, iz cilja, metode, iz ključnih rezultata i iz zaključ(a)ka.
 - Na kraju rada treba da stoji apstrakt preveden na jedan od pomenutih jezika.
8. Ključne riječi koje prate apstrakte (ne više od sedam) 10 pt, bold, lijevo poravnanje:
- nabrojane riječi 10 pt, regular.
9. Tekst rada:
- 11 pt, regular, obostrano poravnanje,
 - Originalni naučni radovi treba da sadrže sljedeća poglavlja: Uvod, Metode rada (uzorak istraživanja, mjerni instrumenti, način provođenja

⁴ Univerzitet u Sarajevu, Veterinarski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

⁵ Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, Srbija.

⁶ Univerzitet u Segedinu, Rudarski fakultet, Segedin, Mađarska.

istraživanja i metode obrade podataka), Rezultati i diskusija, Zaključci, popis korištenih izvora.

- Pregledni radovi trebaju biti napisani u skladu sa sljedećim uputstvom:
- Naslovi poglavlja velikim slovima, bold,
- Tabele - Naslov tabela 10 pt regular, numerisane arapskim brojevima, lijevo poravnanje,
- Tabele obavezno praviti u Word-u,
- Tabele se centriraju ,
- Slike – pod pojmom “slike” podrazumijevamo sve oblike grafičkih prikazivanja, u crno-bijeloj tehnici,
- Slike centrirati,
- Naslov slike 10 pt regular, lijevo poravnanje, numerisane arapskim brojevima ispod slike Primjer: Slika 1. Altun- alem džamija u Novom Pazaru.

10. Način citiranja referenci u tekstu:

- Referisanje i bilježenje bibliografskih izvora u tekstu rukopisa treba da bude u skladu sa APA pravilima, (The Publication Manual of the American Psychological Association, 6th ed., 2010.=,
- Izvori se navode u tekstu, u zagradama, a ne u fusnotama,
- Sadrži prezime autora, prvo slovo imena i ako se tako autor potpisivao i srednje slovo, godinu izdanja i, u slučaju doslovnog navoda, stranicu,
- Primjer: Marković, M., (2018, str. 45), može i: Marković, M., (2018 : 45),
- Ako se u članku citira referenca sa dva autora, treba oba autora navesti na svakom mjestu gdje se citira njihov rad (primjer: Nikolić i Vantić-Tanjić, 2010).
- Ako se u radu citira referenca sa tri do pet autora, prvi put se u tekstu pišu svi autori (primjeri: Mušović, E, Radović, M, Bejtić, M., 1978, a u svim narednim citatima piše se prezime i prvo slovo imena prvog autora, sa dodatkom “i sar”. Primjer: Mušović, E. i sar., 1978, str. 106)
- Ukoliko se autor u rukopisu istovremeno poziva na više izvora, reference u zagradi treba da budu navedene abecednim redom, odvojene tačkom i zarezom, a ako ima više referenci istog autora, onda i hronološki, odvojeno zarezom (Primjer: Mušović, E, 1978, 1991, 1994...može i: 1978(a), 1991(b), 1994(c)).

11. ZAKLJUČAK (može ZAKLJUČNA RAZMATRANJA, može ZAKLJUČCI). Uz svaki oblik može stajati i dodatak I PRIJEDLOZI

MJERA, može i PRIJEDLOZI, može I DISKUSIJA. Usvakom slučaju taj dio teksta treba biti sažet, jezgrovit i jasan.

12. Mogu se dodavati, nije obavezno, objašnjenja, tumačenja, podaci o autoru, zahvalnice i sl.
13. Literatura (može Izvori):
 - 11 pt, bold, velika slova, lijevo poravnanje,
 - Lista referenci se formira prema APA pravilima - The Publication Manual of the American Psychological Association, 6th ed., 2010.,
 - Abecednim redom po prezimenima autora i hronološkim redom za radove istog (istih) autora,
 - Reference se navode u izvornom obliku, na pismu na kom su objavljene,
 - Pri navođenju internetskih izvora neophodno je naznačiti datum preuzimanja informacija,
 - Primjeri navođenja članka s jednim autorom: 1. Budmani, S., (2024), Novopazarski zapisi – Rječnik govora Novog Pazara iz 1734. godine, Novi Pazar, Narodna biblioteka “Dositej Obradović”.
 - Primjeri navođenja članka s’ dva autora: 1. Jovanović, J. i Marković, M., (godine), naslov rada, mjesto, Izdavačka kuća. itd.
 - Primjeri navođenja članka iz zbornika radova: Petričević, M. i Vantić-Tanjić, M. (2018), Naslov rada, u M. Nikolić i M. Vantić-Tanjić (Ur.), naslov časopisa, (str. 162-168), Beograd,
 - Primjeri navođenja elektronskih izvora: Isti način navođenja imena autora, isti način navođenja godine, isti način navođenja naslova izvora, mjesta i izdavačke kuće, navođenje web stranice, sa dodatkom: Preuzeto 08. 10. 2024, u 12, 15.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

НОВОПАЗАРСКИ зборник =

Novopazarski zbornik / уредник Саит
Качапор. - Год. 1, бр. 1 (1977)- . - Нови
Пазар: Музеј “Рас”, 1977- (Ужице :
Графичар). — 24 cm

Годишње. — Наслов и текст ћир. и лат.
ISSN 0351-3017 = Новопазарски зборник
COBISS.SR-ID 3463170